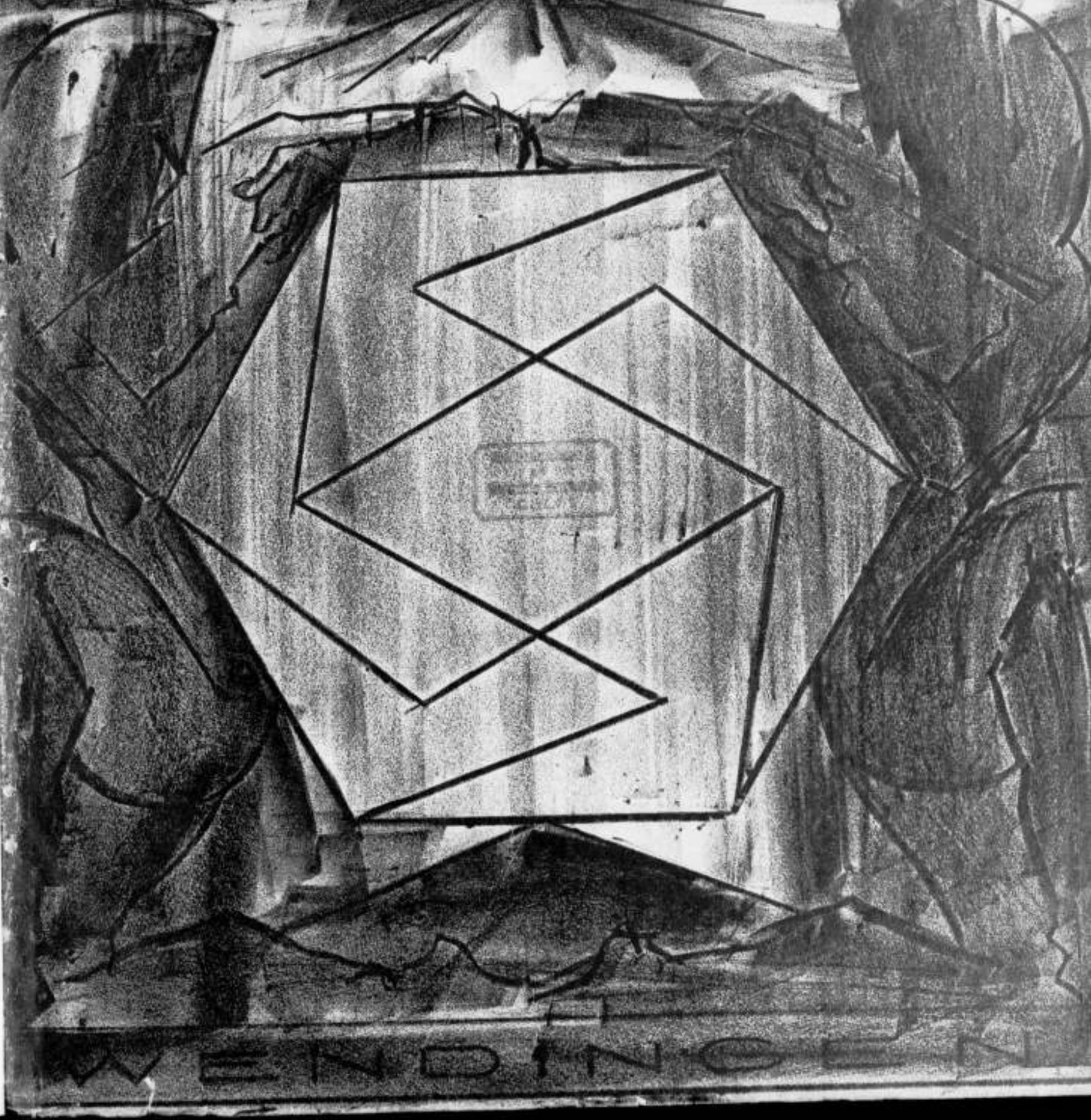

Dol 157

SNELBLUSSCHER
HOLLANDIA

DUTIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DIERPAMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
DORLOG EN VOLKHED
EN TAL VAN RIGHDE-
BOUWEN EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIELE Onderne-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& CO.

FABRIEK ESPANA - Utrecht

AMSTERDAMSCHÉ
ASPHALT FABRIEK
„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIETOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL Z 3208, 3209

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

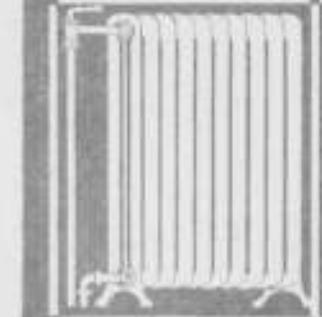
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

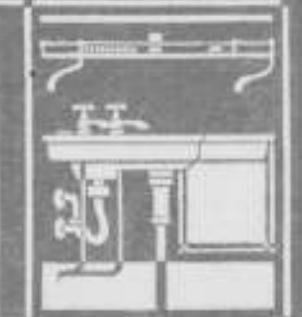
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUD ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE — SANITAIRE
VERWARMING & S. INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTERPEN, PLANNEN EN BE-
GROETINGEN GEKLIJKT MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN-AFVOERLEIDINGEN BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHART TE WORDEN.
BEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

1 JAAR DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL Z 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST
□ □ □
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE,
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH
□ □ □
DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENootschap
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD TE
MAGDEBURG; FOTOGRA-
FIEEN DOOR B. EILERS
EN JAN GRÉGOIRE TE
AMSTERDAM

□ □ □
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENootschap
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS
J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM. — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.—
□ □ □
ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
“DE HOGE BRUG”
KEIZERSGRACHT 431,
AMSTERDAM,
TELEFOON NOORD 3808

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld

□ □ □ □

OMSLAG LITHO DOOR
WILLEM
VAN KONIJNENBURG

□ □ □ □

DE INHOUD VAN DIT NUM-
MER IS HET WERK VAN
WILLEM
VAN KONIJNENBURG
MET EEN INLEIDING VAN
ALBERT PLASSCHAERT

□ □ □ □

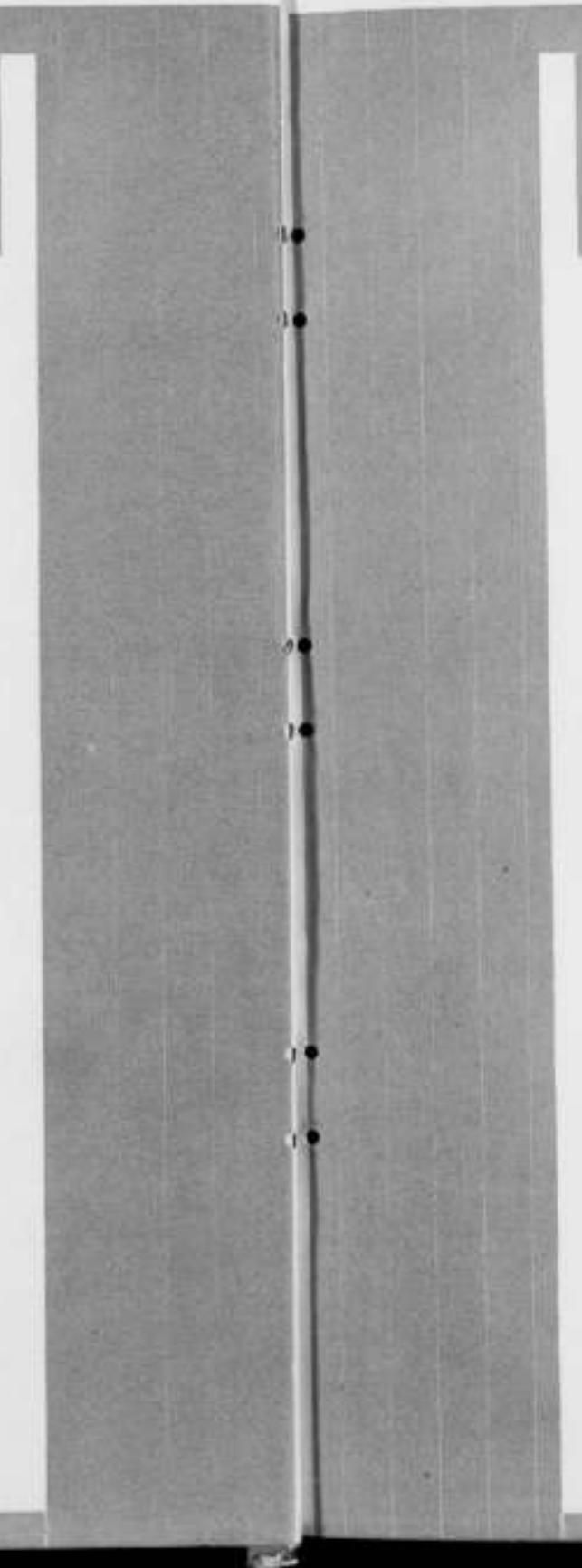
WENDINGENVERSCIJNT
VANAF DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELICKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHEENEN NUMMERS
BEHAANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENODIGDE KUNSTE-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAAM-
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHAANDELD
WORDEN: — MODERNE
SCHILDERKUNST
— ARCHITECTUUR —
PLASTIEK-MARIONETTEN
MASCHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN — KLEEDING
ENZ.

□ □ □ □

□

HET VERBORGENE

DE ZIENWERK

AN IJN RIEND L.P. VAN MONIJNENBURG

Hijne oogen blind: de ziel in mij is zat
Van uitzien op de dingen onvolboren;
In stilte dompel de echo mijner ooren
Voor de 'onrijpe' aanhef dezer ruchtge stad.

Al aanblik, al geluid dat in zich had
De kiemen tot Gods toekomst uitverkoren,
Liggen gezonken in de murwe voren,
Door lust geploegd en van leeds tranen nat.

He heemlen mijner oogen mogen zonnen
En reegnen over 't toebereide land
Waar Gods oneindig voorjaar is begonnen.

En straks gaat boven u, uitslaande brand,
Ziels leeuwerek in vlammenzang opdragen
De scheemring van uw juichen en uw klagen.

P.C. BOUTENS

WILLEM VAN KONIJNENBURG

MAANDOBLAD · VOOR · BOUWEN · EN · SIEREN · VAN · ARCHITECTURA · ET · AMIOTIA

WILLEM VAN KONIJNENBURG
(BIOGRAPHIE, MET ENKELE UITWEIDINGEN)
DOOR ALBERT PLASSCHAERT

Er is in iedere periode der schilderkunst altijd iemand, die den dwang en den regel der schoonheid (ik schrijf niet: de regels) scherper ondervindt dan zijn tijd daar-aan behoeft gevoelt, of die beide meer noodzakelijk acht dan de meesten zijner tijdgenooten ze achten te zijn. Het spreekt vanzelf, dat voor zulken de waardeering trager komt en onwilliger, naarmate de periode zich meer gaan laat naar het enkele gevoel, of naarmate zij feller gehechtheid vertoont aan wat het enkele oog waarneemt. Zeer langzaam is de waardeering voor het werk van Willem van Konijnenburg gekomen. Om die langzaamheid juist te verstaan, is het noodig de omgeving te schetsen, waarin hij zich bewoog, en de kunstuitleggingen te karakteriseeren, waartegen hij zich ten slotte moest verzetten.

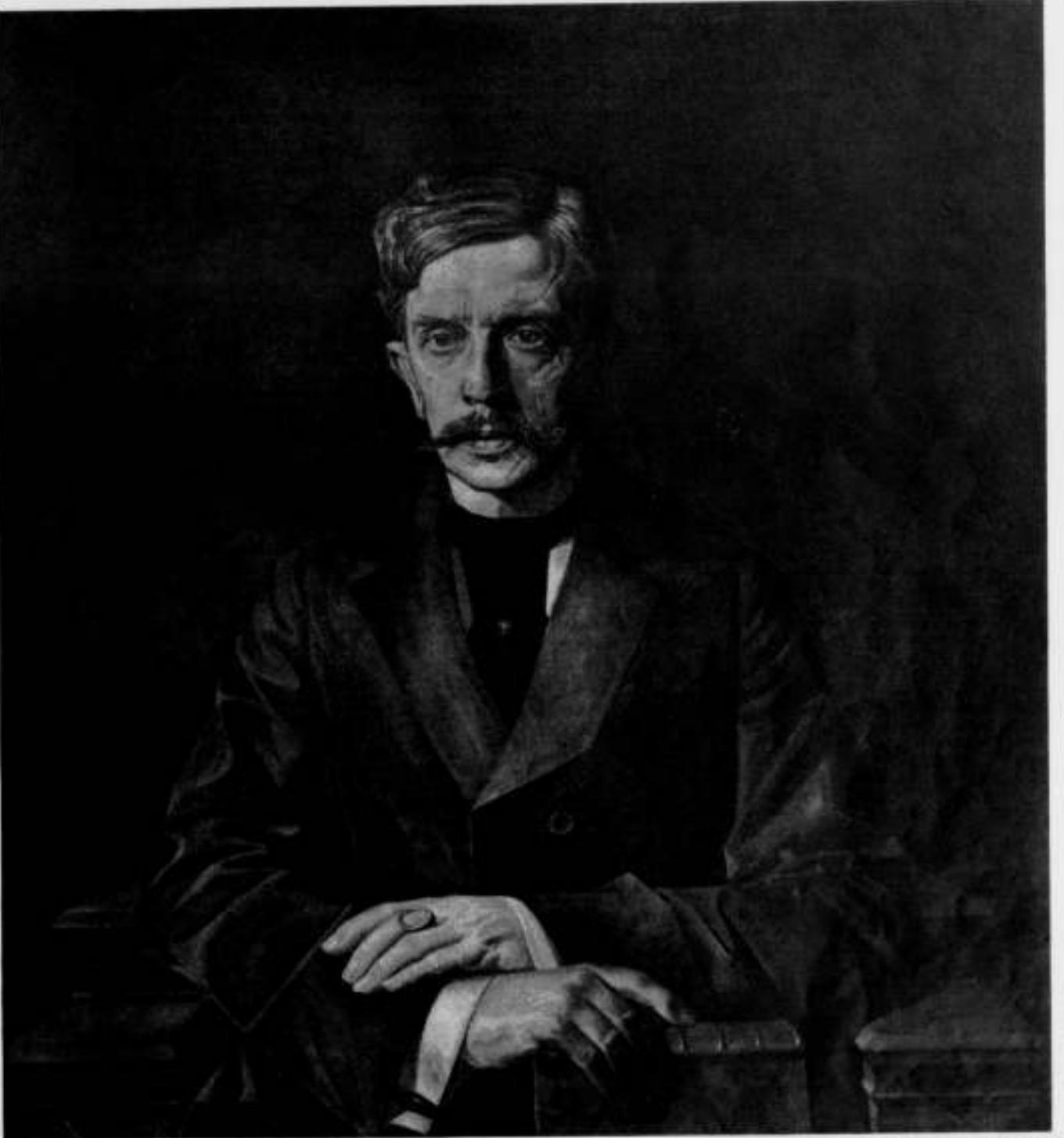
Willem van Konijnenburg is den elfden februari achttien honderd acht-en-zestig te 's Gravenhage geboren. Wanneer we den tijd van den grootsten bloei van het Hollandsche impressionisme stellen tusschen achttien honderd en zeventig tot ± negentienhonderd, dan is het dadelijk te begrijpen, dat, verkeerend in een schildersmilieu, dit impressionisme toegegaan. Van Konijnenburg een' invloed daarvan moest ondervinden. Hij heeft den invloed van dit impressionisme, meer nog van de Fransche Barbizonschool, ondervonden, zoodra hij, na de lessen van zijn moeder (begonnen in 1878), na het teekenen bij d'Arnaud Gerkens, en na de Haagsche Akademie (84 [ochtendlessen], 85—86) ter bestudeering van de Barbizonschool in 1886 naar Parijs is getrokken.

De Barbizonschool was de school van een Landschap, dat de Figuur van het voorafgaand tijdpark zoo niet geheel en al vervanging, toch anders plaatste in de geheele beschouwing van de waarde. Voor de Barbizoners was de figuur het middenpunt, waarop alles zich betrok — in den Barbizontijd werd de figuur eer meedoend deel der natuur. Maar ze bleef belangrijker dan bij de Hagenaars, ze was in het landschap nog van belang, en dat moet Van Konijnenburg toen nog onbewust hebben getroffen...

De Barbizonschool was naar haar aard een pantheïstische. Alles was haar in de natuur gemeenzaam, en inderdaad aanbiddelijk, te aanbidden. Dit zich gemeenzaam voelen met de verschijnings, en dit zich gemeenzaam-zijn der verschijnings is iets, dat den

romanticus een gezochte trek der dingen is — en Van Konijnenburg is een romanticus van eigenaardige gesteldheid.

De rechtstreeksche bestudeering van de Barbizonschool, het goed kennen van Courbet en het begrijpen van Daumier hebben sporen nagelaten in de werken door Van Konijnenburg gemaakt. Ik herinner me rotslandschappen, waar ge Courbets schildermanier herziert, en boom en landschap waarin ge de dramatische groote bepaling der vormen, Daumier eigen, erkent. Maar er zouden nog andere dingen rijzen in dit schilderleven. Van Konijnenburg's moeder was afkomstig uit Limburg, een provincie weinig gezocht door de Hollandsche impressionisten, die het vlakke land verkoren, en den grooten open hemel over dat land, of over de oude rode, baksteenroede steden, die ge vindt waar Holland het meest geconcentreerd heeft geleefd. Van Konijnenburg trekt in 1887 naar Limburg, het land van zijn moeder. De streek daar is door den heuvel en door de kleur ten eenenmale verscheiden van de zeeprincipiën; de bouw der boerderijen bleef een zuidelijker invloed vertoonen. Van Konijnenburg voelt zich er thuis. Hij studeert er het landschap; hij vindt er de kleur die hem meer past. Hij vindt er een uitdrukkingssvorm; met andere woorden hij erkent, theoretisch, een der noodzakelijkheden voor zijn kunst. Dit is een der eerste teekenen van den lateren Van Konijnenburg. De wikkende en wegende aard begint zich te openbaren. Zijn doen, dan, is alreé een tegenstelling tot de daden der Haagsche landschapschilders. Deze voelden zich zoözeer met de door hen geschilderde natuur, waar-in zij leefden, één, dat het hun nooit in het hoofd komen wou zich tegenover die natuur theoretisch, dat is in geestelijk spel, te objectiveeren. De Hagenaars: zij zijn, bovenal, het bewogen gemoed, een telkens herhaalde, weer herleeide, uiting van het gemoed (door kleur behagend en behagelijc); zij voelen nooit een lust: wezen, grenzen, doelen der schoonheid philosophisch en physisch te bepalen. De natuur meer objectief gevend dan vele der vroegere scholen, objectiveerden zij zich nooit tegenover haar... Van Konijnenburg begon den lust der bewustheid dus te vertoonen, den lust tot een aantal zekerheden. De kennis daarvan waait niemand op één dag aan; evenmin Van Konijnenburg. Hij schildert in 1887 o.a. een weg door een akker; den Dikken boom, den Heuvel met boom; in 1888 zijn Bosch, en akkers; vrije composities, zoo als „langs den tuin; den rotsweg" etc.

PORTRÉT VAN DR. P. C. BOUTENS

Dit verblijf in Limburg is belangrijk. De macht van d'evenwijdigheid van lijnen wordt begrepen (was dit een gevolg van zijn studies in bouwkunst?); een macht van een romantische verbeelding wordt aangeduid. Het werk van Van Konijnenburg wordt van nu af een worsteling om deze eigenschap vrij te maken. En eigenaardig, maar juist gezien, zocht hij deze winst niet te vinden in een stuipend neerzetten der ontroering — hij wou, en wil de Verbeelding, gevest op vast fundament. Hij wil zooveel mogelijk nauwkeurige bepaling. Deze is in de beide Rotspartijen uit dezen tijd; in „de boomen“ (uit 88), waar ge een stemming vindt, waarop sommige schilders nu nog teren.

Uit 1889 zijn een portret, een bosch, een heilige gezicht, de Visscher, 't Uilenbosch etc; illustraties treft ge in de jaren 1890—92, vier portretten tevens; den Maasbrug in '92 (?); uit '94 zeker een landschap, en het grote, niet voltooide, stadsgezicht. In dat stadsgezicht vindt ge te waardeeren dingen. Er is daar de vreemde statie (ietwat karikaturaal) van den koetsier: los springt de gevlekte hond langs het rijtuig; het geheel is groot gegeven (hij woonde, toen hij dit werk maakte, te Scheveningen).

Ongeveer 1896 erkent hij, dat wat hij slechts een persoonlijk element dacht, Rhythme, algemeene regel was en algemeene noodzakelijkheid. Hij studeert opnieuw nauwkeurig naar de natuur.

De Visschen ontstaan (96), het gebrand glas (ochtend en avond); 1897 Mercurius en Neptunus.

Uit 1898 zijn de Herten, het schilderij met de twee hinden en het mannelijk Hert.

Dit schilderij is een afkeer van het Impressionisme; het verdraagt zich niet met de heerschende schilderkunst van dat jaar. Door twee dingen verschilt het van wat het omvat: door een subtielen onderbouw, en door een manier, een techniek, die gesloten aandoet, waar de toets niet meer openbaar is, door een vormbepaling in die techniek, die de nauwkeurigheid bezit van een vroegeren meester. Het is een volledig werk — en het sluit een tijdperk af in Van Konijnenburg (niet technisch; meer naar het gevoel, dat opener zich zou geven, zwoeler; meer romantisch, terwijl als onderwerp de figuur van groter belang zou worden).

De „Herten“ tonen niet den invloed van de leerlingen van Alibé: de houding van den geest is anders. Alibé wil de realiteit van de stof, en nauwkeurende psychologie; Van Konijnenburg, uit op verzonnen voorstelling, wil den innerlijken glans van den geest in alles. Hij schikt daarnaar alles wat hij nauwkeurig observeerde: de verdoken verbeelding vindt ge in dit schilderij, en later, veel meer geïntellectualiseerd, vindt ge haar het duidelijkst in de achtergronden. Uit 1899 zijn de kraanvogels (grijs en zilver); uit 1900: Rotsoen en dal, Zee en land: schilderijtje uit het boerenbedrijf; de Stamboom. In 1901 trekt Van Konijnenburg voor de tweede maal naar Parijs. Hij schijnt naar die stad niet heen te gaan dan op momenten, dat innerlijke noodzakelijkheid van een verandering, verbetering, dieper inzicht hem drijft. Hij is toch geen vlot reiziger, en beweegt zich slechts regelmatig tusschen den Haag en Limburg. De tweede reis naar Parijs gaf aanleiding tot studies over Rubens, Puvis de Chavannes en da Vinci. Het spreekt (van-zelf nu we het later werk kennen) dat èn schildering èn leven èn inzicht van da Vinci langdurenden invloed moesten hebben op dezen Hollandschen schilder. Hij vond toch in Leonardo

dingen, die hij zocht, en dingen die hij, voor zichzelf nog niet gansch bewust, bezat. Da Vinci is een intellectueel romanticus (ik bedoel hiermede een' geest, die langs het intellect, komt tot de erkenning van den levenden samenheng der levende dingen). Van Konijnenburg is (niemand kan daar thans aan twijfelen) een intellectueel romanticus. Die zinnelijkheid, die een deel der romantische geaardheid is, is in beiden, de zwoeleder zinnen is in beiden, verfijnd, gesubtiliseerd, onmiskenbaar, meer als spheer dan als daad; ze wordt niet opgedrongen, maar altijd erkend; ze omdoamt den vorm; ze geeft het schilderij 's levens adem. Ze is bij da Vinci soms bizar; ze is dat minder in Van Konijnenburg, die een' trek blijft vertonen van psychologisch realisme, dat hem met een ander tijdperk en de Renaissance eveneens doet verwant zijn. De zinnelijkheid bij da Vinci is soms niet meer naar de sexe gedifferentieerd; ze is meer algemeenzaamheid en open vruchtbaarheid; bij Van Konijnenburg blijft man en vrouw verscheiden.

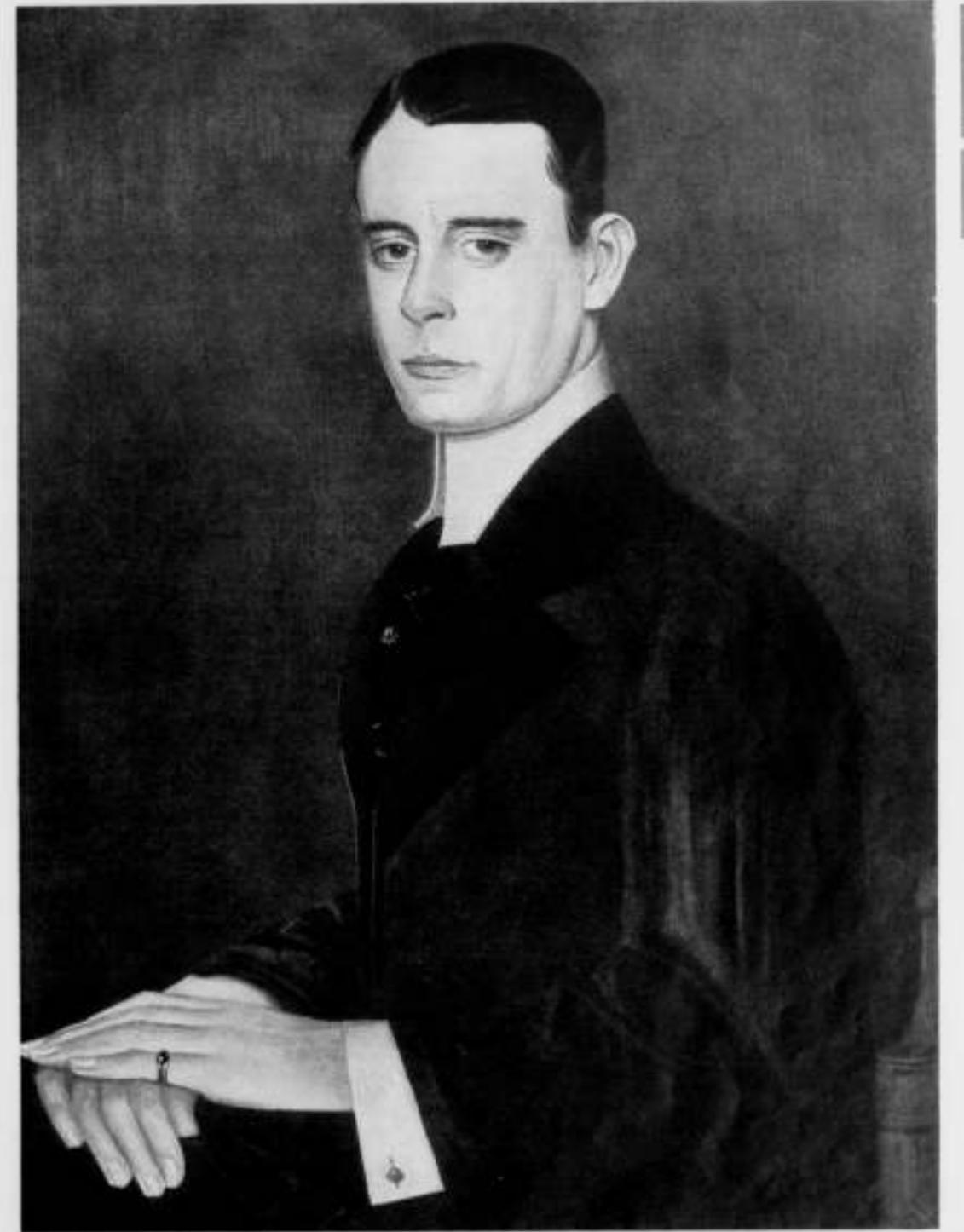
Niet enkel den invloed van da Vinci zoudt ge erkennen in wat de schilder zou maken en de tekenaar zou tekenen. Het heele instinct der Renaissance is in het werk van Van Konijnenburg te vinden in analogieën. Dit berust zeker op gedeeltelijk gelijken aanleg. Ge vindt de waarheid dezer bewering bevestigd door een klein portret uit ± 1900 (dat van Mej. St. P.), met de zwiepend-gemodelleerde krullen, met de slapen, koelglad als een schelp geschilderd. Het gamma is sober, en haast duister. Misschien is hier reeds eenigszins gepoogd in dit meisje het meisje te schilderen. Een ander inzicht in het eigen wezen was op komst; een andere wensch zou bloeien — eerst meer in het landschap en het stadsgezicht met de figuur, dan meer in de figuur als eerste hoofdaak.

Van 1901—03 valt allerlei studie (aesthetika, perspectief, logika); ook naar de natuur wordt, en veel, geteekend. Het is alles aanleiding voor het heroïsche in Van Konijnenburg's kunst.

Noodig is dat ik dit woord definiere; in zijn ommetrek bepaal. Met het heroïsche bedoel ik de neiging, en het vermogen, van het bizarer geval te maken. Het is de zucht ter Synthese: een hoedster van geiten wordt de Geite-hoedster; een voerman hogezeten op den ossewagen: de Voerman.

Er is in zulke zucht een bizarer gevaar: dat veel tot schema wordt: dat veel niets wordt dan een procedé; dat iets, weidsch lijkend, leeg blijkt te zijn. Dit moet bovenal worden omgaan. D'innerlijke bewegelijkheid moet daarom steeds sterk en vol leven zijn: de psychologische drift mag niet dutten. De geest moet zich telkens frisch objectiveren. Studies naar de natuur zijn daarvoor noodig: nauwkeurige kennis van veel detail geeft alleen een ware, blijvende samenvatting. Alle theorie, zonder warmte van onderen-af, vanaf den diepsten bodem van den geest waar alles nog-verbonden beweegt: alle theorie zonder dat, is schijn. Dit begrip is, in het groot, Van Konijnenburg nooit ontgaan. Er bleef bij hem warmte, glans van den geest, zwoeleder zinnen: het innerlijk leven overspoelt altijd den ondergrond, de basementen, de theorie. Dat betekent macht, Wien die ontbreekt hem verschraalt de voorafgaande, of volgende, bepeinzing: navolgers heeft het verschraaid, bij alle nut, dat zij uit dit volgen kunnen vinden.

Uit 1902 is een portret van Goedvriend den schilder; uit 1903 zijn de Koeien naar den stal, een Boschweg

PORTRET VAN JONKHEER A. VAN HERZEELE

met den ouden boom; uit 1904 de stad; Bosch en beek; Kerk te Maastricht; uit 1905 de apotheose van het Nederlandsche landschap — en het Mimespel: schoonheid en duivel.

In 1906 trekt Van Konijnenburg opnieuw kort naar Parijs; hij bestudeert Titiaan, Veronese, en de Gothic. Dat hij Titiaan bestudeert en Veronese kan niet verwonderen; sommigen mag het echter vreemd zijn, dat hij ook de gothic betrekkt in zijn aandacht. Toch is dit vreemd vinden een wanbegrip. Om meer dan één reden. De gothic zijn psychische realisten, zij zijn realisten, met psychologie. Zóó de waereld en haar wezens aan te zien, is voor een Hollander, uit welken tijd ook, nooit vreemd. De Hollander houdt van real, en houdt ervan die realiteit uit te drukken door vele nauwkeurige details. Ge vindt dat in onze figuurschilderingen. Het is een ons eigen trek. De details zijn in de gothic, en de nauwkeurige uitdrukkingen der materie. De gothic vermijden echter het kleine, doordat zij sommige vormen door een grote lijn binden tot een geheel; zij vinden daardoor een vaste groothed, die verhindert, dat een portret etc. wordt tot een mozaïk van kleine steentjes, niet genoeg met mekaar verbonden (zoals portretten van een Altebischen leerling dat in den laatsten tijd zijn). Van Konijnenburg houdt ervan, en zeker hield hij ervan, wanneer hij zich tot het schilderen van portretten zette, nauwkeurig te zijn, en de materie, de stoffen uit te drukken. Hij vereenigt in zijn beste portretten psychologische nauwkeurigheid, met gansch-gegeven details; hij vereenigt daar een ruim-gemodelleerde bouw met bizarheden, die, vol psychische uitdrukking gebleven, de realiteit van het geheel steunen.

Hierdoor is het belang uitgedrukt, dat de schilder kon vinden in de bestudeering van een periode, die voor sommigen, ik herhaal het, een contrast lijkt te vormen met wat hij zoekt en is gebleken te zoeken.

Uit 1906 zijn St. Joris en de Draak; een vrouw met schapen, een herderin met geiten; uit 1907 weer een St. Joris, ruiters, een kinderportretje, de litho het Park; uit 1908 de Centaur (d. i. de Menschelike geest); de eerste uitdrukkingen van zijn theoretische inzichten: het Wezen der Schoonheid; de Waarde der Impressionistische Schilderkunst (?) 1908—1909 Waarheid en Chimere; uit 1910 portret van een kriticus, dat van Douwe Kramer; ontwerpen beeldhouwkunst, twee maal een landschap met faun, en Het Karakter der eenheid in de Schilderkunst.

Ik had, zoo was mijn eerste plan, hier ook de theorieën van Willem van Konijnenburg willen behandelen. Ik zal dat niet doen; dit artikel is ten eerste van biographischen aard. Daarvan was tot nog toe te weinig vastgelegd — en het lijkt me toch tijd geworden dat te doen. Theoretische beschouwingen der theorieën van den schilder zullen hier niet gevonden worden. Zij blijven bewaard voor een groter essay; ge vindt dus geen bespreking ervan tusschen de andere uitwendingen. En zo'n bespreking kan daarom gemist worden, omdat een theorie zonder werkelijkheid van geen belang is, en omdat een theorie vol werkelijkheden gevonden moet worden in des schilders werken, en er gevonden wordt.

Maar er zijn andere constateeringen te doen. De Figuur wordt belangrijk; het landschap wordt alleen een samenklink, of een contrast met de figuur. Dat is een belangrijk iets. De grote schilders zijn schilders van de Figuur. Op de afbeelding van het menschelik wezen zijn wij, van nature uit, innerlijk en uiterlijk ten

diepste gericht. De Figuur bevat voor ons de meeste mogelijkheden, zij is het rijkst voor ons aan associaties. De Figuur in de schilderkunst, dat zijn wij, door een spel van modéle, kleur, lijnen, uit het tijdelijke gebracht en geholpen tot het eeuwige. Een schilder, die zich met kracht en weeslagen tot de Figuur keert, heeft altijd mijn belangstelling, en heeft het dubbel als het de heroïsche figuur geldt.

Van Konijnenburg keert zich tot de heroïsche figuur.

Of vindt ge iets anders in zijn schapahoedsters, in zijn

herderin met geiten?

Ik kan er niets anders in zien. Ik kan in deze schilderijen alleen hem als zoodanig vinden, in een grootgehouden modéle, en in den psychisch belangrijken uitdruk van de oogen van die vrouwefiguren.

En zóó een kunstenaar zich altijd bekent, hoe ook de elementen der bekentenis gerangschikt mogen zijn, zoo is er in den hardnekkigen wederkeer, waarmee Van Konijnenburg ook den Sint Joris heeft geschilderd, die den draak versloeg, een bekentenis te vinden. Er moet voor Van Konijnenburg iets verslagen worden, voordat wat hij als waar erkent ruim baan kan vinden. Het was misschien een richting van den menschelijken geest, die hij rond zich getrokken voelde: het was het Hollandsch impressionisme en zijn invloed, die hij als belemmering zeker niet kon onderschatten. Misschien waren er persoonlijke elementen tevens, die hij zich vijandig dacht, en die hij eveneens uit zijn weg wou verwijderen; misschien was het een samenstelling van dit alles — maar, hoe ook gegroepeerd, hoe ook verbonden dit alles zij tot een eenheid — de Sint Joris, die het ondier verslaat, is een bekentenis, een dikwijls herhaalde bekentenis. Het schilderij is dat, de aquarel is dat. Het gaat niet aan te wijzen naar achter, en te zeggen, dat een Sint Joris slechts een herhaling kan zijn van wat Vroegeren gaven; evenmin juist is dat, als ge de Kentaur in de Régnier's werk als een herhaling slechts zoudt willen schetsen, en niet als weer nieuw geworden symbool van geest en tocht.

Uit 1907 is de litho, het Park. Zij wacht tot nu toe (1921) op een tweede, die hij mij beloofde te zullen maken. Zij is een samenstelling van figuur en landschap, boom en dier, menschelik bouwsel, menschelike orde, menscheliken geest, en natuurlike nauwkeurigheid; zij is een levend bewijs van zijn theoretische beschouwingen — en ze is te weinig gewaardeerd. De figuren erin zijn innig-verbonden met de omgevende natuur; toch symboliseeren zij menschelike daad en aard.

Uit 1910 is het portret van een kriticus; dat van Douwe Kramer; uit 1911 het portret van zijn Moeder, 't portret van het meisje met de rosa roos, een Kentaur, een kop in ramsvacht; uit 1912 Natura Integra (begonnen 1910), de zwarte ruiters, de jachtknechten, 't Rotslandschap, de Faun en Hinde, meisjesportret, de ossewagen, droge — naalden?; uit 1913 de priesteres, St. Joris, zebu en drijver, witte ruiters; uit 1914 Boutens, de Overtuiger (of uit 1911), rotslandschap; uit 1915 van Herzele, de avend, Rha, Spaan, twee maal de man met de zwarte baret.

Tusschen 1910—1915 heeft de schilder zeker vier belangrijke portretten geschilderd, waarvan een allicht een anders-geaarden geest weergeeft dan de drie overigen. Dat van den kriticus, het oudste naar datum, geeft in den aangebrachte den verachter van wat niet schoon is eer, dan dat het hem geeft, zoals Van

PORTRET VAN ALBERT PLASSCHAERT

Konijnenburg hem nog wou schilderen, als den bouwenden Droomer. Ik herinner mij na hoeveel studies Konijnenburg aan het werk begon. Hij kon den af te beelden mensch, zoals dat heet, dromen. De détails waren vertrouwd, en hem door en door gekend. De verdeeling op het paneel was slechts na te gaan. Dat werd gevonden; toen werd de kop ineens geheel-af op het witte vlak van het paneel geschilderd (hij leek een masker, hangend voor een witte muur) — zóó zeker was de schilder, in zijn concentratie, hoe hij alles modelleeren zou, en zou beïinden. Het portret van zijn Moeder (1911), dat ik niet onder die vier reken, is een werk van jaren zorg. Uit 1914 is het portret van Boutens, het meest grote portret, dat Van Konijnenburg ooit heeft geschilderd, de bewondering altijd, na eenig weerstreven, van Toorop, den zoozeerandersaangelegden schilder. Het is het portret van den Dichter, door Toorop ook zeker drie keer geteekend. Het is sterk; het is psychologisch en het is breed-uit, het is vast, het is vol détail, het geeft de handen, met de typisch-uitdrukkingenvolle geledingen, het geestzorgvuldig-geobserveerde détails (in het geheel op-genomen) zoals een ring, het is stout en weidsch gemodelleerd; in het geestelijke. Het is door wezen en inzicht belangrijker dan dat van Van Herzele, het is groter dan het portret van Spaan, met den lichthoudenden achtergrond.

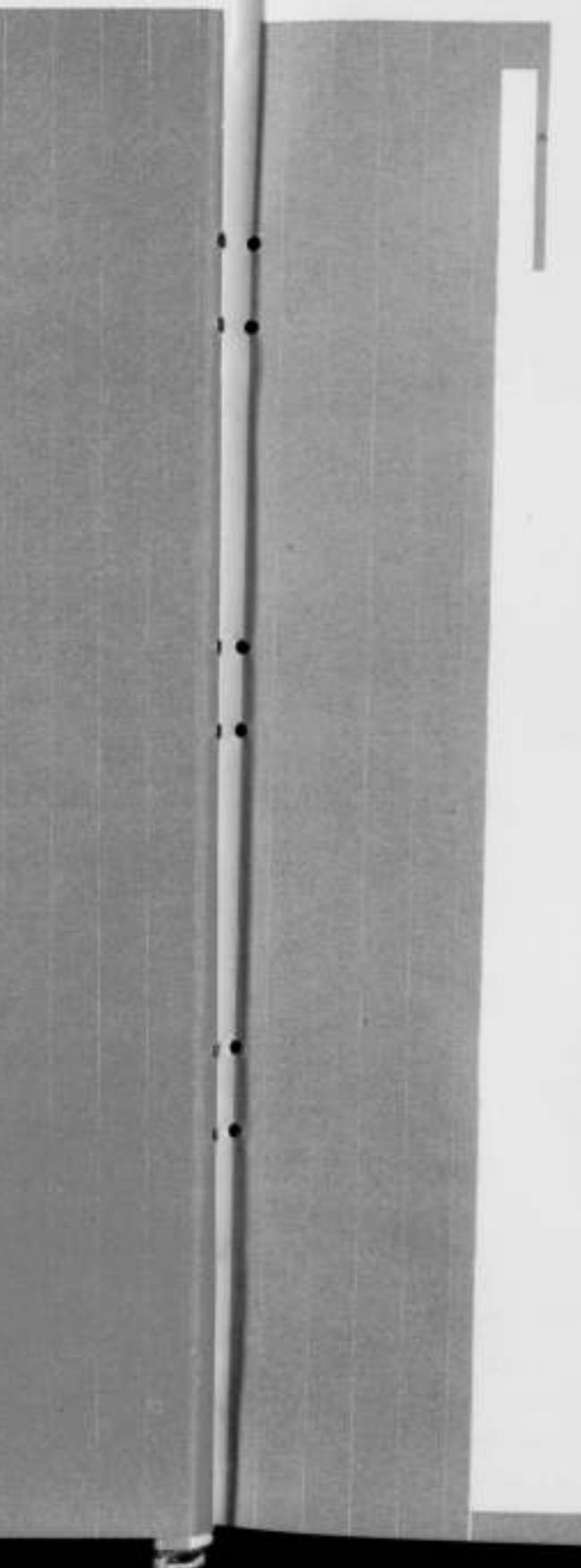
Deze portretten van Willem van Konijnenburg, waarin zijn wezen en zijn onderzoeken vereend zijn tot een daad vol drang, staan eigenaardig-afzonderlijk in den tijd, waarin zij gemaakt werden. Bij ons werd toen geen geest gevonden, gericht als die van Konijnenburg gericht was, en is. Het heroïsche portret is ons land niet eigen, enklen der allergrootsten hebben er zich heen bewogen, of ernaar getracht. Het heroïsche portret eischt kennis van elke geestesmogelijkheid in den afgebeelde, en kennis van alle lichaamsdeel, dat dien geest kan uitdrukken, het eischt een gave voor een uitdrukkingsvolle synthese, het maakt toch van het portret van een dichter, het portret van den dichter, van het portret van een aristokraat, wil het een portret maken van den aristokraat (Herzele). Het moet door bepaalde détails de schakeering van het leven in deze hoogheid houden, dit vergat de schilder niet. Hij modelleerde met kracht en kennis zijn figuur, en met leven.

En hoe teekende hij in dezen tijd? Eind November 1912 hield hij een tentoonstelling (bij Miedema te Rotterdam). Ik karakteriseerde hem: Deze schilder is een uitmuntend teekenaar. Zijn voordracht is vleidend en vloeiend. Wellicht is er in Holland op dit ogenblik (Toorop niet uitgezonderd) geen beeldend kunstenaar, die zoo bekend, zoo eenvoudig en toch zoo vol lichtwankeling, figuren en gediert kan teekenen. Dat is het merkwaardige in den Faun en de Nymph, en in de Figuren, die den Dooden reebok dragen. Beide zijn vol plastische waarden, en beide zijn vol van een vlagend licht. De twee dingen: wat van het oog is en wat van den tastzin is, heeft Willem van Konijnenburg allergelukkigst vereend. D' eene tekening stelt een vrouw voor met het achterlijf van een hinde, en een Paus die aandringt. Het geheel is blank, en de zinnelijkheid, dezen teekenaar dikwijls eigen, stijgt hier als een ijl vuur omhoog. Het landschap is teeder-en-vurig van lichtsparkel. De tweede tekening is grootscher. Zo is, schoon gevuld, boordevol met figuren, die den dooden reebok dragen, met den man, die met een weerhouden

hond, naast ze staat, en met hen, wie 't dromen van den mondhoeck zedig welt. Deze tekening vertoont verband met den aanleg van het grote schilderij van den Bouwmeester (met de Aegyptische figuren), die de schilder, zeer tot ons verlies, niet voltooid heeft. Uit dezen tijd is de Ossewagen, zijn de Kentaur, en de Faun met de Hinde. Die Kentaur is bij Van Konijnenburg niet een zelfd symbool als bij de Régnier. Bij de Régnier is het Menschpaard een tussenstaat tuschen de Natuur en den Mensch, bij Van Konijnenburg is de Kentaur (soms) de menschelijke Geest, die in het hoge naar het hoogste gaat springen. Hij is een symbool van den sprong, de zwaarte uit, naar het oneindige, de Faun en de Hinde, die van de natuur en den man en van de schuw-willigheid van de vrouw... Uit 1916 is de Egger met d' osseen, een Sint Joris, Dante, 't Verborgene (d' aloude aureool om het nooit ontvouwde duister), als geschreven werk: Aesthetische Idee, tot nu toe het subtielste zijner boeken. Uit 1917 is de Vechter (De Kamper), de terugkeer, de Christuskop, de vrouw met de witte kat en met de zwarte kat, Overgave, Vita summa in mortem transcendit (poti.), d' Apostel. Uit 1918 de Ritueele dans, de dans der jongheid, Christus (het is volbracht), genegenheid (bruin hert met witte hinde), de Rosier in branding, de kraanvogels, Herderin met ram, vrouw met geiten, Alb. Roelofs, moeder en kind, Hemel, aarde en water (geest met stof), ankertrekkers, man met hond, jachtknechten met honden. Uit 1919 portret van der Vegt, meisje (en profil), contemplatie, kruisafneming, de praedestinatie, krijgsdans, heksendans, anatomische teekeningen (5 grote, 5 kleine). Uit 1920 Zacharia, twee-eenheid (5 teekeningen), meisjesportret.

Uit 1921 portret de Bloeme, Christus aan het kruis... Het jaar 1917 is de erkenning door de menigte van dit talent; vooral de tentoonstelling van zijne werken bij Kleykamp bracht de eindelijke waardeering, waarvoor velen jaren streden. Het is tevens het jaar, waar, op de Teekenmaatschappij (Sept), de Figuur het Landschap van de Haagse School overtrof, in de werken van Toorop en van dezen schilder. Ge vindt daar „den Landman“ en de „Figuur“. „Het eerste wat in deze twee teekeningen treft, is de eigenschap dat alles tot geest is geworden; dat de stof alleen bleef als draagster van dien geest. En dit is niet enkel in deze twee werken van Willem van Konijnenburg het geval; het is overal het streven van dezen schilder de schilderij of de tekening tot dien graad van noodige voortreffelijkheid op te voeren. Deze kunst is van grond: ideeën. Zij wil dit wit bereiken in volle vastheid van wat ge den onderbouw der schilderingen moet noemen. Zij wil daarenboven de vormen groot geven; de persoonlijke stijl van Van Konijnenburg is op het grote gericht. Daarenboven is hij een romanticus. Dit dunkt me, in het geval bizar gelukkig. Het romantische in hem voorkomt het enkel-theoretische: het werk van Van Konijnenburg leeft, hoe vast gebonden, altijd rijklijk en zeker. Hij beschikt daarenboven volop over de middelen ter uitdrukking.“

Zes Werken besprak ik afzonderlijk van de tentoonstelling bij Kleykamp. Overgave (uit 1917) ten eerste. Het is de voorstelling van een man en een vrouw, die zich vinden in een diepst oogenblik. De beide figuren staan, aaneengesloten. Het kleurgeheel is eenvoudig, een bruin, maar het paar is omvlaagd van dat lichtspeel van W. van Konijnenburg dat steeds bekoort, en dat

PORTRÉT VAN JACOBA VAN DER VEGT

SINT JORIS

geestelijk is: niet van een bepaald uur, maar van een bepaalde eeuwigheid. In den Sint Joris trof de overvloedigheid der phantaisie, en de realiserende kracht der schilderkunst; in den gekruisten Christus de kracht ten décor (1917); in de Ruiters (1913), hoe het lichtspel als eerste kan gegeven worden; in de Jachtknechten, de grote allure, een schijnbare gewoonheid, die inderdaad meer afzonderlijks verborg en meer vreemdheid; in de tekening "het is volbracht" de teedere zuivere innigheid om den dooden mensch; in de Visschers den bouw, het rythme bovenal....

een praeciseering van een trek in Van Konijnenburg's wezen: zucht ten orde; afkeer van breken en gruijzen en vergoeden van wezens en van schoonheid. Het is een bewijs, hoe hij kan vasthouden, kan vullen, kan modelleeren, en hoe hij eenerzijds druk, anderzijds gebonden, om een middenfiguur, den Profeet (midden der tekening en geestelijk midden) figuren in allerlei stand, van allerlei leeftijd, schikt, en stilstaand of bewegend voor d' oogen zetten kan, met een subtile, onmiskenbare macht.

SAAMVATTING

Willem van Konijnenburg, de wéérstrever tegen alles wat hij voorbijgaand meent in dezen tijd, is in hetzelfde jaar (1868) als Stefan George geboren. Dit is allicht een toevaligheid; toch is zulk samentreffen d' aandacht trekkend. Want het is niet te ontkennen, dat er gelijke neigingen en analogieën gevonden worden. En George en Van Konijnenburg willen den zuiver-getrokken vorm, de volledig modélén. In beiden herleven verlangens, die hun laaiende kracht een bewondering, zoodra ze gezien werden: Zacharia, het grote werk, pas bekend geworden, is naast een uiting van teekenende, bindende kracht (zie de linkerzijde) een daad vol vondsten, en

ROTSLANDSCHAP

zich geklaard door de kracht einer sterke intellectualiteit; beiden worden, in zeker zin, episch. In beiden is de moogelijkheid tot een edel-betoomde „wandschildering“; in beiden is de Mensch tegenover de natuur belangrijk en steeds belangrijker geworden. In George is nooit de zucht tot de gemakkelijke muziek; in Van Konijnenburg bestaat de lust niet tot de meeslepende, moderne kleur. Beiden hebben zij de kracht tot een leeraarschap door de hoogheid van hun voorbeeld; beiden kenden eerst den vasten roem in een gesloten kring, tot hun belangrijkheid duidelijk werd aan hen, die niet tot dien „bond“ behoorden — en onaantastbaar werd; misschien te onaantastbaar. Beiden vonden zij in de Romaansche kunsten, wat hun baatte tegenover de tekortkomingen van den stam; beiden zijn ze ten eerste rijk aan constructie, bedwongen zinnelijkheid; beiden willen zij alles glanzend van geest, zeker als zij zijn van een innerlijke warmte, die het starren onmogelijk maakt....; beiden zoeken en vinden zij het heroïsche, de rijkste bepaling van een wezen; beiden hebben zij een stellige synthese noodig, die Van Konijnenburg levendig houdt door het nauwkeurig-bepaald détail; beiden zijn zij genoeg van het

Noorden om psychische realisten te blijven, steun voor hun rijpe kracht, en voor hun aësthetische rythmen....

2

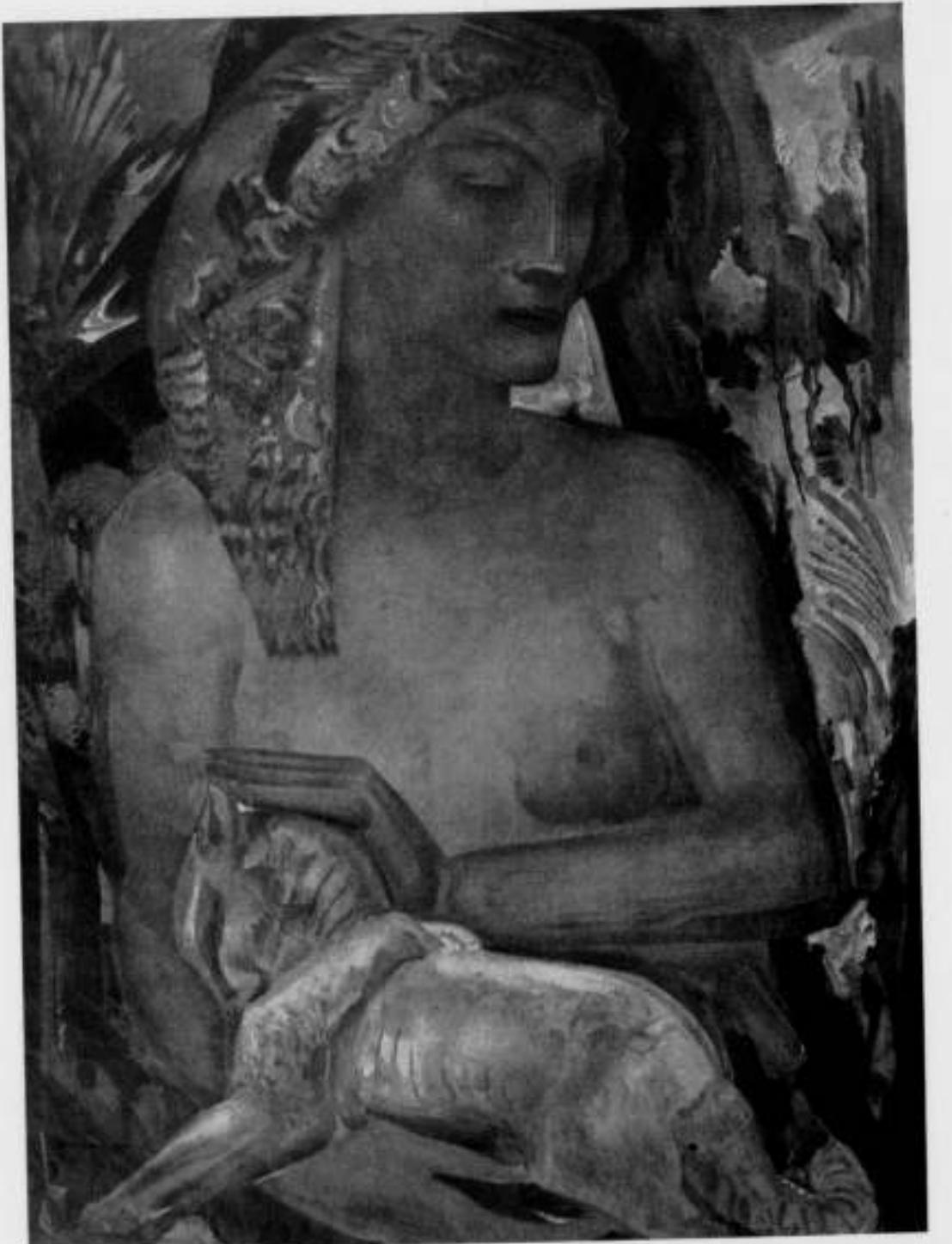
Van Konijnenburg bleef lang in zichzelven op-gesloten, maar dat is veranderd. Er is een wisselwerking, tegenwoordig, tusschen hem en Toorop. D' een heeft vlotter voorstelling, een bewogener phantaisie, een handelender gemoed. Van Konijnenburg gaat meer, eneer, ter diepte en heeft overwogener bouw. Verschillend geaarde romantici, vervolledigen zij elkander; wiiken en wegen, langzaam groeien, en onstuimigheid der levens zijn bevuchtende contrasten....

Het is een rijkdom, in Holland twee zulke geesten te bezitten. Zij geven den stam een gehoopten glans; in hun wezens kaatsen vele stralen zich, die wij niet altijd kenden in ons land.

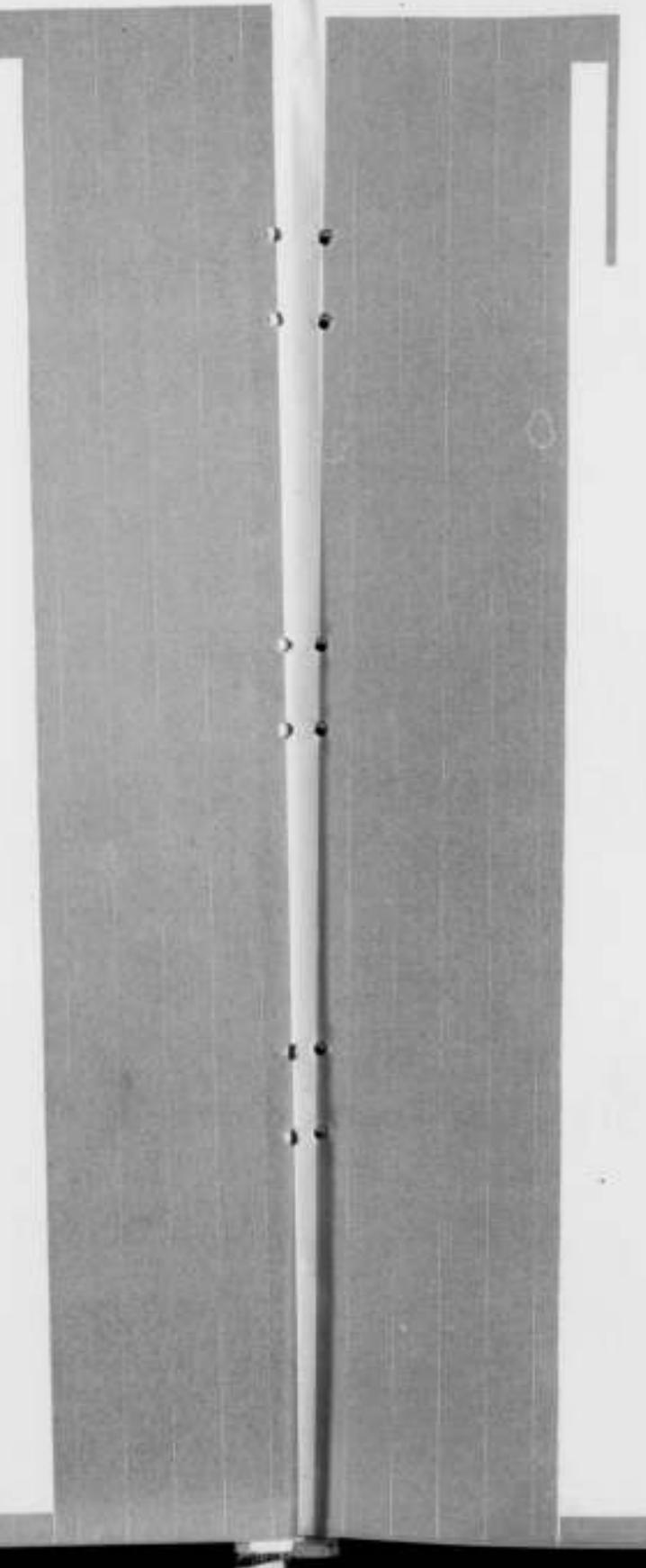
KWATRIJN

D' een zoekt der oogen lust, d' ander 't hart, welks daad als hevig bloed gudst door de kleuren; gij vindt gewisheid, regel, en nu beuren de Muzen al dat komt u boven de smart.

14

VROUW MET KAT

OVERGAVE

15

ANATOMISCHE VERBEELDING

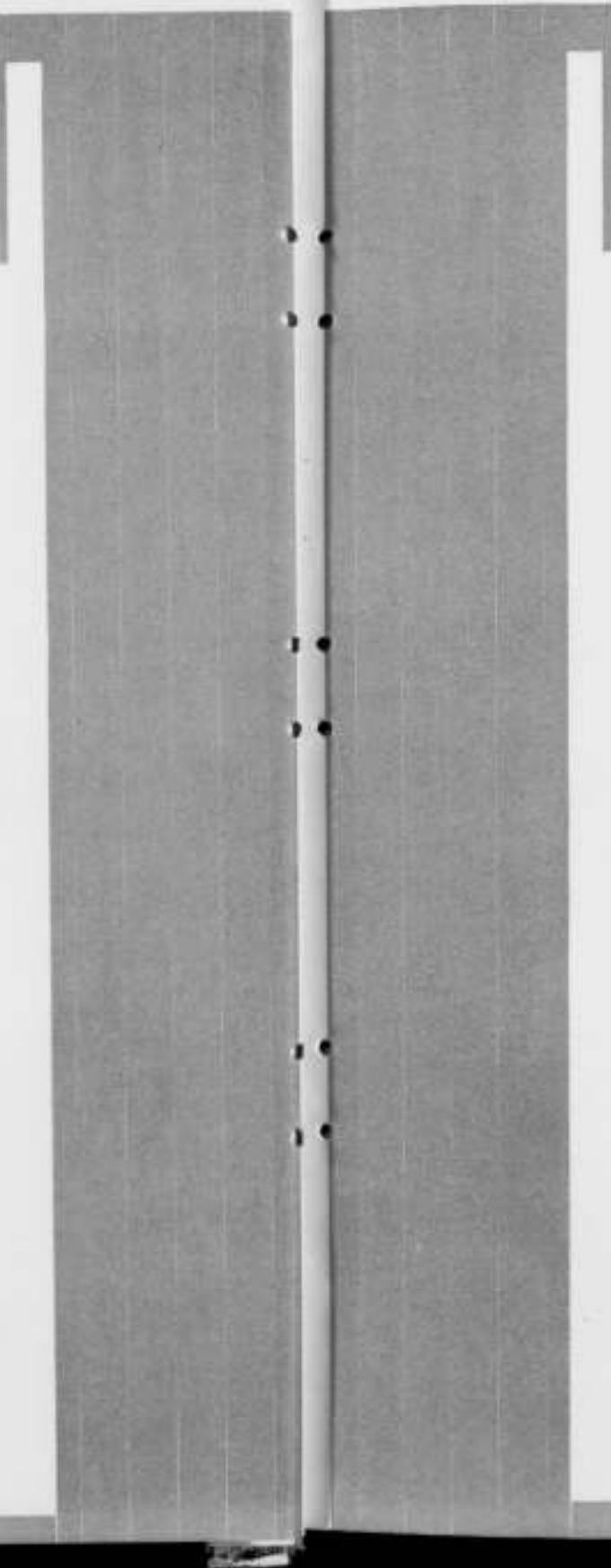

ANATOMISCHE VERBEELDING

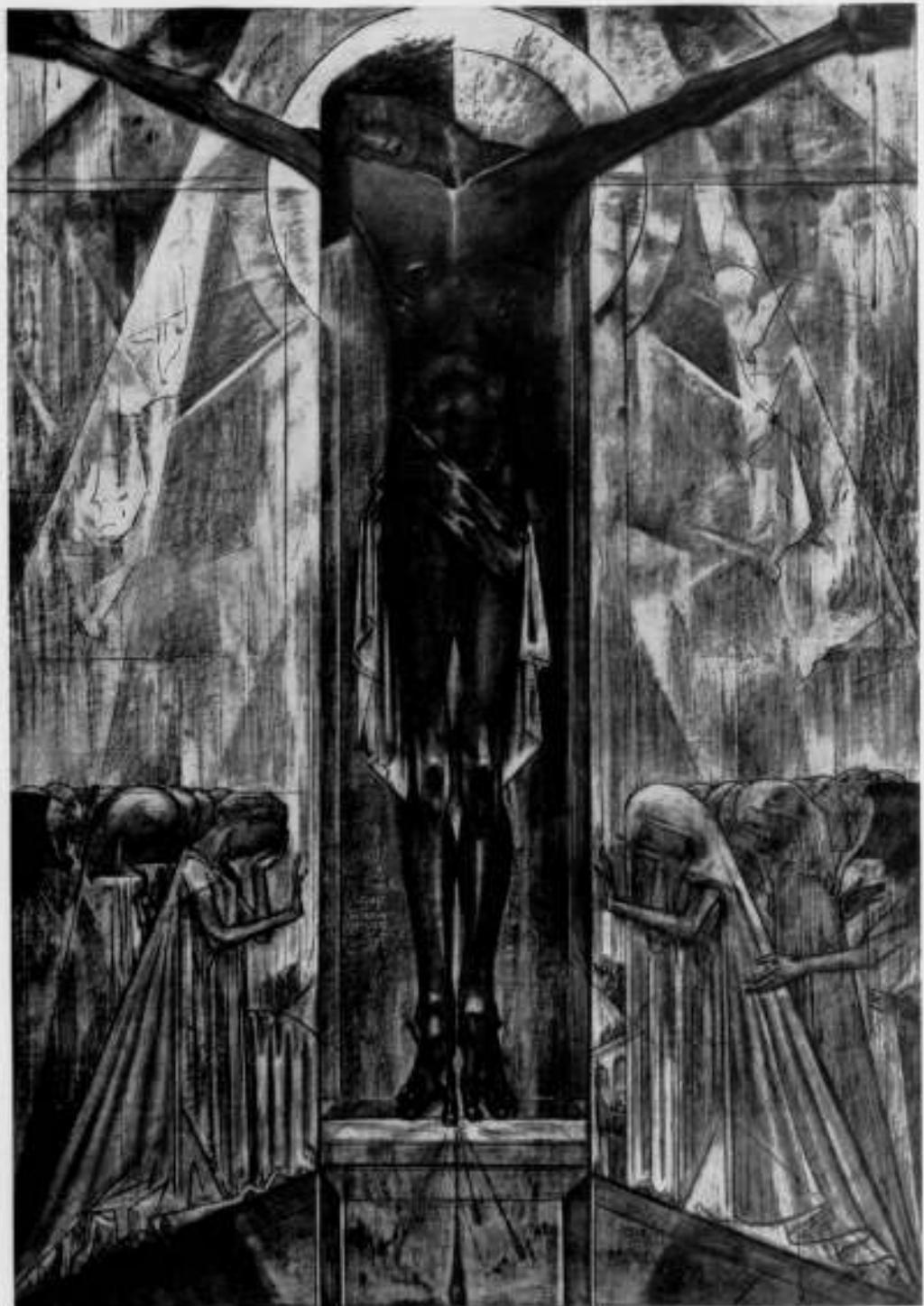
18

VITA SUMMA IN MORTEM TRANSCENDIT

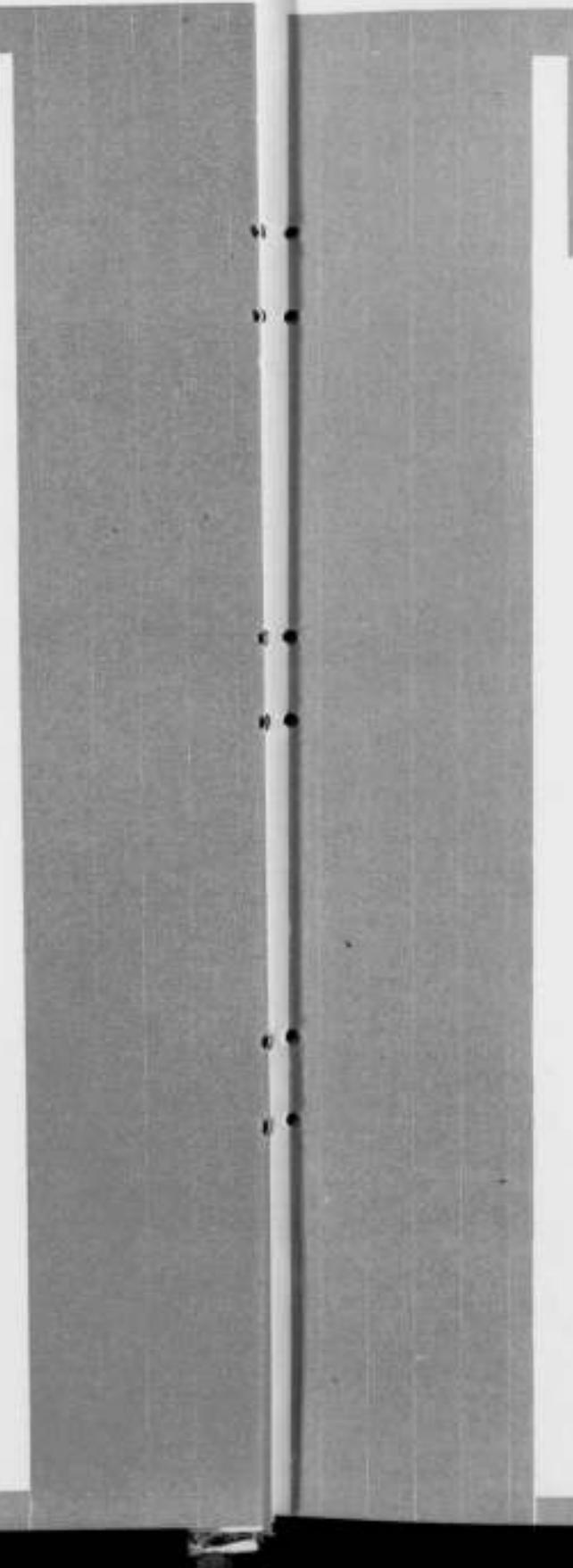
HET IS VOLBRACHT

19

HEKSENDANS

DANS DER JONKHEID

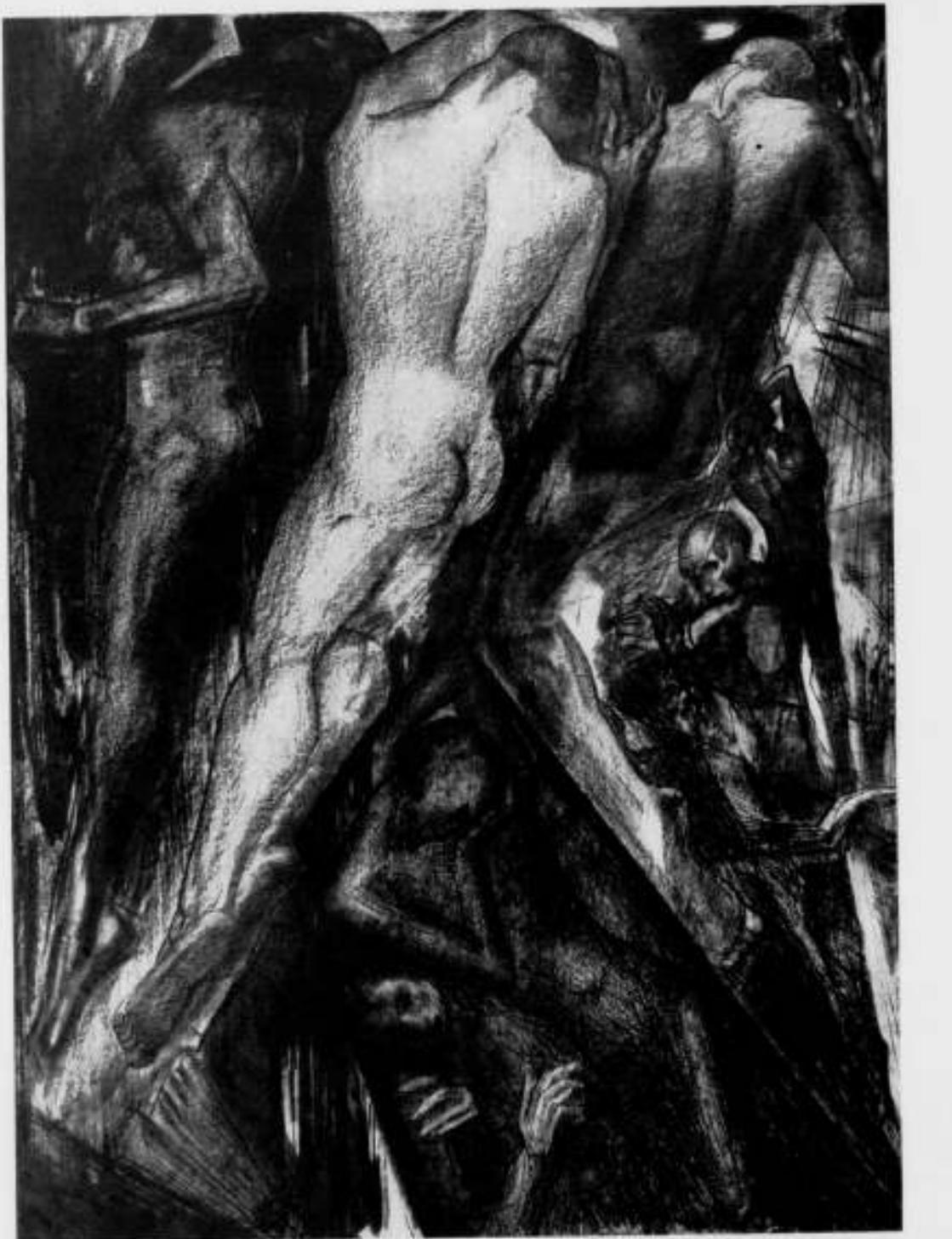

KRIJGSDANS

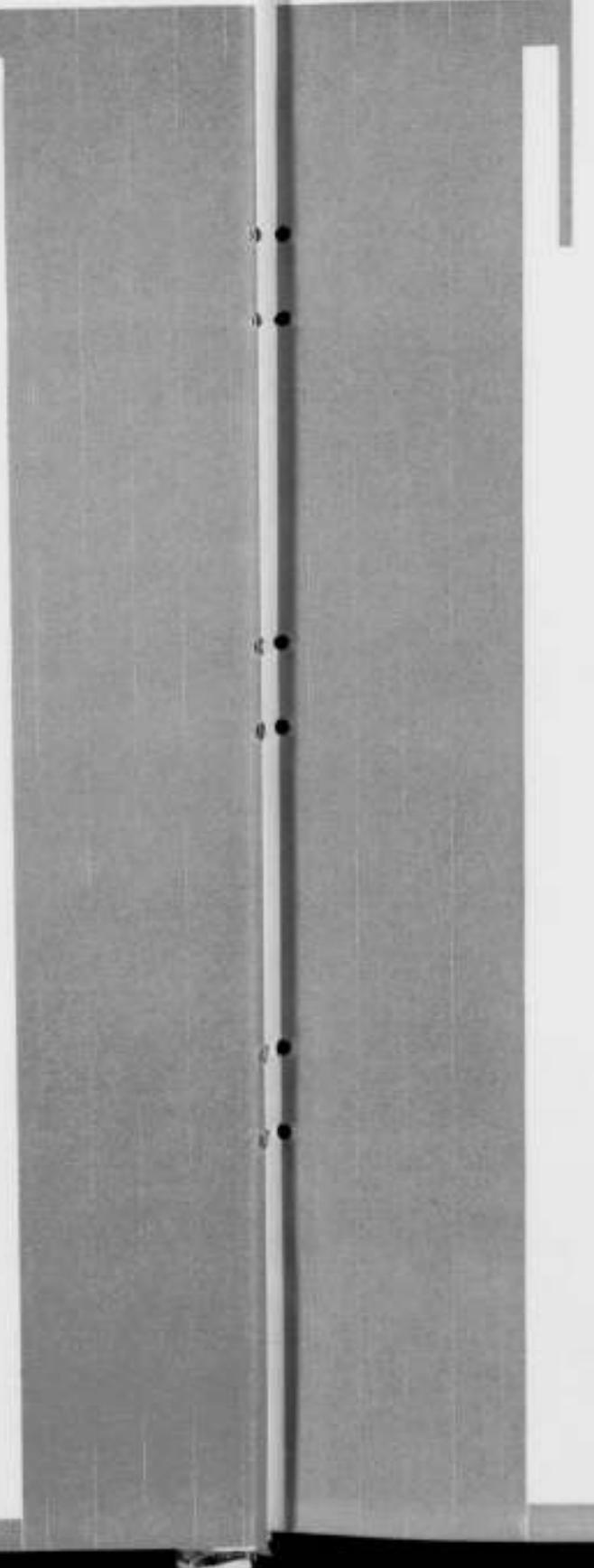

RITUEELE DANS

24

PREDESTINATIE

AFNEMING VAN HET KRUIS

25

26

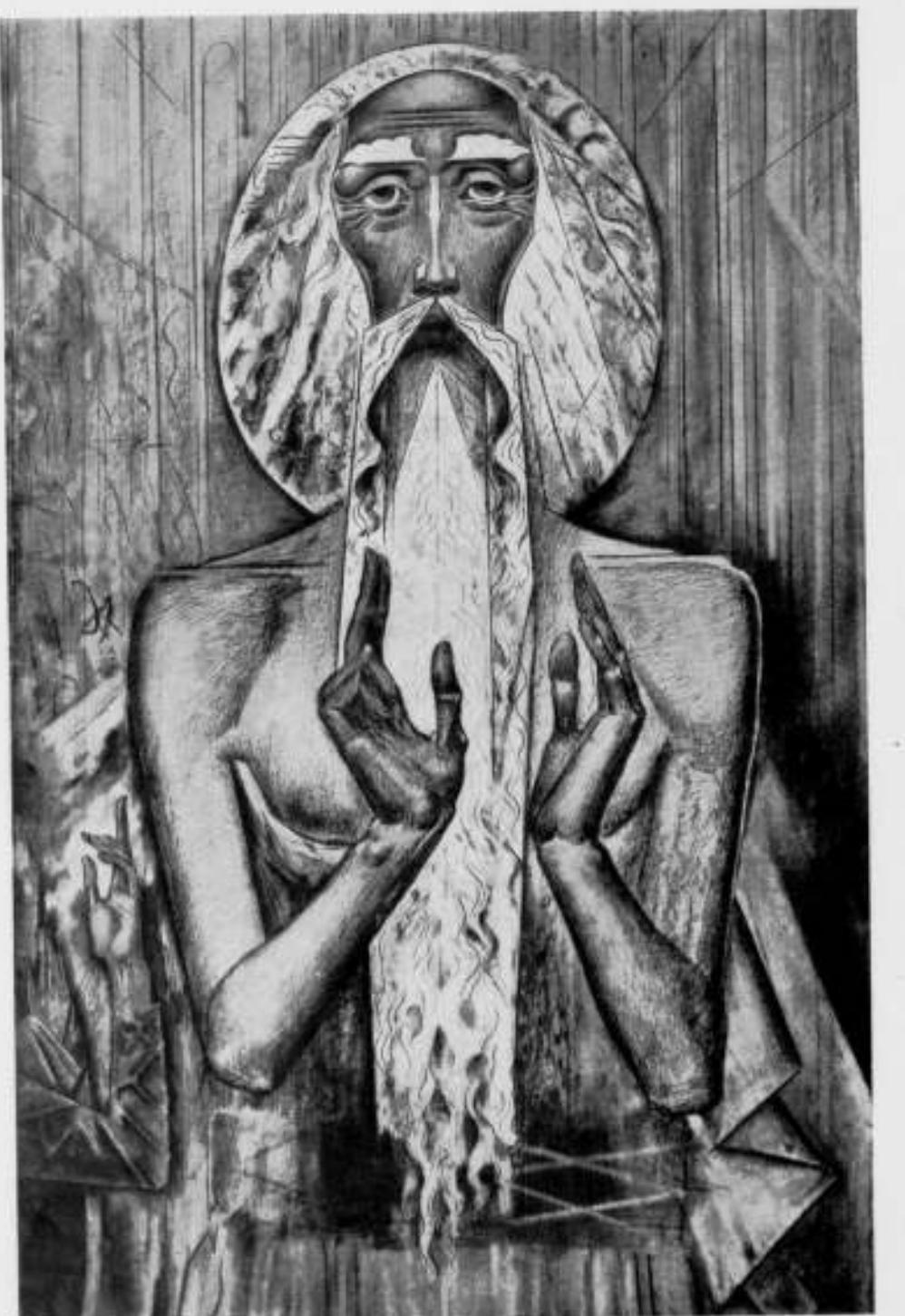
ZACHARIA

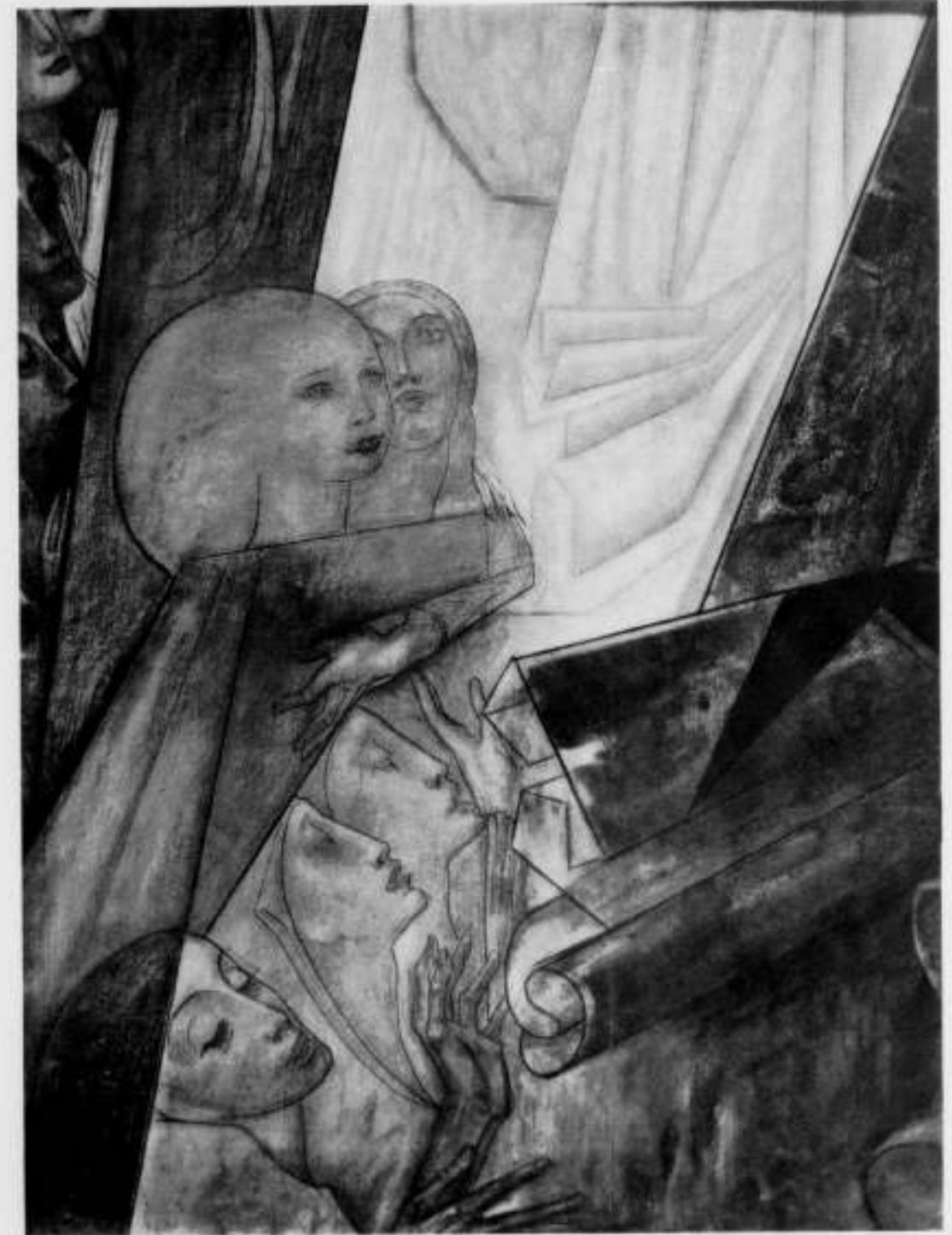
27

DETAIL ZACHARIA KONINGSFIGUUR EN MOEDERSCHAP

DETAIL ZACHARIA HOOFD VAN DEN PROFEET

DETAIL ZACHARIA HET NIEUWE LEVEN

30

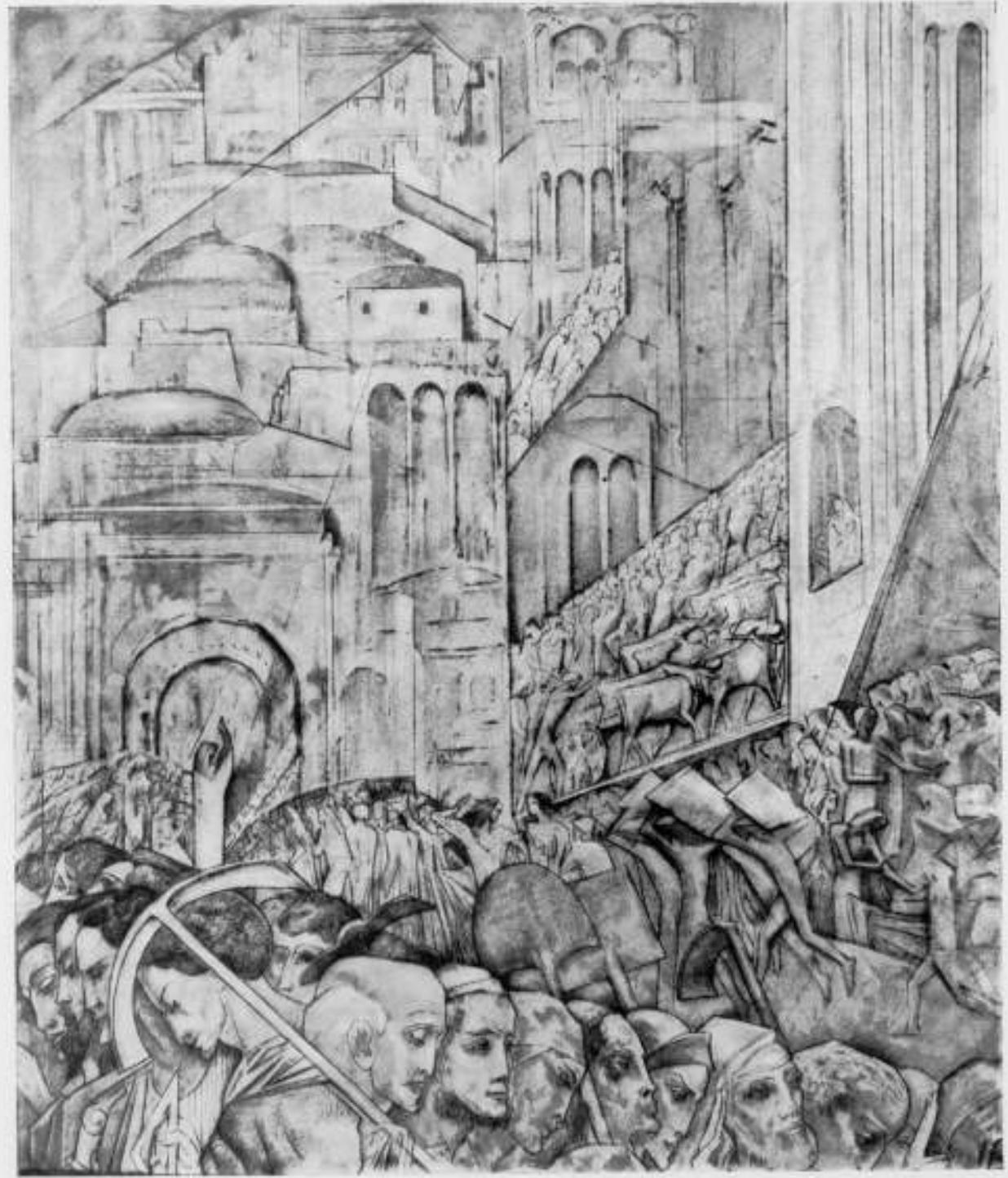

DETAIL ZACHARIA HET KWADE

31

DETAIL ZACHARIA DE DOOD

DETAIL ZACHARIA RECHTSpraak EN OPGANG NAAR DEN TEMPEL

JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIONS- EN HAND-

LIFTEN

MEER DAN 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-,
RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOOR-
WEG-, FABRIKS- EN PARTICULARERE
GEBOUWEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N. B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN
BIJ HET VERKRUGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN
WIJ HOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNER UITVOEREN

ROTTERDAM VOORHaven 101

TEL: 2415

PH. A. WARNERS EN ZOON

AANNEMERS EN MAKELAARS
INRICHTING VOOR MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

OVERTOOM 213 TELEF. ZUID 3653
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. G. NIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 118 HOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIEt-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOPENSTEENMANTELS VAN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAL

GEEN
BEKLEEDINGS
MATERIAAL
HOODIG

DUURZAAM
MASSIEF EN
HYGIENISCH

GEEN
AANZET-
KOSTEN

GEEN
ONDERHOUD

N.Y. V-H.
DERICKS &
GELDENS

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

DRUTEN

ELIAS P. BOMMEL[®]
BOEKBINDER

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER C.H.E.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 8184

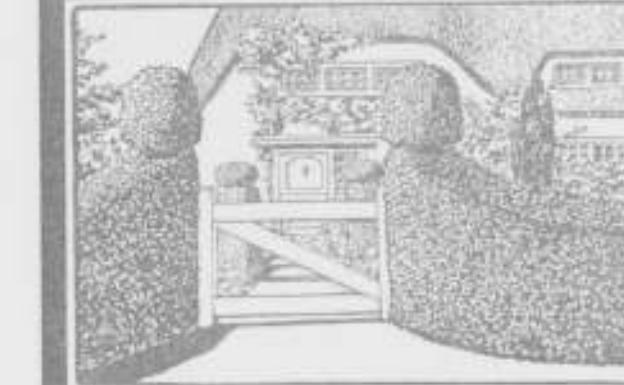
TIJDELIJK LEIDSCHERGACH 12

ADVIEZER OP ELECTRO-TECHNISCH EN
WERKTUIGKUNDIG GEBOED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BUKSEMAFLEIDERS ENZ
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVEND HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANKEENGESLOTEN HAGEN

JAC. SMITS & Co.

BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK

TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP

KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N 1706

FOKKE SIMONSZSTRATA 27-31

EERSTE AMST. ELEC. FABRIEK VAN
GEPOLIJST
KUNSTGRANIET

STEEN- EN HOUTGRANIET-
VLOEREN

GOOISCHE HANDEL IN BOUWMATERIALEN
H. J. VAN DEN BERG
& J. VAN DER MEER
BRINKLAAN 9-11-13 • BUSSUM
TELEFOON 752

STEEDS UIT VOORRAAD LEVERBAAR

PORTLAND CEMENT, SCHELPKALK,
BIMSPLATEN, BOUWPLATEN, MUUR-
EN VLOERTEGELS, GRESBUIZEN,
SCHOORSTEENPOTEN, ENZ., ENZ.
AF FABRIEK ALLE SOORTEN
DAKPANNEN, METSELSTENEN,
PRIMA BELGISCHE KLUITEN, ENZ.

C. L. DE RIJK &
A. FIENE
AMSTERDAM • TEL: Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
IJ-JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROETINGEN GRATIS

HET PERZISCH
TAPIJTHUIS
E. PEREZ

SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6562

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEVARANTEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

N. V. IJZERWARENHANDEL
VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES
90-92 GELDERSCHEKADE • AMSTERDAM
TELEFOON N. 600

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-EN ZENA SLOTEN
DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETSEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL
SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

**CORTLEVER &
MONSHOUWER**

AMSTERDAM
TELEF. N. 4291

NATUURSTEEN

N.V. PAERELS' MEUBLEERING-MAATSCHAPPIJ AMSTERDAM
TELEFOON INTERC. NOORD 45410
ROKIN 128-130

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

IN ALLE GENRES. IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

GEBRAND
GESCHILDERT
GLAS

GLAS IN LOOD

GIBBONS
STALEN en BRONZEN
RAMEN
GRIMMOND & GROOTENHUIS
TELEF. 14078
TEL. AMSTEL
GRIMMOND
ROTTERDAM

ERICH WICHMANN
AMSTERDAM - AMSTELDORP 9

MUURSCHILDERRINGEN
IN ONVERGANKELIJK
MATERIAAL

ALS TOEGEPAST IN HET AMSTERDAMSCH
LYCEUM EN DE SCHOLEN OP WILENSBURG-
DER GEM. AMSTERDAM (DOCK AAN DE BUITEN-
LUCHT GE GARANTEEERT)

ECHT FRESKO

(ALLEEN VOOR BINNENWERK) □
WERKEN IN BETON, AARDWERK EN MOZAÏEK,
GESNEDEN EDELSTEENEN (CAMEEN), EDEL-
SMEEDWERK, EMAIL, GLAS IN LOOD, BATIKS,
GRAPHISCHE WERK ENZ.

MEUBelen

N.V.
STOOLMEUBELAFRIEK

WAKRAAKA

AMSTERDAM
V.H.ZEISER-34

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

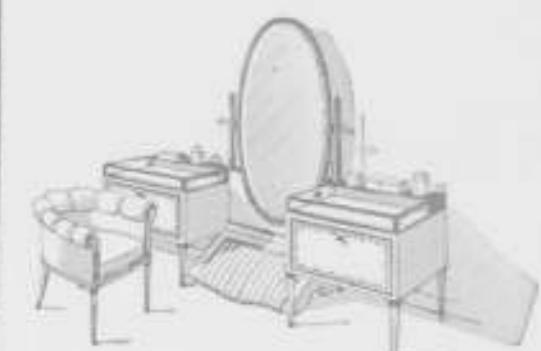
**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H. H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

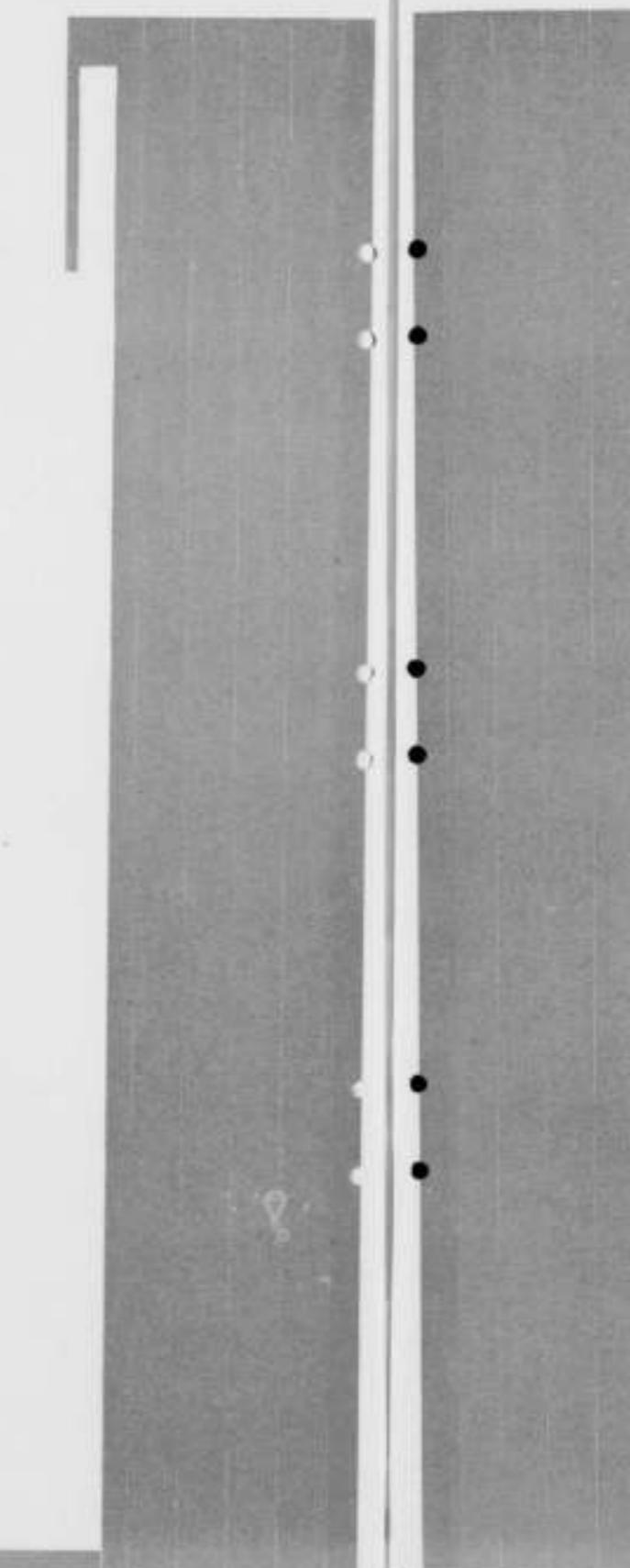

RUBBER VLOEREN
VAN ZUIVER RUBBER VERVRAGEN TRIPUT
BEDRADING
DIVERSALYBARD
HYGIEMISCH
REUKLOS
MOTORRIJERS
DE KADOGES
DRAPEAU WINDSCREENS
TEL:
INDYEN RIGUT 8.916

..BY ST. LAURENS'
WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEHO
DOOR
STIJL en TOOM
DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTR. TEL 4811

Binnenaanschouw.
Nusink & Zn.
 Leveraars M. Anthonissen.

DISPONIBEL

A.C.
VAN DEN HOEK
 TELEFOON No.3
BUSSUM
 SPECIALITEIT IN
 TEGELS, WAALSTEEN
 ALGEMEENE HANDEL
 IN BOUWMATERIALEN
 SCHERP CONCURREERENDE
 PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
"TRIO"
WIJNANDS & Co.
BUSSUM
 ALLE TIMMERWERKEN IN
 ELKE HOUTSOORT
 PRIMA UITVOERING
 BILLIJKE PRIJZEN
 VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER-
WERKEN
D. WEEGEWIJS
 RAPENBURG 14
 AMSTERDAM
 STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL
OPPERT 45 · ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
ROKIN 95 · AMSTERDAM
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V. "DEVEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE
COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCAT, PROCUREUR EN DIRECTEUR DER NEDERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK, TE 'S-GRAVENHAGE, GEDEL.
MR. TREUBSANT RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET HUURMOEST, EN OPHOEDERSWZEREN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. G. MICHELS VAN KESSERICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN UMBURGTE, WETH.

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKelen, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELUK EN SMAAKVOL

SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSOPGAAF EN IJKERENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

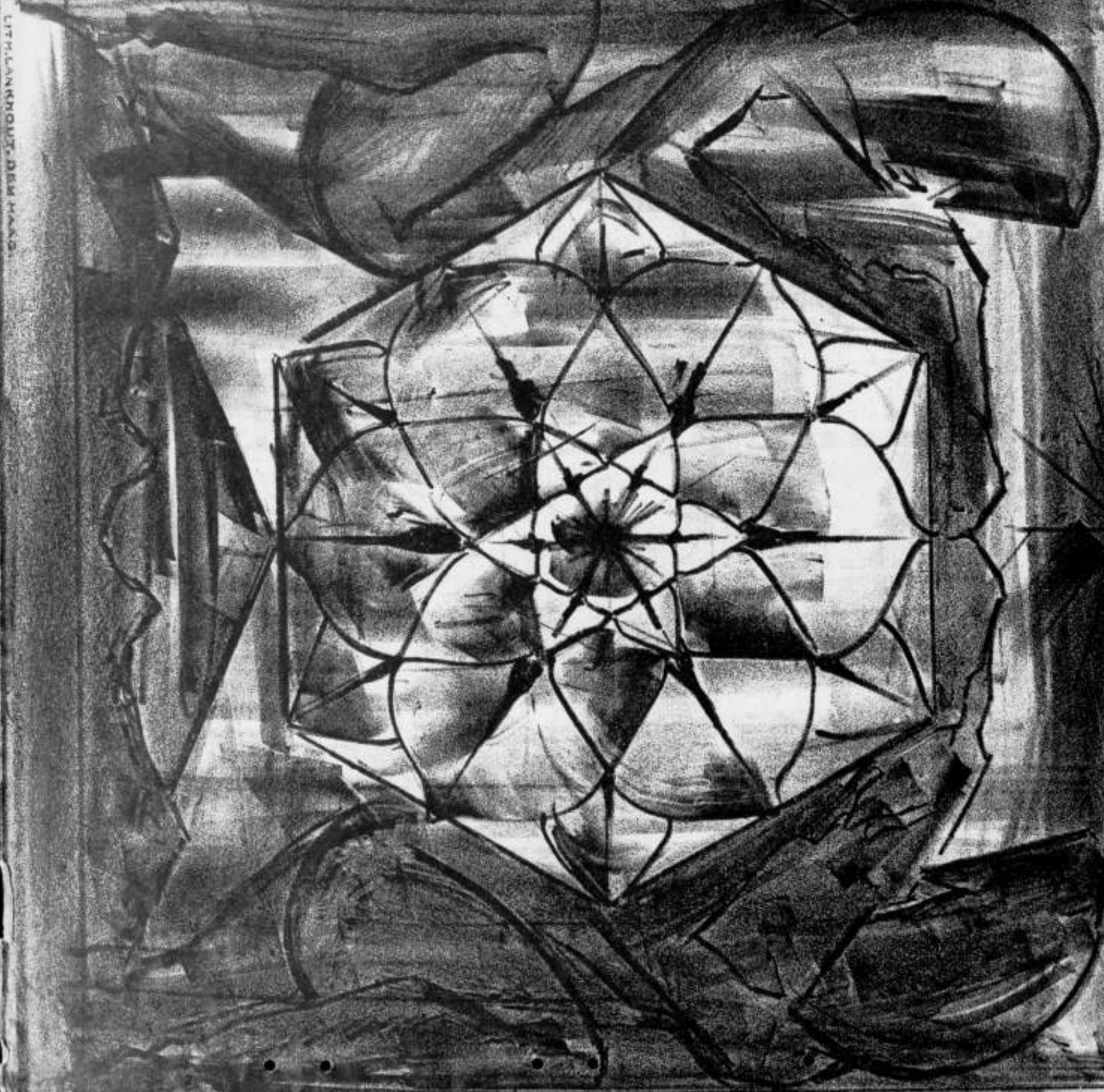
BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & C°
FABRICATION
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGE L. S.
MODERNE WANDBEKLEIDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZAAL DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK
BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 26 · AMSTERDAM

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN
COETERIER
& LADIGES
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

SNELBLUSSCHER
HOLLANDIA

DUIZENDE
REFERENTIES
ONDER WELKE RE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOG EN VOLGEN
EN TAL VAN RIJKSGE
BOUWEN EN GEMEEN
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS
TRIELE-ONDERNEM
HUNGEN IN DRS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - Utrecht

AMSTERDAMSche
ASPHALT FABRIEK
„DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

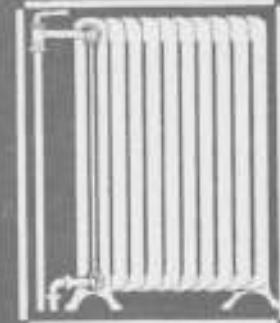
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

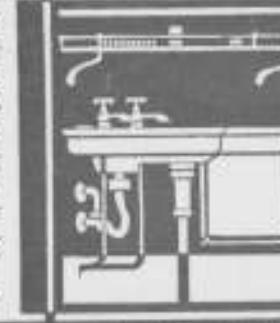
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE SANITAIRE
VERWARMING & INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE
GROTTINGEN TEGERLIJKERTID MET ONS DE AAN
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-ENAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR
MEET KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDET LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREXINGEN ZONDER VERPLICHTING.

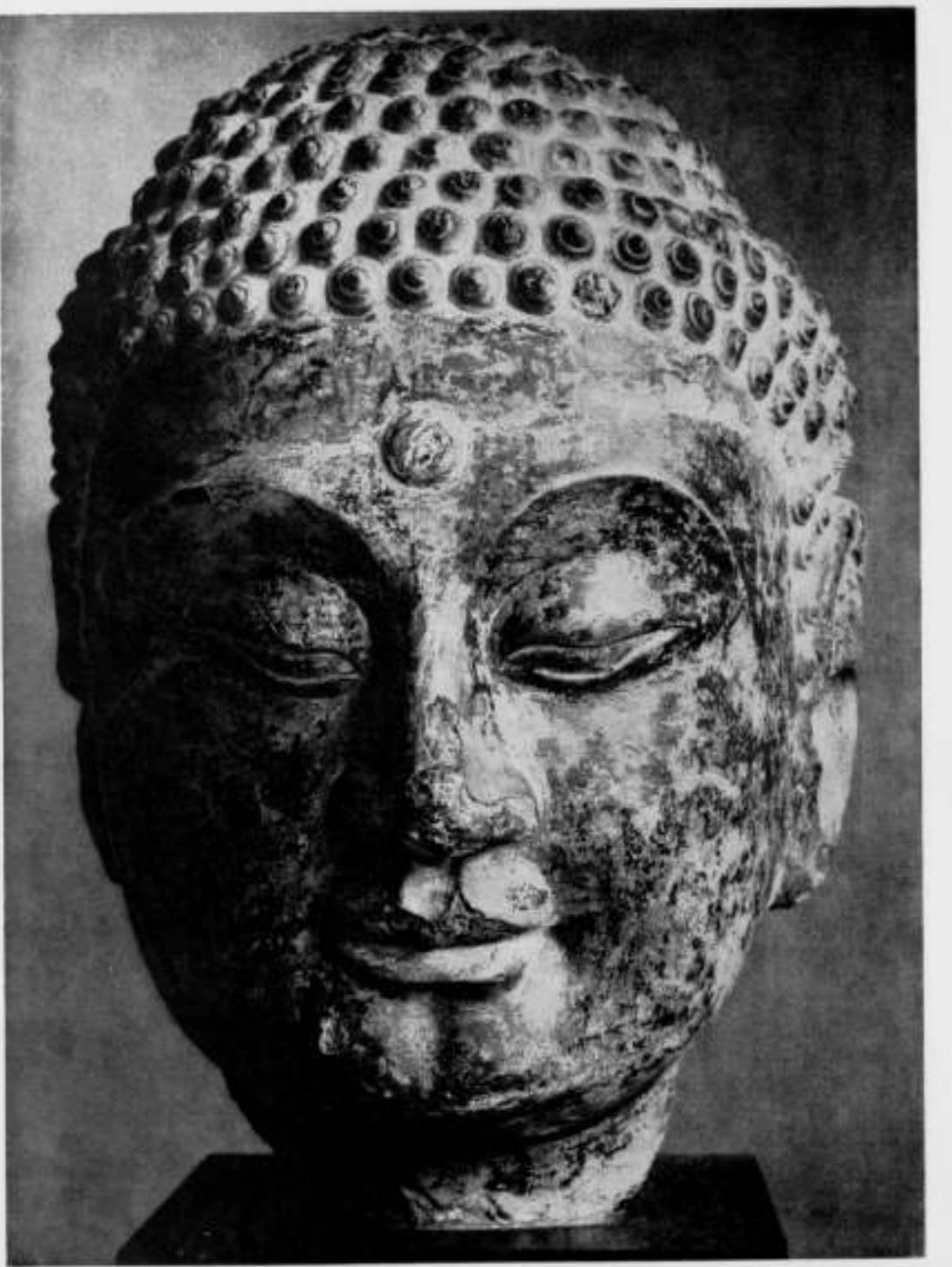
W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 96

4 JAAR DE REDACTIE

HOOFD REDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST
DUITSCHE EN ENGELSCH
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE,
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH
DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATS
SCHAPPIJ "DE HOOG
BRUG" TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD TE
MAGDEBURG; FOTOGRA
FIELEN DOOR B. EILERS
EN JAN GRÉGOIRE TE
AMSTERDAM
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP
GAVE BIJ DEN SECRETAR
IS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.—
ABONNEMENT BIJ BOEK
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOOG BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
A M S T E R D A M
TELEFOON NOORD 3808

UP
3
W
E
N
G
D
U
I
N
H
O
U
D
D

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld
□ □ □
OMSLAG LITHO DOOR
□ M. DE KLERK □
□ □ □
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE OOST-AZIATISCHE
KUNST UIT DE PETRUCCI
COLLECTIE TE AMSTER
DAM MET BEGELEIDENDE
TEKST DOOR HENRI
BOREL — DR. KARL WITH
— GRAAF HERMANN KEY
SERLING EN A. VECHT
□ □ □
WENDINGEN VERSCHIJNT
VANAF DEZEEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCHE EN ENGEL
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHENEN NUMMERS
BEHAANDELLEN O.M.
WERK VAN JAN TOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEELLENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG
RIKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER
SCHIJNEN MET EEN OM
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOOGD DEKUNSTE
NAARS VOOR DEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR
GANG IS EEN INTERE
SANT PROGRAMMA SAAM
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ON
DERWERPEN BEHAANDEL
WORDEN: — MODERNE
SCHILDERKUNST —
ARCHITECTUUR —
PLASTIEK-MARIIONETTEN
MASCHINE EN FABRIEKS
GEBOUWEN — KLEEDING
□ □ □ ENZ □ □ □

BOEDDHAKOP □ □ □ STEEN, HOOGTE 65 □ □ □ CHINA, TANGTIJDSKERK

AVONTUREN

MAANDBLAD · VOOR · BOUWEN · EN · SIELEN · VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

R A P H A E L P E T R U C C I
D O O R H E N R I B O R E L

Vanaf het begenadigde oogenblik dat ik in China kwam te wonen — het was in 1892 — heb ik mij één ideal van sinoloog gesteld, dat ik vreesde, in het Westen nimmer belichaamd te zullen zien: een sinoloog namelijk, die één taalgeleerde én dichter-kunstenaar én wijsgeer zou zijn. Ik wist zeker: zolang een sinoloog deze drie niet in zich vereenigde zou hij zich nooit in de chineesche cultuur kunnen inleven en haar recht doen wederduren.

Het wordt hoog tijd — uit enkele, zeldzame teekenen blijkt dat hij reeds aan 't aanbreken is — dat men eindelijk eens ga beseffen hoe het intellect alleen, in dienst der z.g. wetenschap, ónvoldoende is om éénige Oostersche cultuur aan te voelen. Een geleerde, hoe groot ook, die enkel filoloog, hoe uitstekend ook is, kan nooit een Oostersche cultuur doorleven en den Geest van een Oostersch land aanraken. Slechts die — of zoo zeldzame! — geleerden kunnen dit, die tevens dichter en wijsgeer zijn. De starre Westersche aanbidding van intellect alleen, zonder meer, heeft het mogelijk gemaakt, dat aan onze hogescholen professoren Chineesche taal en letterkunde doceerden, die nooit op ook maar één trilling van de chineesche ziel gereageerd hebben, en zóó is 't kunnen gebeuren dat een chineesche taalgeleerde als Prof. J. J. M. de Groot, hoogeeraar aan de Universiteit te Leiden, in een folianten dik werk over "The Religious System of China" de meest ongehoord domme en onbevoegde dingen verkondigde over een zoo uiterst zuijvere, fijne, oude cultuur als de Chineesche, keer op keer botweg verklarende, dat de chinezen half-barbaarsche heidenen zijn, dat zij onvatbaar zijn voor hogere neutrale ontwikkeling, ja, dat zij niet het minste gevoel voor kunst hadden!

De sinologie, zoals die te Leiden gedoceerd werd, was een enkel intellectueel dor, dood, nutteloos Westersch gedoe, omdat zij de ware Chineesche cultuur nooit aantrok. Ruim vier en twintig jaar heb ik rondgelopen met het onbereikbaar gedachte ideal van den sinoloog zoals hij zou moeten wezen, om den waren geest van China aan te voelen en aan het Westen de ware chineesche cultuur te doen verstaan en doorleven, toen ik (het was in 1913) Raphaël Petrucci's "La Philosophie de la Nature dans l'Art de l'Extrême Orient" in handen kreeg. Daar was hij! Eindelijk! Hij leefde dus, de geleerde-dichter-wijsgeer, de ideal-sinoloog, voor wie de sinologie geen dorre intellectuele wetenschap maar een levenshouding betekende! Hier was eindelijk een sinologisch werk, getuigende van grondige geleerdheid, maar tevens van een levende dichterziel, want de hoogdeinende,

rhythmische taal ervan was die van een groot dichter. Het lezen van dit grandioze werk is een van de gelukkigste tijden van mijn leven geweest, want het betekende de verwesenlijking van een ideaal.

Ik waagde het, hem mijn dank en bewondering te schrijven, meenende hem onbekend te zijn, maar ik kreeg een charmante brief van hem terug, waaruit bleek dat hij mij uitsluitend werken kende. Een vriendenschapelijke correspondentie volgde, hij zond mij zijn Kie Tse Yuan Hwa Chuan, met een opdracht, en juist zouden wij elkaar ontmoeten, toen de oorlog uitbrak. Later was het zijn overgang naar een schoonere wereld dan deze, die onze ontmoeting op deze aarde onmogelijk maakte.

Ik geloof niet, dat men de betekenis van Petrucci's leven en werken geheel begrepen heeft. Zijn werk is een geheele omverwerping van de officiële orientalistische wetenschap van het Westen. Zijn werk wil zeggen en heeft bewezen, dat de slechts intuïtieve dichter en wijsgeer, en niet de enkel dorre, intellectueele taalgeleerde een Oostersche cultuur kan aanvoelen. De taalgeleerdheid komt door zijn oeuvre op de plaats, waarop zij behoort: een hoognoedige, voorzeker, maar de laatste, niet de éénige. Tevens betekent het: een levenshouding. En wel een levenshouding, die wij in het door star intellectualisme en materialisme naar den ondergang gedreven Westen noodig hebben als brood en water.

Ook heeft Petrucci's oeuvre geleerd: sinologie is geen terrein van dorre geleerdheid voor een klein coterietje intellectueele taalgeleerde, z. g. sinologen, maar is een lafenis en verkwikkung voor alle fijnvoelende kunstenaars en naar hoge geestelijke cultuur hongerige geesten.

Ik heb al deze dingen al jaren en jaren geleden verkondigd, en uitgeroepen in de dorre sinologische woestijn,

maar toen had ik nog niet durven dromen, dat één een ideaal-sinoloog zou opstaan, Raphaël Petrucci, die mijn stoutste dromen verwesenlijken zou.

Wat zijn dichter-wijsgeer-geleerde werk voor het Westen waard is zal de tijd eerst in diepste betekenis leeren. Reeds schudden en kraken vele dorre, vermolmde, vooze instellingen op hun wankelende grondvesten. En nooit heeft de dorre, vermolmde, vooze officiële sinologie vermoed, dat Raphaël Petrucci, op wie wij zijn genadig goedkeurend, ietwat beschermend en toch kleinachtend neerzag, met zijn oeuvre van Schoonheid en Wijsheid haar eigen grondvesten uiteenrukte en haar eigen belang van star intellectualisme ter vernietiging heeft gedoemd voorgoed. Want alle orientalistische studie, niet alleen de sinologie, zal in de toekomst alleen weggelegd zijn voor den dichter-wijsgeer, die daarbij ook nog een geleerde is, opdat Oost en West elkaar eindelijk zullen aanvullen en waardeeren. Enkel dor-intellectueele professoren, die niets meer zijn, zijn daartoe juist het beletsel.

BOEDDA BRONS, HOOGTE 90 SIAM, CIRCA 16DE EEUW

DE VERZAMELING PETRUCCI OOST-AZIATISCHE SCHILDERKUNST EN PLASTIEK DOOR KARL WITH

De verzameling van wijlen Petrucci heeft — inmiddels van andere zijde op gelukkige wijze gecompleteerd — in Amsterdam een nieuw tehuis gevonden. In de ruimten van een burgerwoning uit vroeger eeuw zal zij worden opgesteld. Groote, heldere vensters laten een mild licht binnen, dat door hoge boomen en een groene gracht rijktonig gedempt is. Daarnaast bevindt zich een kleine tuin, waarin de patina van steen en brons kan verdergroeien. Geheel afzijds en toch in 't midden van de drift een grote stad.

Zoo alleen kunnen kunstwerken uit Oost-Azië hunne zending vervullen. Het is waar, zij hebben den grond, waarop zij van oudsher stamden, verloren; niet echter omdat zij geroofd zijn, maar omdat wij ze toentertijd heviger behoeften en begeerden. Ze in de kille lucht van een museum binnen voeren zou nu hetzelfde zijn als ze verstikken in stede van ze in te lijven. Hier — in de weinige ruimten der Petrucci-verzameling — staat de waldoende stemming van het ingewoonde binnenhuis borg voor de stilte, die noodig is. Hier zijn zij niet meer geschiedkundige en wetenschappelijke documenten, hier zijn zij plaatsen, waar het magische van uitgaat. Zij zijn met kunstzin en menschelijkheid uitgestald en kunnen nu datgene zijn, wat zij in werkelijkheid zijn: levende krachtronnen, grote centra van harmonie, polen van rust, en leerstellingen, die waarschuwing brengen en wereldwijsheid.

In vroeger tijden richtte men op openbare plaatsen gedenkteeken op; zulke werken als die der Petrucci-verzameling aan onzen tijd dienstbaar te maken, schijnt mij de — tevens diepere — manier te zijn, om heden ten dage gedenkteeken te doen verrijken, die ons stichten. En die de woorden van Dschuang Dsi begeleiden: „De volkommenste mensch wendt zijn geest terug naar de eeuwigheid en geniet de geheimenissen van het buitenwereldsche. Hij is als het water, dat vloeit, zonder een vorm aan te nemen. Hij doet zichzelf uitstroomen in de grote oorspronkelijke reinheid. Wees u, wier geest zich afslooft met haarkloven en die den grooten geest niet verstaat.“

Dit is de geest, die uitgaat van de voorwerpen van beeldende kunst in deze verzameling. Hier staan niet meer op den voorgrond de vluchthe weergaven van een beuminlijk wereld-spel noch de aanhechtingspunten voor genotvolle droomerij, maar de monumenten voor een ernstige wereld-liefde, die uit de hartstocht van het vergankelijke en bepaalde naar de blijheid en rust van het eeuwig-zinrijke streeft. Onder den vorm van de eeuwigheid beschouwd, verdwijnen de grenzen tusschen klein en groot, tusschen spel en ernst, tusschen zijn en zich vergenoegen. En er ontstaat de eenheid tusschen mensch en wereld, de alomvattende gelatenheid, die wel vol twijfel zijn kan, maar nooit zonder innerlijke vreugde is. En rustplaatsen op dezen weg, of anders gezegd verwerkelijkingen van zulke innerlijke geslotenheid, zijn de voorwerpen hier, onverschillig of het Boeddhistische sculptuur is dan wel mysterieuze landschapscomposities, of die afbeeldingen, die de levende natuur in zinrijke formules overbrengen, die afbeeldingen van dieren, bloemen en dingen, welke tot „stilleven“ zijn vergeesteld en verzinnelijkt tegelijk.

De weinige kunstwerken der verzameling omspannen een reusachtig cultuurgebied; dat van de Oost-Aziatische menschheid van China en Japan in een anderhalf-duizend

CHINA, VROEGE MING □ □ □ BRONS, HOOGTE 52 □ □ □ ZITTENDE BOEDDA

ADORANT □ BRONS, HOOGTE 96 □ CHINA, MING

jaren omvattende ontwikkeling. Aan deze grootheid gemeten natuurlijk een onnoembaar klein overzicht; echter groot genoeg voor hem, die niet meet maar vat, die niet slechts zoekt maar ook weet te ontvangen en zich weg te geven.

Werken van Boeddhistische beeldende kunst zijn naar thema en vorm door de grote ideeën van het Mahayana-geloof bepaald; daarbij evenwel vol levende wisselingen. Boeddhisme als symbool van zijn wereldomvattende grootheid in plastisch strenge verbeelding weergegeven; der wereld ver, onverbiddelijk en diep in zichzelf ingewikkeld in de werken van de Wey-periode; vol machtige accorden en dynamische uitstraling in den Tang-tijd; afzijds en als in zichzelf verstand of ook wel als iets ongrijpbairs op wonderlijke wijze opgelost in den Ming-tijd en in latere eeuwen. Japan heeft nooit dit definitieve van de plastische beziging als China bezeten, in plaats daarvan echter een meer bevrijde luchtigheid en een mengeling van tooverachtig spel en aardsche verzekerdheid. Het heeft het wereldvluchtende Boeddhisme inniger met de realiteit verbonden en zich met meer menselijk vertrouwen eraan overgegeven. Zoo is dan ook het mooiste Japansche voorwerp van de verzameling, de kleine gestalte van den biddenden monnik, vol eenvoudige deemoed en simpelheid des harten; niet een abstractie maar de menschelijke belichaming of spiegeling van een idee. Dan het statuettje van den zittenden priester, zoo scherp getekend in zijn schrandere zelfbewustzijn en beheerschte mannelijkheid. Hoe zijn daartegenover uit China afkomstige in aanbidding voorgestelde figuren veel meer onpersoonlijk en tegelijkertijd van heftiger werking.

De weg, dien al zulke geloovigen gaan, is die van de afgekeerdeheid, concentratie en klarheid; het doel de verlossing van het Zelf en daardoor de verlossing der wereld, wat hetzelfde is als wereldverovering. Het is het Bodhisatvadom der volledige goedheid, onthouding en reinheid. Aan de vormgeving is hier een groter bewegingsruimte van tevoren verzekerd. De menschelijke verschijning met haar lichaamlijken rijkdom wordt geidealiseerd. Gevoelsswarmte en menschelijke deelneming ontstromen dezen beelden van troost en toevlucht. Rijkelijk en heerlijk zijn zij gesierd als aangebedene en geliefde. Hoe zwaar en massief zijn de Bodhisatvafiguren uit de vroege perioden, in haar bezit van kracht, vastberadenheid en mildheid. Hoe liefelijk en teeder zijn de engelachtige begeleiders van Amida of de behoedzaam-vriendelijke metgezel Jizo in Japan. En hoe wonderlijk zijn dan de Chineesche Kwanyin-beelden uit den Ming-tijd; op moederlijke wijze vrouwelijk en niet zonder de echo van een diep erotisch mysterie.

Veel meer onderwerpen en rijkere verscheidenheid omvat op grond der grotere uitdrukkingsmogelijkheid de religieuze schilderkunst. Miniatuurachtig op het vlakke vel geschreven fantazieën in den Mandarastijl; visionen der zalige Amida als droomen in zwart en goud; verwoede voorstellingen van demonische wezens met hun dolzinnig rood en ontvlammend blauw; fijzing-wakkend bonte schrikbeelden der hel; ernstige en geweldige eenzame asceten, boetedogeners, leerlingen van waarde wijsen, diep in gebed verzonken en toch vol wereldwijze houding, priesterportretten met een geuiteerde koelheid in de kleurgeving en een streek in de tekening, die straf en nerveus het karakteristieke omschrijft. En zoals eens in Indië op den Boeddhha de tekenen van den wereldlijken heerscher werden overgedragen, zoo worden heden ten dage in China de

kenteeken van verheven geestelijke grootheid aan den keizer en de wereldlijke machthebbers als het hunne toebedeeld.

Het beschouwen in geestelijke meditatie gaat allengs over in het droomerig bekijken en vindt de beteekenis niet meer buiten de wereld in een zich voorgestelde geestelijke grootheid, doch in de levende veelheid der verschijnselen van het ondermaansche. Het feitelijk lost het verzonnen af. In steeds nieuwe beeltenissen wordt de wereld in bezit genomen. De wijsheid van het landschap of de bonte menigte van het enkelvoudige worden onmiddelijk teeken van oneindigheid. Niet als impressies van vluchende ogenblikken treden deze kakemono's, trots al hun optisch-zinnelijke bekoring, op den voergrond, maar als bloeiende symbolen van het van geest vervulde middeling. Dimensies worden opgeheven, de magische ruimte ontsluit zich, en de zin en het zijn der dingen worden bont, groot, elementair of vaak speelschgewize, verklaard. Elke enkelheid wordt van leven vervuld, wordt naar de ziel met iets anders verbonden, in de een of andere richting uitgebreid; zij werkt nooit als iets ver-enkeids, maar steeds op de een of andere wijze in betrekking tot de oneindigheid en als deel van een universum. Opgelost tot atmosfeer, of op de wijze van het symbool gezamen gesteld, of ook wel tot een moreel oordeel geformuleerd — zijn deze afbeeldingen bij alle werkelijkheid vol van mythe, van sprookjes en legende, vol wijsheid en onbepaalbaarheid. Ze worden dan later wel speelsch opgesierd of verstijven in het decoratieve; hebben dan een meer onderhoudende en bekorende dan openbarende werking. Altijd echter staat daarachter op de een of andere wijze de zin zoowel voor het universele als voor de zakelijke bepaaldheid; verbindt zich een vrije, ongebonden fantazie met opmerkingscherpte en met die losheid van de hand, die steeds verbaast. Langs den een of anderen weg komen deze schilderingen voort uit het zinrijke teekenschrift en eindigen zij weder bij het handschrift. Daardoor mag het waar zijn, dat zij dikwijls onbelangrijk schijnen: ons blijft evenwel de gelegenheid met kunstzinnig oordeel te onderscheiden; mits het maar niet gebeurt door den bril van wetenschappelijke dogmatiek.

Evenals de kunst van Europa heeft ook die van Oost-Azië haar hoogtepunten en haar laagvlakten; verrijzenis en val in eeuwige wisseling; heeft zij haar tegenpraken en dwaalwegen. Misschien is tegenwoordig de bron uitgedroogd of slechts verstopt. Wie weet, waar en wanneer de eerste ontstoeeling zich weer voltrekt. Of dit in het Oosten zal zijn of in het Westen? In elk geval daar, waar de grootste vernedering de grote krachten en spanningen kwekt en waar de bereidheid het innigst was, zonder zich weg te werpen. En waar men tot het levende en wezenlijke geheel zal zijn doorgedrongen.

□ LAOTSZ'S WIJSHEID UIT DEN TAO TEH KING.
UIT: „DE CHINEESCHE FILOSOFIE“. DOOR HENRI BOREL.

Hoofdstuk XLIV. □ 1 Wat is ons het naaste, onze naam, of ons Zelf? Wat is ons het meeste, ons Zelf of onze rijkdommen? □ 2 □ Wat is het ergste, ze te verkrijgen of ze te verliezen? □ 3 □ Daarom is het, dat wie veel liefheeft, veel zal verkwisten. Wie veel (schatten) verbergt zal stellig veel verliezen. Wie genoeg weet te hebben zal niet onteerd worden. Wie weet (waar) op te houden zal niet ondergaan. Deze zal langen tijd bestaan.

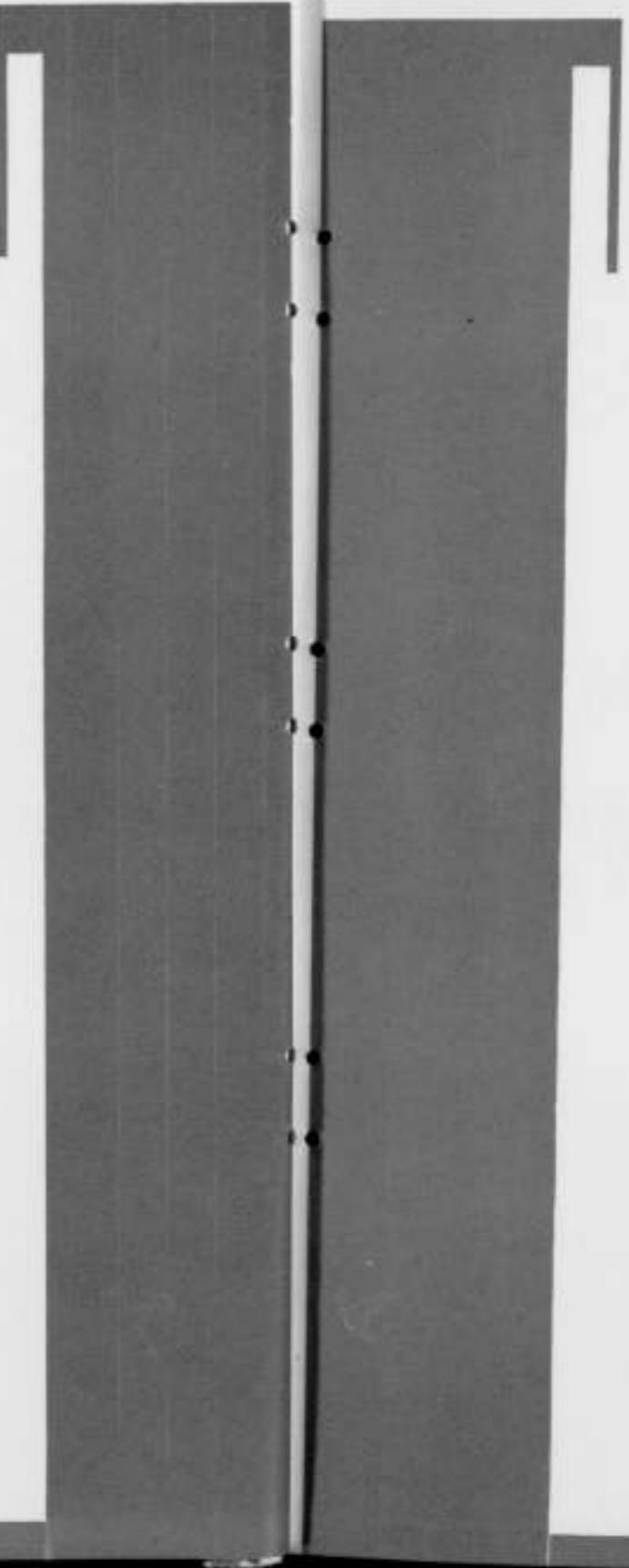
JAPAN, 13DE EEUW □ HOUT, HOOG 39 □ BIDDENDE MONNIK

BIDDENDE PRIESTER □ □ □ LAK, HOOGTE 54 □ □ □ JAPAN, CIRCA 14DE EEUW

Hoofdstuk LXVI. □1□ Waarom kunnen de groote rivieren en zeeën do koningen zijn van alle stroomen? Omdat zij zich onder hen weten te houden, daarom kunnen zij de koningen aller stroomen zijn. □2□ Daarom, als de Wijze superieur wil zijn aan het volk, moet hij in zijn spreken onder het volk blijven. Als hij voor het volk uit wil staan, moet hij zich op den achtergrond houden. □3□ Daardoor staat hij boven allen, en weegt (toch) niet zwaar op het volk, staat hij voor allen uit en kwetst (toch) het volk niet. Daardoor gehoorzaamt het rijk hem met vreugde, en wordt hem niet moede. □4□ Om dat hij allen strijd vermeidt, is er niemand in het rijk, die met hem strijden kan.

Hoofdstuk LIII. □1□ Als ik, bij toeval, eens een beetje kennis had, zon ik den grooten Weg bewandelen. □2□ Mijn vrees zon zijn, of ik (deze leer) wel zou kunnen verspreiden. □3□ (Want) de grote weg is zeer vlak, maar het volk houdt van de zijpaden. □4□ Als de paleizen veel treden, hebben, zijn de velden vol onkruid, en zijn de graanschuren ganschelyk ledig. □5□ De prinsen kleeden sich in schitterende gewaden, dragende een scherp zwaard; zij verzadigen zich aan (lekker) eten en drinken, en hebben schatten en goederen te over. □6□ Dit noem ik het voorbeeld geven van diefstal. Dit is niet zich toeleggen op Tao!

SIAM, CIRCA 17DE EEUW □ □ □ BRONS, VERGULD, HOOGTE 60 □ □ □ BOEDDA

ADORANT □ BRONS, HOOGTE 29 □ CHINA, MING

DE BETEKENIS DER CHINEESCHE KUNST DOOR HERMANN KEYSERLING

Succes en beteekenis van geestelijke werkzaamheid hangen in beginsel van twee omstandigheden af: ten eerste van de diepte van het geestelijk begrip, ten tweede van den graad waarin dit tot geevenredigde uitdrukking komt. De geest is iets louter innerlijks, onlachamelijks, tijdeloos, van het verschijnsel wezenlijk onafhankelijks; de uitdrukking daarentegen heel en al iets proefondervindelijks, materieels en daarom in ruimte of tijd bepaalts. Dit verduidelijkt het best het voorbeeld van de politiek: hij alleen kan voor groot staatsman gelden, die eenzijdig wat noodig is in ganschen omvang begrijpt, anderzijds de reele krachten van den tijd zoo helder onderscheidt en zoo meesterlijk beheerscht, dat hij in de gelegenheid is, zijn ideaal te verwerkelijken — want verwerkelijking gelukt altijd alleen door verstandelijke middelen; wie zich in de keuze hiervan vergist, blijft een onvruchtbare ideooloog. De verhoudingen zijn echter precies dezelfde op ieder ander gebied. Alleen degene brengt als wetenschappelijk man iets van beteekenis voort, die juist onderscheiden zaken juist weergeeft, alleen hij iets als filosoof, die voor zijn verstandelijke intuïtie weet te scheppen de bijbehorende, d. w. z. aan de eigen wetten der uitdrukkingsmiddelen precies beantwoordende begripsvormen. Nu speelt op alle tot nu toe genoemde gebieden de factor van den tijd een voorname rol; de staatsman moet met de tijdsstromen rekening houden, de man der wetenschap, de filosoof is bij zijn begripsvoorstellingen van den oogenblikkelijken stand der feitenkennis afhankelijk. Hieruit volgt de voorloopigheid en achterhaalbaarheid zelfs van hun grootste prestaties, welke nooit anders dan min of meer vooruitgeschoven posten kunnen zijn op den weg naar het doel, dat zelf altijd verder in de toekomst wegvliedt. Hier verwerkelijkt zich het verstand door een eindeloos voortschrijden heen. In het gebied der Kunst echter, waarvoor overigens al het gezegde evenzeer geldt, bestaat geen voortschrijden van post tot post, doch enkel bereikte of niet bereikte doelwitten; zij is in ieder afzonderlijke geval aan 't einde; haar waarde of onwaarde bestaat onafhankelijk van alle empirie. Want hier is van de uiterlijke werkelijkheid als zoodanig geen sprake: het komt bij haar alleen daarop aan, in hoeverre willekeurige middelen aan den geestelijken inhoud een daarbij passende uitdrukking verleenen. Hier gaat het om de geestesuitdrukking zelve, tijdeloos, zonder verband. Alle proefondervindelijke overwegingen gaan aan het eigenlijk kunstvolle voorbij. Vandaar het tijdlouze karakter van alle grote kunst, haar absolute geldigheid, onachterhaalbaarheid. Vandaar ook haar zeldzaamheid. Uitdrukkingsvermogen is op zichzelf al iets, dat weinig voorkomt; in alle landen en tijden waren kunstenaars minder dicht gezaaid dan mannen van de praktijk en intellectueelen. Het ter beschikking staan van een buitengewoon uitdrukkingsvermogen aan een gelijkwaardige geestelijke diepte is geheel en al uitzondering; de meeste kunstenaars door alle tijden heen, zelfs de modernen, waren, naar den geest beschouwd, oppervlakkig. Ik ken op aarde in 't algemeen trouwens maar één kunst, door welke het ideaal kan zijn verwezenlijkt van gelijkheid van geest en uitdrukking, in de beteekenis dat uiterste diepte subliemsten vorm doorademde: dat is de kunst van China.

De Chinezen zijn mensen met een hoogst ontwikkeld uitdrukkingsvermogen, in den uitersten graad datgene, wat in geringeren van Hellenen en Romeinen geldt. Con-

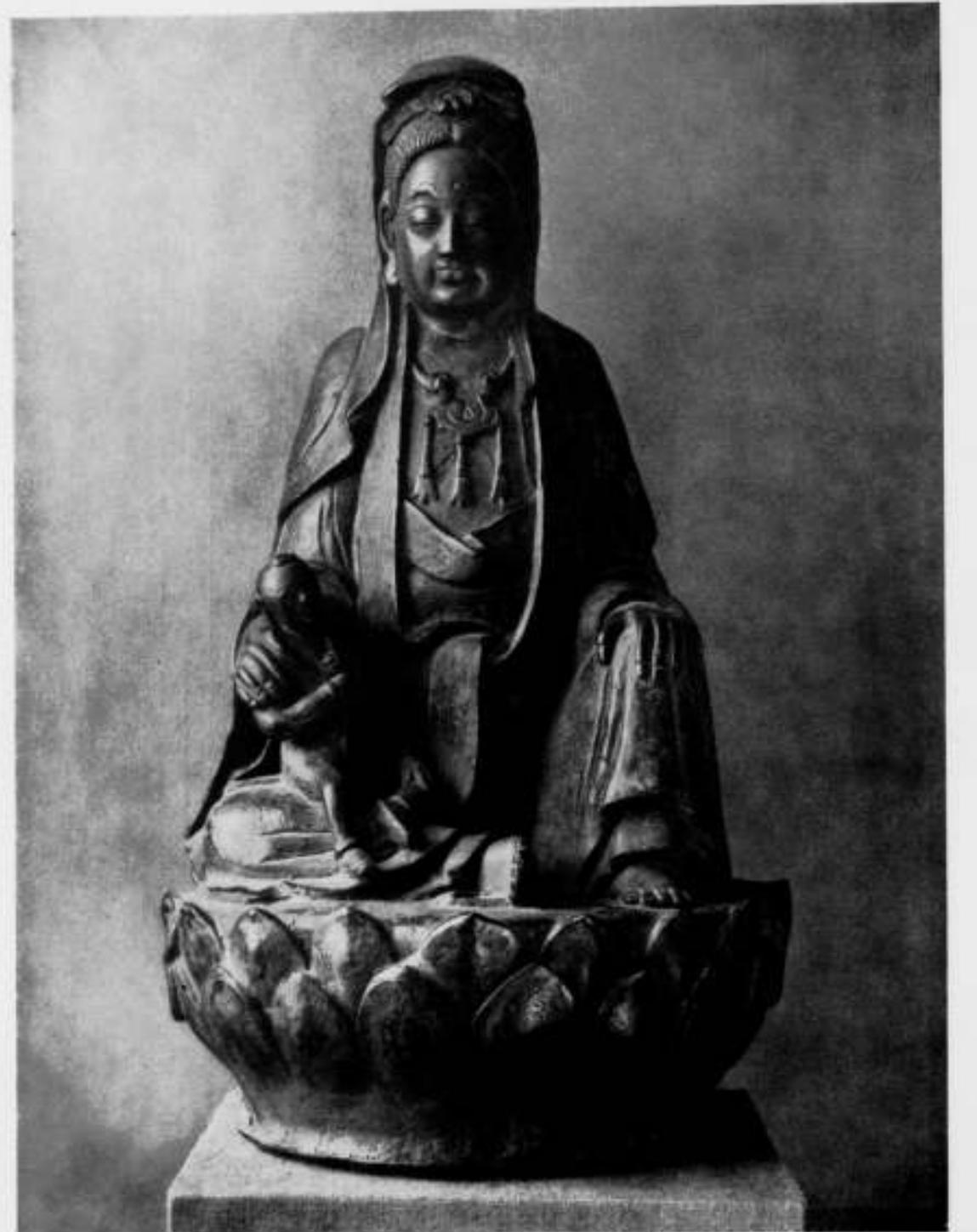
fucius leerde: "slechts die wijze kan volkomen heeten, wiens diepzinnigheid als liefelijkheid zich openbaart." Sinds hun cultuur bestaat, stellen de Chinezen de voorwaarde, dat de diepte van den geestelijken inhoud met de volmaaktheid der uitdrukking gelijken tred houdt. Aan die voorwaarde wordt niet voldaan op 't gebied van zuivere wijsbegeerte en godsdienst: De Indiërs, de diepzinnigsten van alle mensen, hadden niet meer talent om zich uit te drukken dan later de Duitschers. Toen echter het diepgeestelijke van Indië zijn weg naar China vond, hetgeen met de uitbreiding van het Boeddhisme geschiedde, kreeg het een zo volkomen gestalten in de scheppingen der beeldhouw- en schilderkunst, dat de religieuze kunst van Oud-China de grootste van alle tijden mag geacht worden. Zij mag het daarom, wij nergens anders een even diep geestelijk begrip een even volmaakte plastische uitdrukking gevonden heeft.

Bij China's religieuze kunst gaat het eveneens om ver-geestelijke zwaartekracht. De wet der zwaartekracht beheerscht de stoffelijke wereld. Wil dus de godheid in 'taardsche zichtbaar tot uitdrukking komen, zoo moet zij die zwaarte als zoodanig bezielen — ze niet vervluchten tot onstoffelijkheid. Naar dit laatste heeft bijna elke andere religieuze kunst getracht. Die van China werkt tegelijk louter-geestelijk en aarde-zwaar. Men late zich door de sierlijkheid van zoovele dezer kunstwerken niet in de war brengen: de sierlijkheid der danseres berust op de beheersching van de zwaarte. Dank zijt zelfde kunnen wij mensen tegenwoordig vliegen. Zoo zweven de Bodhisatvas en engelen zeer aannemelijk uit den hemel neder. Hier is geen sprake van de willekeur van een Tiepolo, die pyramiden een rustplaats wijst op wolken, maar van de uitdrukking eener hemelse begaafheid met de middelen der aardsche wettelijkheid. Evenzoo bedoelen de kleureffecten der aura geen transpositie, doch een onmiddellijke uitdrukking van geestelijk licht door middel van het zichtbare. De Chineesche religieuze kunst is de geestelijkste van alle, welke aan de aarde schoonheid verleenen, daar zij tegelijkertijd de meest aan de aarde verbondene is.

Juist daarom is zij als religieuze kunst de verklarendste, de meest onmiddelijk begrijpelijke. Zoals van zelf spreekt moet haar taal, wil men haar verstaan, tevoren worden geleerd; dit geldt van elke taal. Maar is zij eenmaal geleerd, dan spreekt zij van het geestelijke met een helderheid, als geen andere. Dit maakt, dat zij dit geestelijke op een enige wijze diep vat. Het geestelijke ligt aan gene zijde van veelheid en eenheid, het is universeel en daarom alom overdraagbaar. Zoals de geest van een boek in alle exemplaren een en dezelfde blijft, zoals alle gelijkelijk diepe mensen door alle onderscheidenheid heen elkander onmiddellijk verstaan, zoo is het diepste, het goddelijke, waar het zich onmiddellijk uitdrukt, ook voor ledersen, die over het daarvoor innerlijke orgaan beschikt, onmiddellijk begrijpelijk. Daardoor komt het, dat wij, westerlingen, wier vormenspraak van die der Chinezen in den hoogsten graad afwijkt, toch in de hoogste uitdrukkingsvormen der Chineesche religieuze kunst ons eigen diepste wezen beter herkennen of ontdekken dan in onze eigene. De zegenende Bodhisatva, die op wolken naar de aarde omlaag zweeft, de ernstige Boedha, die al het op 't goddelijke gerichte denken in zich verdicht, de zoete Kwannon, die het vrouwelijk aspect der liefde uitstraalt, zeggen ook ons, christenen, beter datgene wat wij in laatste instantie meinen, dan de beeltenissen uit onzen eigen religieuze kunstenaarsdrang.

CHINA, MING □ BRONS, HOOGTE 29 □ PRIESTER

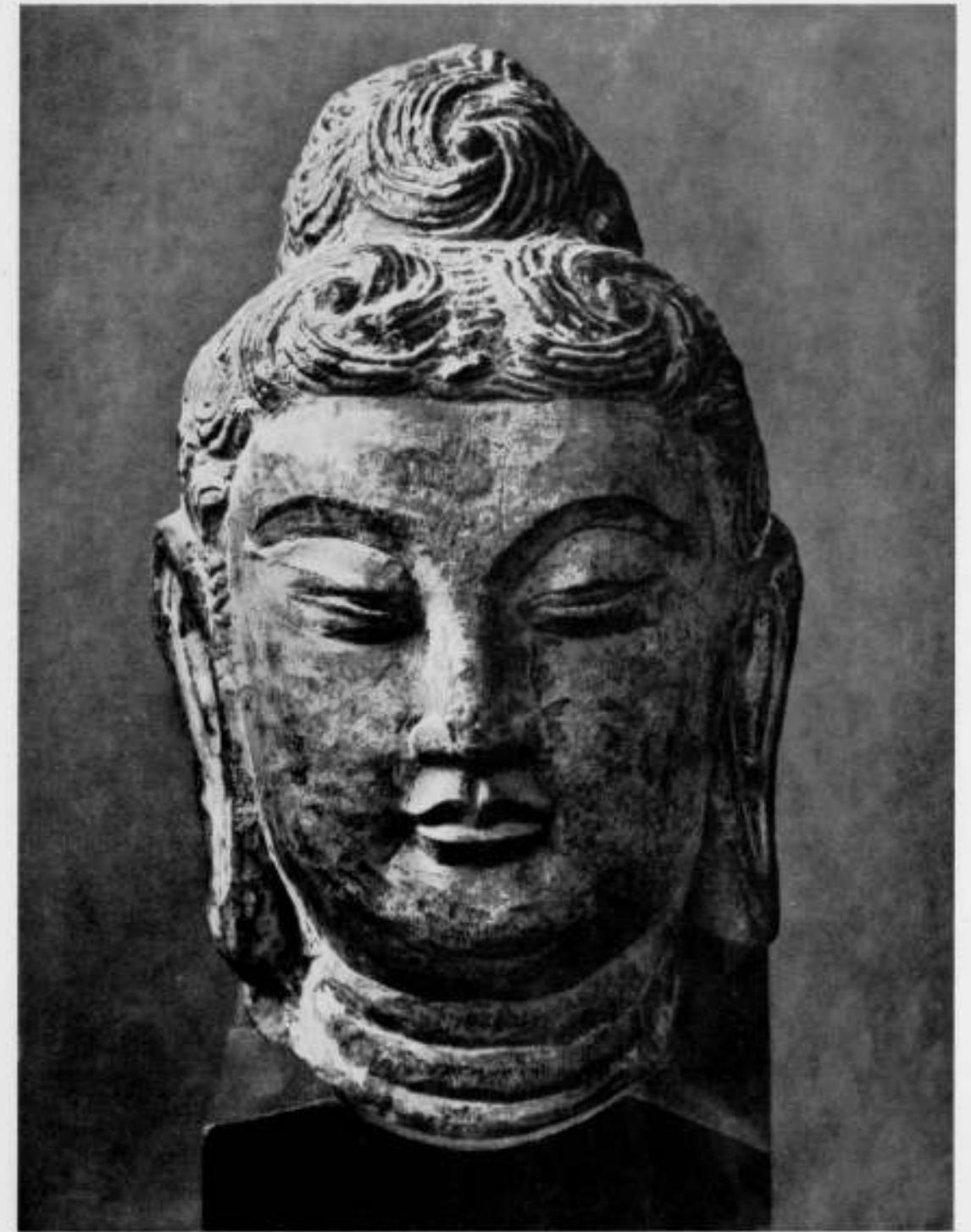
KWANYIN □ □ □ □ BRONS, HOOGTE 99 □ □ □ □ CHINA, MING

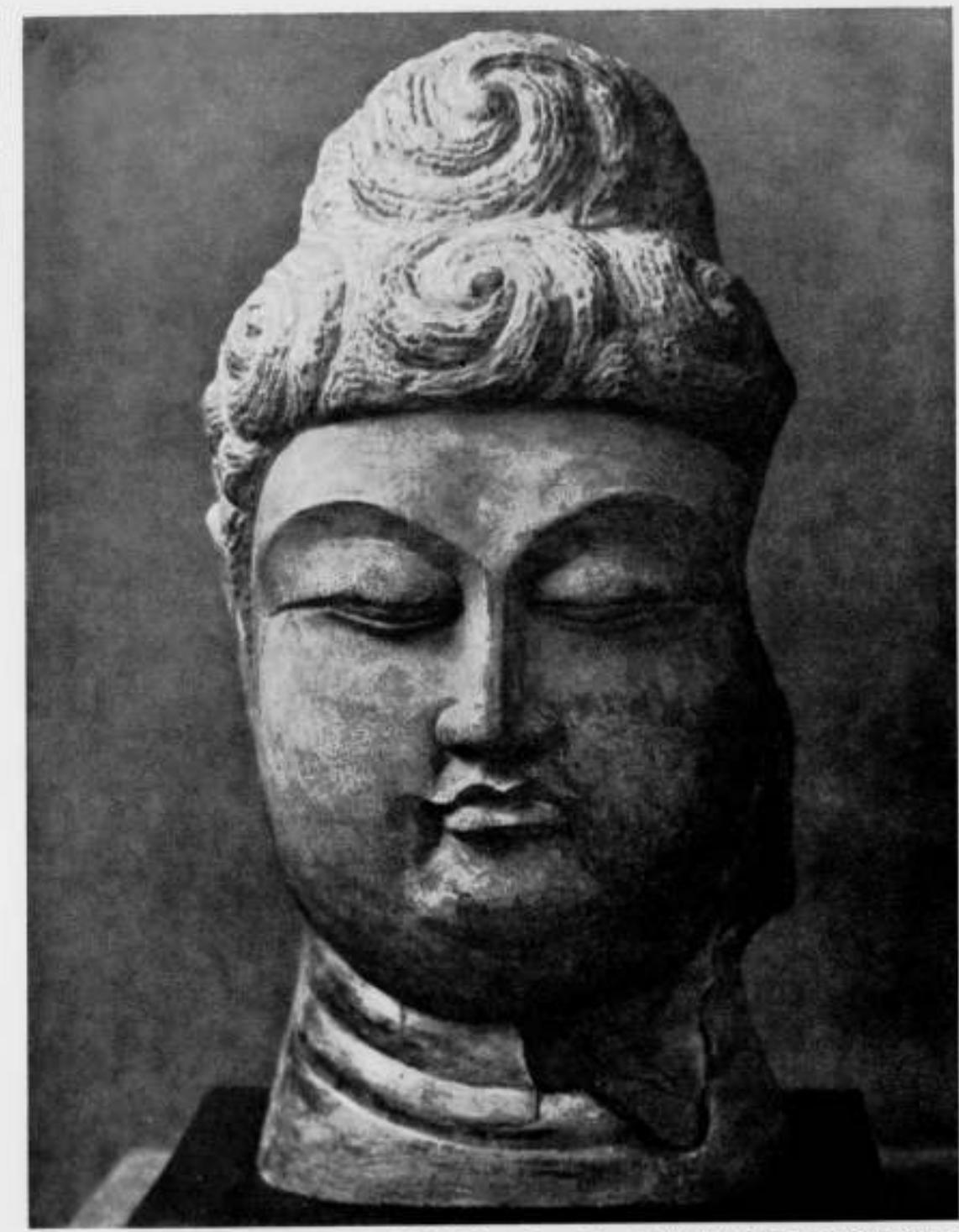
CHINA, MING □ □ □ □ BRONS, HOOGTE 79 □ □ □ KWANYIN

BOEDDHAKOP ☐ ☐ ☐ STEEN, HOOGTE 34 ☐ ☐ ☐ CHINA, WEITIJDPERK

CHINA, TANGTIJDPERK ☐ ☐ ☐ STEEN, HOOGTE 28 ☐ ☐ ☐ BODHISATTVAKOP

BOEDDHAKOP □ □ STEEN, HOOGTE 40 □ □ CENTRAAL ASIE (?), TANGTIJDPERK

CHINA, TANGTIJDPERK □ □ STEEN, HOOGTE 31 □ □ BODHISATTVAKOP

AMIDA MET ZIJN BEGELEIDERS □ KAKEMONO □ JAPAN, ISDE EEUW

EEN EN ANDER OVER LEVEN EN
WERK VAN RAPHAEL PETRUCCI
DOOR A. VECHT

In verband met en artikel in dit nummer van Wendingen over Raphaël Petrucci van de hand van Henri Borel, wiens meeningen ten opzichte van dezen genialen mensch ik volkomen deel, zal het, voor velen, die een diepere studie van de Oost-Aziatische kunst, godsdienst en wijsbegeerte maken, buiten twijfel van belang zijn, een en ander omtrent leven en werk van dezen hoogbegaafden kunstenaar en geleerde te vernemen.

Raphaël Eugène Fortuné Petrucci werd geboren te Napels den 14 Oct. 1872. Zijn vader Raphaël Petrucci was Italiaan, zijn moeder Amélie Bonnier de la Chapelle een Française. Van zijn derde levensjaar af woonde hij met zijn ouders in Frankrijk en studeerde er eerst aan het Lycée Janson de Sailly en later aan het Lycée Condorcet. Hij studeerde aanvankelijk techniek, doch de schilderkunst trok hem zeer aan, en hij bezocht dan ook dikwijls de ateliers der schilders te Parijs. Op jeugdigen leeftijd maakte hij illustraties. In 1890 illustreerde hij de Candide van Voltaire voor een uitgave van "La Plume". In dien tijd was hij een tijding als tekenaar verbonden aan de "Petit Parisien" en andere bladen.

Vervolgens ging hij naar Genève, waar Prof. Meun zijn leermeester was. Hij verbleef daarna een jaar te Rome en te Monte Romain, waar hij zich bezig hield met de restauratie van het oude kerkje. Teruggekeerd te Parijs studeerde hij wijsbegeerte en wetenschappen en stelde veel belang in het Positivisme. In 1898 kwam hij naar Brussel, waar hij aan het „Institut des Hautes Études“ een cursus gaf over de Algemeene Geschiedenis der Wetenschappen.

In 1899 trad hij in het huwelijk met Mme Claire Verwee, dochter van den Vlaamschen dierenschilder Alfred Verwee; van toen af vestigde hij zich voorgoed te Brussel, en in datzelfde jaar werd hij benoemd tot directeur van het Instituut voor Hygiëne van Doctor Bonmariage; ook was hij indien tijd medewerker aan het blad "Le Soir". In 1902 verliet hij het Instituut voor Hygiëne en kwam als wetenschappelijk onderzoeker aan het Instituut voor Sociologie, stichting Solvay. Sinds dien tijd wijdde hij zich geheel en al aan de kunst en wijsbegeerte van Oost-Azië, waarvoor hij steeds de grootste belangstelling gekoesterd had.

Gewoonlijk placht hij met zijne familie de vacante in ons land door te brengen. Hij had

een klein landhuisje te Sint-Anna-ter-Muiden in Zeeuwsch-Vlaanderen. Hij was er in de gansche omgeving zeer bemand, vooral om zijn hulpvaardigheid. Iedereen kende den elk jaar trouw weerkeerenden, eenvoudigen vreemdeling. Petrucci's liefste bezigheid was het behandelen en genezen van zieke dieren. Hij gaf zich daarnaast moeite de plattelandsbevolking van Zeeuwsch-Vlaanderen meer van nabij te leren kennen.

In 1914, bij het uitbreken van den oorlog, was hij in Italië en trad in functie als secretaris van het Belgische Roode Kruis. In begin 1917, zijn sterfjaar, werd hij benoemd aan de "École des Hautes Études" te Parijs om er te doceeren voor de 5e sectie, afdeeling Études religieuses.

Zijn voornaamste werken met betrekking tot de kunst van het Oosten zijn:

1. La Philosophie de la nature dans l'Art d'Extrême Orient.
2. Les Peintres chinois.
3. Le Kiai-Tseu Yuan Houa Tchouan ("de Toung Poo") traduit et commenté. Introduction générale.
4. Le Kiai-Tseu Yuan Houa Tchouan, traduit et commenté, avec vocabulaire des termes techniques et dictionnaire biographique.
5. L'épigraphie des bronzes rituels de la Chine ancienne.
6. Les Peintures bouddhiques à inscriptions de Touen-Houang (mission Stein).
7. La Peinture chinoise au musée Cernuschi, in samenwerking met Prof. Ed. Chavannes.
8. Ars asiatica, publié par Victor Goloubetoff.

Verder verschenen artikelen op dit gebied in: La Gazette des Beaux Arts; Revue de l'art ancien et moderne; The Burlington Magazine; Revue de l'Université de Bruxelles; The Kokka; Bulletin de l'Institut de Sociologie de Bruxelles; Die Zukunft; Ostasiatische Zeitschrift.

Verder zijn talrijke werken op ander gebied van zijn hand verschenen. Tijdens zijn leven heeft hij ten koste van vele en grote offers een belangrijke verzameling kunstwerken bijeengebracht, waaruit zijn veelomvattendheid, zijn grondige keenis en zijn verheven kunstgevoel ten duidelijkste blijken.

Zijn verzameling Oost-Aziatische Kunst, die na zijn dood door mijn bemiddeling naar Holland gekomen is, omvat voor het meerendeel kunstwerken van de hoogste schoonheid, die tevens een rijke bron vormen van materiaal voor de studie van de kunst, godsdienst, wijsbegeerte en de historie van het verre Oosten.

Vooral de uitgebreide verzameling Chineesche en Japansche schilderijen en beeldhouwwerken is van de grootste betekenis.

CHINA, MING □ □ KAKEMONO □ □ ARHAT

GODIN OP WOLKEN IN ZEE □ KAKEMONO □ CHINA, MING CHINA, 12DE EEUW KAKEMONO, HOOG 86 ADELAAR

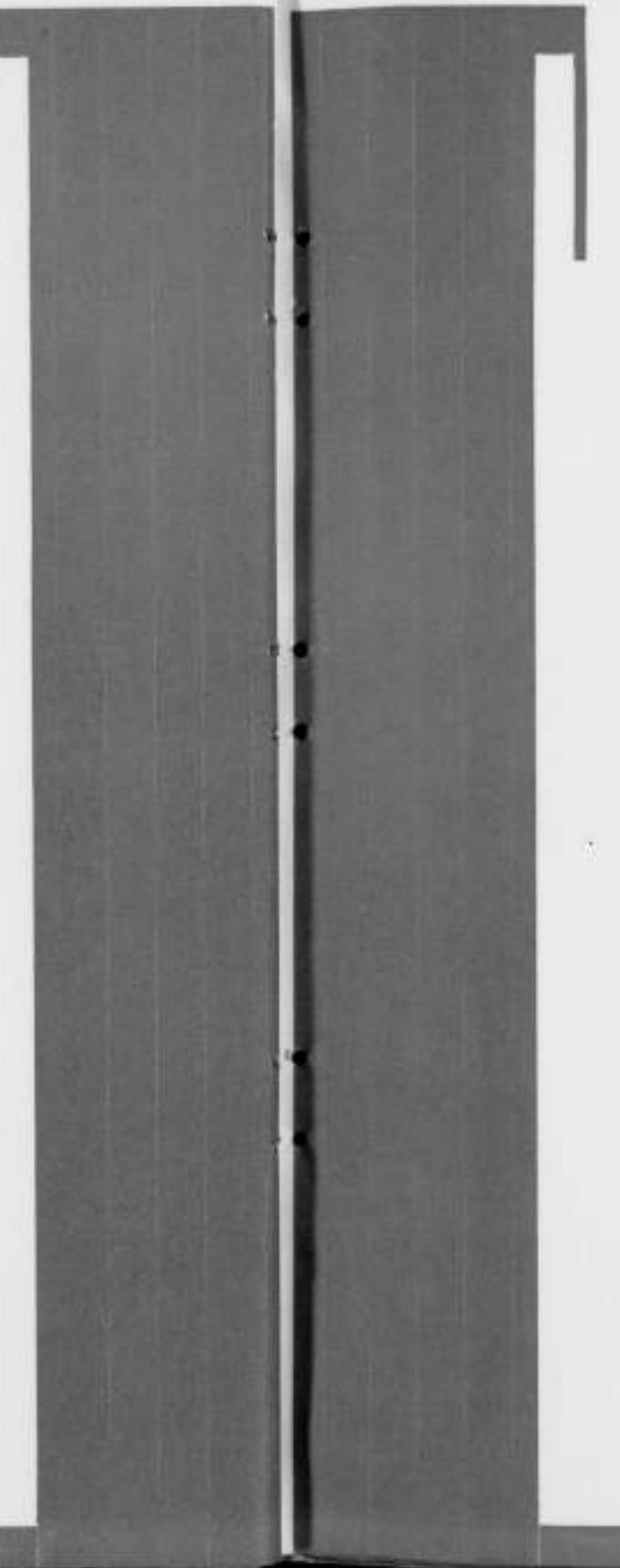
JAPAN, 17DE EEUW □ □ HOUTEN TRIPTIEK, HOOGTE 112 □ □ AMIDA MET SEISHI-EN KWANNON

PRIESTER IN ZETEL

□ KAKEMONO

□ JAPAN, 17DE EEUW

JAPAN, 14DE EEUW

□ □ KAKEMONO

□ □ PRIESTER MET KNAAP

ADELAAR □ KAKEMONO, HOOGTE 109 □ CHINA, SUNG

LAOTSZ'S WIJSHEID UIT DEN TAO THE KING
UIT: „DE CHINEESCHE FILOSOFIE“. DOOR HENRI BOREL.
Hoofdstuk XXX. □ 1 □ Zij, die den heerscher over
menschen helpen in Tao, onderwerpen het rijk
niet met geweld van wapenen. □ 2 □ Wat men
aan de menschen doet, krijgt men op dezelfde
manier terug als het gegeven is. □ 3 □ Overal,
waar legers zijn geweest, groeien doornen en
distels. □ 4 □ Op grote veldtochten volgen stellig
jaren van hongersnood. □ 5 □ De ware Goede slaat
éens met vrucht een slag en houdt dan op, maar
durft niet met ruw geweld doorgaan. □ 6 □ Hij
slaat één goede slag, maar verheft zich niet.
□ 7 □ Hij slaat één goede slag, maar roert er
niet over. □ 8 □ Hij slaat één goede slag, maar
is er niet trotsch over. □ 9 □ Hij slaat één goede
slag, maar alleen omdat hij niet anders kan.
□ 10 □ Hij slaat één goede slag, maar wil niet
sterk en geweldig lijken. □ 11 □ Vanaf het toppunt
van kracht worden de (menschen en) dingen oud,
dat wil zeggen, zij zijn niet gelijk aan Tao, en wat
niet gelijk is aan Tao neemt een spoedig einde.
□
Hoofdstuk XXXIII. □ 1 □ Hij, die de mensen kent,
is verstandig, maar hij, die zichzelf kent, is ver-
licht. □ 2 □ Hij, die andere mensen overwint,
is sterk, maar hij, die zichzelf overwint, is al-
machtig. □ 3 □ Hij, die zich weet te matigen, is
rijk, maar hij, die energiek is, heeft kracht van wil.
□ 4 □ Hij, die niet van zijn essentiële natuur
afwijkt, zal lang leven, maar hij, die sterft, en toch
niet verloren gaat, geniet het eeuwigdurend leven.
□
Hoofdstuk XLVII. □ 1 □ Zonder mijn deur uit te gaan
ken ik de wereld, zonder uit mijn venster te kijken
zie ik den weg des Hemels. □ 2 □ Hoe verder gij
uitgaat, hoe minder gij zult weten. □ 3 □ Daarom, de
Wijze komt er zonder te loopen, noemt de dingen
zonder ze te zien, en volmaakt zich zonder actie.
□
Hoofdstuk LVII. □ 1 □ Met rechtheid regeert men den
staat, met listen voert men oorlog, met Wu Wei wint
men het Rijk. □ 2 □ Hoe weet ik, dat het zoo met
het Rijk is? Door dit: □ 3 □ Hoe meer bangmakende
ver bodsbepalingen er in het rijk zijn, des te armer
wordt het volk; hoe meer middelen tot productie
van weelde het volk heeft, des te verwarder wordt
de staat; hoe bekwamer en vernuftiger het volk is,
des te meer artificiële dingen worden er gemaakt;
hoe rijker en klaarder de wet wordt, des te meer
dieven en roovers er komen. □ 4 □ Daarom zegt de
wijze: Ik ben Wu Wei en dan zal het volk zich van-
zelf hervormen. Ik houd van de rust, en dan zal
het volk vanzelf recht worden. Ik doe geen werk,
en dan zal het volk vanzelf rijk worden. Ik heb
geen begeerten, en dan zal het volk vanzelf (weer)
eenvoudig worden. □
Hoofdstuk LXVIII. □ 1 □ Hij, die een goed veldheer
is, is niet krijgszuchtig. Hij, die een goed strijder
is, is niet toornig. Hij, die een goed overwinnaar
is, worstelt niet. Hij, die goed menschen (weet te)
gebruiken stelt zich onder hen. □ 2 □ Dit noem
ik de deugd die niet strijd. Dit noem ik de kracht
die de menschen weet te gebruiken. Dit noem ik
met den hemel samen één zijn. □ 3 □ Dit was het
opperste, waartoe de Ouden kwamen. □

JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINK-
LIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-,
SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GE-
BOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

N.B. NIETTEGENSTAANDE DE GROOTSTE MOEILIJKHEDEN
BIJ HET VERKRIJGEN VAN DE GRONDMATERIALEN, HEBBEN
WIJ NOG STEEDS DE OPDRACHTEN KUNNEN UITVOEREN

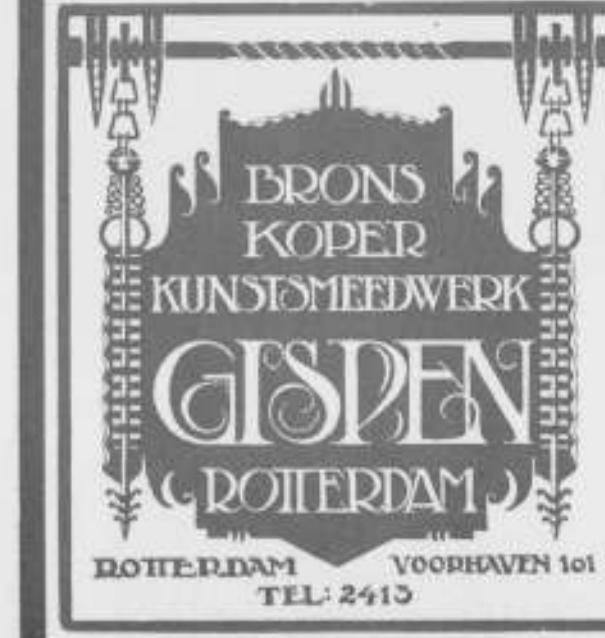
P. H. A. WARNERS EN ZOON

AANNEMERS EN MAKELAARS
INRICHTING VOOR MACHINALE
HOUTBEWERKING

ONDERHOUD EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

OVERTOOM 213 TELEF. ZUID 3653

AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOOSTEENMANTELLEN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAAL
GEEN BEKLEIDINGS
MATERIAAL NODIG
MIDDE, MATTE
TIMEN

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDENS**

DRUIEN

**ELIAS P. BOMMEL[®]
BOEKBINDER**

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER N.R.I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 5164

TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANHEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK

TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP-

KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N. 1706

FOKKE SIMONSZSTRAAT 27-31

EERSTE AMST. ELEC. FABRIEK VAN
**GEPOLIJST
KUNSTGRANIET**

STEEN- EN HOUTGRANIET-
VLOEREN

GOOISCHE HANDEL IN BOUWMATERIALEN
H. J. VAN DEN BERG
& J. VAN DER MEER
 BRINKLAAN 9-11-13 • BUSSUM
 TELEFOON 752

STEEDS UIT VOORRAAD LEVERBAAR
 PORTLAND CEMENT, SCHELPKALK,
 BIMSPLATEN, BOUWPLATEN, MUUR-
 EN VLOERTEGELS, GRESBUIZEN,
 SCHOORSTEENPOTEN, ENZ., ENZ.
 AF FABRIEK ALLE SOORTEN
 DAKPANNEN, METSELSTENEN,
 PRIMA BELGISCHE KLUITEN, ENZ.

C. L. DE RIJK &
A. FIENEKE
 AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
 KANTOOR EN WERKPLAATS:
 1^e JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
 GEWAPEND BETON
 ADVIEZEN EN BEGROETINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
 RADIG VAN GEGARANDEERD
 ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

N. V. IJZERWARENHANDEL
 VOORH. FIRMA I.M. DE VRIES
 90-92 GELDERSCHEKADE • AMSTERDAM
 TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
 UITGEBREIDE COLLECTIE
 YALE-, LIPS-, CORBIN-,
 SAG- EN ZENA SLOTEN
 DEURKRUKKEN EN
 ESPAGNOLETSEN
 IN OUDE EN MODERNE STIJL
 SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

N.V. HOUTHANDEL
 VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
 GROOTE BICKERSTRAAT 46
 AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES, IN
 PRIMA EIKEN- EN
 BEUKENHOUT
 EENVOUDIG EN BILLIJK,
 GESCHIKT VOOR WONING-
 BOUW, KANTOORLOKALEN,
 ENZ., ALSMEDE VOOR

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
 PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
 VERSTREKT

..BI ST. LAURENS
WIMMEL
[SCHEEPS- en HAMER]
BETIMMERINGEN
UITMUMTEMD DOOR
STUL en TOOM
 DIR: C. BREEDVELD
 ROTTERDAM
 ROCHUSSEMSTR. TEL. 4611

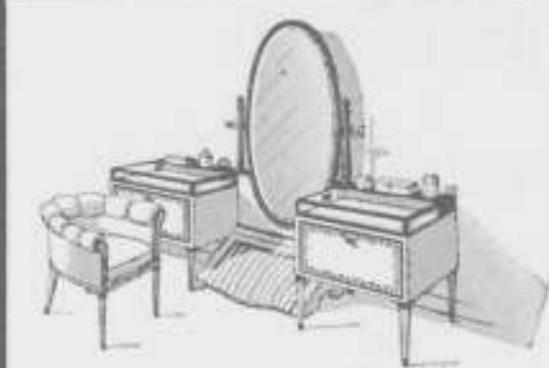
N.V. PAERELS'
MEUBLEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM TELEFOON
INTERC. NOORD
4541-X
ROKIN 128-130

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS
GLAS IN LOOD

GIBBONS
STALEN EN BRONZEN
RAMEN
GRIMMOND & GROOTENHUIS
TELEF. 14072
TEL. ADRES: GRIMHUISE
ROTTERDAM

Binnenaachterkant.
Nusink & Zn.
LOODERGРАCHT 41. AMSTERDAM

MEUBELEN

N.V.
STOOMMEUBELFABRIEK

W. A. KRAAKA^{ZD}
AMSTERDAM
V.S. 26

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT.TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

Rubber vloeren
van zuiver rubber voorzien triput.
bedekking
omverplaatsbaar
hygiënisch
reukloos
vloersterkimers
tel. 020-4190457 020-41916
labyen rigity

**CORTLEVER &
MONSHOUWER**

AMSTERDAM
TELEF. N. 4291

NATUURSTEEN

L.FLES & CO

MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

GP GP

**WILLIAMS &
WILLIAMS LTD.**
RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIE WERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

DISPONIBEL

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPPERDIEPDRUK VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGEVOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR, ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ "DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

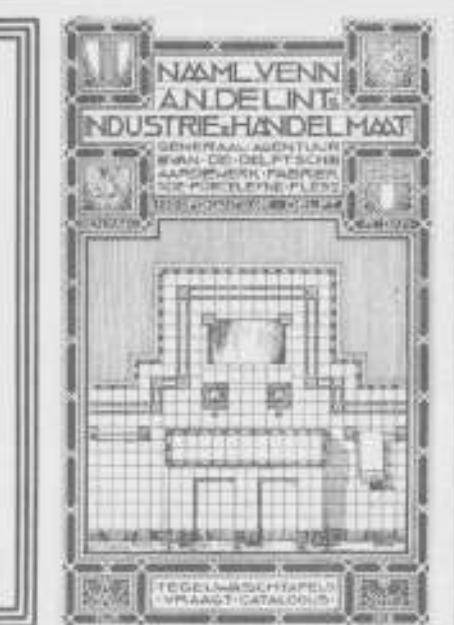
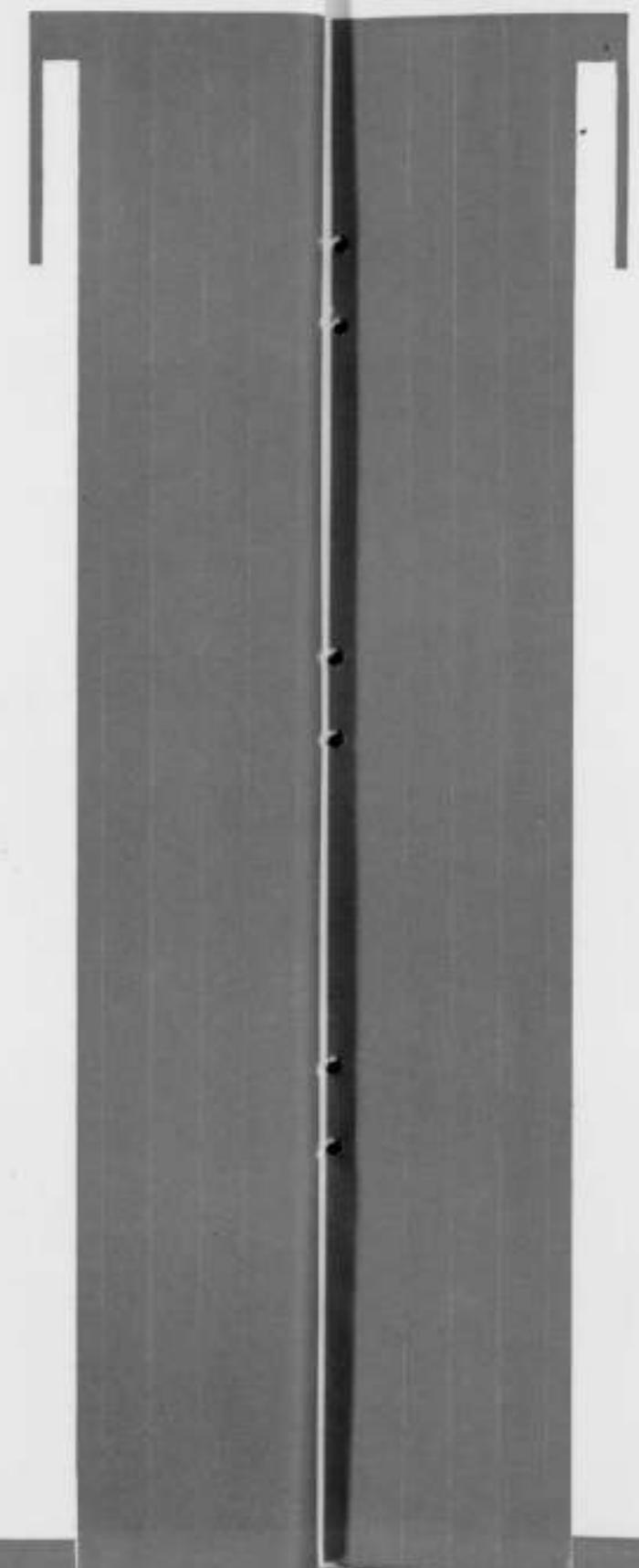
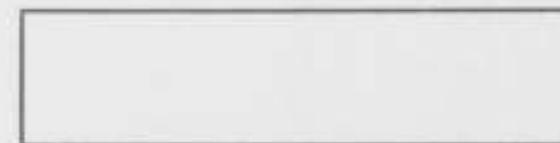
EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEKLEURENDRUK NAAR EEN PORTRET
FL. 20.—
EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEKLEURENDRUK, EN GENUMMERD EN
GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

□ □ □

DISPONIBEL

□ □ □

A.C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
BUSSUM
SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK "TRIO"

WIJNANDS & Co.
B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER- WERKEN D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL
OPPERT 45 · ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHETAPIJTEN
R O K I N 9 5 · A M S T E R D A M
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V.“DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN”

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILS, ADVOCAT, PROCUREUR EN DIRECTEUR DER VADERLANDSCHE HYPOTHEEKBAANK, TE 'S-GRAVENHAGE. GEDEL
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET BIJKRUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 'S-GRAVENHAGE
JHR. O. MICHELS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKelen, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES

AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELijk EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJSGAAF EN TEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICATION
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING

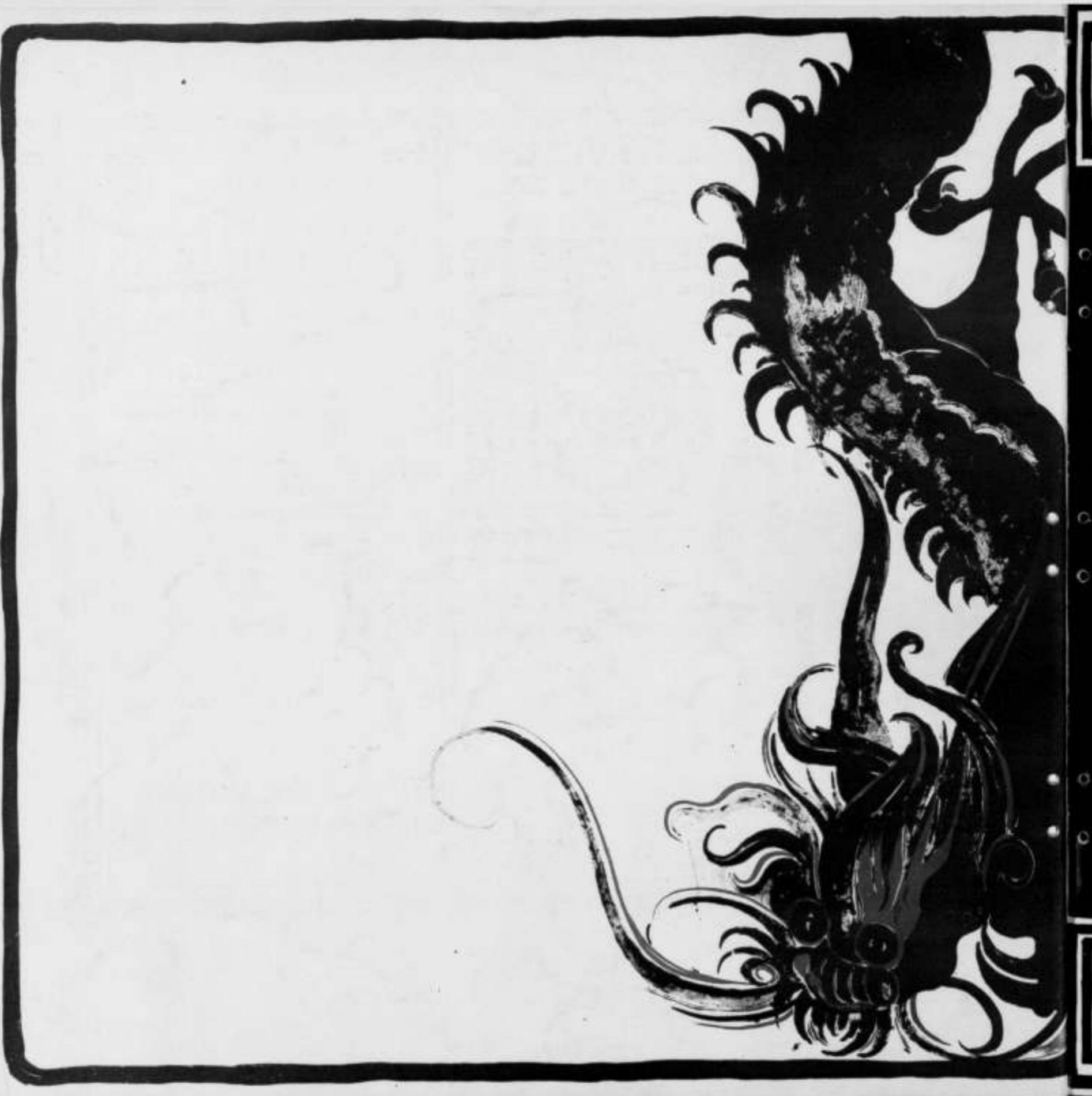
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK
BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 26 · AMSTERDAM

LOWE N DIN GENDS

WERK DER AFGEVAARDIGDE

19
IR
21

SNELBLUSSCHER
HOLLANDIA

D U I Z E N D E
R E F E R E N T I E S
D R U E R W E L K E
D E D E P A R T E M E N T E R
I N S T I T U T E R
M A R I N E
D O U L O O R
E N T A L P A R
R U S S I E
W I J N E N
D E R
D E M E E S T E
I N D U S T R I E L E
O R G E N H
W I N G E N
I N D E S S E
L A N D

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - Utrecht

AMSTERDAMSCHÉ
ASPHALTFA BRIEK
"DE VESUVIUS"

v/h VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE
VERWARMING &
SANITAIRE
INRICHTINGEN

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 90

H E E R E N A R C H I T E C T E N
HEE IS VOOR U EEN GROOT GEMAK. BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE
ORDENINGTEGELUKKERTUD MET ONS DE AAN
LED VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES ENZ MET
AANNAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN DAAR
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DAKELIJK REKE
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOFT ER
LATER NIET GEHANT TE WORDEN.
BEDERT LANG ZIJ WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN
TRALE VERWARMING ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

1921 DE P A A R REDACTIE

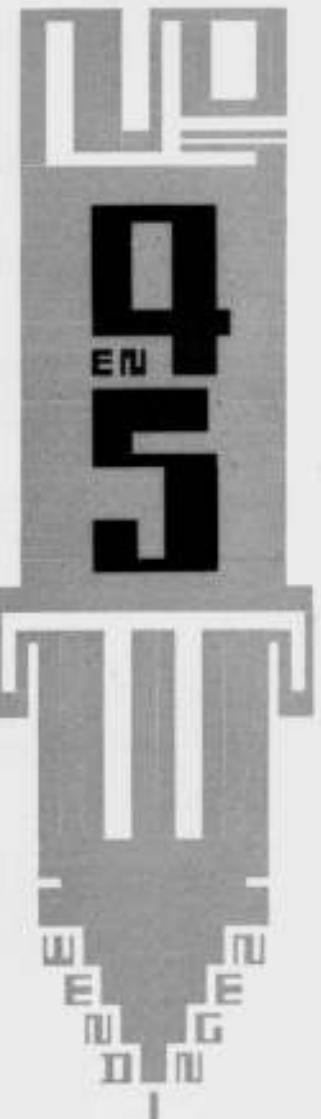
HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

○ ○ ○ ○
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

○ ○ ○ ○
DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ, DE HOOGE
BRUG, TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

○ ○ ○ ○
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP
GAVE BIJ DEN SECRETARIS
J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.—

○ ○ ○ ○
ABONNEMENT BIJ BOEK
HANDELAREN EN BIJ
“DE HOOGE BRUG”
KEIZERSGRACHT 431
A M S T E R D A M
TELEFOON NOORD 3808

1921 INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld
○ ○ ○ ○
OMSLAG LITHO DOOR
R. N. ROLAND HOLST
○ ○ ○ ○
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HETWERK DER AFGE
VAARDIGDE LEDEN VAN
ARCHITECTURA ET AMI
CITIA. — DE SAMENSTEL
LING VAN DEN INHOUD
GESCHIEDDE DOOR
EIGEN KEUZE DER LEDEN
○ ○ ○ ○
WENDINGEN VERSCHIJNT
VANAF DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHEEN NUMMERS
BEHANDELDEN O.M.
WERK VAN JAN TOOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG
RIJKE ARTIKelen EN
ALLE NUMMERS VER
SCHIJNEN MET EEN OM
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOOGD EKUNSTE
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR
GANG IS EEN INTERE
SANT PROGRAMMASAAM
GESTELD, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ON
WERPEN BEHANDELD
WORDEN: — MODERNE
S C H I L D E R K U N S T
— A R C H I T E C T U U R
— P L A S T I E K - M A R I O N E T T E N
M A C H I N E E N F A B R I E K S
G E B O U W E N — K L E E D I N G
○ ○ ○ ENZ ○ ○ ○

ONTWERP VOOR EEN JOHANNES-HEILSBAZUIN UIT TE VOEREN IN TERRA COTTA □ DR. J. MENDES DA COSTA

□ DR. J. MENDES DA COSTA

WENDELINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWWERK-EN SIERWERK = VANU ARCHITECTURA ET AMICITIA

AFGEVAARDIGDE LEDEN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

□

Het architectenberoep in Holland is een vrij beroep; een wettelijke bevoegdheidsverklaring is geen voorwaarde tot de beroepsuitoefening. Wat, het tegenwoordig Hooger Onderwijs in aanmerking genomen, zijn voor en tegen heeft. De architectuur in Holland zou, uitsluitend beoefend door gegradeerden, waarschijnlijk niet bestaan, en het Hooger Onderwijs is door de bouwwerken van niet-gegradeerden gunstig beïnvloed. Doch daartegenover heeft de vrijheid van beroep een hinderlijke hoeveelheid onmondigen verlokt, hunne geregelde bijdragen tot ontzierung van stad en land te verleenen, welke hoeveelheid door verplicht Hooger Onderwijs althans ware beperkt gebleven.

De twee bestaande verenigingen van architecten in Nederland, de Bond van Nederlandsche architecten (B.N.A.) en Architectura et Amicitia (A. et A.) maken, bij toelating van leden, geen onderscheid tusschen de gegradeerden der Technische Hoogeschool (Bouwkundig Ingenieurs) en overige architecten. Beide stellen hunnen leden geformuleerde eischen van bona-fide vakbeoefening, de B.N.A. verlangt bovendien van hare leden weigeslaagde resultaten van een minstens driejarige vakpraktijk. A. et A. vereenigt naast architecten hunne assistenten en beoefenaars van, aan architectuur verwante, kunsten.

Ten gevolge hunner samenstelling is het gebied der werkzaamheid van de twee verenigingen verschillend. De B.N.A. is de vakvereniging, welke optreedt voor de belangen der architecten en de goede beginselen van het beroep vaststelt en handhaaft. Het Genootschap A. et A. is volgens zijne statuten, de vereniging welke de zorg voor de bouwkunst op zich neemt. Bij zijn reorganisatie in 1916 moest het Genootschap inzien, dat een gedeelte zijner leden niet geacht kon worden te zijn in het bezit van een genoegzaam inzicht om aan die zorg voor bouwkunst doeltreffend deel te nemen, en besluiten een afzonderlijke categorie van leden in te stellen, aan welke, als Afgevaardigde Leden, spe-

ciaal het behartigen der bouwkunstbelangen werd opgedragen. In de statuten werden omtrent Afgevaardigde Leden de volgende artikelen opgenomen:

ART. 6. § 1. Als Afgevaardigde Leden van het Genootschap kunnen worden aangenomen: Gewone Leden, die den leeftijd van 23 jaar hebben bereikt, van wien de technische en aesthetische bekwaamheid aan de Commissie van onderzoek moet gebleken zijn en die zich beschikbaar stellen voor het vervullen einer functie, waartoe de Ledenvergadering hen benoemt, als Bestuurs- of Redactielid, als Lid einer Jury of als Commissielid van elke commissie, wier werkzaamheid zich op het gebied der Bouwkunst of aanverwante kunst uitstrekkt.

§ 2. De Candidaten richten daartoe een schriftelijk verzoek tot het Bestuur, waarin de noodige gegevens omtrent levensloop en studie moeten zijn vermeld en waarbij verwezen moet worden naar uitgevoerd werk of eigenhandige ontwerpen moeten worden overgelegd, alles van de laatste 5 jaren.

§ 3. Door de Commissie van onderzoek worden deze stukken beoordeeld. Als basis van beoordeeling voor deze Commissie geldt: dat uit het ingediende werk voldoende vakkennis blijkt en dat het beeldend vermogen aanwezig is, zoodanig, dat in het werk, als geheel en in onderdelen, de door den ontwerper gewilde uitdrukking zichtbaar is geworden.

§ 4. Adviseert de Commissie tot toelating van den candidaat, dan kan het lidmaatschap door de Ledenvergadering worden verleend.

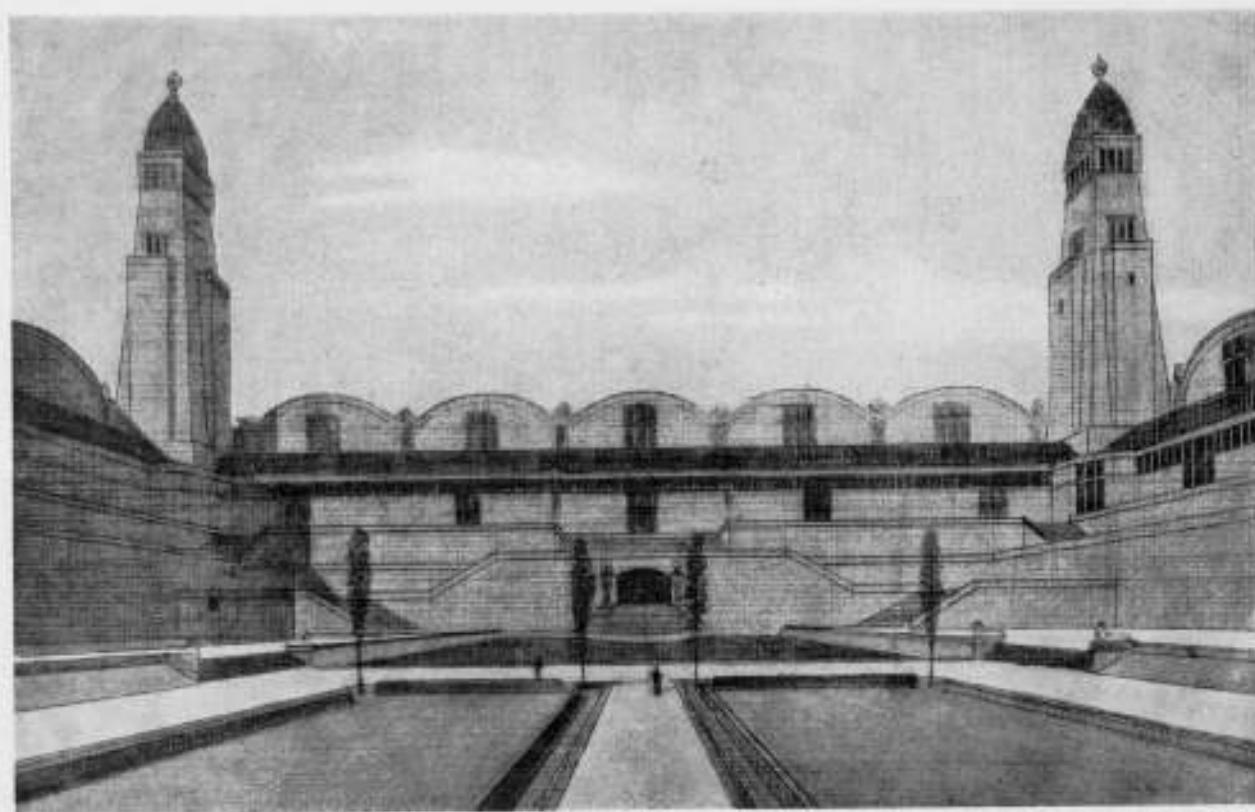
§ 7. Afgevaardigde Leden uitsluitend zijn benoembaar in een der functies genoemd in § 1 van dit artikel.

§ 8. Een Afgevaardigd Lid, dat bevonden wordt niet langer te voldoen aan de voorwaarden, die tot zijn aanneming hebben geleid, kan door het Bestuur, gehoord de Commissie van onderzoek, van het lidmaatschap vervallen worden verklaard. Beroep is open op de Ledenvergadering.

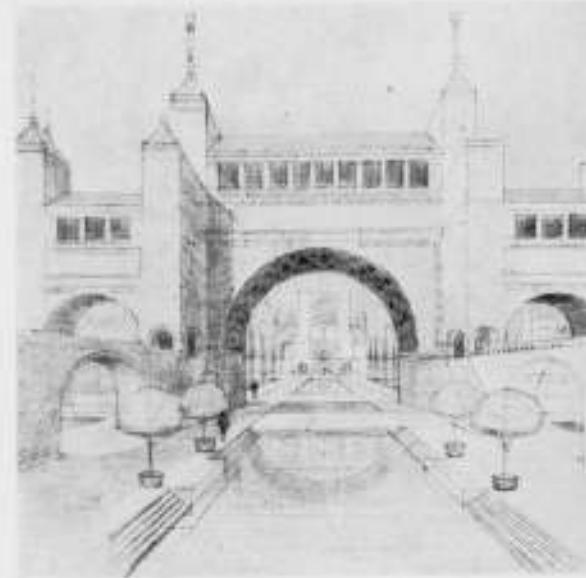
ART. 15. § 5. Afgevaardigde Leden zijn jaarlijks tot exposeren verplicht en niet onderworpen aan beoordeling einer Jury van toelating.

Op achterstaande pagina's is werk van tot 1920 benoemde, Afgevaardigde Leden opgenomen.

4

BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ DR. H. P. BERLAGE

BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ DR. H. P. BERLAGE

BOUWKUNDIGE IDEE (SCHETS) □ DR. H. P. BERLAGE

WOONHUIS AAN DE GROOTHERTOGINNELAAN TE BUSSUM □ 1914 □ K. P. C. DE BAZEL

ST. LAUR-KERK TE DONGEN □ JOS. CUIJPERS

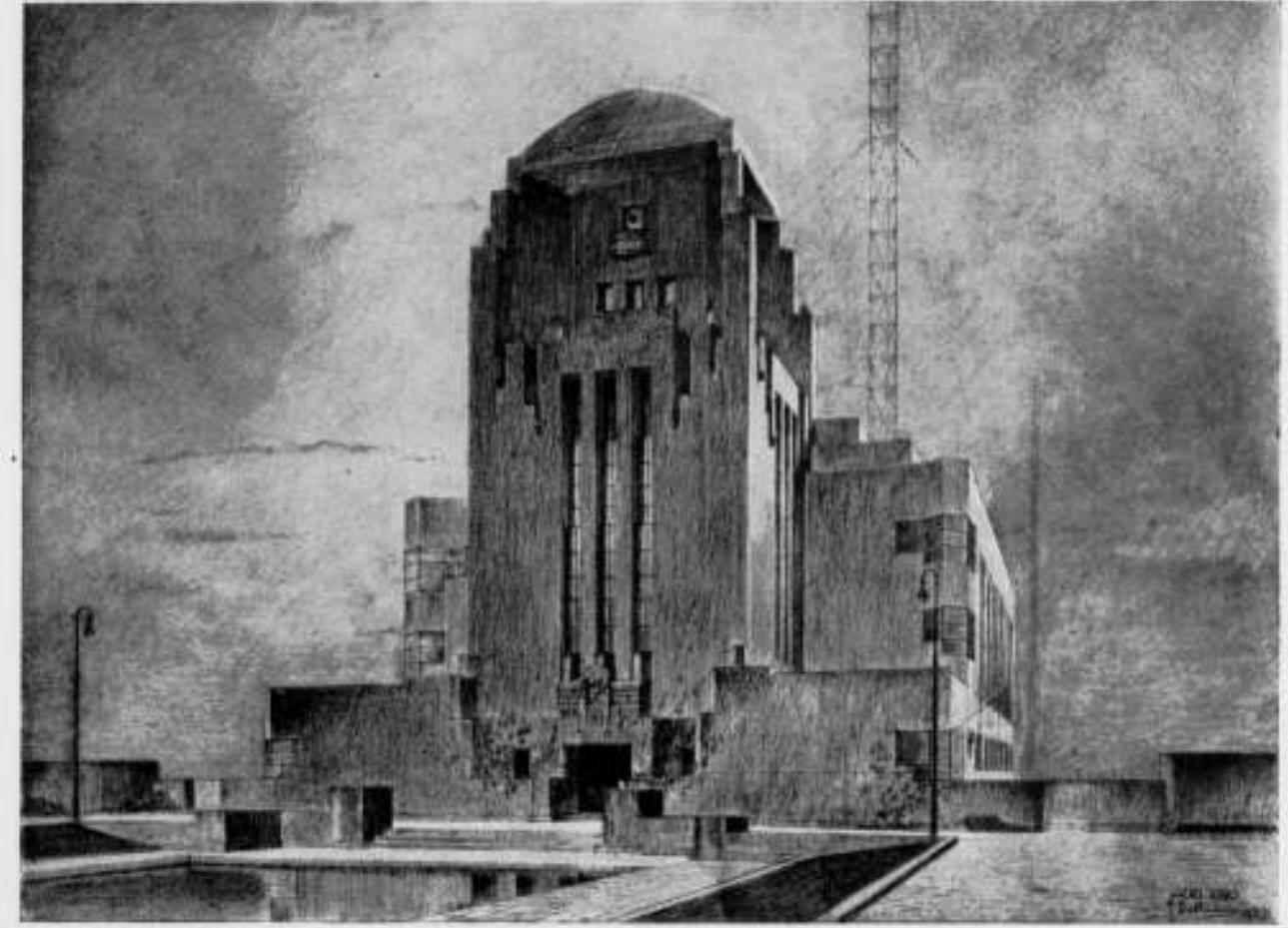
KANTOORGEBOUW TE ROTTERDAM □ W. KROMHOUT

WOONHUIS VAN DR. E. BEEKMAN TE DELFT □

□ J. KLIJNEN

STUDIE VOOR EEN GEBOUW TEN BEHOEVE DER DRAADLOOZE TELEGRAFIE □ □ J. LUTHMANN

STUDIE VOOR EEN WATERTOREN IN BETON

GEBOUW TEN BEHOEVE DER DRAADLOOZE TELEGRAFIE J. LUTHMANN

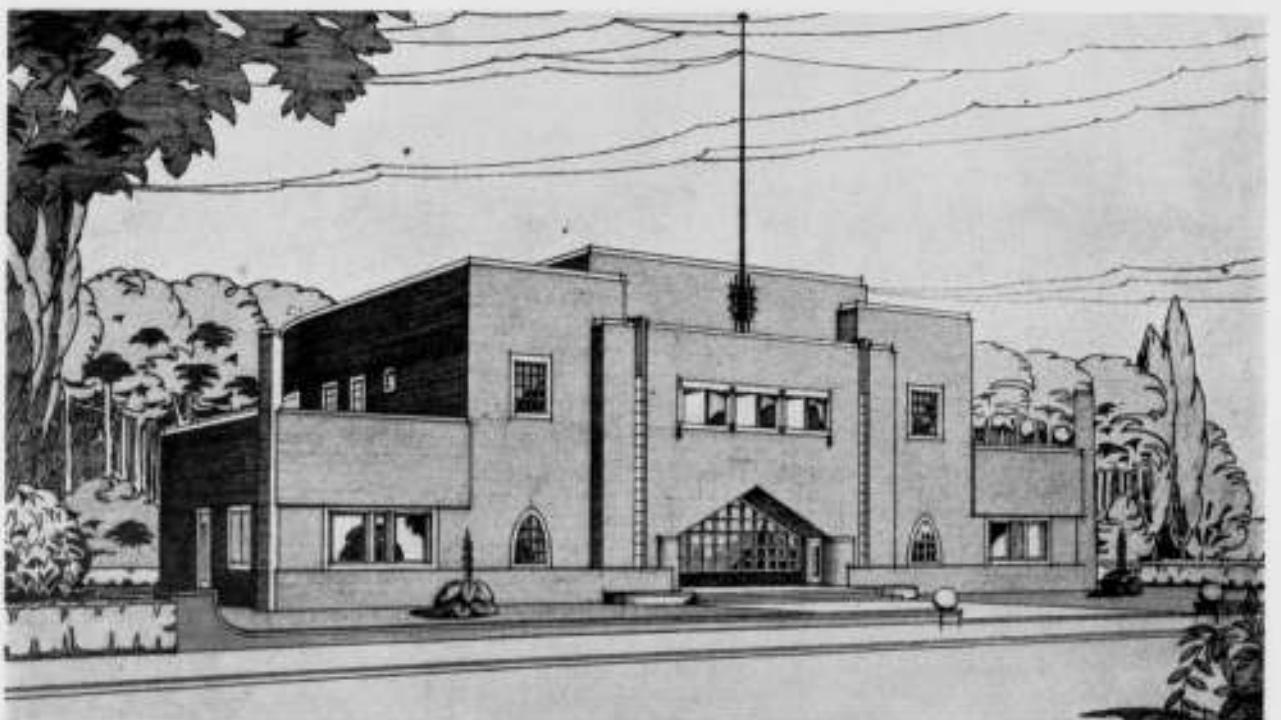
8

POSTPAKKETGEBOUW TE GRONINGEN

□ □ □ □

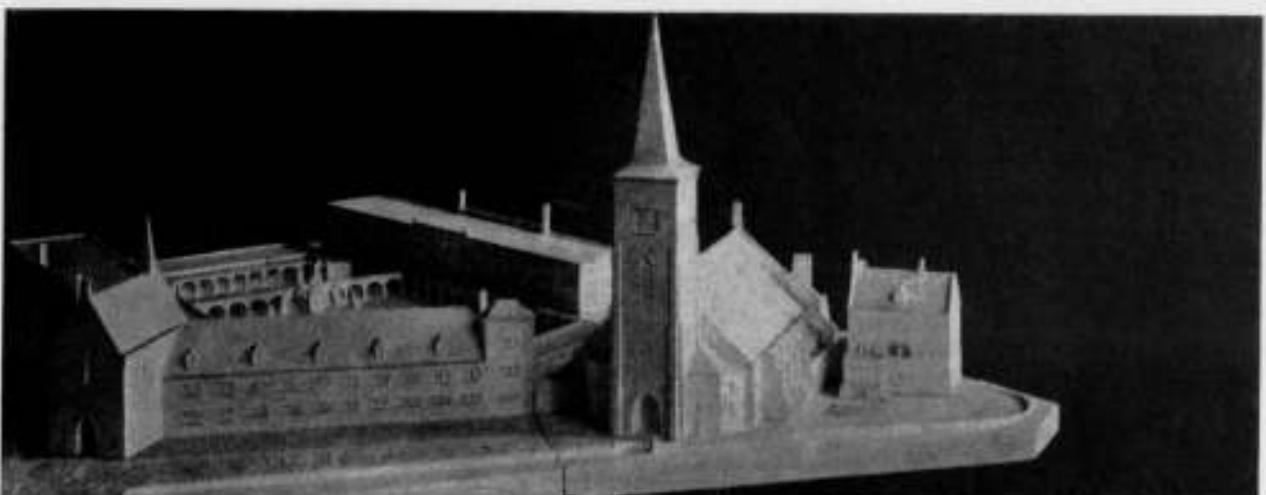
J. CROUWEL JR.

KANTOORGEBOUW VOOR DEN RAAD VAN ARBEID TE AMERSFOORT (ONUITGEVOERD)

□

J. VAN LAREN

ROOMSCH KATHOLIEKE KERK "ST. RITA" MET ANNEXEN

□ □ □ A. J. KROPHOLLER

WONINGEN AAN HET VAN DER HELSTPLEIN TE AMSTERDAM

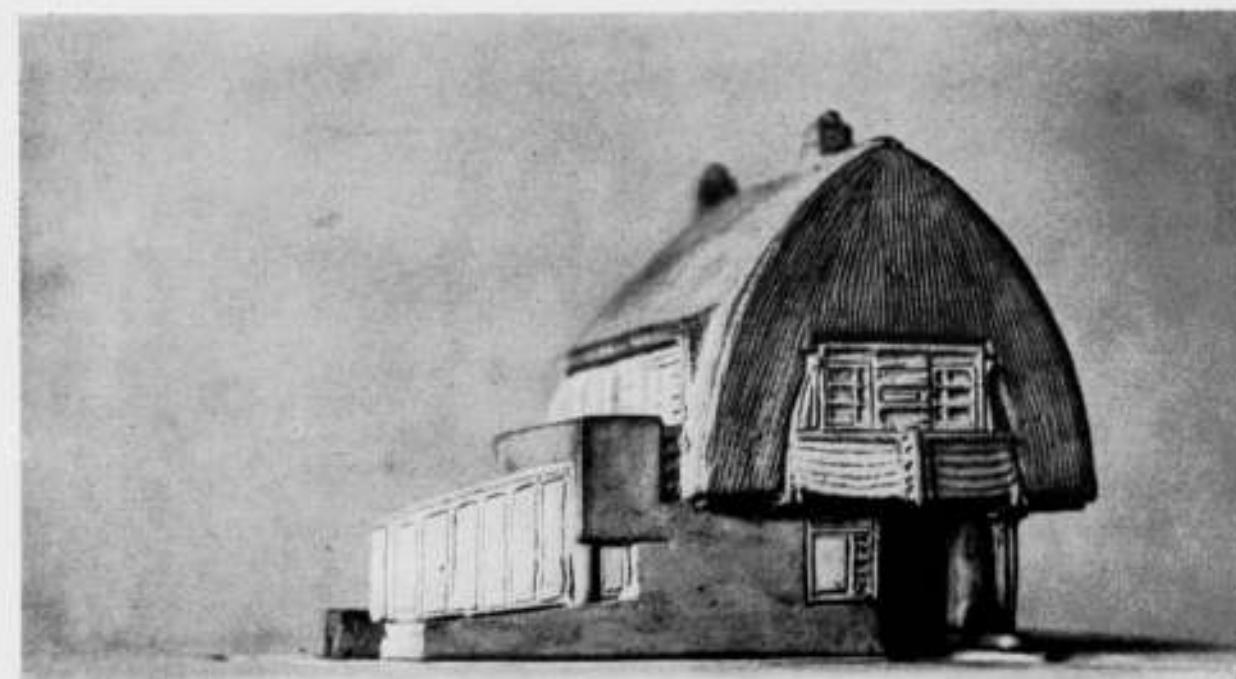
□

ONTWERP 1916

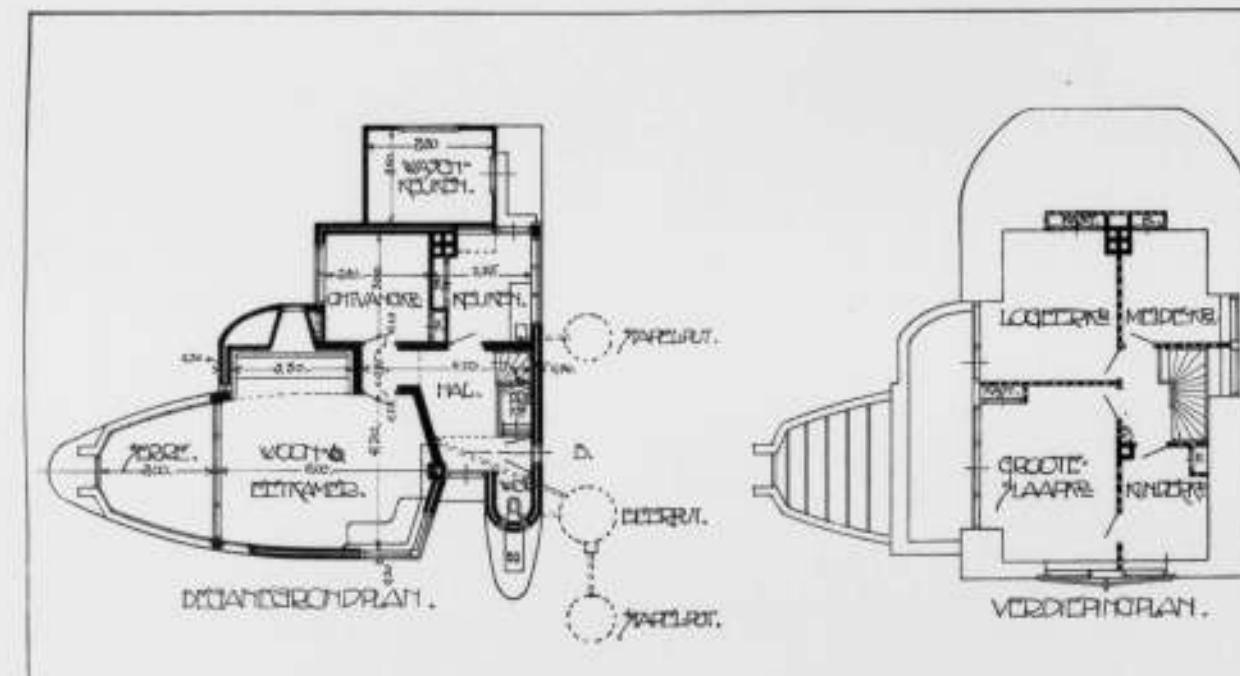
□

P. KRAMER

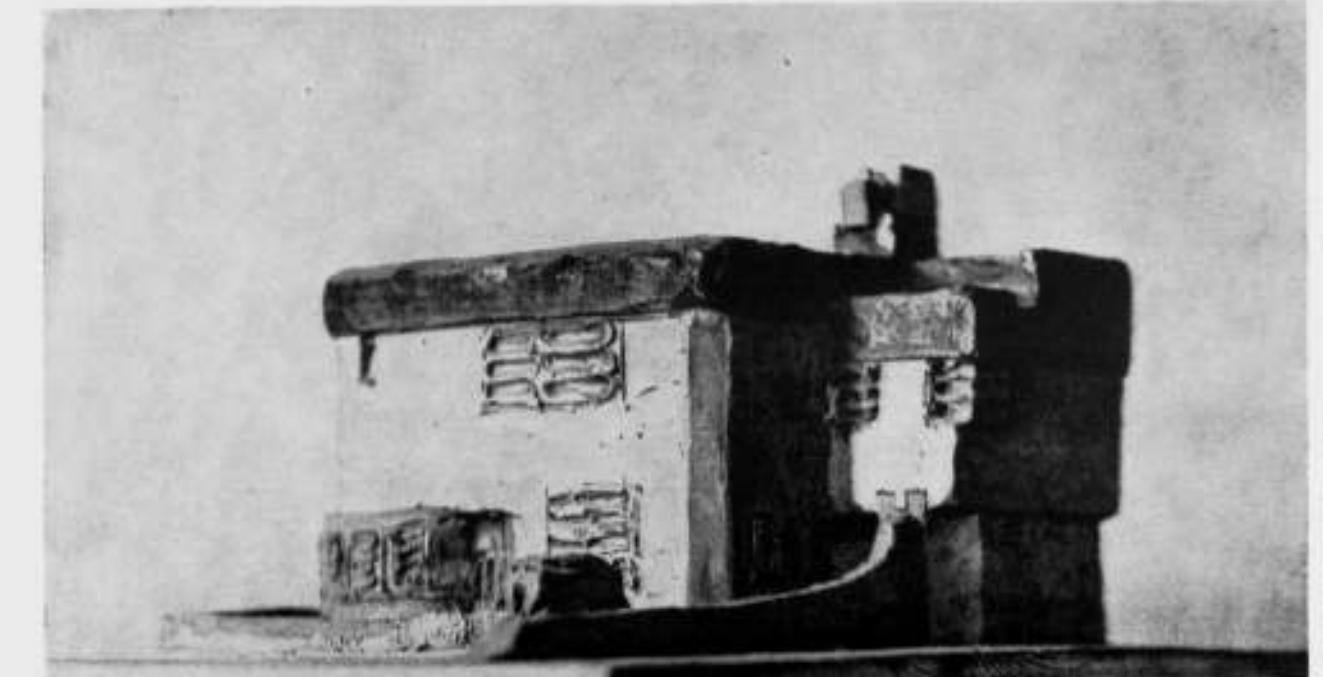
9

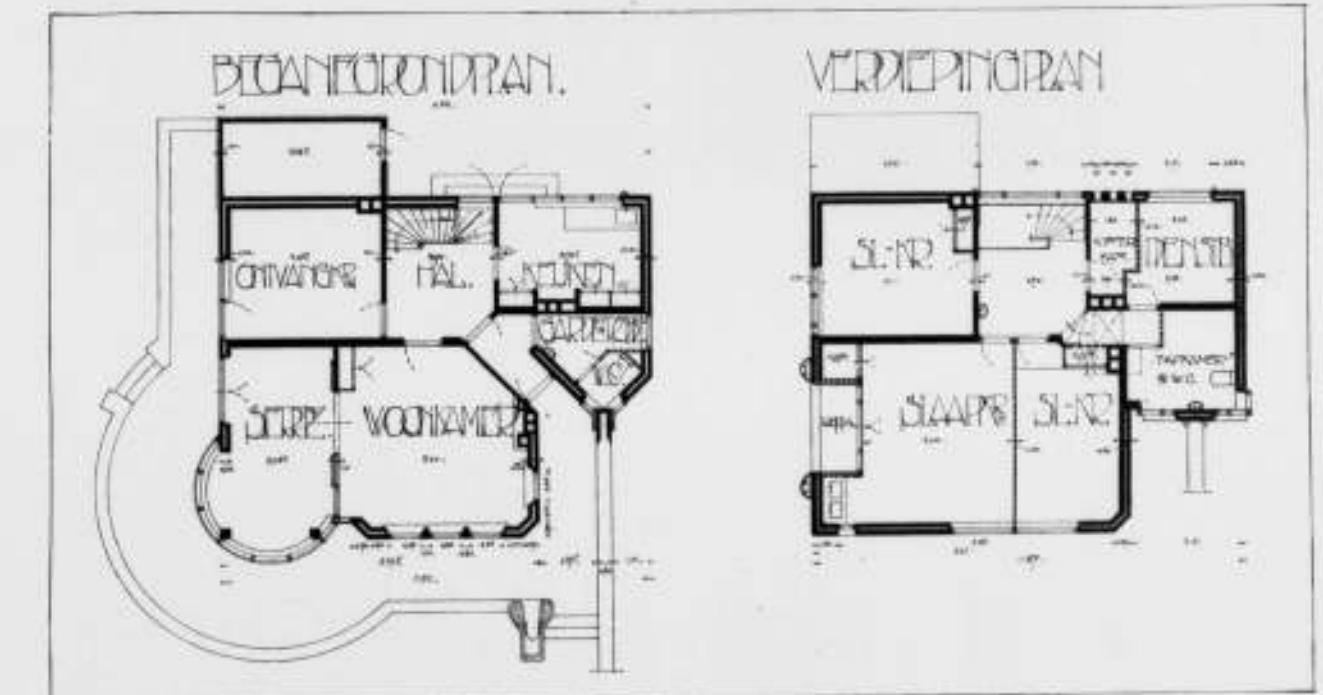
HUIS TE VELSEN ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ EIJBINK EN SNELLEBRA

HUIS TE VELSEN ☐ ☐ PLAN BEGANE GROND HUIS TE VELSEN ☐ PLAN VERDIEP

HUIS TE BERGEN □ □ □ □ □ EIJBINK EN SNELLEBRAND

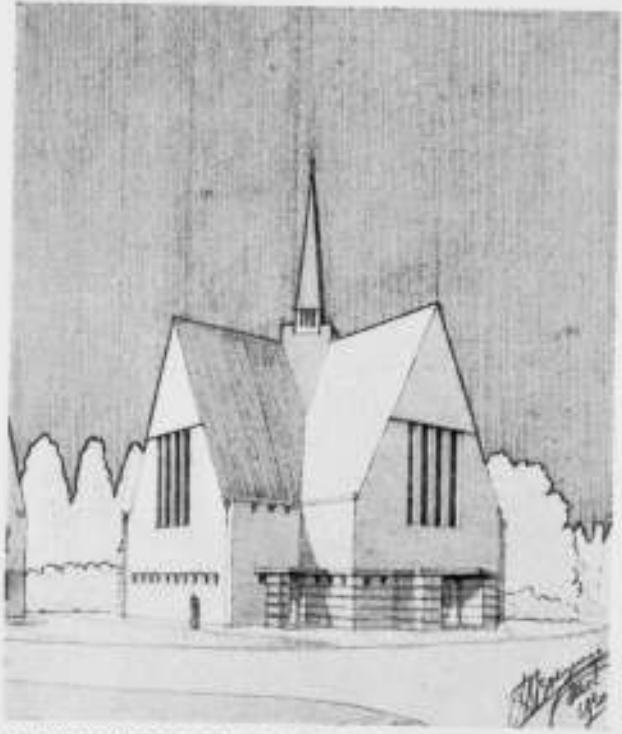
HUIS TE BERGEN PLAN BEGANE GROND HUIS TE BERGEN PLAN VERDIEPING

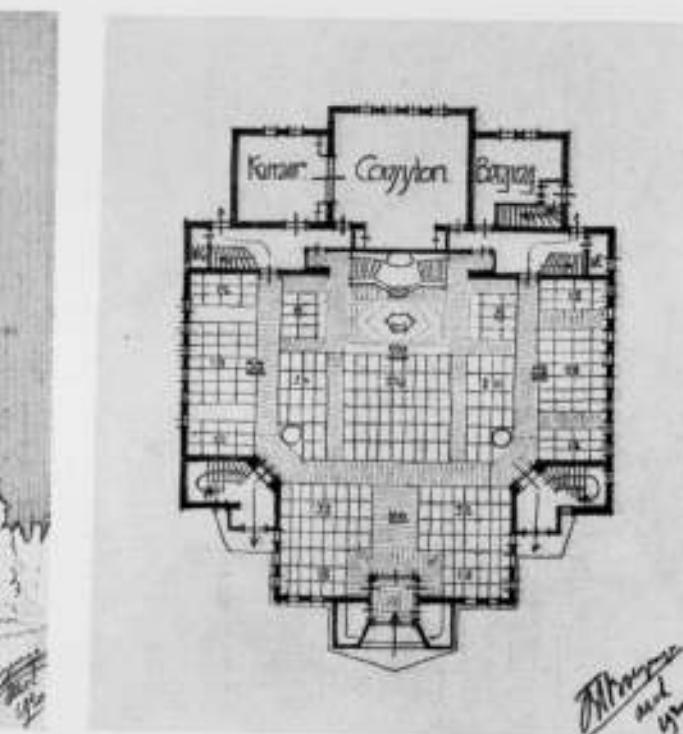
WINKELFACADE WETERINGSCHANS HOEK SPIEGELGRACHT TE AMSTERDAM

□

G. F. LA CROIX

ONTWERP VOOR EEN KERK TE KOOG-ZAANDIJK

1919

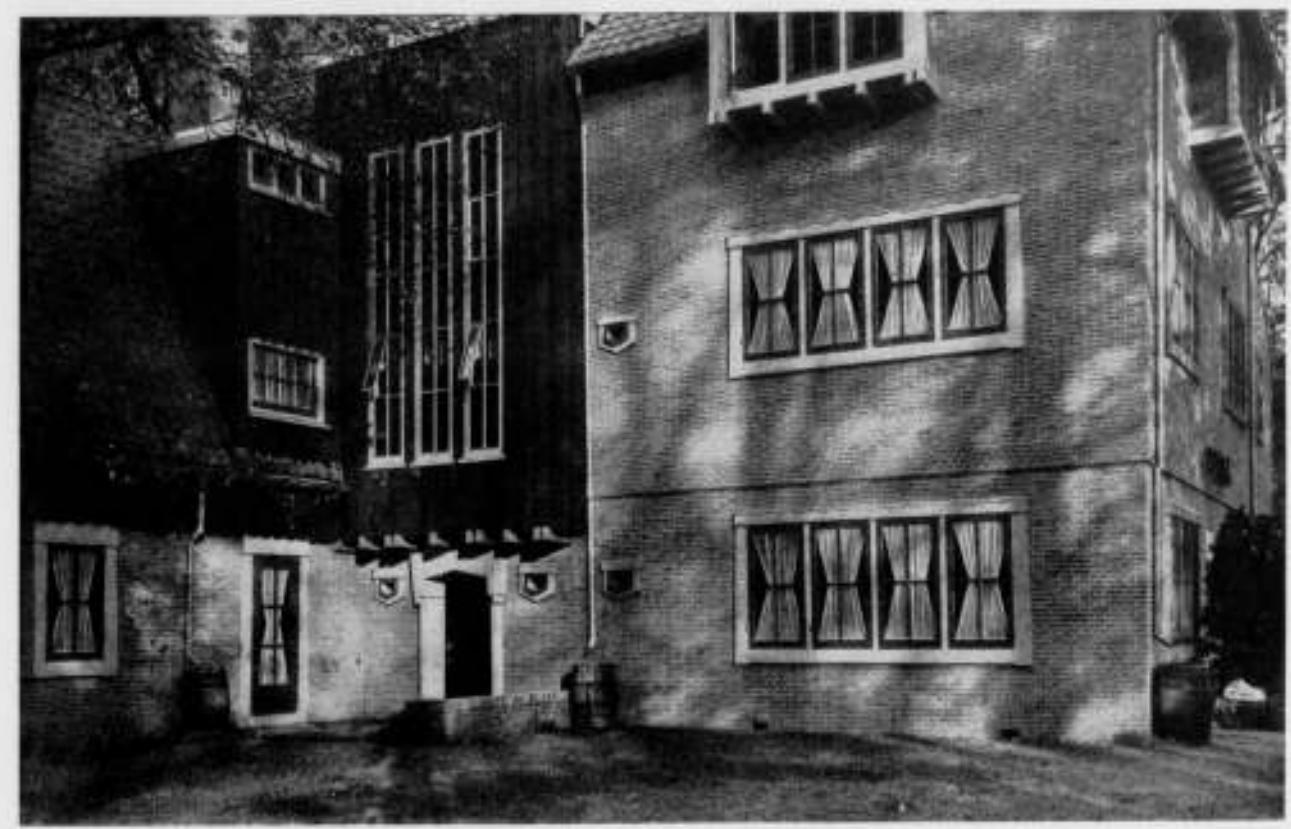
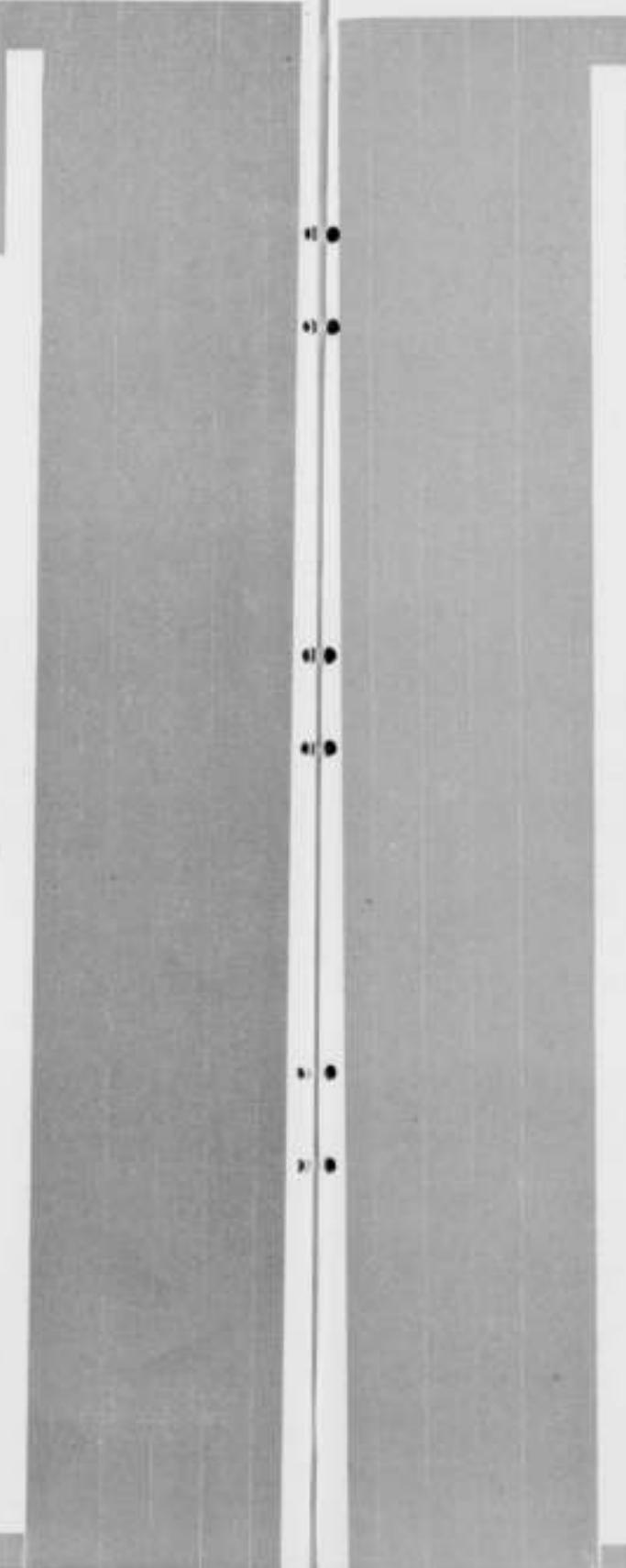
□

□

□

□

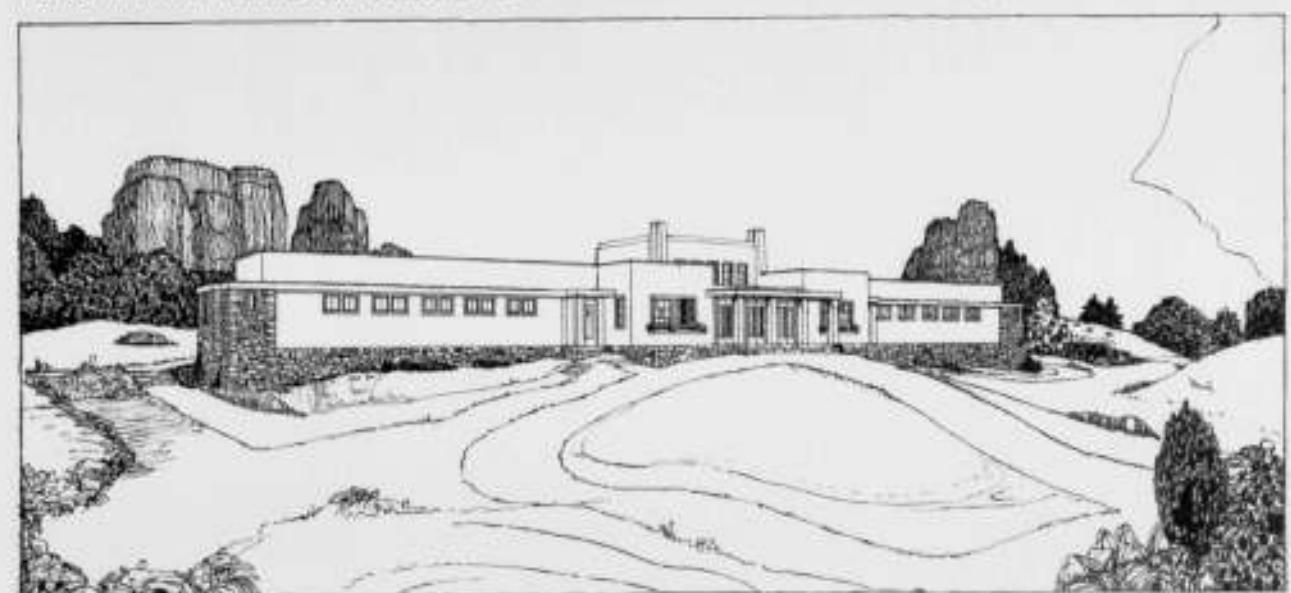
T. BOEIJINGA

MEISJESTEHUIS "PAVILJOEN FOLMINA" VOOR DE VEREEN. H.V.O. HOUTEN BIJ UTRECHT

□

JAN DE MEIJER

ONTWERP VOOR EEN ZOMERHUIS IN LIMBURG VOOR DE AMSTERDAMSCHE JONGE MANNENVEREENIGING

□

J. ZIETSMA

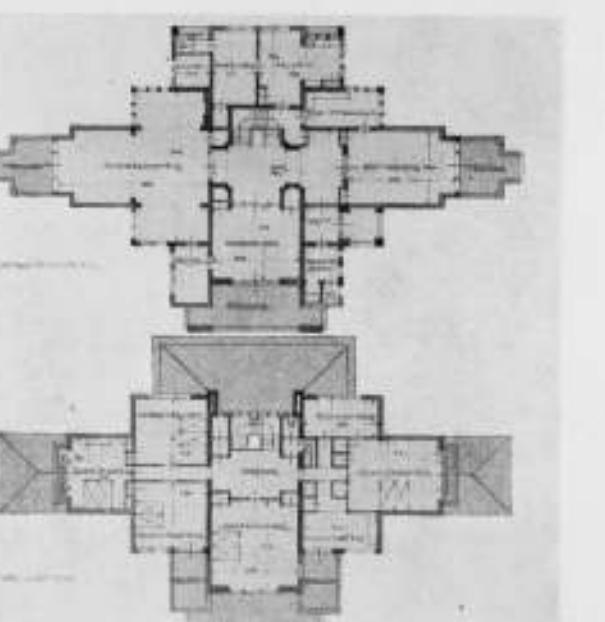

KANTOORGEBOUW VOOR DE GELDERSCHE CREDIETVEREENIGING

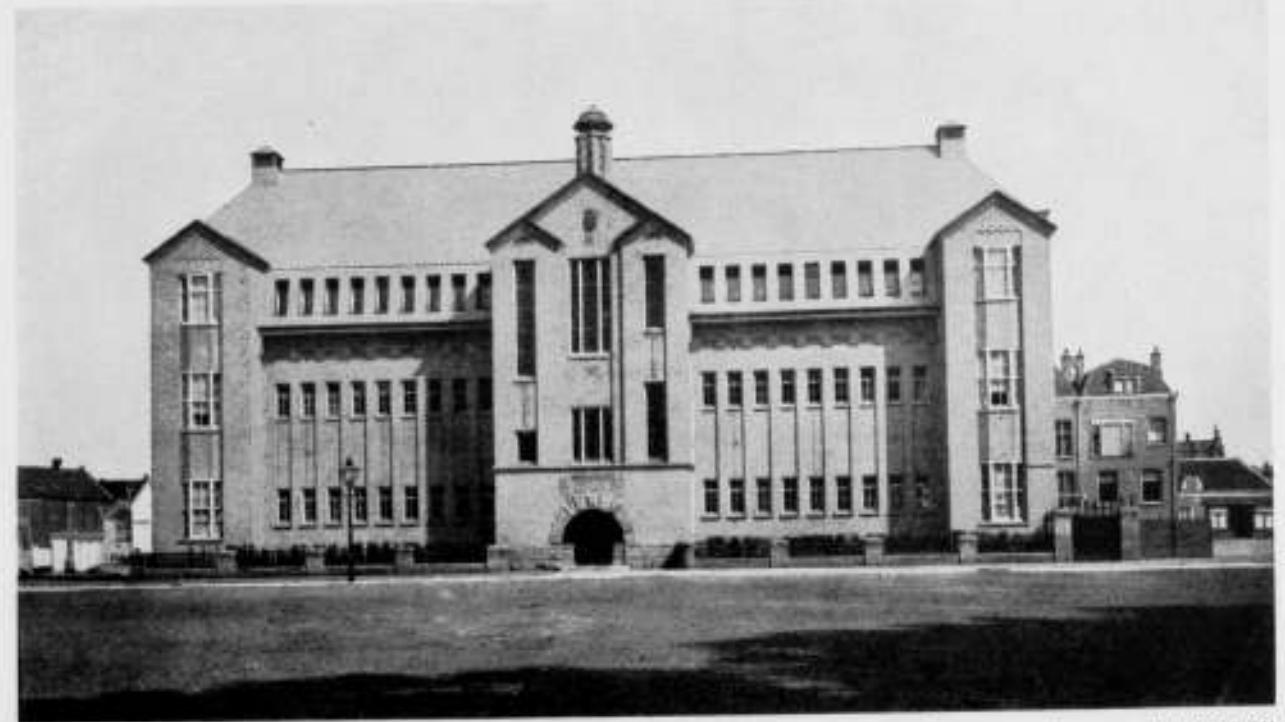
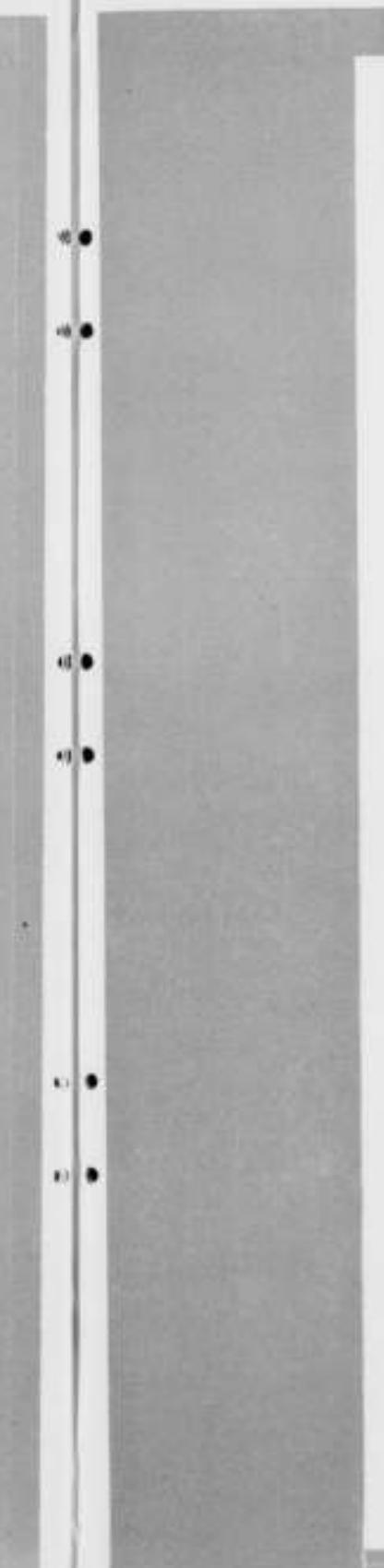
□ □ □ J. LIMBURG

SCHETSONTWERP VOOR EEN LANDHUIS TE OOSTERBEEK

□ □ H. VAN DER KLOOT MEIJBURG

SCHOOLGEBOUW VOOR DE GEMEENTE ROTTERDAM

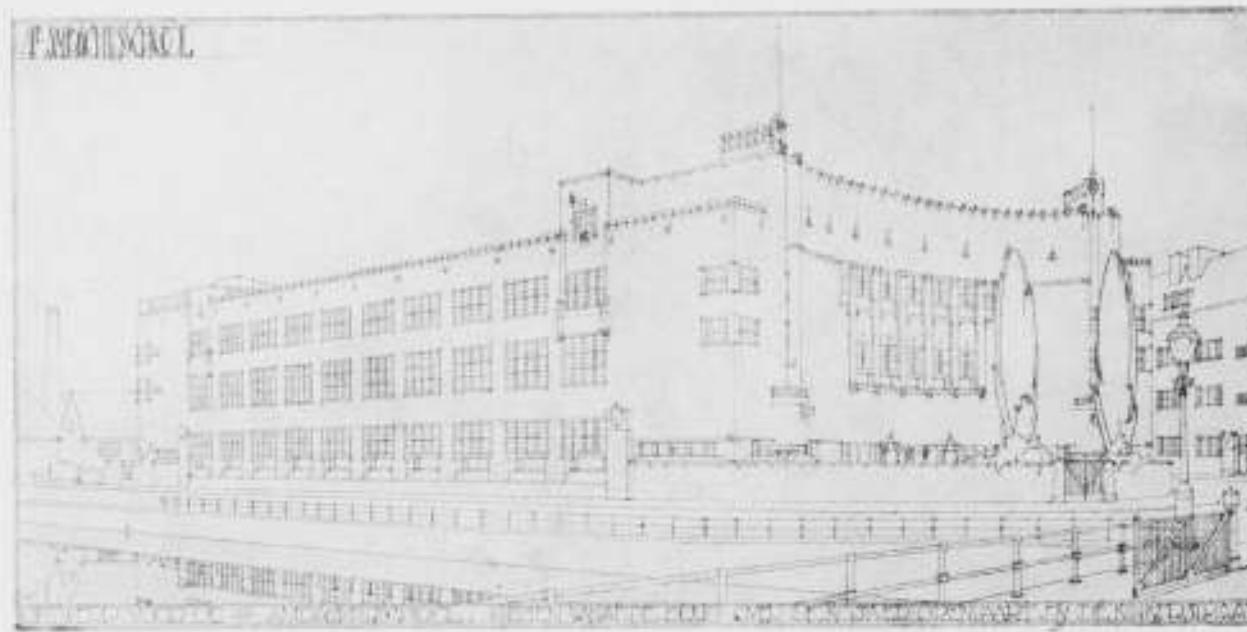
□ □ □ □ W. DAHLEN

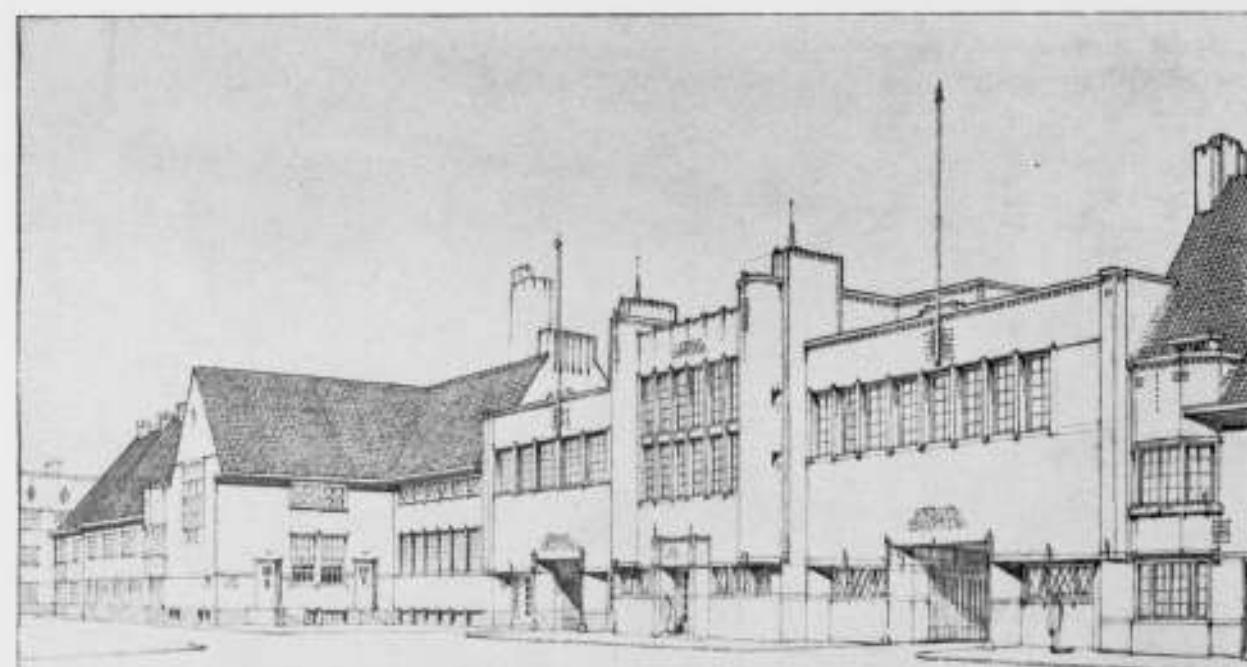
ONTWERP KANTOORGEBOUW GEMEENTETRAM DIENST DER PUBLIEKEWERKEN AMSTERDAM

P. L. MARNETTE

16

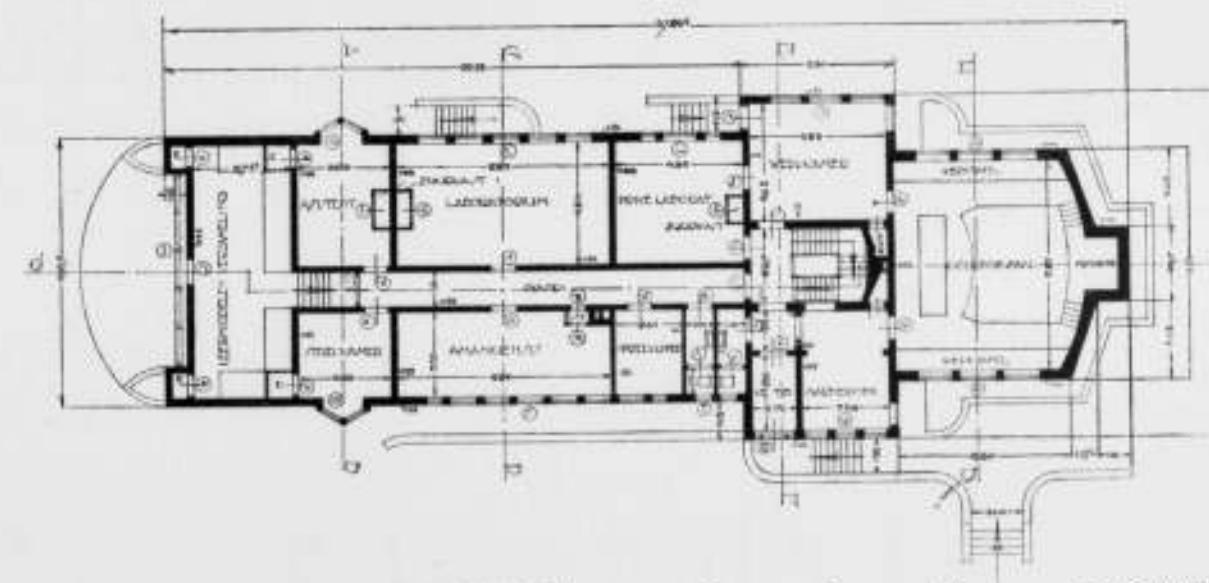
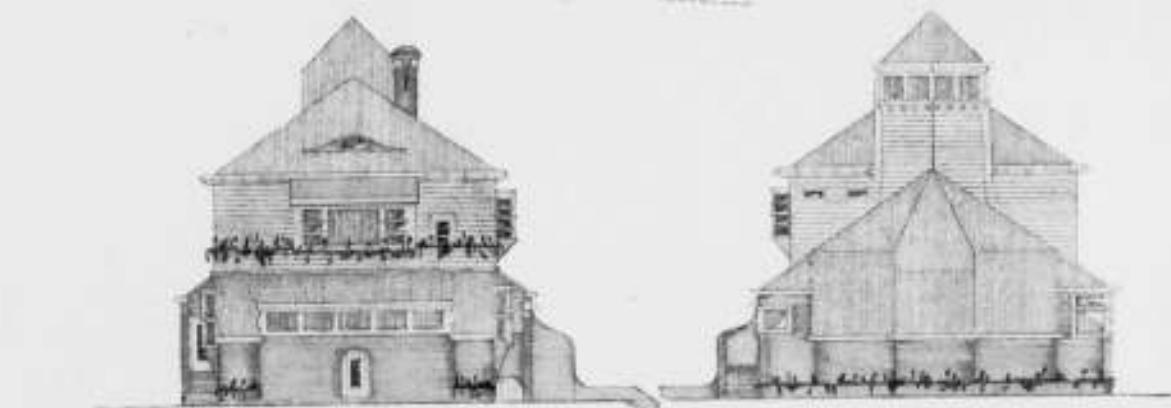
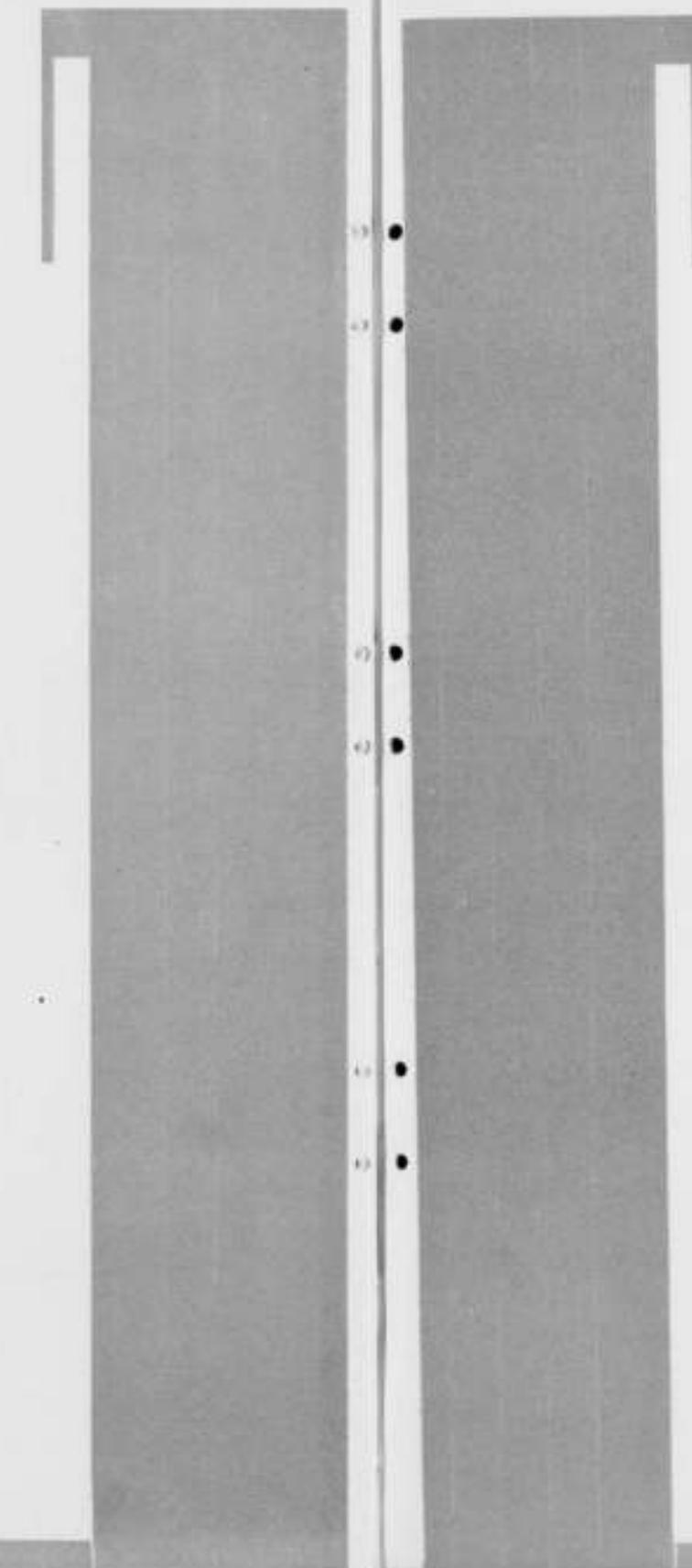

ONTWERP VOOR DE 406 AMBACHTSSCHOOL TE AMSTERDAM □ □ □ A. J. WESTERMAN

ONTWERP VAN DE AMBACHTSSCHOOL IN HET SCHOLENCOMPLEX JAN LIEVENS-STRATTE TE AMSTERDAM - DAVID - 1930.

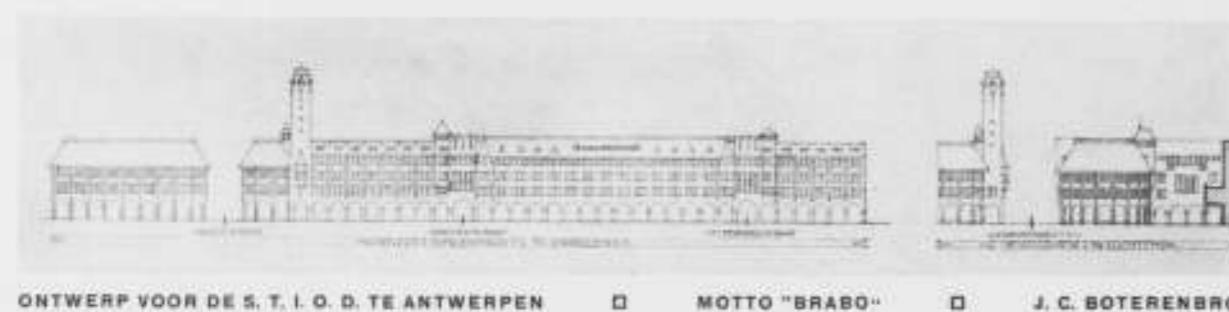
ONTWERP "ONSHUIS", OPENBARE LEESZAAL EN GEMEENTE BADHUIS IN HET SCHOLENCOMPLEX JAN LIEVENS-STRATTE TE AMSTERDAM □ □ □ □ □ N. LANSDORP

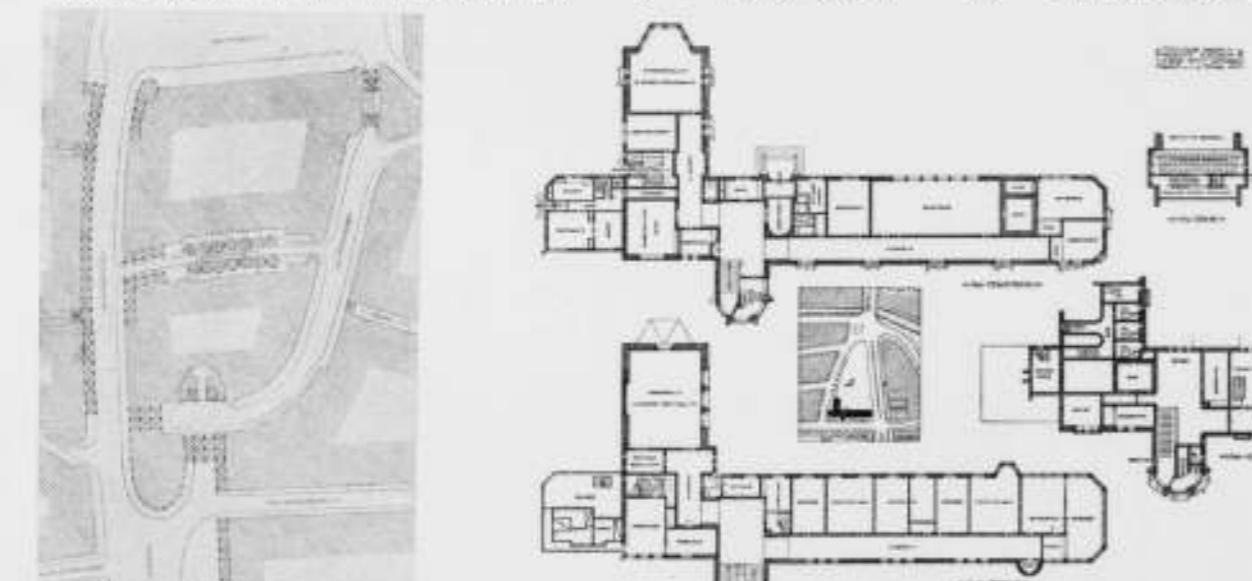
LANDBOUW HOOGESCHOOL TE WAGENINGEN

□ □ □ C. J. BLAAUW

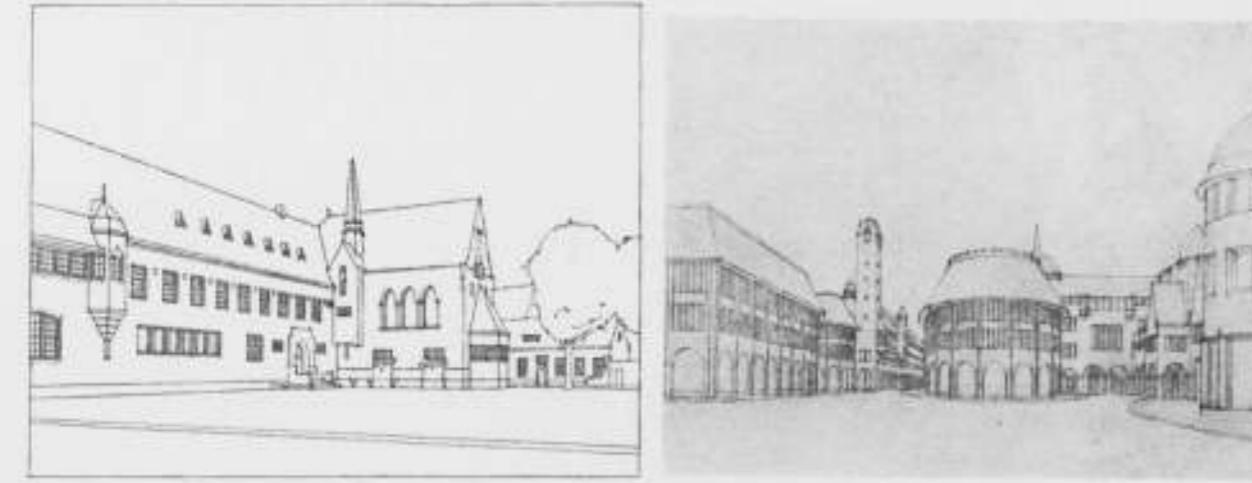
17

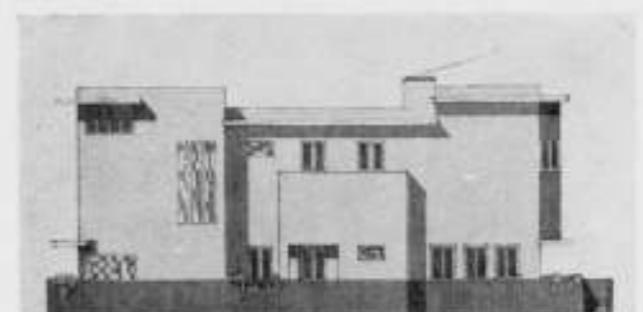
ONTWERP VOOR DE S. T. I. O. D. TE ANTWERPEN □ MOTTO "BRABO" □ J. C. BOTERENBROEK

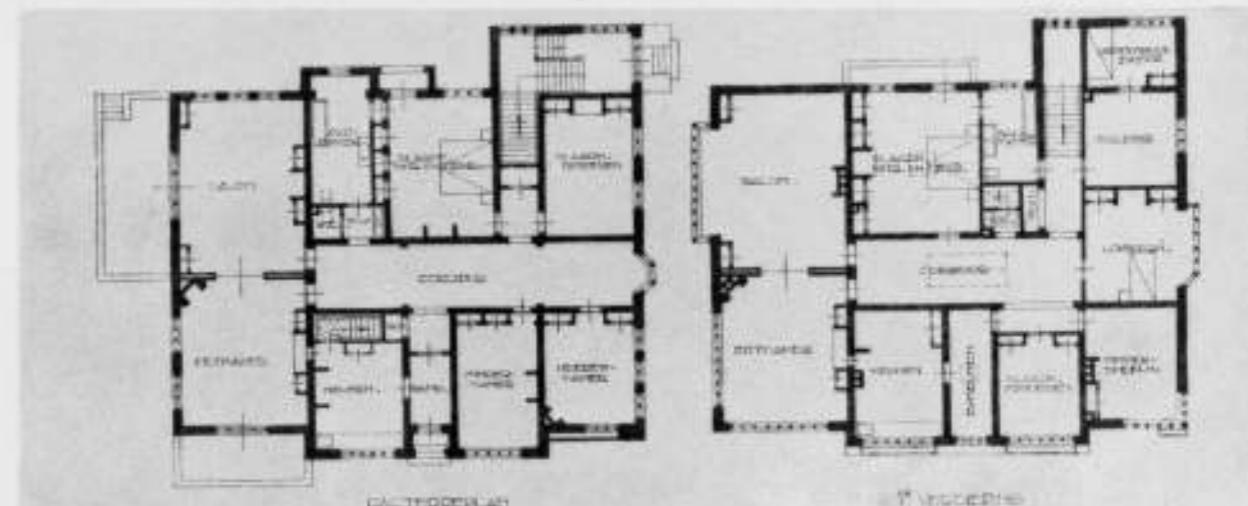
ONTWERP VOOR DE S.T.I.O.D. TE ANTWERPEN PRIJSVRAAG ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE SLIEDRECHT
PLAN □ □ □ J. C. BOTERENBROEK

RAADHUIS TE SLIEDRECHT PERSPECTIEF PRIJSVRAAG - BRABO J. C. BOTERENBRO

GEVELS VOOR EEN DUBBELE VILLA TE AMSTERDAM

PLAN VOOR EEN DUBBELE VILLA TE AMSTERDAM □ □ □ □ □ E. KUIJPERS

PRIJSVRAAG ONTWERP VOOR DE RIJKS-ACADEMIE TE AMSTERDAM

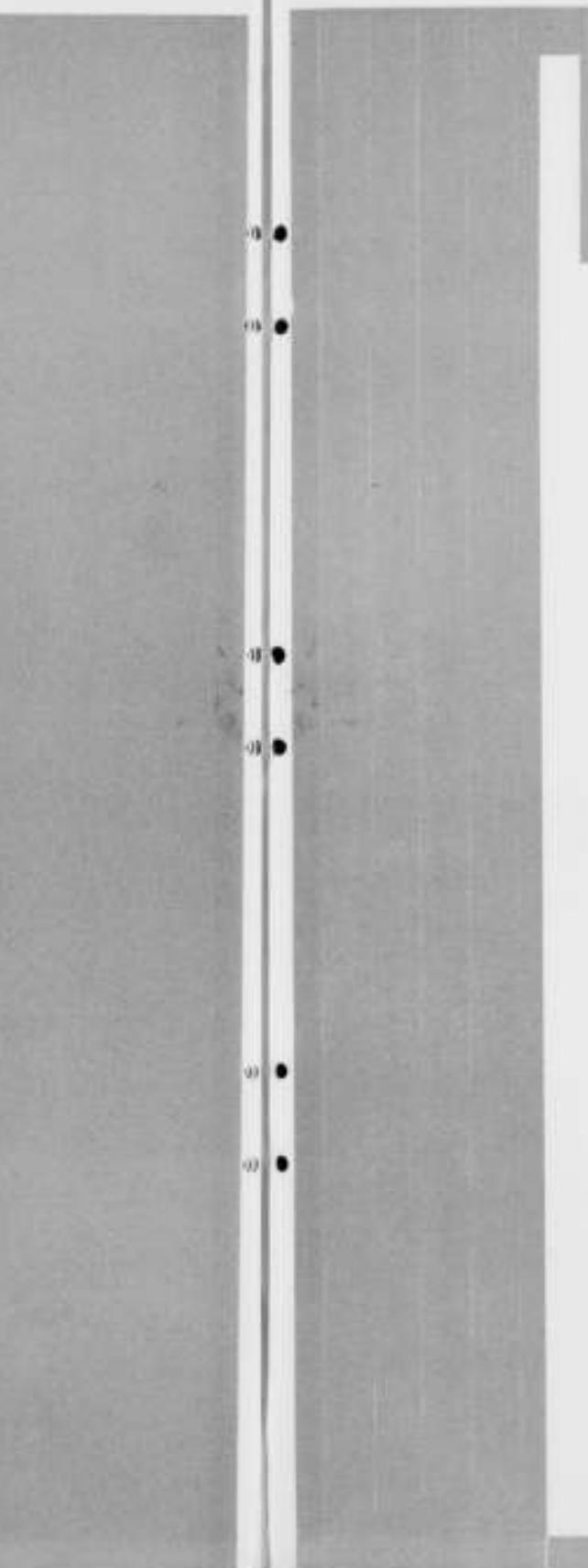
FRIEDMANN'S
EMIGRANTENHUIS
ANZICHT STREEKZIJDE

FRIEDMANN'S EMIGRANTENHUIS TE AMSTERDAM

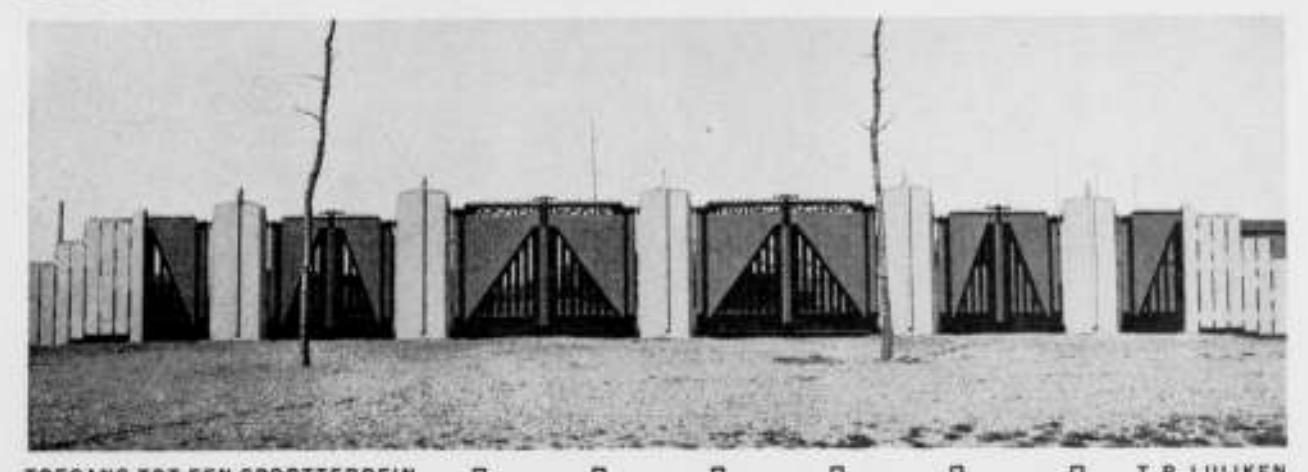
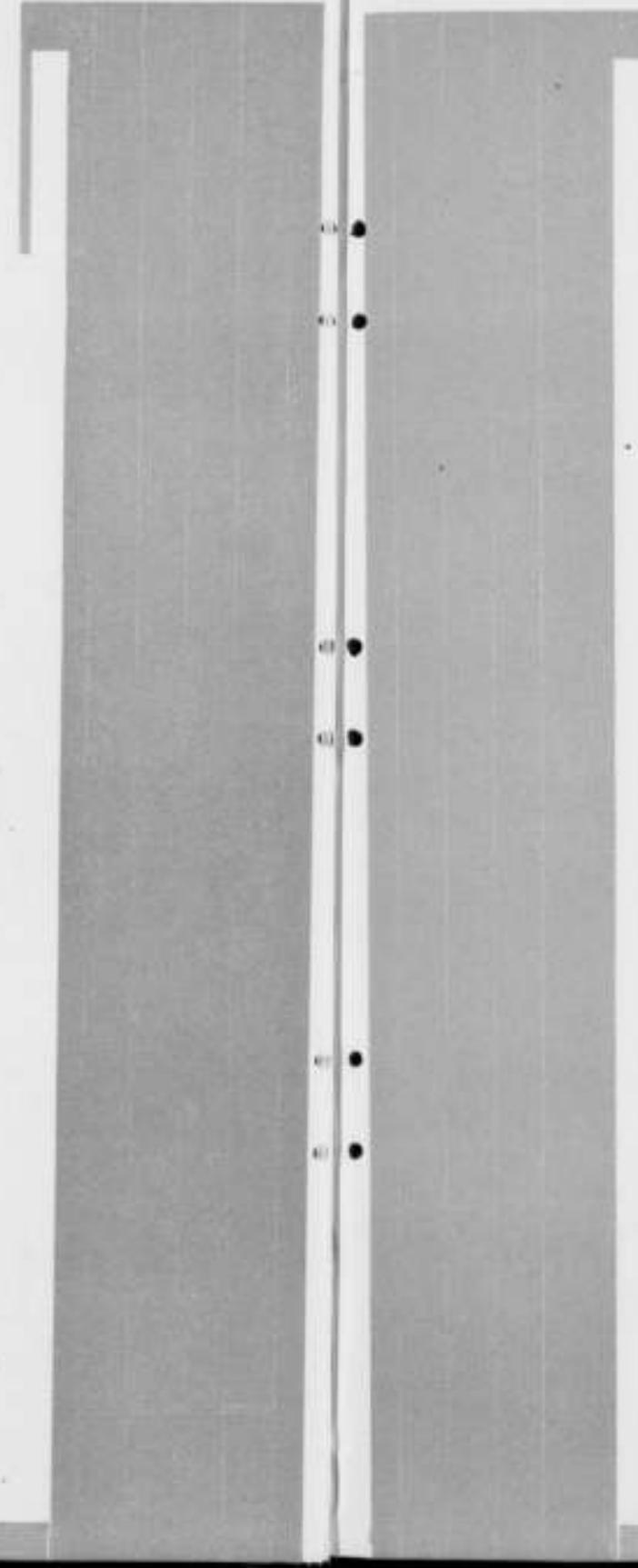
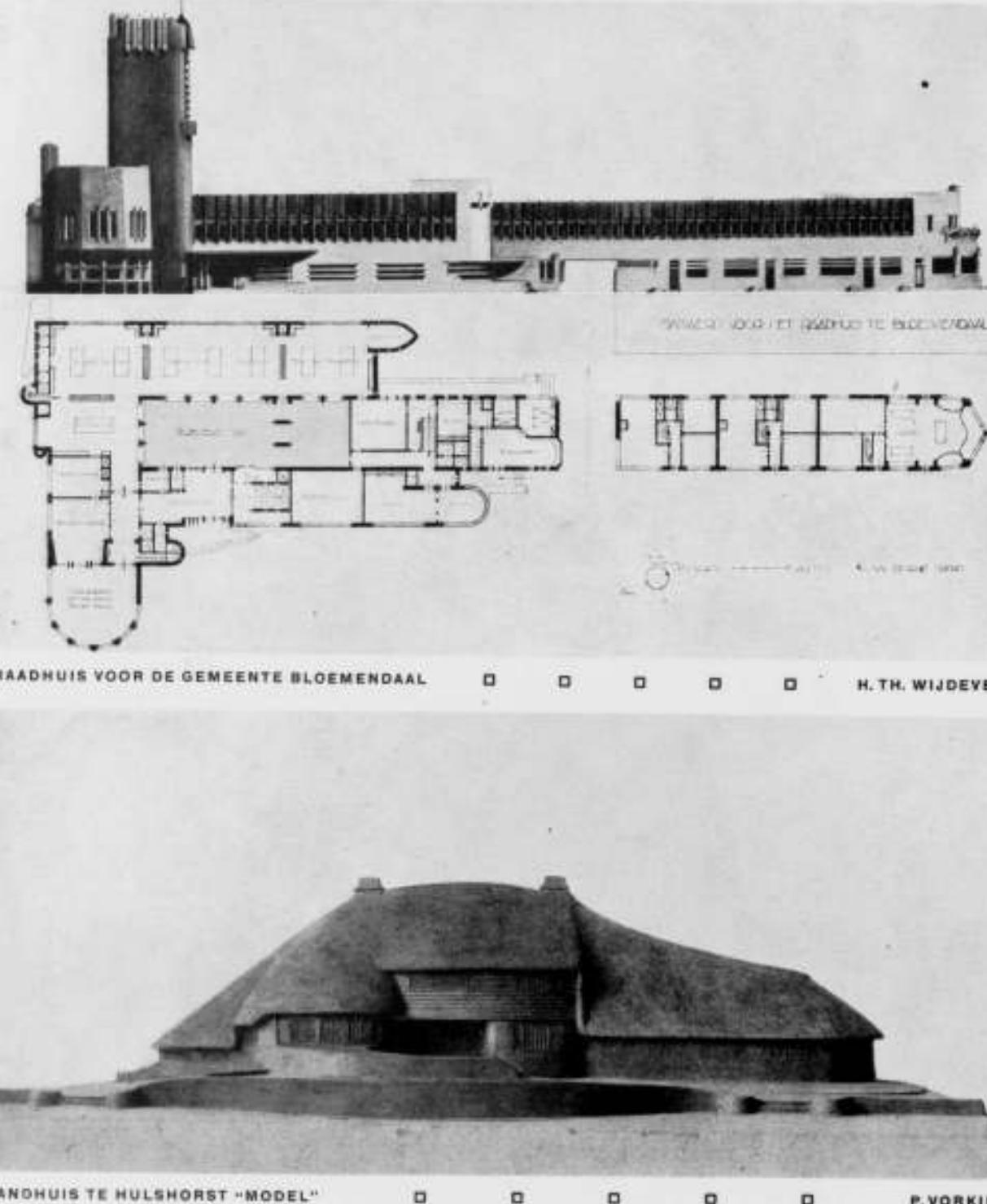

M. DE KLERK PLAN EMIGRANTENHUIS

GEMEENTELIJKE ARBEIDERSWONINGEN IN DE TRANSVAALBUURT TE AMSTERDAM J. GRATAMA

22

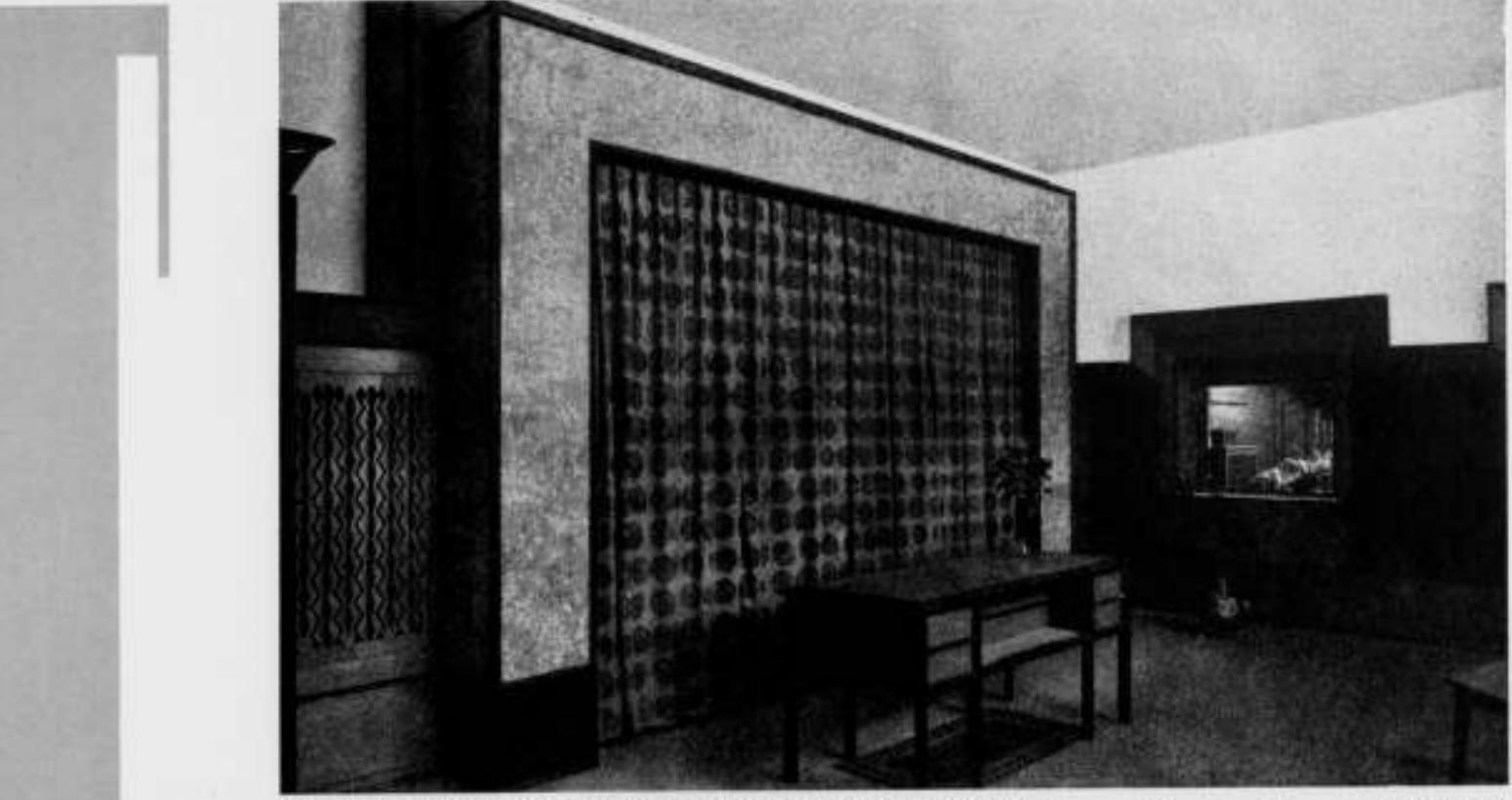
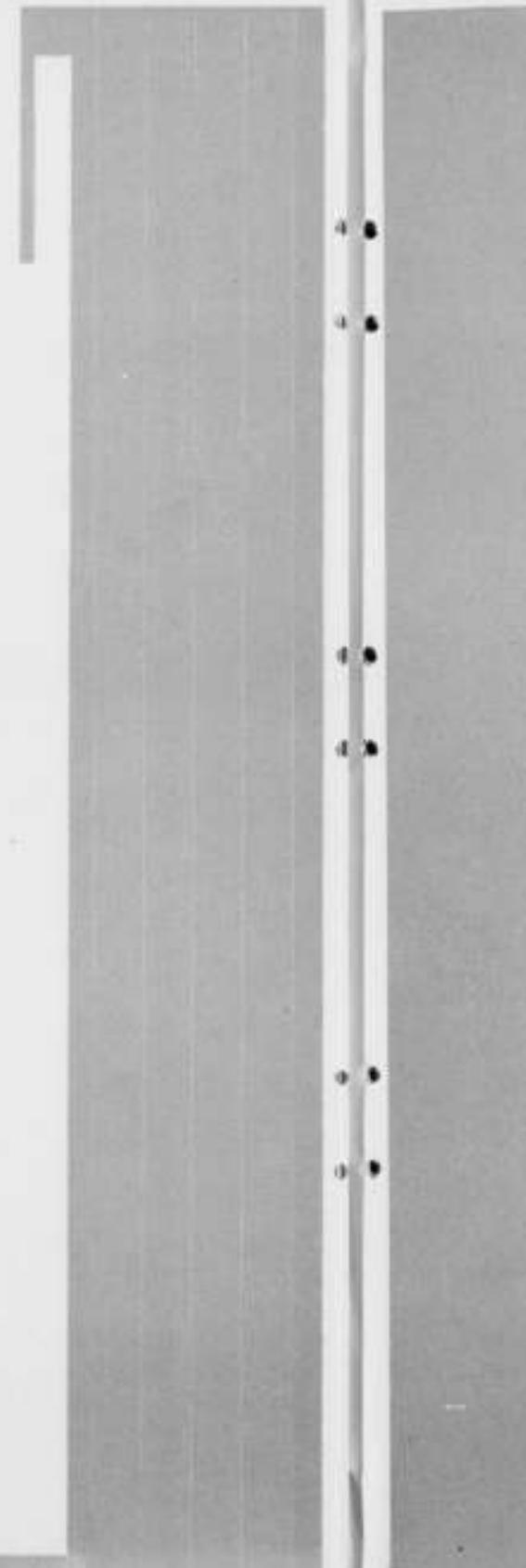

KLOK VOOR HET RAADHUIS TE ROTTERDAM HILDO KROP

BEELDHOUWWERK VOOR DE INTERIEURS VAN DE VEEARTSENISCH
HOOGESCHOOL TE UTRECHT H. A. VAN DEN EIJNDE

INTERIEUR VAN HET MEUBELMAGAZIJN A.G. SLUIJTER TE ROTTERDAM

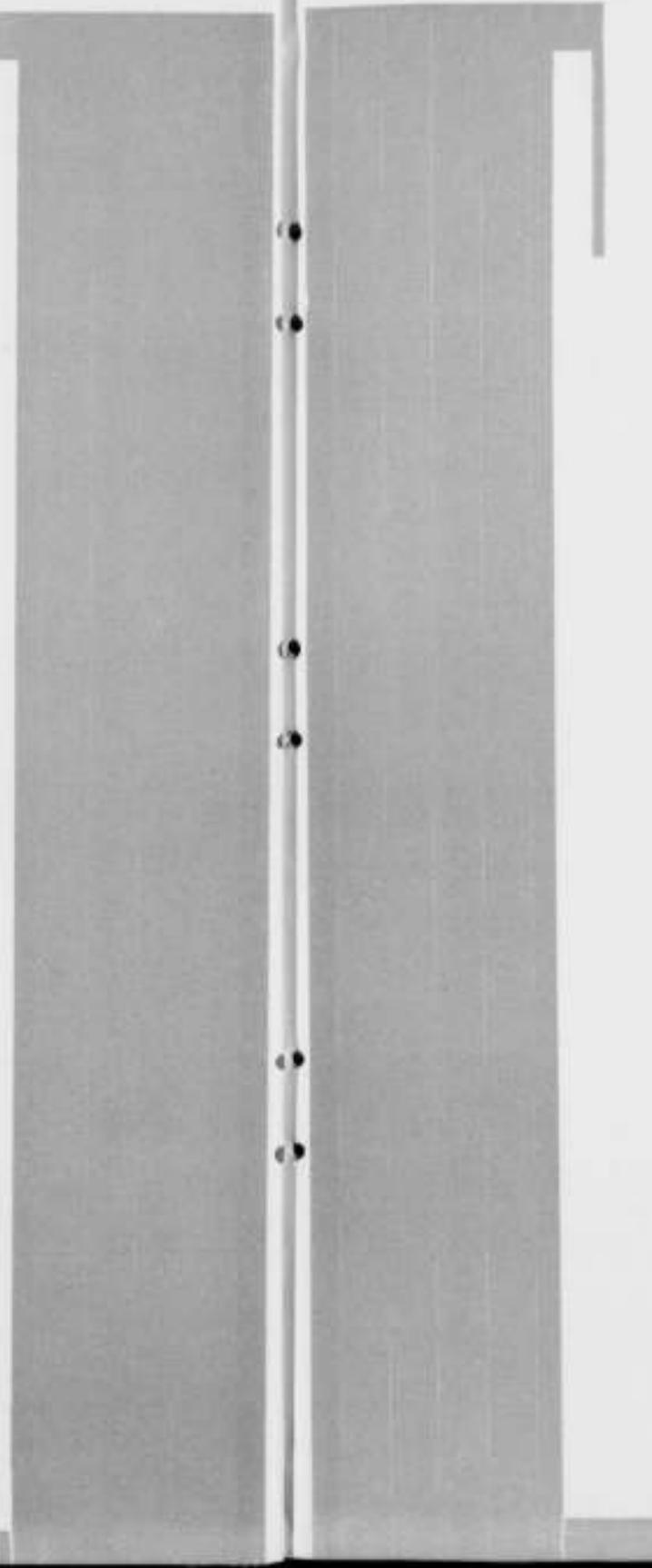
KAARTENSCHALEN IN GEDREVEN GEEL KOPER

□ □ □ □

F. ZWOLLO

GEBRAND GESCHILDERD-GLAS-IN-LOOD IN HET LYCEUM TE AMSTERDAM R. N. ROLAND HOLST

HOOTSENDE DOOR S. JESSURUN DE MESQUITA

TJERK BOTTEMA

TJERK BOTTEMA

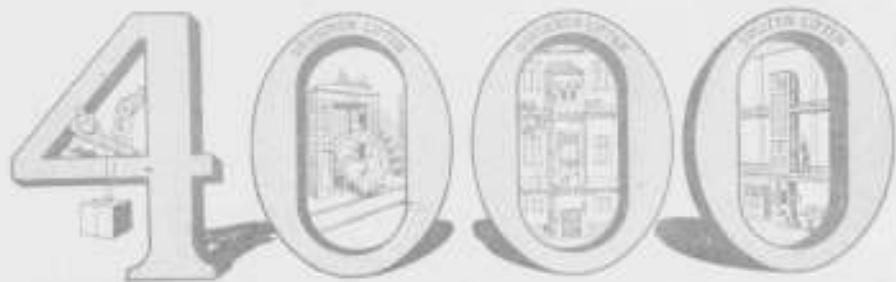

LITHO D D DOOR D D C. ROL

JAN HAMER & Co.

AMSTERDAM • FREDERIKSPLAATEN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN VER OVER DE

LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE
BETEKENIS IN NEDERLAND OF
WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD.

MACHINALE
HOUTWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. GNIRREPJR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-III
TELEFOON 109 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 848

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOORSTEENMANTELS VAN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEALAAL
DUURZAAM
MASSEF EN HYGIENISCH
GEEN
AANZET-
KOSTEN
GEEN
ONDERHOUD
MODIE
MATTE
TINTEN

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDEN'S**

DRUIEN

ELIAS P. BOMMEL'
BOEKINDER

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

J. CALTEN

ADVISEEREND INGENIEUR

LID DER D. N. K. I.

AMSTERDAM

TELEFOON NOORD 2184

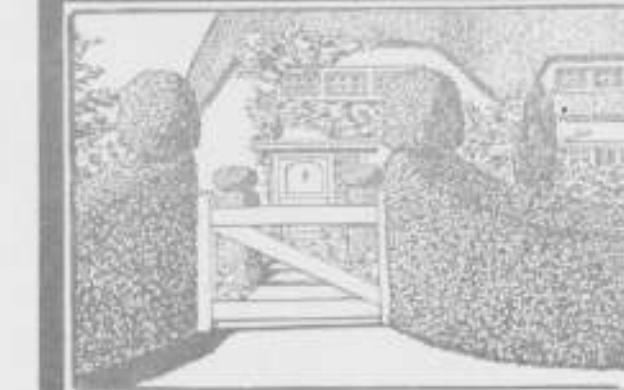
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCHE EN
WERKTUIGKUNDIG GEBOED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BLIKSEMAFLEIDERS ENZ.
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIS PER 10 M.
AANENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.

BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE

FABRIEK

TE BREDA

PARKETVLOEREN

VERKOOP

KANTOREN

AMSTERDAM

ROTTERDAM □ DEN HAAG

GEBRS. STEINKE

AMSTERDAM

TELEFOON N. 1705

FOKKE SIMONSZTRAAT 27-31

EERSTE AMST. ELEC. FABRIEK VAN

GEPOLIJST

KUNSTGRANIET

STEEN- EN HOUTGRANIET-

VLOEREN

VERSCHEENEN BIJ DE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ HENDOOGH
BRUG, KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM,
EN ALJAAR (TEGEN OVERZENDING) VAN HET
BEDRAG, OF BIJ DEN BOEKHANDEL TE
BETREKKEN:

KUPERUS' MAANDKALENDER 1922

UITGEVOERD IN STEENDRUK 3-4 KLEUREN.
12 BLADEN, GEDRUKT OP ZWAAR CHROMO
KARTON, FORMAAT 38-21 x 26. GEHEEL
UITGEVOERD IN DER TRANT, WAARIN
HOYTEMAS KALENDER WERD UITGEGEVEN.
DE PRIJS VAN DEZE, IN FINEGEVOL-
LIGE KLEURENTEKENING, UITGEVOERDE
MAANDKALENDER IS F. 8.—

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
DE HOOGHE BRUG, AMSTERDAM,
KEIZERSGRACHT 431. ☎ TELEFOON N. 3808.

MEN. GIREERE HET BEDRAG. F. 8.— PER
POSTBURO NO. 19219.

C. L. DE RIJK & A. FIENEE

AMSTERDAM ☎ TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS
1^e JAN VAN DER HEJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROETINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

SINGEL 480-482

BIJ HET KONINGSPLEIN

TELEFOON 6662

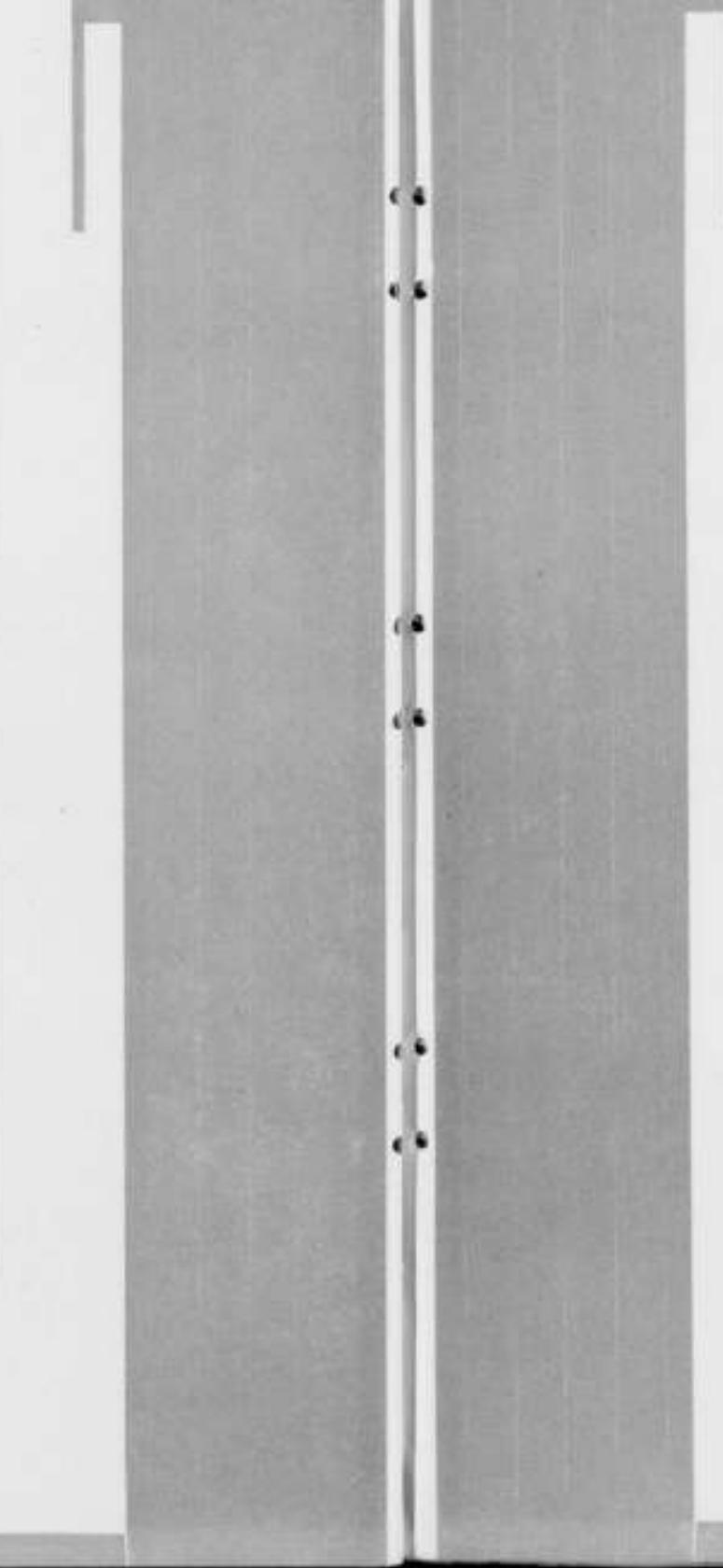
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

N. V. IJZERWARENHANDEL

VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES
90-92 GELDERSCHEKADE ☎ AMSTERDAM
TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-ENZENA SLOLEN
DEURKRUUKKEN EN
ESPAGNOLETSEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL
SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

..BIJ ST. LAURENS"

WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUMTEMD
DOOR
STUL-en TOOM

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTR. ☎ TEL. 4811

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.

GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT
EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ. ALSMEDE VOOR

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

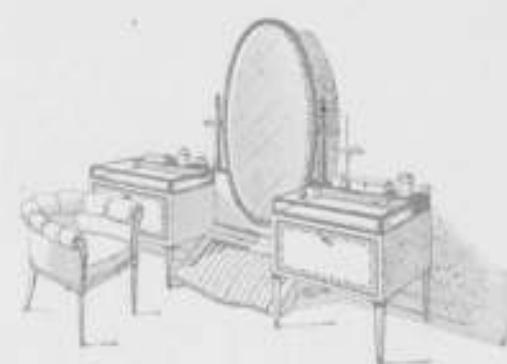
W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS
GLAS IN LOOD

Nusink & Zn.
Drukkastenfabriek
Lochemseweg 41, ROTTERDAM.

GIBBONS
STALEN EN BRONZEN
RAMEN
GRIMMORD & GROOTENHUIS
TELE. 14874
TEL. 11061
GRIMMORD
ROTTERDAM

MEUBelen

H.V.
SIOOMMEUBELFABRIEK

W. A K R A A K A[®]
AMSTERDAM
VLIETBERG 96

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
v/h H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

**CORTLEVER &
MONSHOUWER**

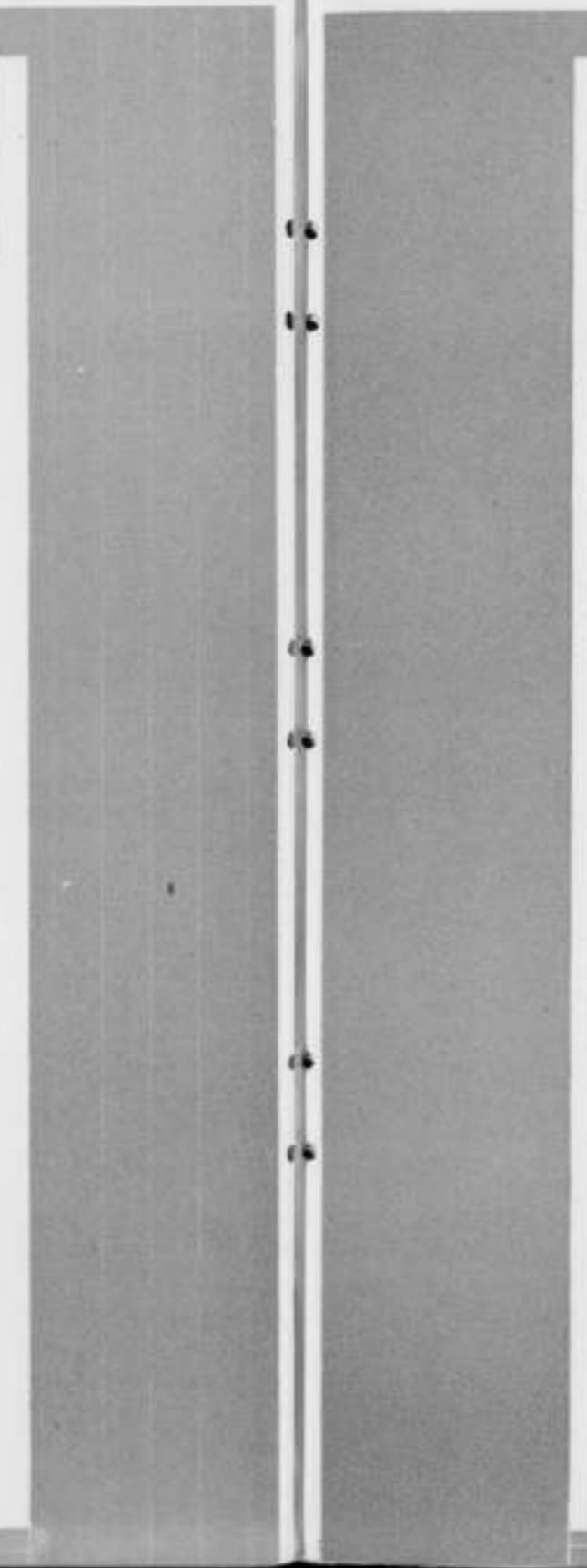

AMSTERDAM
TELEF N 4291

NATUURSTEEN

L-FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

**WILLIAMS &
WILLIAMS LTD**

RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIE WERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY

LEIDSCHE STRAAT, AMSTERDAM

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAGE

PERZISCHE TAPIJTN

METZ & Co.
AMSTERDAM

Fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPER-DIEPDRUK VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGEVOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR, ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ "DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEKLEURENDRUK NAAR EEN PORTRET
FL. 20.—
EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEKLEURENDRUK, EN GENUMMERD EN
GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

GLASIN
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-BEKLEEDING

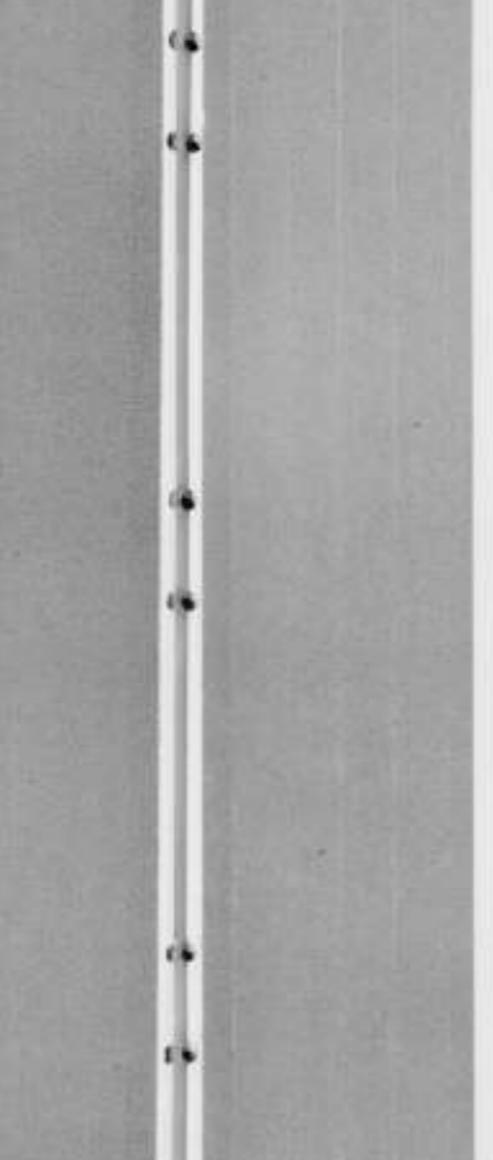
VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN . . NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

A. C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
BUSSUM
SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
"TRIO"
WIJNANDS & Co.
B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER-
WERKEN
D. WEEGEWIJS
RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

N.V. A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL
OPPERT 45 • ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTEN
R O K I N 9 5 • A M S T E R D A M
BRUSSE & SIPPEL • IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARIES: F. J. VISMARE, INSPECTEUR DER INBOUW BANK TE 's-GRAVENHAGE
MR. A. C. L. M. VAN GILK, ADVOCAT, PROCUREUR EN INSPECTEUR DER NEDERLANDSCHE HYPOTHEEK BANK TE 's-GRAVENHAGE, BEDOL
MR. TREUELSART RIDDER V. RAFFARD, INSPECTEUR VAN HET BOEKSTUFT- EN DRUGGENWEZEN TE 's-GRAVENHAGE
JHR. D. MICHELS VAN REESSENICH, UD DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG TE RUTH

's-GRAVENHAGE

TELEFOON H. 4261

CONRADKADE 56

H.H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKelen, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES
AANNEmers EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELUK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRIJSEOPGAAF EN TEKENINGEN OP AANVRADE
PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

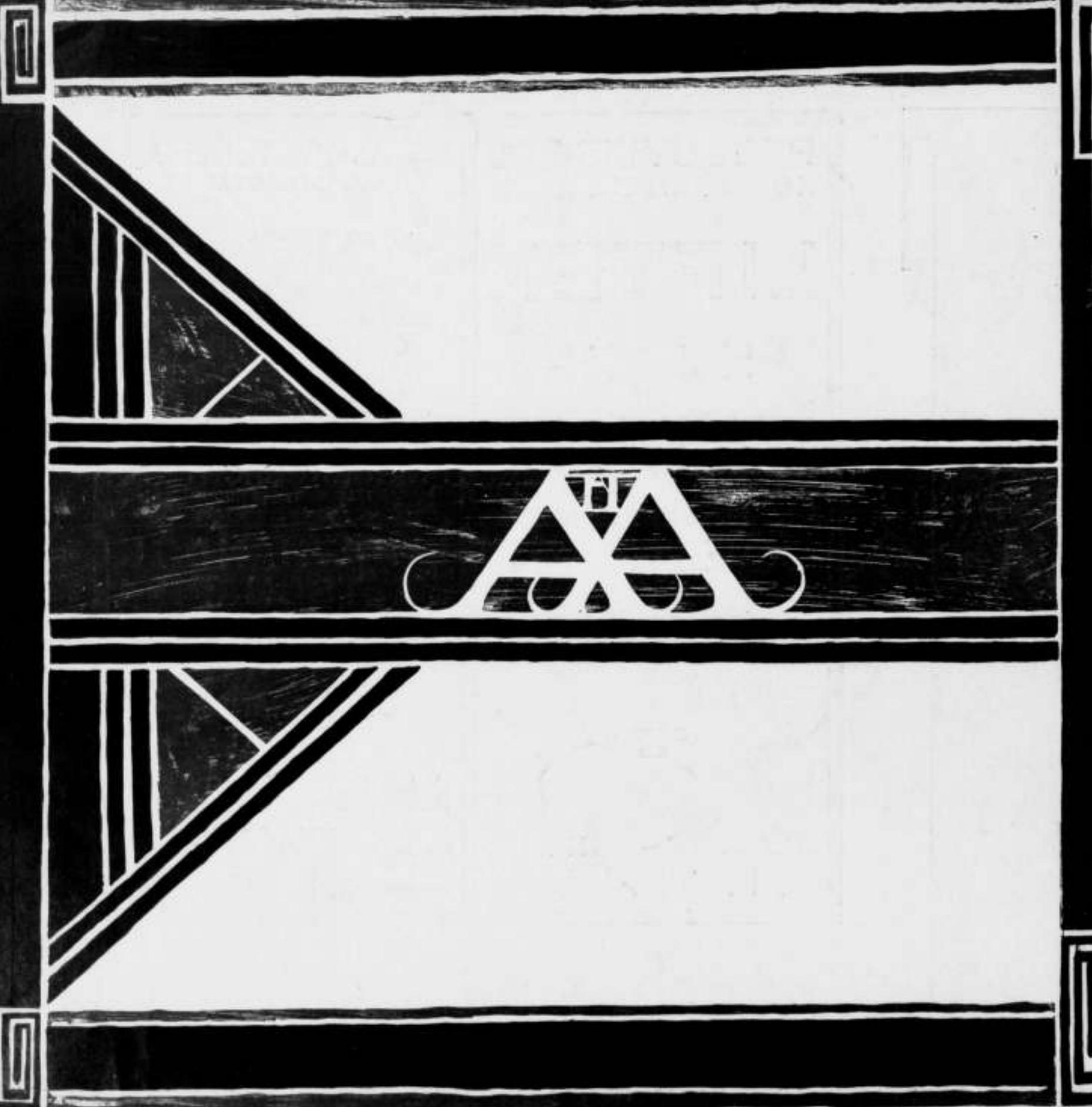
BOUWHADEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHADEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGLWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZEND REFERENTIES
ONDERWELK DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
OORLOGSKOLONIËN
EN TAL VAN ALZUCHT
BOUWEN EN GENIEEN.
TE INSTELLINGEN EN
DE HERHTA INDUS-
TRIELEN OUDER-
NINGEN IN DUS LAND.

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - UTRECHT

AMSTERDAMSche ASPHALT FABRIEK „DE VESUVIUS“

VIN VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROETINGENTEGELIJKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN ENAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 96

4 JAAR DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST
D. O. O. D. O.

NEEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH
D. O. O. D. O.

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG
D. O. O. D.

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS
J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAagt
VOOR DE LEDEN FL. 20.—
D. O. O. D.

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOGE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
A M S T E R D A M
TELEFOON NOORD 3808

6

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld
□ □ □ O
OMSLAG LITHO DOOR
JAAP GIIDDING
□ □ □ O
D I T N U M M E R
BEVAT TEEKENINGEN EN
FOTO'S VAN EEN LAND-
HUIS TE OOSTVOORNE
ARCHITECTEN VORKINK
EN WORMSER — MET IN-
LEIDING DOOR J. F. STAAL
□ □ □ W
W E N D I N G E N
VERSCIJNT SEDERT
DEZEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCH EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHEEN NUMMERS
BEHANDELDEN O. M.
WERK VAN JAN TOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIJKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCIJNNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENOOGD DEKUNSTE-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAM-
GESTELD. O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDELD
WORDEN. — MODERNE
SCHILDERKUNST —
ARCHITECTUUR —
PLASTIEK-MARIONETTEN
MACHINE EN FABRIEKS-
GEBOUWEN — KLEEDING
D. O. O. ENZ D. O. O.

1921
INHOUD

SNELBLUSSCHER HOLLANDIA

DUIZEND REFERENTIES
ONDER WELKE DE
DEPARTEMENTEN VAN
JUSTITIE, MARINE,
DODLOG EN KOLONIEN
EN TAL VAN RIJNSBE-
BOUWER EN GEMEEN-
TE-INSTELLINGEN EN
DE MEESTE INDUS-
TRIELE Onderne-
MINGEN IN ONS LAND

SPANJAARD
& Co.

FABRIEK ESPANA - Utrecht

AMSTERDAMSCHÉ ASPHALT FABRIEK „DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL Z. 3206, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRIJKASPAHLT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR 96

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BE-
GROETINGEN TE GELIJKTUD MET ONS DE AAN-
LÉÉ VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-ENAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW GADELijk REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOeft ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

OPJAAR DE REDACTIE

HOOFD REDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

□ □ □
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

□ □ □
DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

□ □ □
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.—

□ □ □
ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
“DE HOOGE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
A M S T E R D A M
TELEFOON NOORD 3808

1921
INHOUD
6
11
W
E
N
G
D
I

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld
□ □ □
OMSLAG LITHO DOOR
JAAP GIDDING
□ □ □
D I T N U M M E R
BEVAT TEKENINGEN EN
FOTO'S VAN EEN LAND-
HUIS TE OOSTVOORNE
ARCHITECTEN VORKINK
EN WORMSER — MET IN-
LEIDING DOOR J. F. STAAL
□ □ □
W E N D I N G E N
VERSCIJFT SEDERT
DEZEEN JAARGANG
IN EEN HOLLANDSCHE,
DUITSCHE EN ENGEL-
SCHE UITGAVE. — DE
MAANDELIJKSCHE
AFLEVERINGEN ZIJN
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. DE
VERSCHEENEN NUMMERS
BEHANDELLEN O. M.
WERK VAN JAN TOROP,
DANSKUNST-INTERIEUR-
KUNST — HOUTSNEDEN
MASKERS-TOONEEL ENZ.
DE ILLUSTRATIES GAAN
VERGEZELD VAN BELANG-
RIKE ARTIKELEN EN
ALLE NUMMERS VER-
SCHIJNNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR
UITGENODIGDE KUNSTE-
NAARS. VOORDEN INHOUD
VAN DEN VIERDEN JAAR-
GANG IS EEN INTERES-
SANT PROGRAMMA SAM-
GESTELED, O. M. ZULLEN
DE VOLGENDE ONDER-
WERPEN BEHANDEL WORDEN: — MODERNE
S C H I L D E R K U N S T
— A R C H I T E C T U U R
— P L A S T I E K - M A R I O N E T T E N
M A C H I N E E N F A B R I E K S-
G E B O U W E N — K L E E D I N G
□ □ □ ENZ □ □ □

LANDHUIS TE OOSTVOORNE VOOR DEN HEER HUDIG TE ROTTERDAM ARCHITECTEN: VORKINK EN WORMSER TE AMSTERDAM

LANDHUIS TE OOSTVOORNE
VOOR DEN HEER HUDIG TE
ROTTERDAM. ARCHITECTEN:
VORKINK EN WORMSER
TE AMSTERDAM

BUWINGEN

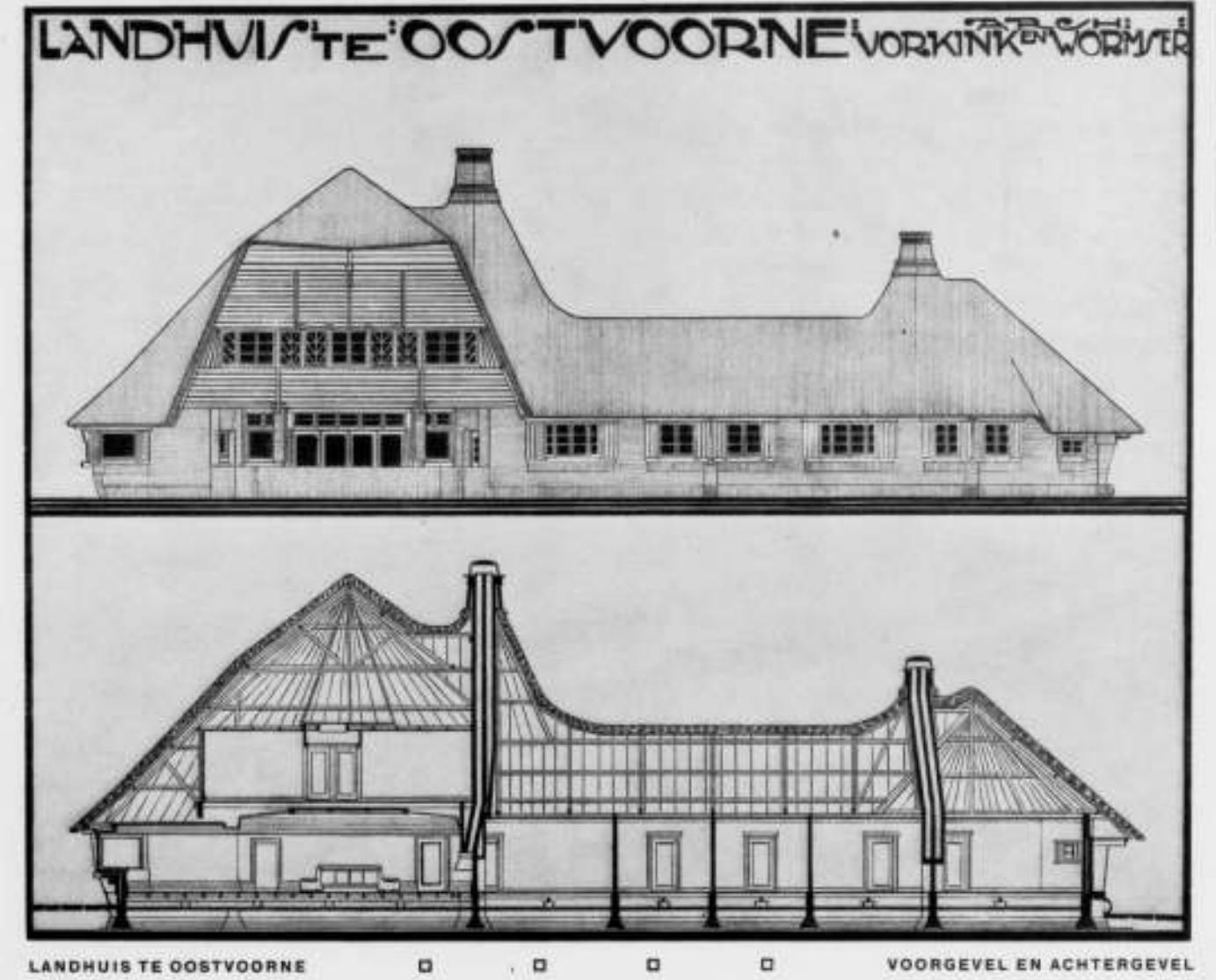
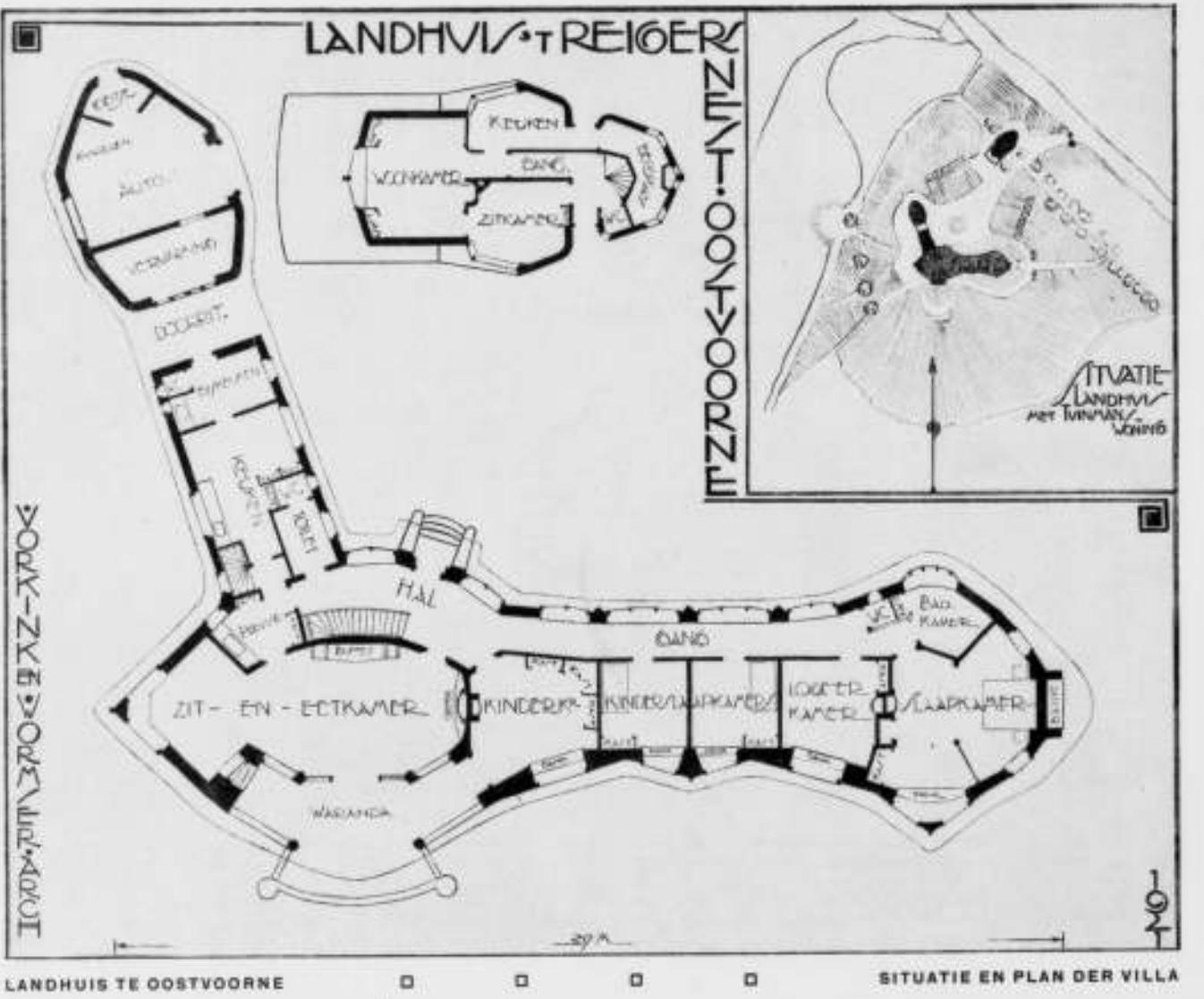
MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIELEN - VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

BOUWWERK VAN VORKINK EN WORMSER □ DOOR J. F. STAAL

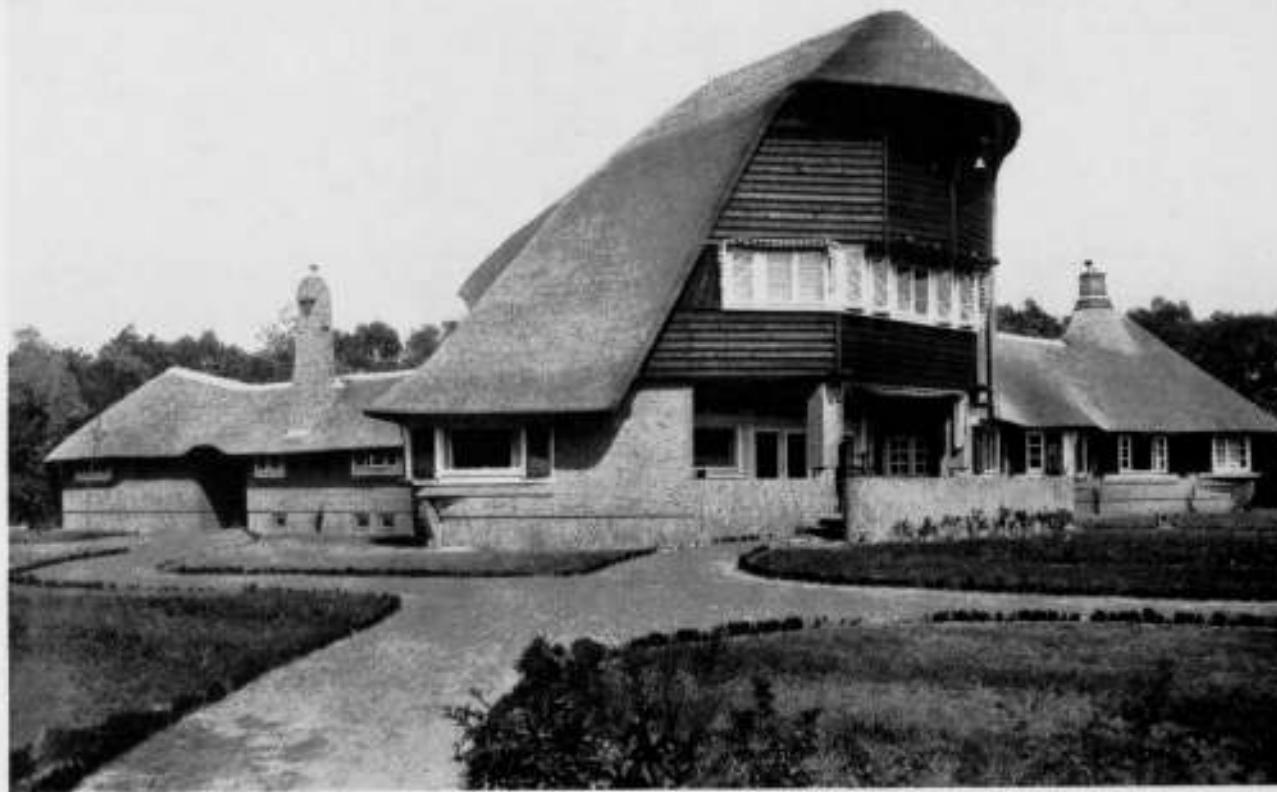
Het werk der architecten Vorkink en Wormser is bekend in den vorm van arbeiderswoningen. Uit de latere en laatste ontwerpen voor Veenendaal, Hilversum en Velp is een aanzienlijk compositievermogen met de schamele gegevens van gesubsidieerde woningbouw bleken. Een geheele levensperiode moet aan de bearbeiding van een reeks gelijksoortige vraagstukken vergeven zijn, om tot afdoende antwoorden te komen als in de genoemde woninggroepen verstrekt worden. De beschikbare architectonische vormdeelen voor arbeiderswoningen zijn gering in aantal, altijd weer gebruikt, versleten en leeggeknept: het pannendak, de baksteenmuur en het houten kozijn. Vorkink en Wormser hebben met deze gebouw-deelen stuk voor stuk, ondanks beider gedwongen zuinigheid, gedaan wat doenlijk is om ze te doen lijken op praktisch-bruikbare en duurzame elementen niet alleen, maar ook ze als architectonische compositie-factoren gangbaar te maken. Een kunstwerk van bouwen is, ten opzichte van constructie en bruikbaarheid, een schijn. De soliditeit en nuttigheid verdwijnen in dezen schijn, zij worden overschoven. En waar de tegenwoordige bouwopgaven, voor woningvoorziening, te doen hebben met steeds schrieler eischen van constructie en bruikbaarheid, is niet aan de veredeling van constructie en bruikbaarheid zonder meer het schoone schijnsel te ontlokken. De nieuwere architecten trachten zich te redden nu, door meer of min plastische gevelvertooningen, waarachter het eigenlijk ontonbare van constructie en zakelijke doelmatigheid zich verschuilt; bij welke worstelingen tot zelfbehoud velen vallen en slechts sterken overleven. De architecten Vorkink en Wormser hebben er zich niet aan gewaagd, den woningenbouw tot marionettenspel hunner persoonlijk-artistieke aspiraties te maken. Bij ons weten zijn zij het verst gekomen in het bouwend uitbeelden van het karakteristieke, dat den arbeiderswoningbouw als voortbrengsel van overheidsbemoeiing kan gegeven worden. Dank zij de overheidsbemoeiing en dank het werk der schriftverklaarders van bouwregelingen is er niet iets gesticht dat den tijd trotseert, noch waard is te trotseeren. Het kunstenaarschap der architecten Vorkink en Wormser leeft in den schijn van georganiseerdheid, van orde, die hun bouwwerken verlicht. Men dient, bij de beoordeeling, te beseffen, uit welke watervalen van voorschriften, stroomversnellingen van onderlinge tegenspraken, draaikolken van ondergronds en achterbaksch gekonkel, deze schijnbaar voor-de-hand liggende, eenvoudige, redelijke en ordelijke architectuur gered is. De architecten moeten bij hun veeljarigen arbeid, die, door toeval zoals dit gebruiklijk is, zich voornamelijk aan gelijksoortige opdrachten wijdde, een schat van ervaring hebben terzijde gelegd, die ongebruikt blijft, zoodra hun krachten elders worden aangewend; want hun ervaring is niet vastgelegd in het verwezenlijkte bouwwerk, dat door zijn tafrijke belemmerende omstandigheden zijn toepassing niet toelaatbaar maakt. De ervaring ligt, bij dergelijke, door systematische oefening bekwaame architecten, juist in dat werk, hetwelk voor de uitvoering afgewezen is als onbruikbaar voor de ogenblikkelijke omstandigheden, omdat deze omstandigheden nu eenmaal alle opechte verbeteringen niet anders kunnen dan tegengaan. De bouwwerken, hierbij afgebeeld, hebben op het eerste gezicht niet veel met de vorige van Vorkink en Wormser te maken. Geheel is dit niet uit de anders-geaardheid van opdracht verklaarbaar, tenzij deze de architecten onthief van den dwang der steeds gelijke beperkingen in de monotone reeks van vroegere opgaven en hun den waan van vrijheid gaf.

In de rij der thans gegeven werken staat de duinkoepel vooraan. De wisselwerking tusschen uitdrukingsvollen vorm en constructie is volledig. De constructie schijnt geheel te bestaan voor den vorm, en tevens de vorm gevuld te zijn der constructie. Dan het ontwerp in maquette, hoewel het ons niet als gaaf kunstwerk voorkomt. Omdat de warme, mollige toon, de elastische zwelling van dit ontwerp niet stamt uit den aard der ontwerpers, welke blijkens vorig werk niet den daartoe vereischten gloed doet voelen, en die ook somtijds verkoelend invalt, terwijl ook de aard der opdracht (als te veel samengebracht uit toevalligheden) zonder meer, niet kon voeren tot deze monolithische architectuur. Het gladde en lenige van dit ontwerp komt voort uit het, nu ongeremd bestuurde meesterschap der architecten, dat over alle technische hindernissen volmaakt heerscht heenglijdt. Dit meesterschap, glanzend uitkomende in het uitgevoerde villa-ontwerp, is wat de afgebeelde werken met vroeger uitgevoerde bouwen van Vorkink en Wormser verbindt, en is tevens daar tegenover een ongewilde demonstratie.

Alle kansen, die den architecten bij hun woningbouw ontnomen zijn, betreffende het doelmatig en duurzaam verhogen der gangbare, gedachteloos voortgezette constructies, hebben zij als voldoening van daarbij ondergaane vernedering en ontmoediging, zelf te pas gebracht en waargenomen in den uitgevoerden villabouw, die daardoor uiterst bezienswaardige voorbeelden van perfecte detail-constructie bevat en voor ons blijft behouden.

6

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

□ □ □ □

ACHTERGEVEL EN ZIJGEVEL

7

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

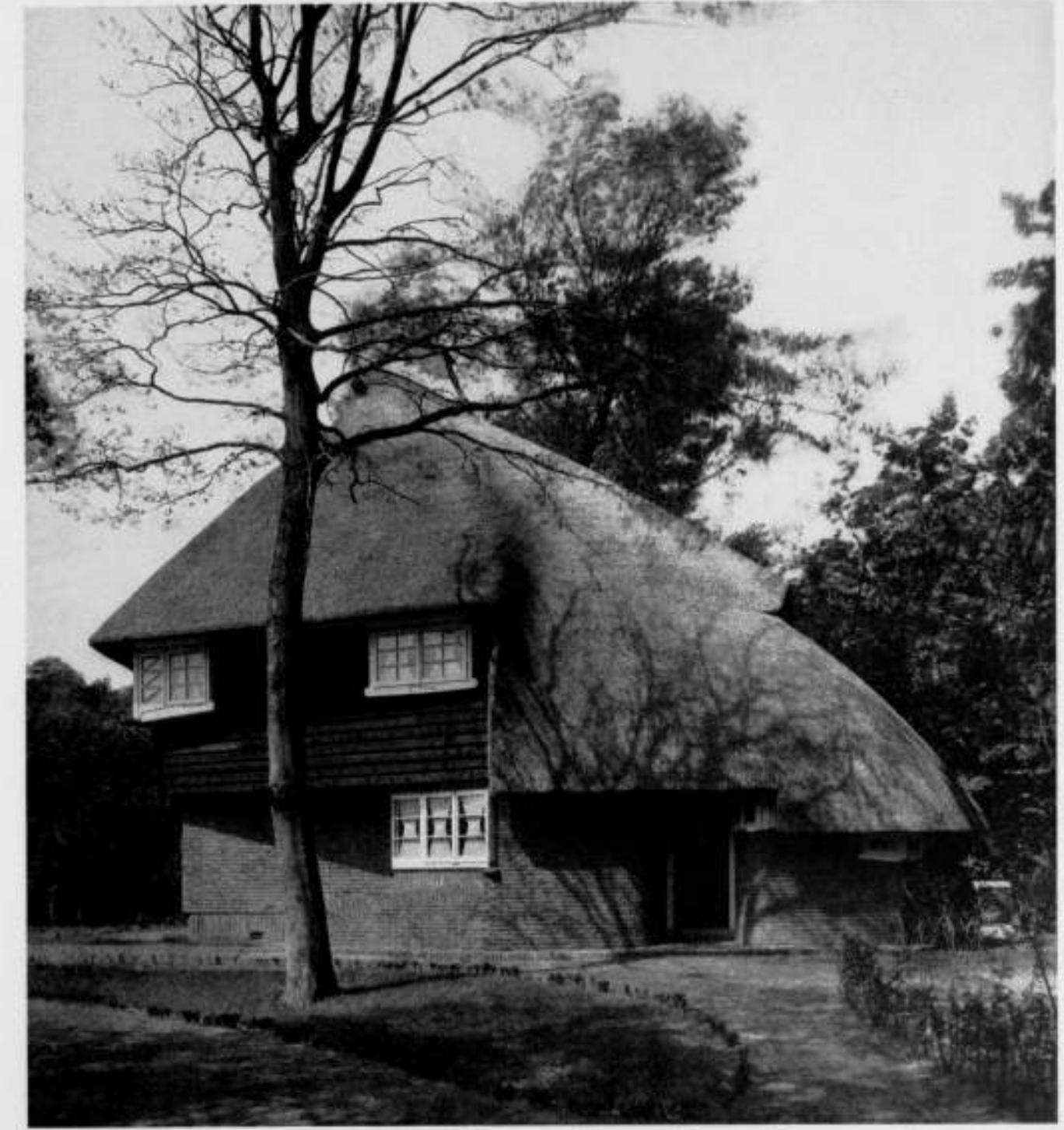
□ □ □ □

ACHTERGEVEL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

□ □ □ □ □ □ HOOFDINGANG

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

□ □ □ □ □ □ TUINMANSWONING

10

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

TUINMANSWONING

11

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

DUINKOEPEL

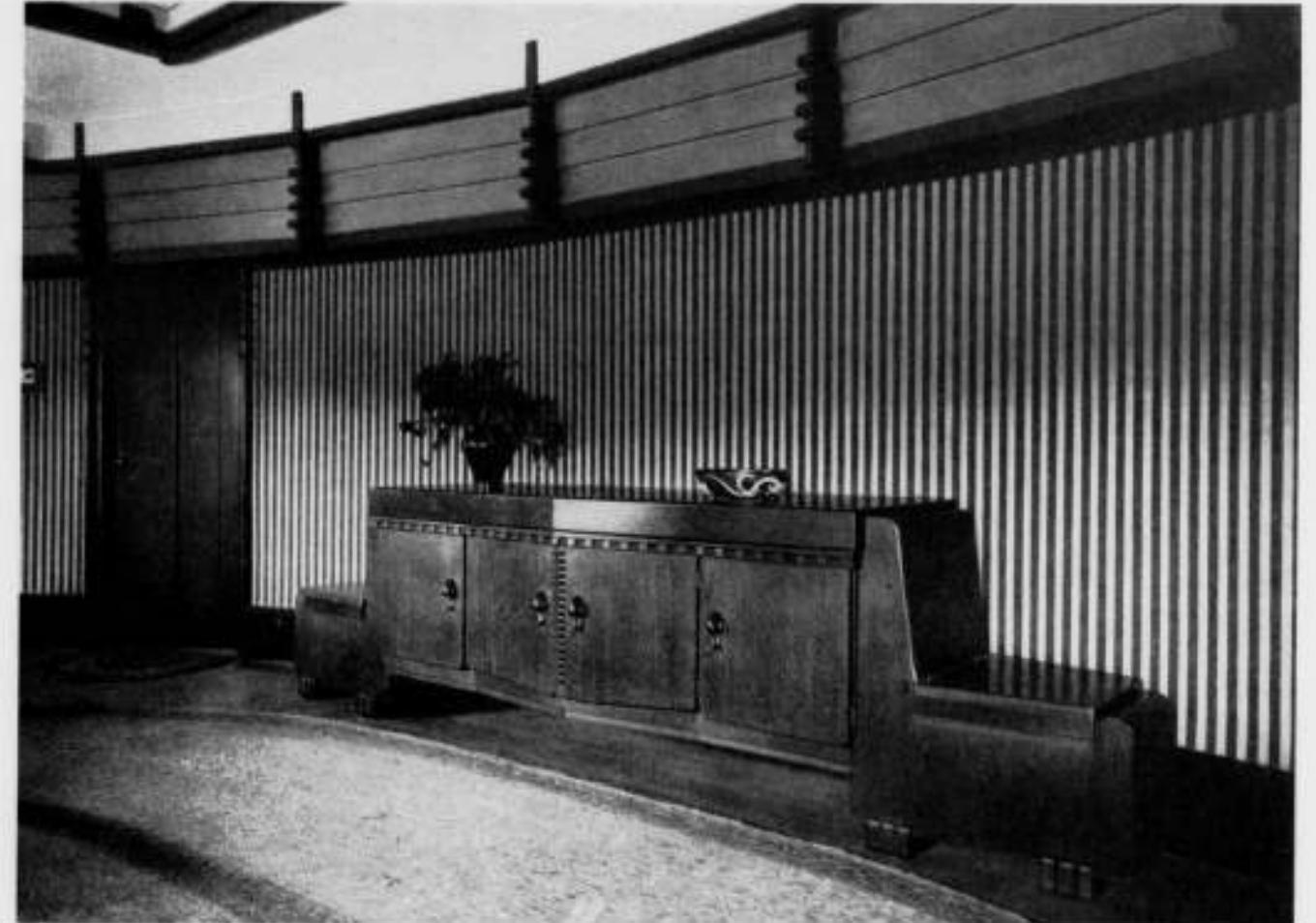
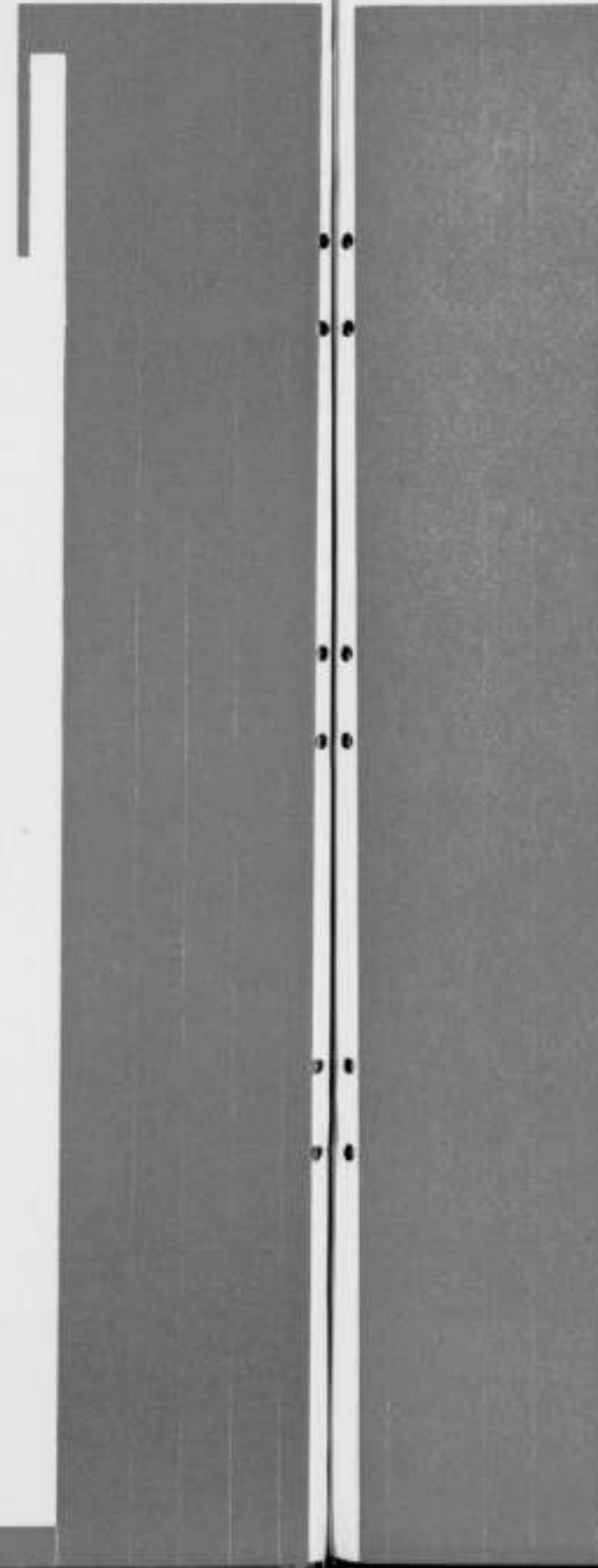
12

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

□ □ □ □ □

HAARD IN DE ZAAL

LANDHUIS TE OOSTVOORNE

□ □ □ □ □ □ □ □

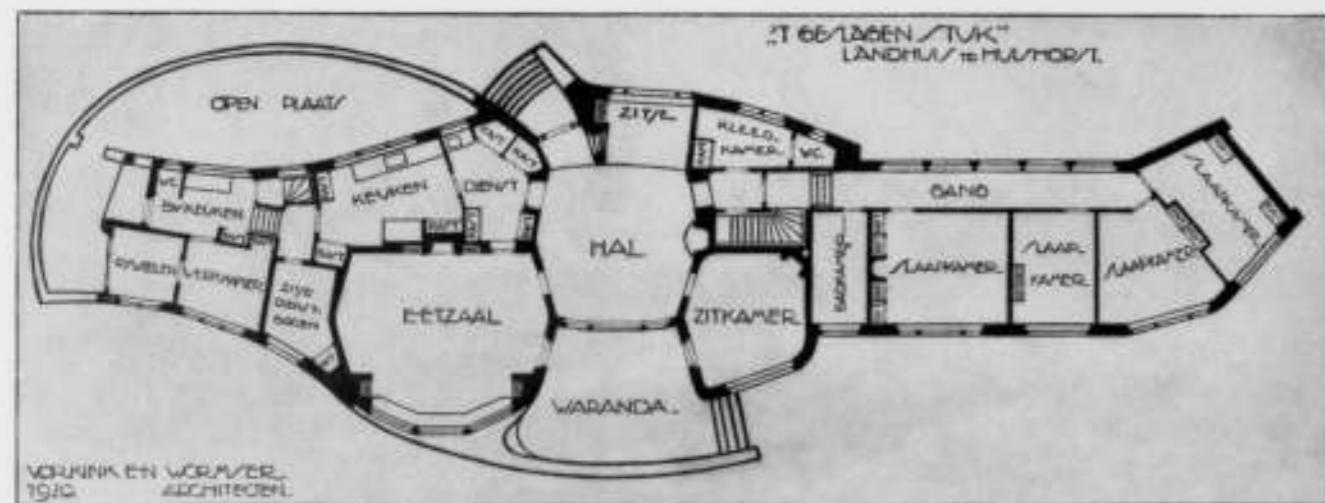
BUFFET IN DE EETZAAL

13

MODEL VOOR EEN LANDHUIS TE HULSHORST (ONUITGEVOERD PROJECT)

□ VORKINK EN WORMSER, ARCHITECTEN

PLAN VOOR EEN LANDHUIS TE HULSHORST (ONUITGEVOERD PROJECT)

VORKINK EN WORMSER, ARCHITECTEN

JAN HAMER & CO

FREDERIKSPLEIN 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIEKS- EN PARTICULIERE GEBOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH.A.WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. G. NIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 9448

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOOSTEENMANTEL VAN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEALAAL

GEEN BEKLEIDINGS
MATERIAAL NODIG
MODERNE
MATTE TINTEN

DUURZAAM
MASIEP EN HYGIENISCH
GEEN AANZET-KOSTEN
GEEN ONDERHOUD

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDEN'S**

JURUIEN

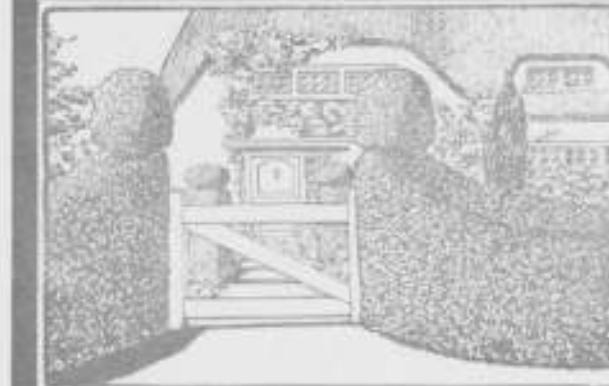
ELIAS P. BOMMEL
BOEKBINDER

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

ATELIER
KERKELIJKE
PROFANE GLAS-
SCHILDERKUNST
TOONS-STRÄATEN
A.B.C. STRÄAT,
UTRECHT.

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
KANEEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE
FABRIEK TE BREDA
PARKETVLOEREN

VERKOOP KANTOREN
AMSTERDAM
ROTTERDAM DEN HAAG

GIDDING & ZONEN
DECORATIEF
SCHILDERWERK
GLAS IN LOOD

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

CHRISTOPH UND UNMACK
VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLON.
DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK & A. FIENEE

AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS
IJAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROTTINGEN GRATIS

HET PERZISCH
TAPIJTHUIS
E. PEREZ
SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

N. V. IJZERWARENHANDEL
VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES
90-92 GELDERSCHEKADE • AMSTERDAM
TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG- EN ZENA SLOOTEN
DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETSEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL
SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

..BU ST. LAURENS"
WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEND
DOOR
STUL-en TOOM
DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTR. TEL: 4811

N.V. PAERELS'
MEUBLEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM
ROKIN 128-130
TELEFOON INTERC. NOORD 4541-1

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT
EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ. ALS MEDE VOOR

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

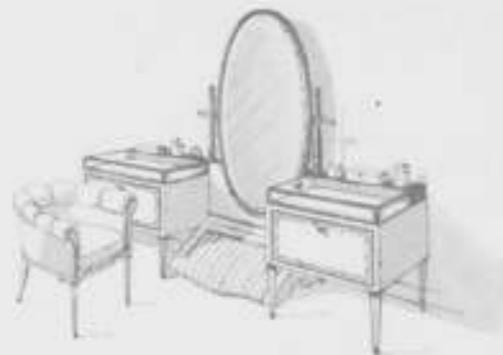
J. CAL TEN
ADVISEEREND INGENIEUR
LID DER D.N.R.I.
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 5184
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BLIKSEMLEIDERS ENZ.
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

Binnenuitvoering.
Nusink & Zn.
Loedigeaen en Schilderijen.

MEUBELEN

H.V.
STOOLMEUBELFABRIEK

W. A K R A A K A

AMSTERDAM
VSZELBR. 26

BETIMMERINGEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

RUBBER VLOEREN
VAN ZUIVER RUBBER VERVANGEN TRAVERTIN
BEDAKKING

OMVERSLYTBARE
HYGIENISCHE
WEUKLOS

INDUSTRIEEL
VERF- EN VLOERBEDAKKING
TEL. 020-4600000 8.316
LUYKEN RIGWIJD & CO.

CORTLEVER & MONSHOUWER

AMSTERDAM
TELEF N 4291

NATUURSTEEN

L-FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

**WILLIAMS &
WILLIAMS LTD**
RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIEWERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTN

METZ & CO[®] MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER
V/H N. LAMMÉ

ALBERT CUYPSTRAAT 243
TELEFOON Z. 5936
AMSTERDAM

UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

GLASIN

KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

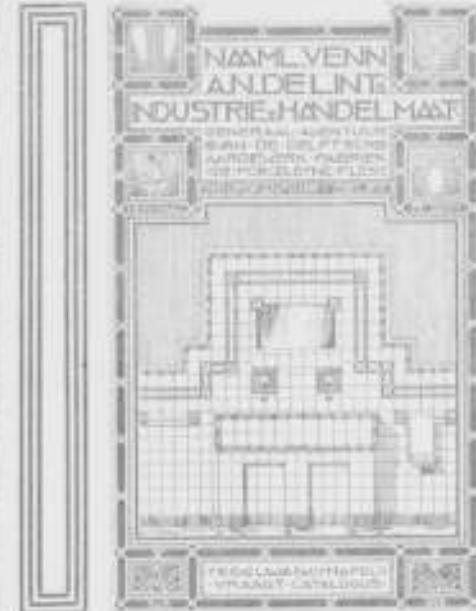
TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN

NIJMEGEN
(ARKSTEERSTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

A. C.
VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURRERENDE

PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
"TRIO"

WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

**MARMER-
WERKEN**
D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

N.V. A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL
OPPERT 45 · ROTTERDAM

PERZISCHE EN OOSTERSCHETAPIJTEN
R O K I N 9 5 · A M S T E R D A M
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIÈRE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCARO BANK, TE 'S-HERTOGENBOSCH.
MR. J. C. L. M. VAN GHEB., ADVOCAT, PROCUREUR EN DIRECTEUR DER FABERLANDSCHE HYPOTHEEKBAANK, TE 'S-GRAVENHAGE. GEDEL.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET RAKECTUUT, EN SPEDITIONSWERK, TE 'S-GRAVENHAGE.
JHR. O. MICHELE VAN KESSENICH, UD DER PRIVATELIJKE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH.

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4281
CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKELEN, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

ROCHLITZER PORPHYR

WEER- EN KLEUR-VAST DECORA-
TIEF MATERIAAL (LICHTGEADERD
PAARSCHTIG ROSE) SEDERT DE
9 E EEUW VOORTDUREND VOOR
BELANGRIJKE BOUWWERKEN
TOEGEPAST, DOOR TEGENWOOR-
DIGE OMSTANDIGHEDEN THANS
BILLIJK NAAR HOLLAND TE LEVEREN
DOOR HOOFDVERTEGENWOORDIGER:

DE NEDERL. NATUURSTEEN-
HANDEL P. J. M. v. STOKKUM
ROTTERDAM / STATIONSWEG 57/59
KANTOREN MONSTERZALEN

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELijk EN SMAAKVOL SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRIJSOPGAAF EN TEKENINGEN OP AANVRAGE
PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 26-AMSTERDAM

DRAADGLAS

EN ALLE GLAS-
SOORTEN VOOR
FABRIEKS-,
WONING- EN
VILLABOUW

N.V.A.V.D. BERG'S
GLASHANDEL
OPPERT 45 · ROTTERDAM

**ROCHLITZER
PORPHYR**

WEER- EN KLEUR-VAST DECORA-
TIEFMATERIAAL (LICHTGEADERD)
PAARSACHTIG ROSE) SEDERT DE
9 E. EEUW VOORTDUREND VOOR
BELANGRIJKE BOUWWERKEN
TOEGEPASST, DOOR TEGENWOOR-
DIGE OMSTANDIGHEDEN THANS
BILLIJK NAAR HOLLAND TE LEVEREN
DOOR HOOFDVERTEGENWOORDIGER:

DE NEDERL. NATUURSTEEN-
HANDEL P. J. M. v. STOKKUM
ROTTERDAM · STATIONSWEG 57/59

KANTOREN MONSTERZALEN

PERZISCHE EN OOSTERSCHE TAPIJTN
R O K I N 9 5 · A M S T E R D A M
BRUSSE & SIPPEL · IMPORTEURS

N.V."DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIERE EN J. G. CARRIERE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, WILLEM VAN DER HORST, H. DE VRIES,
MR. J. C. L. N. VAN OYLE, ADRIAAN PROESPPEN, MR. HENDRIK VAN KASSEL, ADRIEN VAN HOUTVELD, MR. G. VAN
WELDE, THEODOOR HUGGEN & HAPPEL, WILLEM VAN METTERHOORN, EN SPERBERHOFSEN, TE 'S-GRAVENHAGE.
MR. G. MICHAEL VAN KERKHOFF, MR. VAN DER HORST, MR. VAN DER HORST, TE ROTTERDAM.

'S-GRAVENHAGE CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDEELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKelen, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIEOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

**LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN**

**COETERIER
& LADIGES**
AANNEmers EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C.OOSTERBAAN
AMSTERDAM

**ATELIER VOOR DEUGDELijk EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK**

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRIJSEOPGAAF EN TEKENINGEN OP AANVRAGE
PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

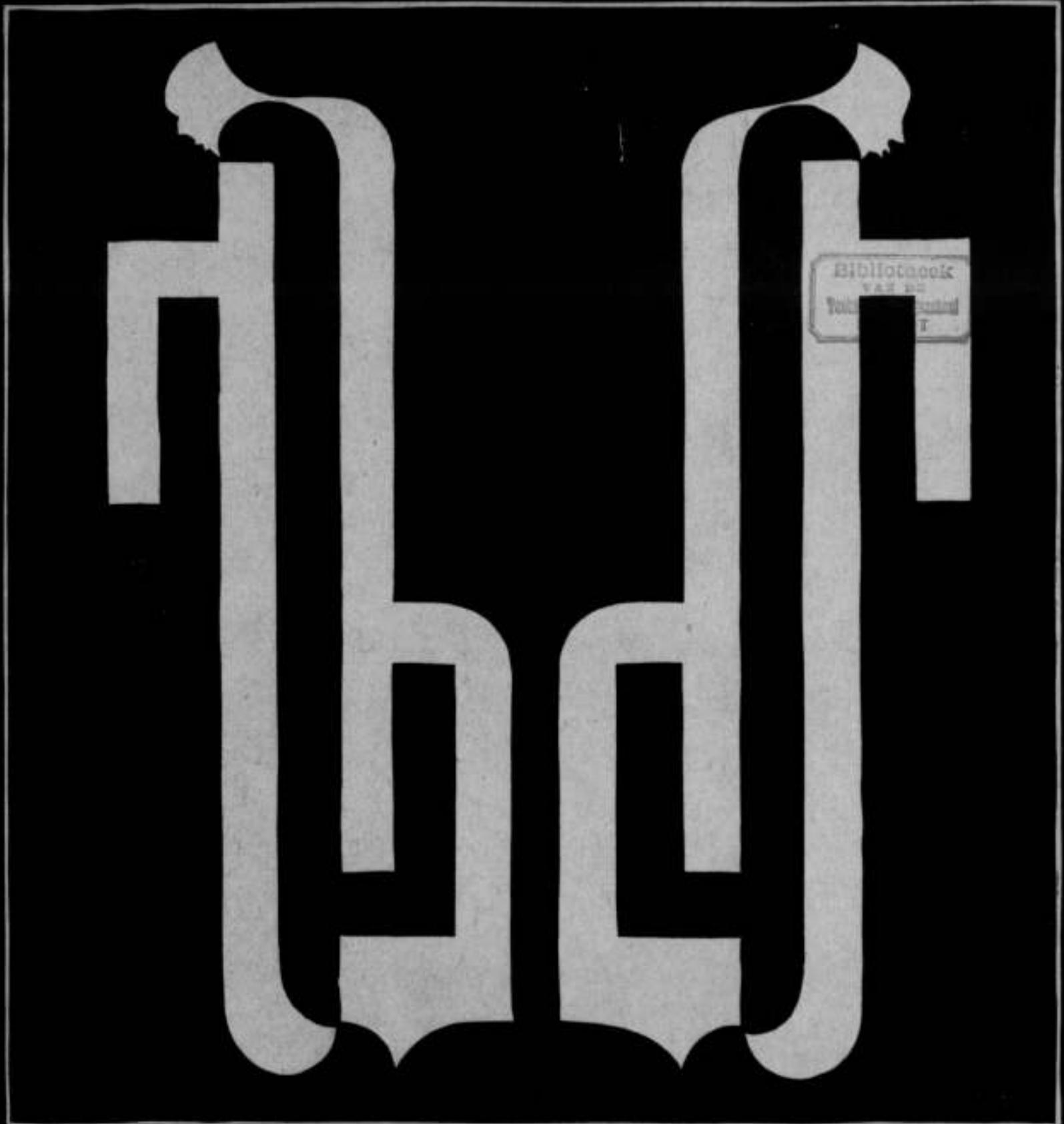
**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM

OTIS-LIFTEN
ELECTRISCH OF HYDRAULISCH
DE ZEKERSTE IN EXCELLENTIE
DE AARDIGSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRIJLÉ EN OnderHOUD

NU IS DIT IN WERKING OVER DE GEHEELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN
VRIJHEIDZIJN MET OTIS-DE OTISLIFTEN

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 748-2 TEL. 237-N.
AMSTERDAM

**AMSTERDAMSche
ASPHALTfabriek
„DE VESUVIUS“**
VR. VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3206, 3209

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT
DAKEN
STRUKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELLERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

**CENTRALE
VERWARMING & SANITAIRE
INRICHTINGEN**

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GENADE, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN RE-
GROETINGEN TEGLIJKTERTUD MET ONS DE KAN-
DEL VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN ENAFVOERLIJNEN TE BESPREKEN. DAAR-
NAE KAN DAN BIJ DEN BOUW GACLUK WEKE-
RING WORDEN DEMOUDEN EN BECHRIJFT ER
LATER NIET GENAANT TE WORDEN.
REDERT LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, ENZ.
BESPREKENHUIZEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 196

APPARAT DE MARIONET

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST
□ □ □ □

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH
□ □ □ □

DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENootschap
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAAT-
SCHAPPIJ "DE HOoge
BRUG" TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG
□ □ □ □

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENootschap
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS
J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.-
□ □ □ □

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOoge BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

?

EN

8

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld
□ □ □ □

OMSLAG HOUTSNEDE
DOOR LION CACHET
□ □ □ □

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE MARIONET
□ □ □ □

HET BEVAT GEEN HISTO-
RISCH OVERZICHT OF
VOORBEELDEN UIT ALLE
LANDEN, WAAR DEZE
EDELE VORM VAN HET
THEATER HEEFT
□ □ GEBLOEID □ □
SLECHTS ENKELE VOOR-
BEELDEN UIT CHINA,
JAPAN, JAVA EN NOORD-
AFRICA (LANDEN, WAAR
HET SPEL MET BEWEEG-
BARE POPPEN OF HET
SCHADUWEN-SPEL NOG
STEEDS VOORTLEEFT)
ZIJN HIER OPGENOMEN
□ □ □ □

ALS POGING EENER HER-
LEVING VAN HET SPEL
MET POPPEN ZIJN DE
GROTESKE VOOR-
BEELDEN VAN SOPHIE
TAEUBER EN OTTO MO-
RACH UIT ZURICH EN DE
PHANTASTISCHE POPPEN
VAN TESCHNER UIT
WEENEN OPGENOMEN
□ □ □ □

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVeld
EN GORDON CRAIG
VERDER ARTIKelen
DOOR WERUMEUS,
BUNING, P. CLAVEL,
H. v. KLEIST EN P. KAHL
□ □ □ □

IN EEN BIBLIOGRAFIE
OVER DE MARIONETTEN
ZIJN BIJNA ALLE BOeken
OVERDAT ONDERWERPIN
DIT NUMMER TE VINDEN

1921
INHOUD

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEORUUT
DE AANHANGAMETE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM.
VERHUUR EN OnderHOUD

WEEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN
DUTCHMATIC ZIJN HET NIEUWSTE IN DE SPUSLIFTEN.

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 248 - T. TEL. 237. N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSche ASPHALT FABRIEK "DE VESUVIUS"

V.H. VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRUKASPALKT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELLERS
VERVAGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE SANITAIRE VERWARMING & SANITAIR INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTHWERPEN, PLANNEN EN RE-
GROETINGSTEGELJUNKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEO VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES. ENZ. MET
AANLENAFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN. DAAR-
NAE KAN DAN BIJ DEN BOUW GEFELIX. WEKE-
NING WORDEN GEDOUDEN EN INHOOFD- EN
LATEN ALLET GEHAKT TE WORDEN.
SEDERT LANG ZIJN WIJ ESPECIALIST IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIENINGEN, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 190

DE 9 JAAR REDACTIE

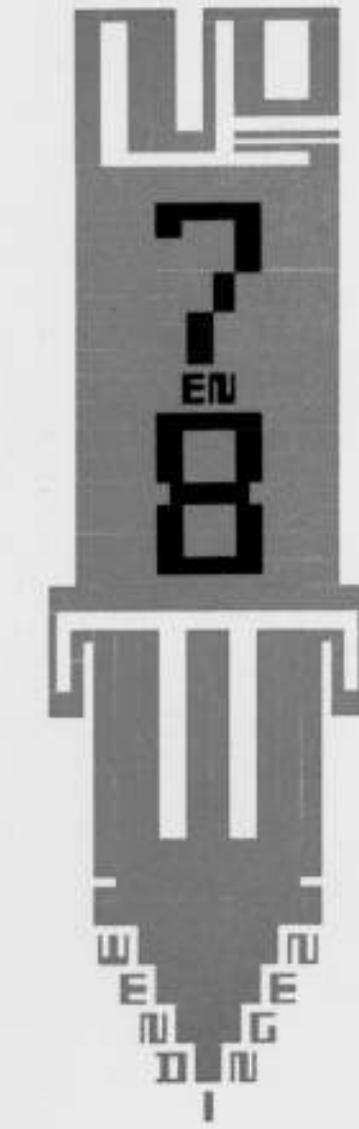
HOOFD REDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
J. B. VAN LOGHEM
R. N. ROLAND HOLST

□ □ □
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE DRIETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN NEDERLANDSCH,
DUITSCH EN ENGELSCH

□ □ □
DE DRIE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENootschap
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAAT-
SCHAPPY "DE HOGE
BRUG" TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

□ □ □
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENootschap
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

□ □ □
ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld

□ □ □
OMSLAG HOUTSNEDE
DOOR LION CACHET
□ □ □
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE MARIONET
□ □ □

HET BEVAT GEEN HISTO-
RISCH OVERZICHT OF
VOORBEELDEN UIT ALLE
LANDEN, WAAR DEZE
EDELE VORM VAN HET
THEATER HEEFT
□ □ GEBLOEID □ □
SLECHTS ENKELE VOOR-
BEELDEN UIT CHINA,
JAPAN, JAVA EN NOORD-
AFRICA (LANDEN, WAAR
HET SPEL MET BEWEEG-
BARE POPPEN OF HET
SCHADUWEN-SPEL NOG
STEEDS VOORTLEEF)
ZIJN HIER OPGENOMEN

□ □ □
ALS POGING EENER HER-
LEVING VAN HET SPEL
MET POPPEN ZIJN DE
GROTESKE VOOR-
BEELDEN VAN SOPHIE
TAEBER EN OTTO MO-
RACH UIT ZURICH EN DE
PHANTASTISCHE POPPEN
VAN TESCHNER UIT
WEENEN OPGENOMEN

□ □ □
DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVeld
EN GORDON CRAIG
VERDER: ARTIKELEN
DOOR WERUM EUS
BUNING, P. CLAVEL,
H. v. KLEIST EN P. KAHL

□ □ □
IN EEN BIBLIOGRAFIE
OVER DE MARIONETTEN
ZIJN BIJNA ALLE BOeken
OVERDAT ONDERWERP IN
DIT NUMMER TE VINDEN

1920
INHOUD

JAVAANSCH SCHADUWBEELD VAN BUFFELLEDER "WAYANG PURWA" RADEN WERKODĀRĀ-BIMĀ □ HOOG 70 CM.

EDWARD GORDON CRAIG

EDWARD GORDON CRAIG

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN = ANNALS OF ARCHITECTURE AND ART

INLEIDING VOOR HET MARIONETTEN NUMMER DOOR H. TH. WIJDEVELD

EDWARD GORDON CRAIG OVER DE MARIONET IN EEN ZIJNER BRIEVEN

"THESE OUR ACTORS, AS I FORTOLD YOU, WERE ALL SPIRITS"

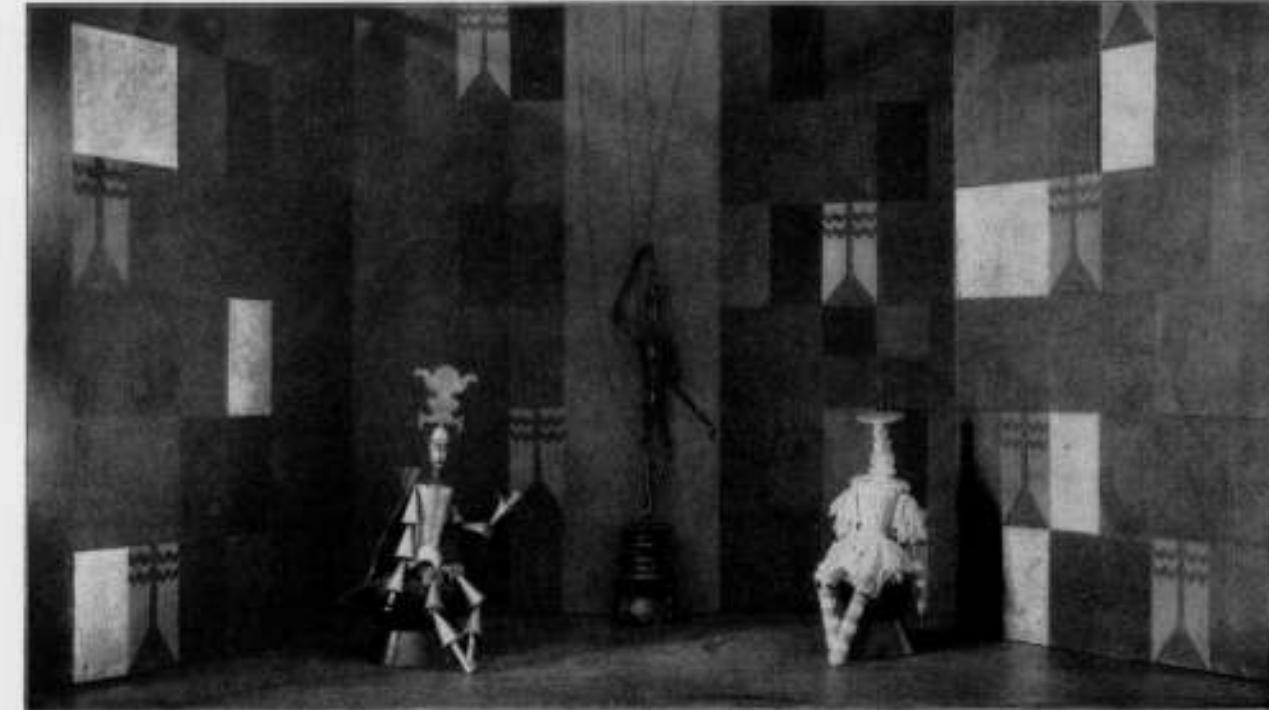
□ □ □ (TEMPEST IV. I. 148-9) □ □ □

Hebben wij ze ooit gekend, die stille wezens, die door deze doode vormen spelen; — die beheerschte natuur, — die de rust kennen in bewegen? Hebben wij ooit ons ingeleefd in de spelers van hout en doek en draad; die stille vormen, die, als ontstonden zij buiten ons om, ons zelf verbeelden in wonderlijke gebaren, als kenden zij niets dan de essences van ons meest karakteristiek bewegen? Stil als de tak aan een boom, doch eeuwig gereed te bewegen als de wind het verlangen daartoe met zich voert. Dood omdat het materie is, doch plotseling alleen geest omdat onze wil er doorheen waart. Dood zoals wij dood zijn, levend zoals wij leven. Alleen verschillend van ons omdat zij gelooven! Alleen verschillend van ons, omdat zij gehoorzamen! Zij gehoorzamen onverbiddelijk aan de Goden die hen schiepen. Ziethier de Marionet, Stijlvol door gelijkheid. Zij spelen den geest van den leider die hen schiep, en die voorvoelde dat zij voortreffelijk spelen. Zij zijn sterk omdat zij alleén geest zijn, en overwinnen meedoogenloos den acteur. Zij gaan den ongelijken strijd winnen en wij verheugen ons daarover ... omdat ... omdat ... het nu eens uit moet zijn met die levende imitaties van ons dagelijksch bestaan. Komt, wezens van stof en lappen; — spookgestalten onzer fantasie. Komt liefelijke dragers onzer hemelsche gedachten, ... gij die weet dat uw zwarte draden naar één punt voeren Komt, vernietigt alles wat zonder eenheid van geest rond-dwaalt, dat zonder zin uitkraamt woorden, woorden, niets dan woorden. Komt schaduwbeelden onzer ijlstige gedachten, los van alle realiteit, leert ons bewegen zoals gij beweegt, leert ons zwijgen als het moet; — wij hunkeren naar u, omdat we gelooven in den terugkeer van een synthetisch-spel, het leven VerBeeldend, ... simpel en groot in eenvoud. Wij gelooven in u en zijn daardoor dragers eener schoone toekomst, omdat Geloof is .. de zekerheid zonder weten. Wij gelooven in de Marionet, zonder het duidelijke beeld harer renovatie voor ons te zien. Toch is de Marionet geen noodzaak, zoals wij haar door de geschiedenis tot ons zagen komen. Wij voelen alleen dat het essentieel van hare verschijning van eeuwige waarde is en laten gaarne aan Tijd en Groei zelve over in welken vorm deze incarnatie zal geschieden. Zou het nieuwe spel van den levenden Acteur moeten gaan in vodden en lappen, met hout en lijm langs koorden en snoeren ja vooral snoeren! om te komen tot aan de geestelijke draden, die vanuit één punt bestierd worden?

..... Marionettes are all rubbish, unless the people want them and until the people get them. That though I have written of them so much, it is only because as one of the people I love them immensely. No other reason. No intellectual reason, no hard cold—not even cool—reason: wild, happy and ridiculous reason only—and what more ridiculous than that the reason is a happy one. Actors are immense, actors are too good for words. One thing alone prevents me from enjoying a performance by actors or loving acting and this is that none exist. What?—what? Would you call this which we see in theatres acting? Would you forget Irving—Le Cain—Keau—Andreini—his beautiful lady Isabella—Fiorelli—Beltrami—Martinelli—that Martinelli who went up from Mantua to Paris and as he drove along in the diligence wrote that (to me) immortal prayer to Henri quatre (before whom he was to perform)—that Henri would give him a big chain and not forget the medallion. This is the sort of old fellow I like—this is an old actor, no social fool—no intellectual ass—no artistic theorist with new ideas flitched from a nest—he has forgotten to feather in exchange. This old wandering genius inventing all he speaks, speaks nothing but simple things—even Dante, even Homer become slightly forced and mannered beside such an actor. My love then is for the actor gone. For the actor who shall return—genuine—simple—saying nothing and saying it inimitably.

Till then the Marionette—who can say nothing—and so can spoil nothing. I speak of Martinelli and his prayer—forgetting that possibly you never heard it. Paris holds I believe the only copy. It is a small booklet with woodcuts of the actor—kneeling and standing—a red line around the text—makes it look like a religious work—this is Dialect. He but repeats—and repeats like a litany—his few sentences—asking the chain to be of gold and big—and the medallion not to forget this for Gods sake. The booklet is in the Bibliothèque Nationale Paris.

If Paris was charming Paris would lend this booklet to your Amsterdam Exhibition. It could be reprinted there in the catalogue—a mere trifle—but it has the true ring of the true actor in it—more than any other work known to me. Those who still have an ear left would hear it instantly. It would be the one thing to worthily represent the actor—our old friend who is coming back to us—to whom we are all advancing to meet.

DECOR EN MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KONIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX □ □ □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZURICH

DE MARIONET EN DE ACTEUR DOOR J. W. F. WERUMEUS BUNING

"THE WIRES WHICH STRETCH FROM DIVINITY"

Ze heeft als marionet het doel te bewegen naar den wil die haar beweegt tot een zekere opvoering. Ze is daarmee volkomen één en ze weet het zelf niet. Ze wordt bewogen, ze wordt bespeeld.

De mensch is; de goden zijn. Geen mensch weet zeker met welk doel. Hij heeft — als acteur — het doel te bewegen naar den wil die hem beweegt in een zekere opvoering. Hij is daarmee zelden één, en zelfs dat weet hij vaak niet. Hij tracht te bewegen zoals hij meent — als acteur — dat de wil van den maker van de opvoering is. Hij speelt.

De marionet beweegt dus argeloos, als eenheid en mechanisch, de acteur meer bewust, meest verdeeld, maar menschelijk.

Daarom heeft de minder goede marionet altijd meer stijl dan de minder goede acteur en daarom blijft de goede acteur van nature, als mensch, uiterst nutteloos kan zijn en toch deze functie's kan verrichten, m. a. w. omdat de marionet in deze beweging een volmaakte eenheid is die zich leent, terwijl de acteur zich wel als acteur, maar als mensch mogelijk in het geheel niet leent.

Een onvolledige marionet kan nooit marionet, een onvolledig mensch kan wel acteur zijn. De marionet heeft van nature een zekere-mechanische-volmaaktheid, de acteur heeft van nature een zekere-menschelijke-onvolmaaktheid. Dit betreft niet alleen allen weerstand van zwaarte-kracht, spieren, vermoeisnis, gedachten, ijdelheden, gewoonten, gevoelens van den acteur — al zijn persoonlijkheid die tussen hem en den toeschouwer staat; het treft dieper.

De marionet is door den mensch gemaakt met een doel.

Ze heeft als marionet het doel te bewegen naar den wil die haar beweegt tot een zekere opvoering. Ze is daarmee volkomen één en ze weet het zelf niet. Ze wordt bewogen, ze wordt bespeeld.

De mensch is; de goden zijn. Geen mensch weet zeker met welk doel. Hij heeft — als acteur — het doel te bewegen naar den wil die hem beweegt in een zekere opvoering. Hij is daarmee zelden één, en zelfs dat weet hij vaak niet. Hij tracht te bewegen zoals hij meent — als acteur — dat de wil van den maker van de opvoering is. Hij speelt.

De marionet beweegt dus argeloos, als eenheid en mechanisch, de acteur meer bewust, meest verdeeld, maar menschelijk.

Daarom heeft de minder goede marionet altijd meer stijl dan de minder goede acteur en daarom blijft de goede acteur van nature, als mensch, uiterst nutteloos kan zijn en toch deze functie's kan verrichten, m. a. w. omdat de marionet in deze beweging een volmaakte eenheid is die zich leent, terwijl de acteur zich wel als acteur, maar als mensch mogelijk in het geheel niet leent.

Een onvolledige marionet kan nooit marionet, een onvolledig mensch kan wel acteur zijn. De marionet heeft van nature een zekere-mechanische-volmaaktheid, de acteur heeft van nature een zekere-menschelijke-onvolmaaktheid. Dit betreft niet alleen allen weerstand van zwaarte-kracht, spieren, vermoeisnis, gedachten, ijdelheden, gewoonten, gevoelens van den acteur — al zijn persoonlijkheid die tussen hem en den toeschouwer staat; het treft dieper.

De marionet is door den mensch gemaakt met een doel.

DECOR EN MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KONIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX □ □ □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZURICH

in de steer van het menschelijk toneel dat waarlijk de wereld verbeeldt — de bezetene, de bewogene, tusschen bewegende en bezeten werelden — voor hij weer zal kennen de scheppende beweging, die grootscher is dan de mechanische beweging der marionet, omdat zij menschelijker is. Weer zou het onrechtvaardig zijn dit geheel bij den goeden acteur van thans te ontkennen en hem geheel het gemis te wijten. Maar wat hij mist voelen wij allen — en wat de marionet bezit eveneens. Zij moge als voorbeeld beperkt zijn; voorloopig is ze een zeer goed voorbeeld, d. w. z. een voorbeeld om te overdenken en niet om na te bootsen.

Ook de goede acteur kent de verdeeling in besturende kracht en uitvoerend lichaam. In het verband van die beiden ligt zijn menschelijkheid; zijn grootste kracht,

maar ook zijn groter gevaar, zoowel als zijn grootere schoonheid. En indien hij, als mensch, niet het geheim van de marionet bezit om bewogen te worden door den geest, dan baat hem geen wijskracht en geen lichaam als acteur, zoomin als de marionet iets baat wanneer geen kracht haar doet handelen.

BERNARD SHAW OVER DE MARIONET

....In my youth there was a permanent exhibition of puppets in Dublin. From that show I learned that marionettes can produce a much stronger illusion than bad actors can; and I have often suggested that the Academy of Dramatic Art here try to obtain a marionette performance to teach the students that very important part of the art of acting which consists of not acting: that is, allowing the imagination of the spectator to do its lion's share of the work.

DECOR EN MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KONIG HIRSCH" VAN GOZZI IN DE BEWERKING VAN RENÉ MORAX ○ ○ ○ ○ ○ DOOR SOPHIE H. TAEUBER TE ZURICH

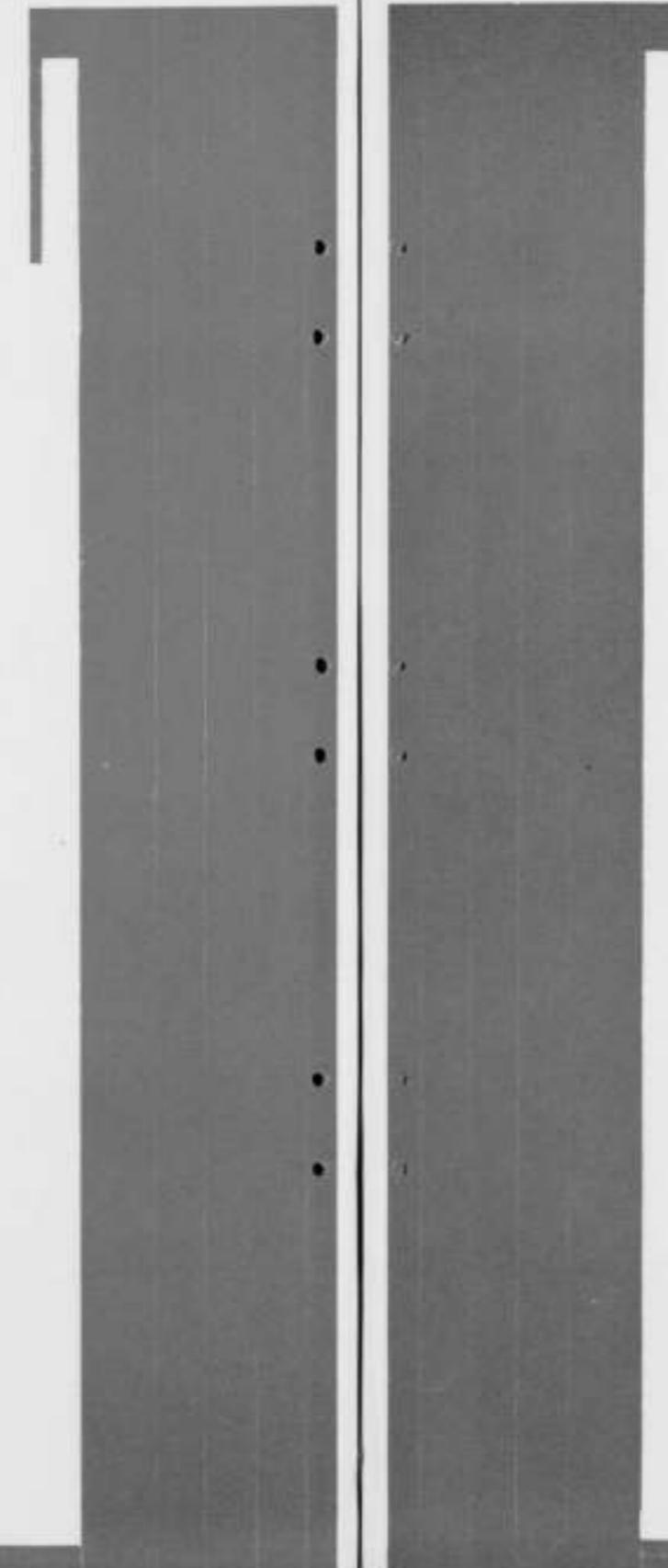
HET PLASTISCH THEATER DOOR GILBERT CLAVEL

Het is een van de meest uitkomende eigenaardigheden van de moderne kunst, dat zij in alle richtingen voortgang maakt en elke gelegenheid te baat neemt om in de ontvankelijkheid van het publiek door te dringen. Het plastisch theater leent zich hiertoe bij uitstek, want het vervangt de episodische actie door de mimiek, en daar het zich boven het woord verheft, voert het tot zuiver formele voorstellingsvormen.

Op een gesloten toneel, waar elke naturalistische ontwikkelingsvorm op den achtergrond tredt en slechts geldt als afhankelijk en heteronomisch element, worden onze gewaarwordingen gefixeerd en geharmoniseerd. De onderscheiding tussen voor-tooneel en achtergrond bestaat niet meer en de coulissen worden niet meer opgevat als een eenvoudige decoratie maar zijn één geheel met de thesis der actie-en worden tot een

dynamische voortzetting der weer-te-geven emoties. Eigenlijk zou het toneel bij deze nieuwe waarde-opvatting zich in het midden der toeschouwers moeten bevinden, geheel vervuld als het is van de hoofdmotieven der actie. Het weerkaatst de hoofdpersonen en verleent hun tevens een bijzonder karakter. Het voegt zich naar de atmosfeer van den gemoedstoestand, die bezig is zich te vormen. Op deze wijze vult het toneel de ideeën van den kunstenaar aan en definiert ze, en men zou het geenszins van het geheel kunnen scheiden en op zich zelf beschouwen.

Het staat in zulk een nauw verband met het actieve gedeelte der voorstelling, dat het met zijn lijnen en kleuren het gebaar vertolkt, voortzet en uitbreidt en het rythme accentueert, den indruk der ruimte verandert en zich boven de onbeweglijke statiek verheft, zich vormend tot een levend, autonoom organisme der plaatshebbende actie. Evenals in een voltooid bouwwerk de architectuur en de beeldhouwkunst elkaar tegemoet treden en har-

DE HERDER EN DE HERDERIN UIT "LA BOÎTE À JOUJOUX" ○ ○ ○ EEN BALLET VAN CLAUDE DEBUSSY, INSCENEERING DOOR OTTO MORACH ○ FIGUREN GESNEDEN DOOR KARL FISCHER BEELDHOUWER TE ZURICH

monisch elkaar aanvullend in elkaar vervloeien, zoo moeten op het toneel de omgeving en de vertolking in onophoudelijk contact worden gebracht. Dit is niet anders dan de spontane ontwikkeling der organische elementen, zoals de namen ons die doen kennen in het landschap, waar mensen, huizen en plantengroei de ethnische vertolking zijn van den toestand van bodem en klimaat, voortgekomen uit de afwisselende invloeden van de levensfactoren, die streven naar eenheid van vorm en van leven, welke eenheid voortdurend toeneemt en in alles haar werking voortzet totdat zij het toppunt harer

vorming bereikt en ons dan het ontstaan eener beschaving aankondigt. Dit één-worden der middelen met het voltooide organisme geeft aan het toneel een geheel nieuwere rol: er is geen onderscheiding meer tussen actie en voorstelling, tussen inhoud en vorm, tussen de personen en wat het toneel voorstelt. De globale formule verwerpt elke onderverdeling en staat lijnrecht tegenover alles wat men vroeger in de theaterschildering decoratieve figuur noemde. Toneel en personen zijn een enkele vorm van uitdrukking: zij zijn, om zoo te zeggen, een compositie, die men zou kunnen vergelijken

MARIONETTEN DOOR RICHARD TESCHNER ○ WEELEN

MARIONETTEN DOOR RICHARD TESCHNER ○ WEELEN

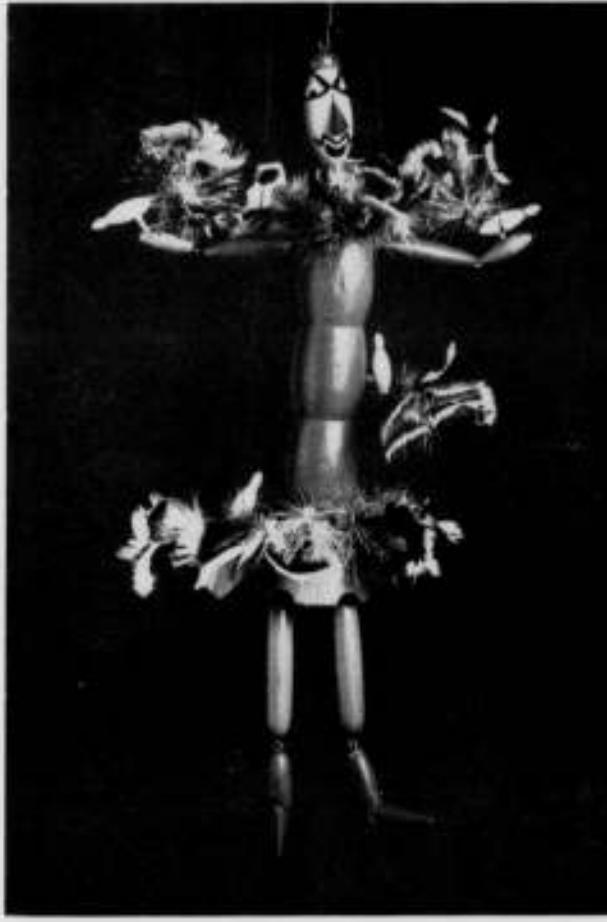

"DE TOOVENAAR" □ MARIONET DOOR SOPHIE H. TAEUBER

met den rijkdom en den overvloed van een orkestwerk, waar melodie en accompagnement in aangename harmonische eenheid vervloeien. En hiermede zijn wij de oude opvatting te boven van den decoratieve achtergrond en de willekeurige decoratie, die zich regelde naar de voorschriften van den goeden smaak, waardoor in de laatste tien jaren het toneel tot een eenvoudige tentoonstelling was geworden. Nu mag men de ontwikkeling van een nieuw theater tegemoet zien.

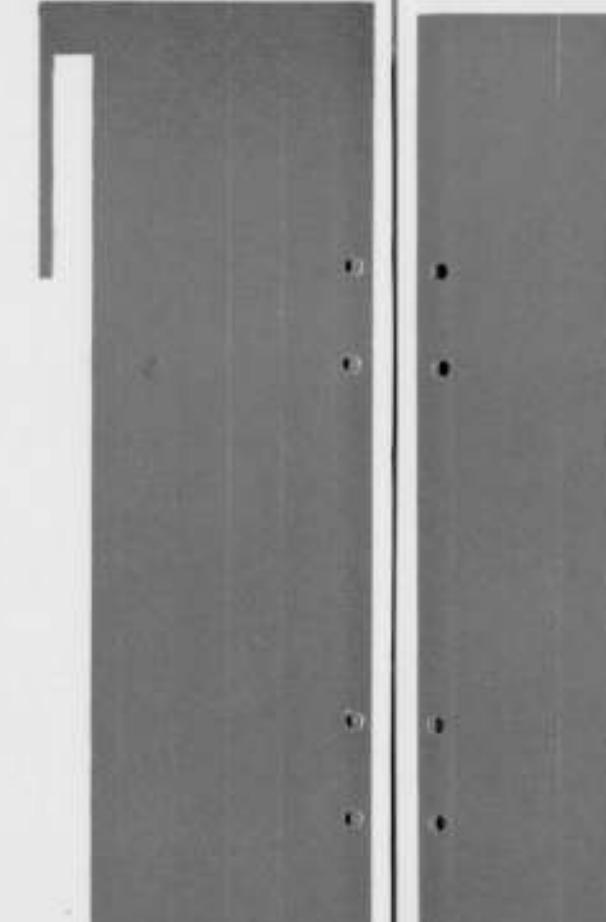
Het essentieel verschil tuschen de toneelkunst van vroeger en de tegenwoordige ligt voornamelijk in het feit dat de artist nu niet meer uitgaat van een in zich zelf gesloten of samengevat letterkundig of muzikaal onderwerp. Het toneel heeft niet langer de positieve rol van een bepaalden inhoud te moeten weergeven en vertolken. Het begrip van een voorstelling is dus vervallen en het theater geeft de waarde weer die in het werk zelf is gelegen en niet meer en vertaling.

De artist gaat uit van zijn eigen emoties en geestelijke wederwaardigheden, die tot uiting komen in vormen en kleuren onafhankelijk van iedere conceptie-bedoeling en die er slechts naar streven om van den inhoud een ar-

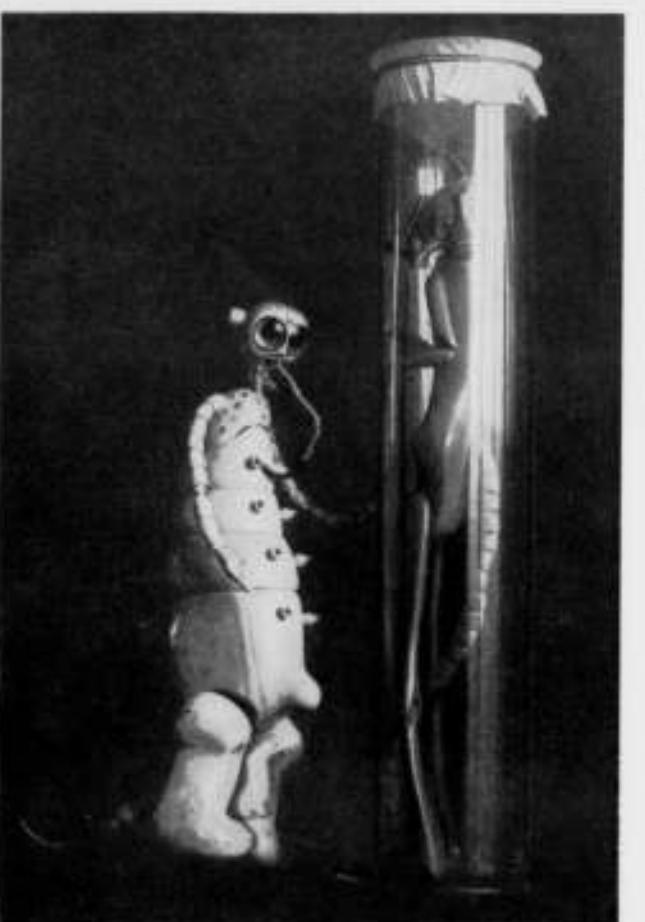
"DE VOGELVANGER" □ MARIONET DOOR SOPHIE H. TAEUBER

ganische compositie te vormen. Men wil geen onderscheid meer maken tusschen het onderwerp en de wijze van voorstelling, doch streeft er naar, het karakter van het toneel uit te drukken door eenheid van voorstellingsvormen. Deze opvatting van het stuk vereischt een totale verandering van de realistische actie van de ruimte-aanmetingen en van den tijd der handeling. Het toneel behoeft geen illusie meer te geven; het verbiedt niet meer de uiterlijke wereld in een bepaald milieu, waarvan de naturalistische reproductie tot nu toe een mechanische voorduring van organische functies meevoerde; het geeft nu een echt gevoeld sentiment weer, een waarachtige geestelijke wederwaardigheid, een eigen wereld, het zuiver en orecht plastisch beeld der kunst. In tegenstelling tot het voltooide beeld dat in zijn goed verdeelde hoofdpartijen een blijvende harmonie verwezenlijkt, zoekt dit theater een ontwikkelingsproces tot stand te brengen. De toeschouwer volgt en begeleidt den loop der gedaaantewisselingen als goud het de ontwikkeling eener tooverplant, die haar stengels als een zuil verheft, haar bladeren uitsteekt in verschillende mozaïkvormen en de klokjes van haar bloemvelden doet blinken. Hij wordt

"MAGIËR EN WATERMAN" ☐ MARIONETTEN DO
☐ ☐ RICHARD TESCHNER TE WEELEN ☐

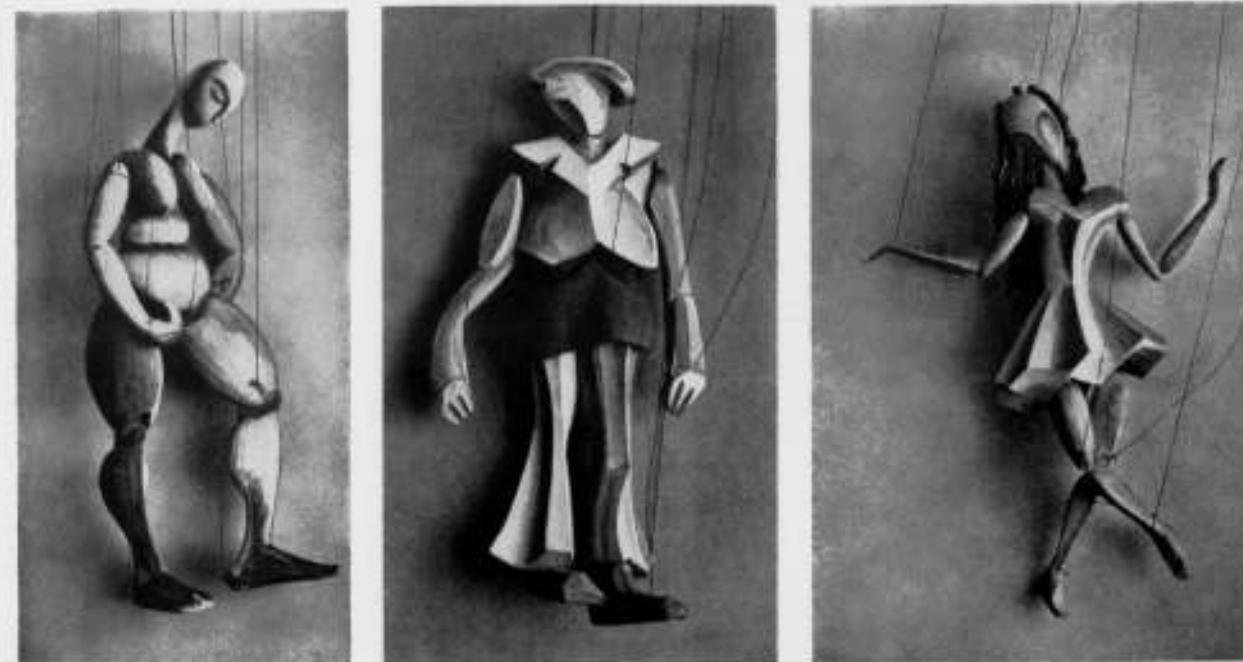
verrukt door muziek van vormen waar iedere vormings-
phase de aandrif en de schuimend vervloeiende kleuren
der branding heeft en dan weer teruggeleid over uitge-
strekte viakten naar de eerste bronnen der fantazie. Hij
vat alles, wat in de ruimte en in het samentreffen der
kleuren der logiek te boven gaat en verdiept zich en
verliest zich in dromen in de organische afwezigheid
van het onbewuste. Waarom zou men gedachten zoeken
waarde melodiëdervormende zinnen verzagdigt? Waarom
zou men verklaringen verlangen, waar het intellect voert
tot de zuivere beschouwing der vergelijkingen. Men
kan de elementen niet dwingen. Zij verrijzen naar mate
van den stijl van hun natuurlijke verwante karakters, zij
spreken het ja of neen uit omtrent de gevoelens die
binnen de grenzen der lichaamelijkheid den geest omsluiten.
De werkelijkheid is hier niet anders dan de ziel
van den schepper, geleid volgens de maat en het rythme
zijner emoties. Zij is de openbaring van de eerste en
uiterste dingen, zij is het quid hetwelk alleen de kunst
kent en vermag. Zelfs het eenvoudigste toneel drukt
door zijn wijze van inrichting een hervorming der ruimte

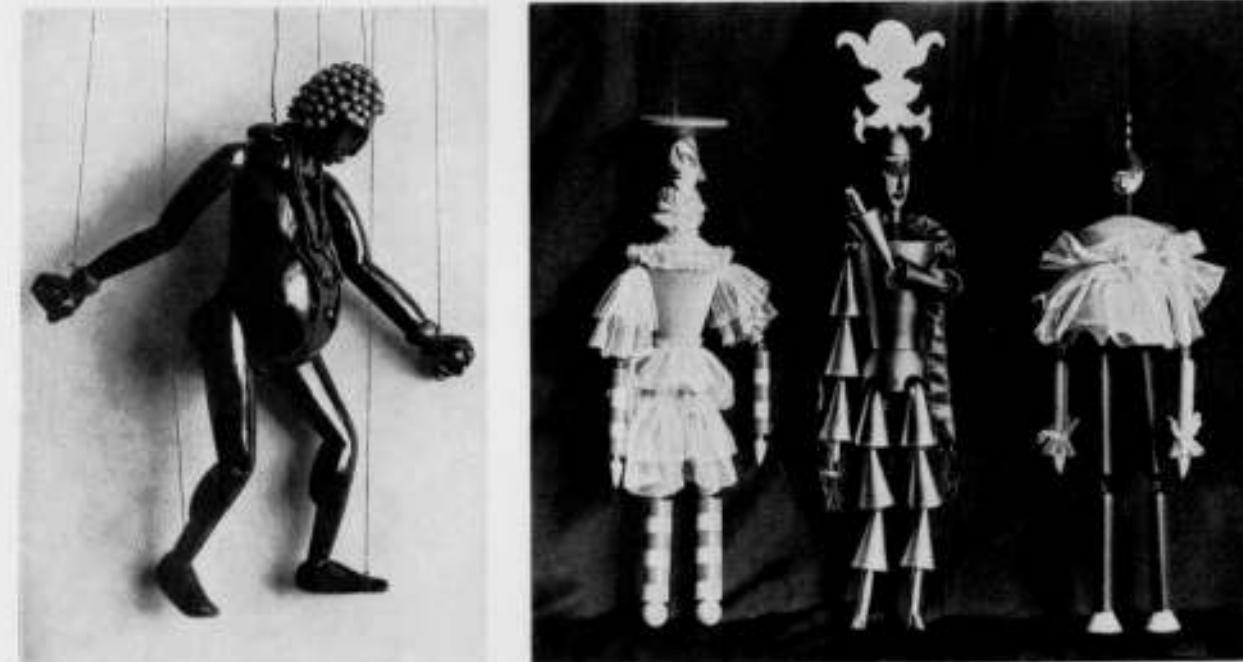
□ "DE VLEEZIGE EN DE GELE" UIT "NACHTSTUK" □
MARIONETTEN □ DOOR RICHARD TESCHNER TE WIELEN

uit. Zijn basis verheft zich boven de aarde, het wil meer dan de dagelijksche dingen aanduiden en een wereld van superieure verschijningen tot onze kennis brengen. Het tooneel moet het verlangen bevredigen naar nog niet doorleefde gemoedstoestanden. De kunstenaar verheft en exalteert er zich in fantastische landschappen. Hij heeft er een anderen naam en doorleeft er de lotgevallen van een leven, dat niet zijn persoonlijk bestaan is.

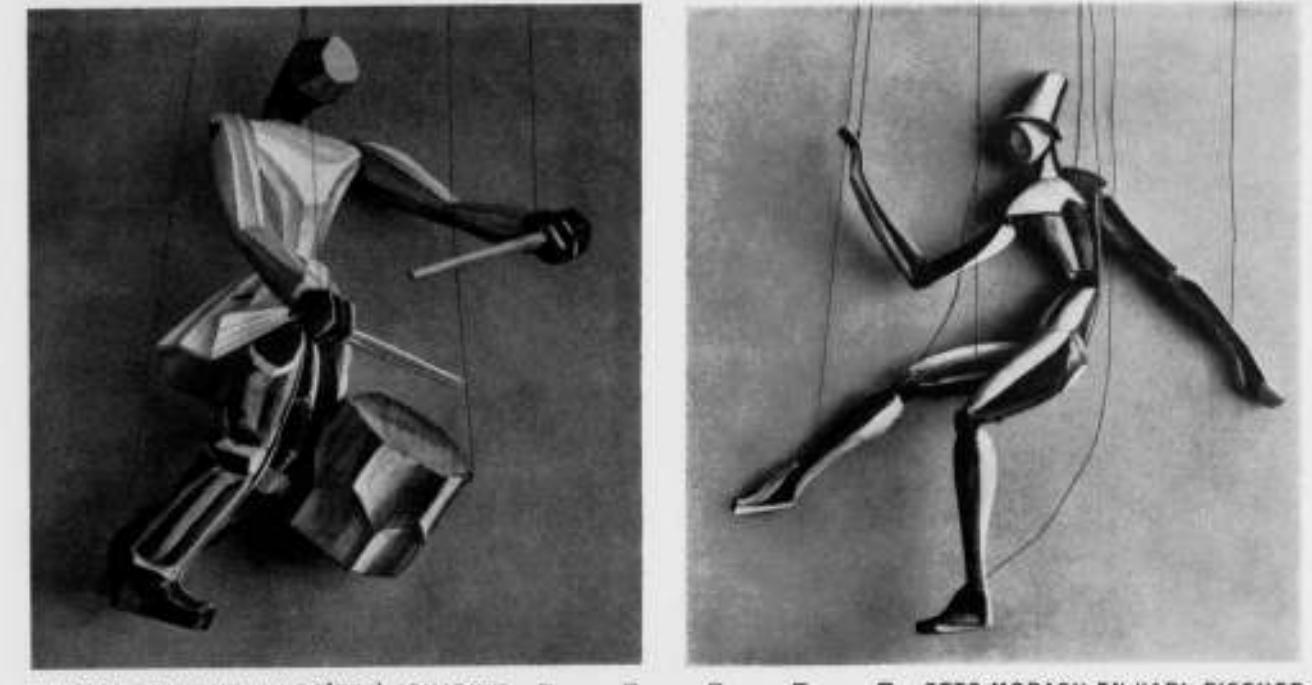
Wanneer wij uitgaan van het tooneel, zal ons de gestyleerde strengheid der figuur niet verwonderen. Haar structuur is samengegroeid met het tooneel en haar dynamisch voortgebrachte gebaren verheffen de architectonische elementen tot menschelijke functies. Zij stelt voor een organisme van ideale vormen. In haar geheel is zij niet meer een maskeering van het lichaamlijke, zoals het theater haar tot nog toe had opgevat, doch de schepping van een nieuwe essence van een nieuw lichaam, dat dient voor artistieke vertolkingen. Als een creatie van zuivere vormen beschouwd, beantwoordt de plastische figuur aan andere doeleinden dan de

MARIONETTEN UIT "LA BOÎTE À JOUJOUX" □ □ □ □ OTTO MORACH EN KARL FISCHER

MARIONET DOOR O. MORACH EN KARL FISCHER MARIONETTEN UIT "KONIG HIRSCH" □ □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER

MARIONETTEN UIT "LA BOÎTE À JOUJOUX" □ □ □ □ OTTO MORACH EN KARL FISCHER

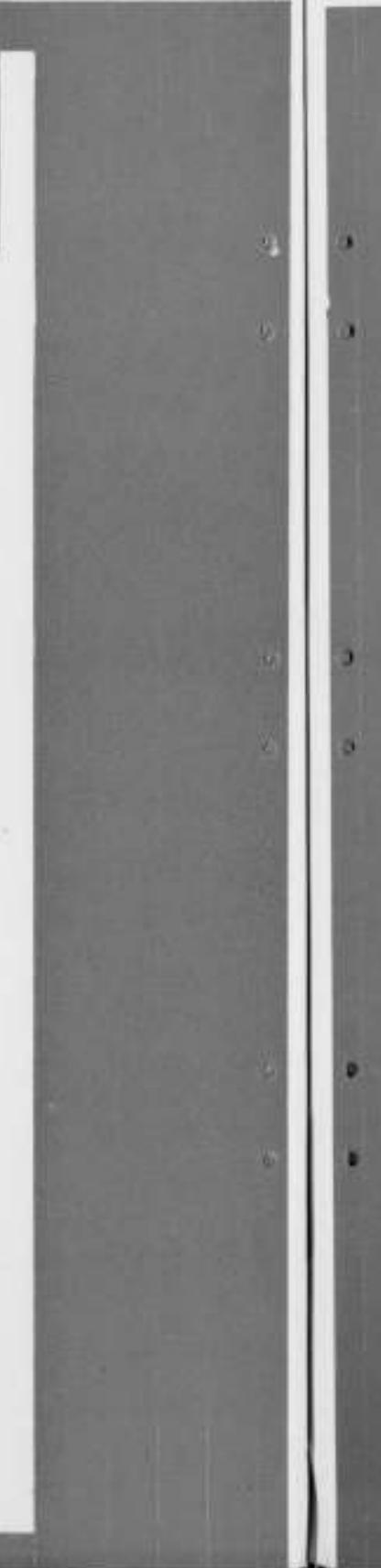
MARIONETTEN VOOR HET SATYRISCH FABELSPEL "KONIG HIRSCH" VAN GOZZI □ DOOR SOPHIE H. TAEUBER

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "NACHTSTUK" □ □ □ □ □ (IIe ACTE)

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "NACHTSTUK" □ □ □ □ □ (IIe ACTE)

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "PRINSES EN WATERMAN" □ □ □ □ □ (IIIe ACTE)

MARIONETTEN VOOR RICHARD TESCHNERS "PRINSES EN WATERMAN" □ □ □ □ □ (IIIe ACTE)

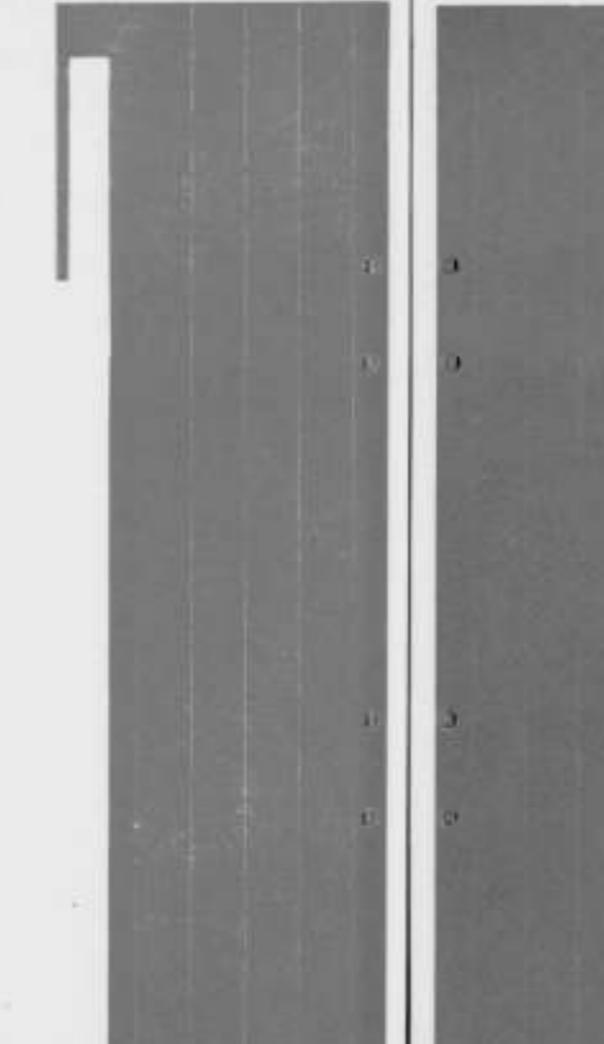
CHINEESCHE MARIONET "SJOEN FOE-ZJAN" GADE VAN LIVE PI

naturalistische figuur; zij handelt niet psychologisch volgens de ingevingen van het concept doch rythmisch op de muziek volgens de plastische eenheden die zij verwezenlijkt; zij geeft de essence van den kunstenaar, zijn persoonlijkheid, die alle dingen zoekt te assimileeren en de verschijningen dezer wereld, om die dan uit te drukken — steeds naarmate van zijn emoties — in nieuwe scheppingen. Het geldt dus een totale hervorming en een metaphysische formulatie van ieder waarneembaar ding, die den kunstenaar als een dictator in het middelpunt van onbegrenste mogelijkheden plaatst. Een hevig verlangen, sluimerend in het onbewuste, dat reeds in den versten dageraad der beschaving den wilde tot tatoueeren aantrok — zoodat hij de planten- en dierenvormen der omringende natuur met zijn eigen aard in overeenstemming bracht — brengt

CHINEESCHE MARIONET "LU PHOK-TPJE" HOOG 70 CM.

reeds van den eersten aanvang af dien breedten wil te weeg, welke steeds in evolutie het kunstmysterie doet geboren worden.
In de beeldhouwkunst en in de schilderkunst heeft de artist reeds zijn wil tot wereldvorming geopenbaard en met het eenheids-complex zijner persoonlijke betrekkingen het overtreffen van de naturalistische maten en waardeopvattingen tot stand gebracht. De grensmuren van de uiterlijke wereld der verschijningen vallen voor het abstract bewustzijn der ruimte, hetwelk de symmetrie van lijnen en kleuren als werkelijke scheppende waardekrachten erkent. De wederzijdse betrekkingen der dingen en niet hun natuurlijke aard — in den materieelenzin des woords — vormen de essence der kunst. De kunstenaar geeft met een koepel den hemel weer, met een cirkel de stad, de straat met een vliedende lijn van

CHINEESCHE MARIONET "TSJANG-TEI" HOOG 70 CM.

vensters, een plein met het vierkant van een leeg vijk, een toren met een cylinder. Hij ziet de zee in het oog van een visch, en trekt uit het flikkeren der schubben de kleuren eener schelp. Een wit zeil dat verrijst aan den horizon verheft zich tot den driehoek der sterren. De kantlijnen eener bloem omsluiten het vuur van de zon. Gletschers sidderen binnen het kristal van een glas. Een steen zet zijn vlakken uit tot de zijden van reusachtige pyramiden. Klokgelui in de verte klinkt uit de zachte kleuren eener bloem. Een spiegelrond omsluit de lijnen van een menschelijk gelaat. Uit de verwantschap der vormen bouwt de kunstenaar zijn verbeeldende stergroepen, die onze fantazie dan dramatisch ontwikkelt. Hij leert van den chaos, welche de vaste en gevestigde betrekkingen zijn en herleit de voltooide beelden tot hun dynamischen grondvorm. Organisch ge-

CHINEESCHE MARIONET "TSJANG-PAO" HOOG 70 CM.

KLEINE CHINEESCHE MARIONET KEIZERIN WEDUWE REGENTES

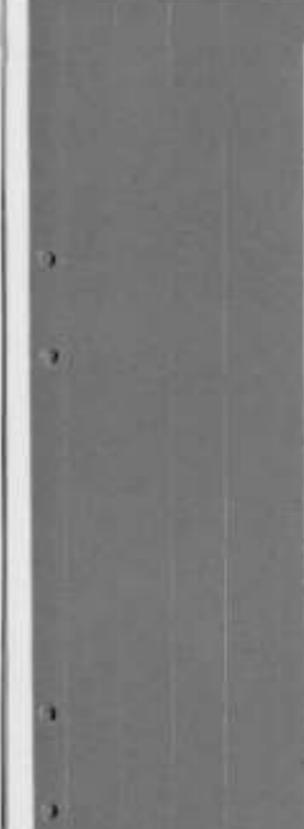
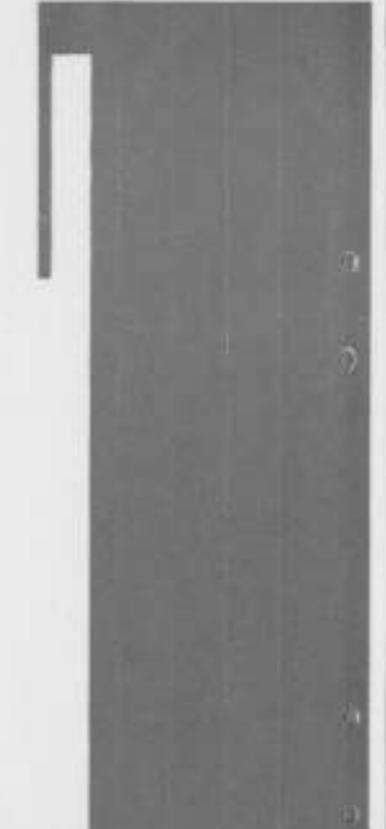

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "HOJEN-CHICK" □

regelen. De intensiteit einer kleur hervormt de stoffelijke eigenschappen der voorwerpen, en de onbeweeglijkheid der horizontale vlakken brengt de verticale lijnen in beweging. Het ijzer neemt lichte goud-kleuren aan, het meer verdwijnt in den woesten loop van den bergstroom. Wij doorleven onze emoties in ideale afmetingen. De loop der gebeurtenissen is autonoom, want hun organische complex doet het individu kennen, en niet de natuur waaruit die gebeurtenissen voortkomen. Wij geven een duidelijk begrip van de factoren van het onbewuste, wanneer wij de conceptie-elementen te boven komen en wij verpiaatsen de dingen van het verleden, van het heden en van de toekomst naar een plan van verschijningen gelijk dat der dromen die meer tot het gebied der kunst dan tot dat des levens behooren. Wij verbreken de causale keten, die ons dwingt de natuur objectief te beschouwen en te verstaan. Een lijn, een kleur, is voldoende om ons de visie van een landschap te openen zonder dat men zich met de tussenliggende gemoedstoestanden behoeft bezig te houden.

In de muziek hangt de eene klank met de andere samen en de verwantschap der klanken vormt die harmonie die men onmiddellijk gewaar wordt als werd die in ons zelf gewekt, maar in de beeldende kunsten gebeurt het dat de vergelijking tusschen het weer te gevende en het weergegeven het genoegen bederft en een spanning

te weeg brengt, die het zuiver gevoel bevooroedeelt. Toch werken op het eene gebied zoowel als op het andere dezelfde fondamentele elementen en de ontwikkeling der beeldende kunsten, ondanks de vele en verschillende richtingen streeft in haar jongste vormingen of alle teekenen moesten bedrieglijk zijn, maar die eenheid van uitdrukking die de beste eigenschap der muziek is. Dit is zoo sterk dat misschien juist uit de samenwerking der muzikale elementen met die der beeldende kunsten die eenheid zal kunnen voortkomen waarnaar zoolang is uitgezien en die wij ons voornemen te verwezenlijken in het nieuwe plastische theater. Dikwijs spreekt men van de kleuren der klanken, en wijst op den invloed van de schilderkunst op de muziek. Waarom zou dus het nieuwe toneel niet de muzikale klanken der kleuren in symbool kunnen brengen en waarom zou een plastische vorm niet geschikt zijn om accoustieke gewaarwordingen teweeg te brengen? Dit in elkaar doordringen van kleuren en muziek zou een werking hebben evenals die, waarvan wij reeds even gesproken hebben,—in de nauwste theater-opvatting—naar aanleiding van de verhoudingen tusschen het toneel en de figuur, behalve dat de overgang van de eene kunst-soort tot de andere moeilijker en meer gewaagschijnt. De moderne componisten hebben in hun werken de lijnen en vormen van het landschap in muziek

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "SPOOKGESTALTE" □ □ □ HOOGTE 25CM. □ □ □

KLEINE CHINEESCHE MARIONET "DE LANGLIJVIGE SPION DES DUIVELS" □ □ □

gebracht, en de schilders van de voorhoede hebben op hun doeken de polyphonie van het orkest opgenomen. Voor de hoofd eigenschappen van verschillende kunstsoorten hebben zij een algemeene uitdrukking gevonden: kleur en symphonie. Deze tegenstelling moet evenwel niet leiden tot de eenzijdige opvatting, als zou bijvoorbeeld de gele kleur van een korenveld de muzikale traditie mee moeten voeren van een bepaalde klankopvolging, die te voren zou zijn vastgesteld en evenmin dat de diatonische toonladder een klank zou hebben, voor iedere kleur. Op deze wijze zou men den toevloed van scheppende intuities tot een onvruchtbare en dood systeem voeren en van de kunst mechaniek maken. Het geheim van een breedte toneel-formatie ligt juist, zoals wij reeds hebben gezegd, in de kunst van aan de toeschouwers nooit vermoede verwantschappen en samentreffingen te openbaren. Wanneer wij op den tast gaan en van één in de duizend springen, zullen wij op organische wijze van het leven een nog niet onthulde fantazie vormen. Onze ziel moet de werkelijkheid der zichtbare dingen hechter maken en aan de wereld der algemeen natuurlijke dingen het individueel bewustzijn tegenover stellen. Het plastisch theater biedt ons een gunstige gelegenheid om op eenzelfde plan een grote verscheidenheid van wijzen waarop de kunst tot uitdruk-

KLEINE CHINEESCHE HANDMARIONET "CHIENG-WEI"

YONGDZUN IS EEN AMBTEAAR ONDER TCHOU WANG, DE LAATSTE KEIZER VAN DE CHANG-DYNASTIE 12E EEUW VOOR CHR. ZIJN HEER LIET HEM DE OGEN UITSTEKEN, MAAR HIJ KREEG VOLGENDS DE LEGENDE INPLAATS D D AARVAN OOGEN IN DE MUIS VAN ZIJN HANDB

Het rythme der cijfers verleent aan de dingen de oneindigheid van hun bewegingen, en de intensiteit van vorm en kleur weegt er nauwkeurig tegenop. Het in figuren voorgestelde drama moet uit de eenvoudige betrekkingen der dagelijksche gebeurtenissen ontwikkeld worden en zijn voltooiing vinden in de nog niet tot stand gebrachte verwezeling van elementaire vormen. Het heeft geleren reelle of moreele grenzen, en zijn letterkundige inhoud kan geen onderzoek dulden. Er is een evolutie van opeenvolgende Sentimenten in dit drama, dat voortkomt uit de verwantschap en de associatie van schijnbaarheden.

De praktische moeilijkheid van een dergelijk theater kan op verschillende wijzen worden opgelost. Het komt ons voor dat om te beginnen marionetten zich het best tot de voorstelling zouden leenen, want iedere figuur op zichzelf vormt een bepaald complex dat zonder groote moeilijkheden gearticuleerd kan worden. Wel is hun mimiek beperkt, doch zij hebben het voordeel van eenheid van directie in het ensemble en een strenge controle der gebaren, die volgens de maat der muziek moeten worden uitgevoerd. Het zou trouwens hoogst moeilijk zijn om meetkundige figuren op het menschelijk lichaam aan te brengen en zuks zou tegenstrijdig en overbodig zijn bij de haast wiskundige regels, die bij elke stijlverandering van abstracte lijnen en vlakken voorgaan.

JAPANSCHEN MARIONETTEN (OSAKA). DE HANDBEN VAN DEN SPELER WORDEN GEHOUDEN IN EN ACHTER DEN RUG VAN DE POP EN BEHEERSCHEN DAAR DE BEWEGINGEN VAN HOOFD ARMEN HANDBEN EN WENKBRAUWEN D D HOOG 45 CM.

ÜBER DAS MARIONETTENTHEATER VON HEINRICH VON KLEIST

Als ich den Winter 1801 in M... zubrachte, traf ich daselbst eines Abends, in einem öffentlichen Garten, den Herrn C. an, der seit kurzem, in dieser Stadt, als erster Tänzer der Oper, angestellt war, und bei dem Publiko außerordentliches Glück machte.

Ich sagte ihm, daß ich erstaunt gewesen wäre, ihn schon mehrererma in einem Marionettentheater zu finden, das auf dem Markte zusammengezimmert worden war, und den Pöbel, durch kleine dramatische Burlesken, mit Gesang und Tanz durchwebt, belustigte.

Er versicherte mir, daß ihm die Pantomimik dieser Puppen viel Vergnügen mache, und ließ nicht undeutlich merken, daß ein Tänzer, der sich ausbilden wolle, mancherlei von ihnen lernen könnte.

Da diese Äußerung mir, durch die Art, wie er sie vorbrachte, mehr, als ein bloßer Einfall schien, so ließ ich mich bei ihm nieder, um ihn über die Gründe, auf die er eine so sonderbare Behauptung stützen könne, näher zu vernehmen.

Er fragte mich, ob ich nicht, in der Tat, einige Bewegungen der Puppen, besonders der kleineren, im Tanze sehr grazios gefunden hatte.

Diesen Umstand konnte ich nicht leugnen. Eine Gruppe von vier Bauern, die nach einem raschen Takt die Ronde tanzte, hätte von Tenier nicht hübscher gemalt werden können.

Ich erkundigte mich nach dem Mechanismus dieser Figuren, und wie es möglich wäre, die einzelnen Glieder

derselben und ihre Punkte, ohne Myriaden von Fäden

an den Fingern zu haben, so zu regieren, als es der

Rhythmus der Bewegungen, oder der Tanz, erfordere?

Er antwortete, daß ich mir nicht vorstellen müsse, als ob jedes Glied einzeln, während der verschiedenen Mo-

mente des Tanzes, von dem Maschinisten gestellt und gezogen würde.

Jede Bewegung, sagte er, hätte einen Schwerpunkt; es wäre genug, diesen, in dem Innern der Figur, zu regieren; die Glieder, welche nichts als Pendel wären, folgten, ohne irgend ein Zutun, auf eine mechanische Weise von selbst.

Er setzte hinzu, daß diese Bewegung sehr einfach wäre; daß jedesmal, wenn der Schwerpunkt in einer graden Linie bewegt wird, die Glieder schon Kurven beschreiben;

und daß oft, auf eine bloß zufällige Weise erschüttert, das Ganze schon in eine Art von rhythmische Bewegung käme, die dem Tanz ähnlich wäre.

Diese Bemerkung schien mir zuerst einiges Licht über

JAPANSCHÉ MARIONETTEN (OSAKA). LINKS: WAARSCHIJNLICK EENE BEWOONSTER VAN HET YOSIVARD RECHTS: EENE DAME, DE OGEN GESLOTEN

das Vergnügen zu werfen, das er in dem Theater der Marionetten zu finden vorgegeben hatte. Inzwischen ahndete ich bei weitem die Folgerungen noch nicht, die er späterhin daraus ziehen würde.

Ich fragte ihn, ob er glaubte, daß der Maschinist, der diese Puppen regierte, selbst ein Tänzer sei, oder wenigstens einen Begriff vom Schönen im Tanz haben müsse?

Er erwiderte, daß wenn ein Geschäft, von seiner mechanischen Seite, leicht sei, daraus noch nicht folge, daß es ganz ohne Empfindung betrieben werden könne.

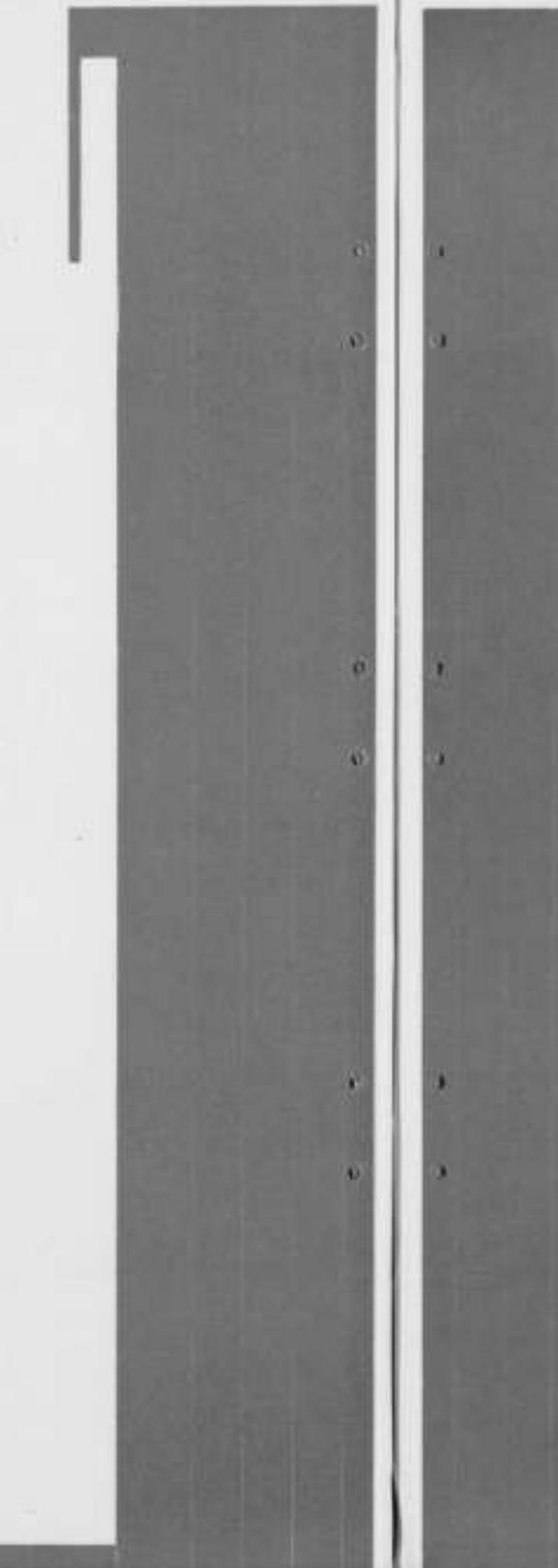
Die Linie, die der Schwerpunkt zu beschreiben hat, wäre zwar sehr einfach, und, wie er glaube, in den meisten Fällen gerad. In Fällen, wo sie krumm sei, scheine das Gesetz ihrer Krümmung wenigstens von der ersten oder höchstens zweiten Ordnung; und auch in diesem letzten

Fall nur elliptisch, welche Form der Bewegung den Spitzen des menschlichen Körpers (wegen der Gelenke) überhaupt die natürliche sei, und also dem Maschinisten keine große Kunst koste, zu verzeichnen.

Dagegen wäre diese Linie wieder, von einer andern Seite, etwas sehr Geheimnisvolles. Denn sie wären nichts anders, als der Weg der Seele des Tänzers; und er zweifte, daß sie anders gefunden werden könne, als dadurch, daß sich der Maschinist in den Schwerpunkt der Marionette versetzt, d. h. mit andern Worten: tanzt.

Ich erwiderte, daß man mir das Geschäft desselben als etwas ziemlich Geistloses vorstellte hätte: etwa was das Drehen einer Kurbel sei, die eine Leier spielt.

„Keineswegs“, antwortete er. „Vielmehr verhalten sich die Bewegungen seiner Finger zur Bewegung der daran

JAVAANSCHÉ SCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER - WAYANG PURWA". DITYĀ DRĒMBĀMOHĀ IN STRIJD MET RADEN WERKODĀRĀ - BIMĀ

befestigten Puppen ziemlich künstlich, etwa wie Zahlen zu ihren Logarithmen oder die Asymptote zur Hyperbel.“ Inzwischen glaube er, daß auch dieser letzte Bruch von Geist, von dem er gesprochen, aus den Marionetten entfernt werden, daß ihr Tanz gänzlich ins Reich mechanischer Kräfte hinübergespillet, und vermittelst einer Kurbel, so wie ich es mir gedacht, hervorgebracht werden könnte. Ich äußerte meine Verwunderung zu sehen, welcher Aufmerksamkeit er diese, für den Haufen erfundene, Spielart einer schönen Kunst würdige. Nicht bloß, daß er sie einer höheren Entwicklung für fähig halte: er scheine sich sogar selbst damit zu beschäftigen.

Er lächelte, und sagte, er getraue sich zu behaupten, daß wenn ihm ein Mechanikus, nach den Forderungen, die er vermittelst derselben einen Tanz darstellen würde, den weder er, noch irgend ein anderer geschickter Tänzer seiner Zeit, Vestris selbst nicht ausgenommen, zu erreichen imstande wäre.

„Haben Sie“, fragte er, da ich den Blick schweigend zur Erde schlug, „haben Sie von jenen mechanischen Beinen gehört, welche englische Künstler für Unglückliche verfertigen, die ihre Schenkel verloren haben?“ Ich sagte: nein, dergleichen wäre mir nie vor Augen gekommen.

„Es tut mir leid,“ erwiderte er; „denn wenn ich Ihnen sage, daß diese Unglücklichen damit tanzen, so fürchte ich fast, Sie werden es mir nicht glauben. Was sag' ich, tanzen? Der Kreis ihrer Bewegung ist zwar beschränkt; doch diejenigen, die ihnen zu Gebote stehen, vollziehen sich mit einer Ruhe, Leichtigkeit und Anmut, die jedes denkende Gemüt in Erstaunen setzen.“

Ich äußerte, scherzend, daß er ja, auf diese Weise, seinen Mann gefunden habe. Denn derjenige Künstler, der einen so merkwürdigen Schenkel zu bauen imstande sei, würde ihm unzweifelhaft auch eine ganze Marionette, seinen Forderungen gemäß, zusammensetzen können.

„Wie“, fragte ich, da er seinerseits ein wenig betreten zur Erde sah, „wie sind denn diese Forderungen, die Sie an die Kunstmöglichkeiten derselben zumachen gedenken, bestellt?“

JAVAANSCHE SCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER "WAYANG PURWA" NĀRĀJĀNĀ (KRĒSNA ALS JONGELING) WORDT BIJ ZIJN
MINNEHANDEL MET DE PRINSES ROEKMINI BETRAPT DOOR PREMADI (ARDJOENĀ ALS JONGELING)

"Nichts", antwortete er, „was sich nicht auch schon hier fände: Ebenmaß, Beweglichkeit, Leichtigkeit — nur alles in einem höheren Grade; und besonders eine naturgemäße Anordnung der Schwerpunkte.“

„Und der Vorteil, den diese Puppe vor lebendigen Tänzern voraus haben würde?“

Der Vorteil? Zuvörderst ein negativer, mein vortrefflicher Freund, nämlich dieser, daß sie sich niemals zerteilt. — Denn Ziererei erscheint, wie Sie wissen, wenn sich die Seele (vis motrix) in irgend einem anderen Punkte befindet, als in dem Schwerpunkt der Bewegung. Da der Maschinist nun schlechthin, vermittelst des Drahtes oder Fadens, keinen anderen Punkt in seiner Gewalt hat, als diesen: so sind alle übrigen Glieder, was sie sein sollen, tot, reine Pendel, und folgen dem bloßen Gesetz der Schwere; eine vortreffliche Eigenschaft, die man vergebens bei dem größten Teil unserer Tänzer sucht.“

„Sehen Sie nur die P... an,“ fuhr er fort, „wenn sie die Daphne spielt, und sich, verfolgt vom Apoll, nach ihm umsieht; die Seele sitzt ihr in den Wirbeln des Kreuzes; sie beugt sich, als ob sie brechen wollte, wie eine Najade aus der Schule Bernins. Sehen Sie den jungen F... an, wenn er, als Paris, unter den drei Göttinnen steht, und der Venus den Apfel überreicht: die Seele sitzt ihm gar

(es ist ein Schrecken, es zu sehen) im Eilenbogen.“ Solche Mißgriffe“, setzte er abbrechend hinzu, „sind unvermeidlich, seitdem wir von dem Baum der Erkenntnis gegessen haben. Doch das Paradies ist verriegelt und der Cherub hinter uns; wir müssen die Reise um die Welt machen, und sehen, ob es vielleicht von hinten irgendwo wieder offen ist.“

Ich lachte. — Allerdings, dachte ich, kann der Geist nicht irren, da, wo keiner vorhanden ist. Doch ich bemerkte, daß er noch mehr auf dem Herzen hatte, und bat ihn, fortzufahren.

„Zudem“, sprach er, „haben diese Puppen den Vorteil, daß sie antigrav sind. Von der Trägheit der Materie, dieser dem Tanze entgegenstrebendsten aller Eigenschaften, wissen sie nichts, weil die Kraft, die sie in die Lüfte erhebt, größer ist, als jene, die sie an die Erde fesselt. Was würde unsre gute G... darum geben, wenn sie sechzig Pfund leichter wäre, oder ein Gewicht von dieser Größe ihr, bei ihren Entschats und Pirouetten, zu Hilfe käme? Die Puppen brauchen den Boden nur, wie die Elfen, um ihn zu streifen, und den Schwung der Glieder, durch die augenblickliche Hemmung, neu zu beleben; wir brauchen ihn, um darauf zu ruhen, und uns von der Anstrengung des Tanzes zu erholen: ein

JAVAANSCHE SCHADUWBEELDEN UIT BUFFELLEDER "WAYANG PURWA" OP BEVEL VAN DEN GOD INDRA (UIT HET GEDICHT
ARDOENĀ (WIWAHA) TRACHTEN HEMELNIMFEN ARDOENĀ TE VERLEIDEN ZIJN ASCESE OP TE GEVEN

Moment, der offenbar selber kein Tanz ist, und mit dem sich weiter nichts anfangen läßt, als ihn möglichst verschwinden zu machen.“ Ich sagte, daß, so geschickt er auch die Sache seiner Paradoxe führe, er mich doch nimmermehr glauben machen würde, daß in einem mechanischen Gliedermann mehr Anmut enthalten sein könne, als in dem Bau des menschlichen Körpers.

„Ich badete mich“, erzählte ich, „vor etwa drei Jahren, mit einem jungen Mann, über dessen Bildung damals eine wunderbare Anmut verbreitet war. Er mochte ohngefähr in seinem sechzehnten Jahre stehen, und nur ganz von fern ließen sich, von der Gunst der Frauen herbeigerufen, die ersten Spuren von Eitelkeit erblicken. Es traf sich, daß wir gerade kurz zuvor in Paris den Jüngling gesehen hatten, der sich einen Splitter aus dem Fuße zieht; der Abguß der Statue ist bekannt und befindet sich in den meisten deutschen Sammlungen. Ein Blick, den er in dem Augenblick, da er den Fuß auf den Schemel setzte, um ihn abzutrocknen, in einen großen Spiegel warf, erinnerte ihn daran, er lächelte und sagte mir, welch eine Entdeckung er gemacht habe. In der Tat hatte ich, in eben diesem Augenblick, dieselbe gemacht; doch sei es, um die Sicherheit der Grazie, die ihm beiwohnte, zu prüfen, sei es, um seiner Eitelkeit ein wenig heilsam zu begegnen: ich lachte und erwiederte —

schaft hätte, durch eine bloße Bemerkung, gleichsam vor meinen Augen seine Unschuld verloren, und das Paradies derselben, trotz aller ersinnlichen Bemühungen, nachher niemals wieder gefunden. — „Doch, welche Folgerungen“, setzte ich hinzu, „können Sie daraus ziehen?“ Er fragte mich, welch einen Vorfall ich meine?

„Ich badete mich“, erzählte ich, „vor etwa drei Jahren, mit einem jungen Mann, über dessen Bildung damals eine wunderbare Anmut verbreitet war. Er mochte ohngefähr in seinem sechzehnten Jahre stehen, und nur ganz von fern ließen sich, von der Gunst der Frauen herbeigerufen, die ersten Spuren von Eitelkeit erblicken. Es traf sich, daß wir gerade kurz zuvor in Paris den Jüngling gesehen hatten, der sich einen Splitter aus dem Fuße zieht; der Abguß der Statue ist bekannt und befindet sich in den meisten deutschen Sammlungen. Ein Blick, den er in dem Augenblick, da er den Fuß auf den Schemel setzte, um ihn abzutrocknen, in einen großen Spiegel warf, erinnerte ihn daran, er lächelte und sagte mir, welch eine Entdeckung er gemacht habe. In der Tat hatte ich, in eben diesem Augenblick, dieselbe gemacht; doch sei es, um die Sicherheit der Grazie, die ihm beiwohnte, zu prüfen, sei es, um seiner Eitelkeit ein wenig heilsam zu begegnen: ich lachte und erwiederte —

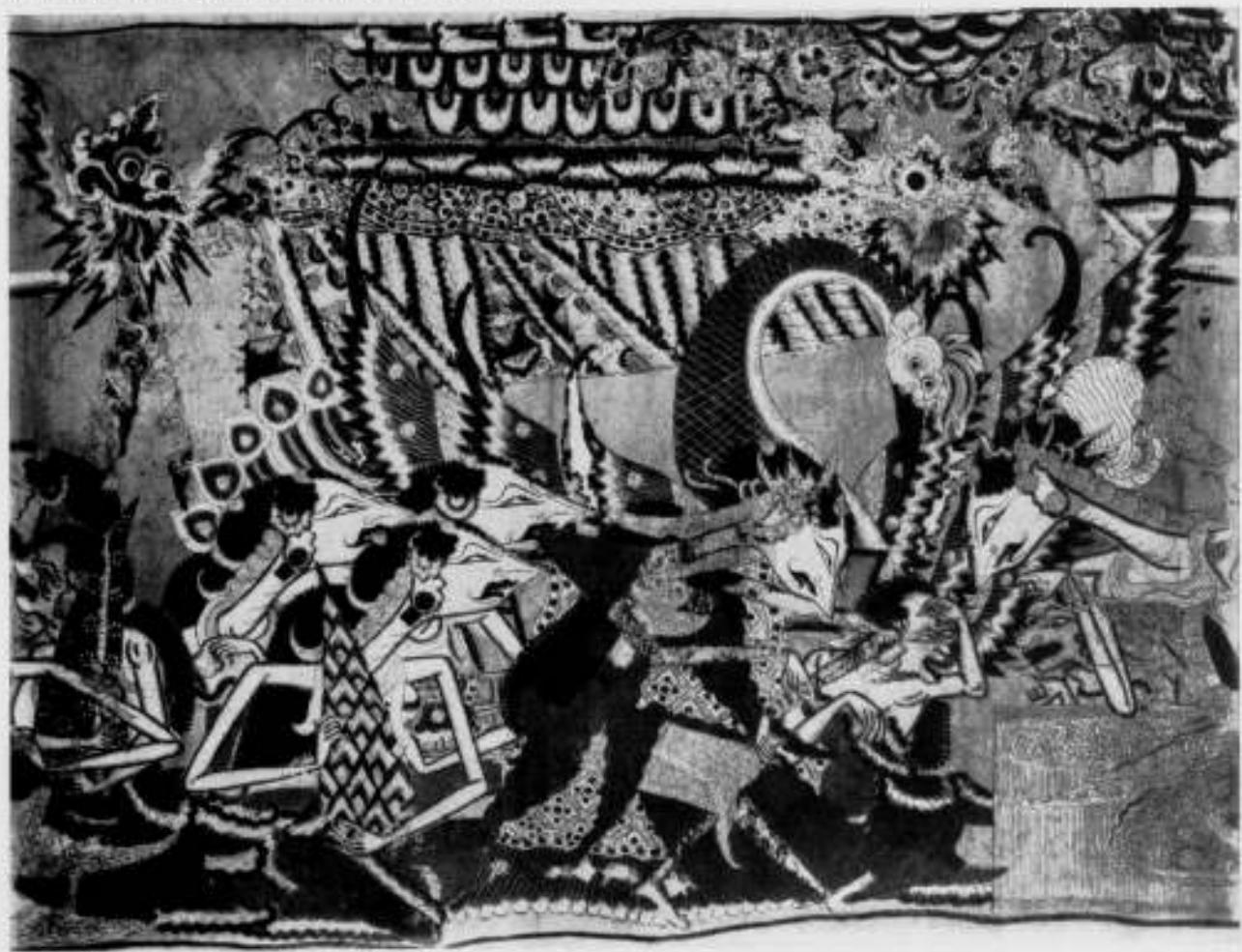
JAVAANSCHE MARIONETTEN „WAYANG BÉBER“. BESCHILDERDE PAPIEREN ROL TER LENGTE VAN 2.89 M. EN HOOGTE VAN 71.- CM.

□ □ □ DETAIL VAN BOVENSTAANDE ROL JAVAANSCHE WAYANG BÉBER □ □ □

JAVAANSCHE MARIONETTEN „WAYANG BÉBER“. BESCHILDERDE PAPIEREN ROL TER LENGTE VAN 2.89 M. EN HOOGTE VAN 71.- CM.

□ □ □ DETAIL VAN BOVENSTAANDE ROL JAVAANSCHE WAYANG BÉBER □ □ □

JAVAANSCHE MARIONET "WAYANG KELITIK" OF "KA-
O ROETIJL" DAMAR WOELAN ALS VORST □ □

JAVAANSCHE MARIONET "WAYANG KELITIK" OF "KAROETIJL"
OEROE BESMA OF MENAK DJINGGA VORST VAN BALAMBANGAN

er sähe wohl Geister! Er errötete, und hob den Fuß zum zweitenmal, um es mir zu zeigen; doch der Versuch, wie sich leicht hätte voraussehen lassen, mißglückte. Er hob verwirrt den Fuß zum dritten und vierten, er hob ihn wohl noch zehnmal: umsonst! er war außerstand, dieselbe Bewegung wieder hervorzubringen — was sag' ich? die Bewegungen, die er machte, hatten ein so komisches Element, daß ich Mühe hatte, das Gelächter zurückzuhalten. —

Von diesem Tage, gleichsam von diesem Augenblick an, ging eine unbegreifliche Veränderung mit dem jungen Menschen vor. Er fing an, tagelang vor dem Spiegel zu stehen: und immer ein Reiz nach dem anderen verließ ihn. Eine unsichtbare und unbegreifliche Gewalt schien sich, wie ein eisernes Netz, um das freie Spiel seiner Gebärden zu legen, und als ein Jahr verflossen war, war keine Spur mehr von der Lieblichkeit in ihm zu entdecken, die die Augen der Menschen sonst, die ihn umringten, ergötzt hatte. Noch jetzt lebt jemand, der ein Zeuge jenes sonderbaren und unglücklichen Vorfalls war, und ihn, Wort für Wort, wie ich ihn erzählt, bestätigen könnte.

„Bei dieser Gelegenheit“, sagte Herr C... freundlich, „muß ich Ihnen eine andere Geschichte erzählen, von der Sie leicht begreifen werden, wie sie hierher gehört.“

„Ich befand mich, auf meiner Reise nach Rußland, auf einem Landgut des Hrn. von G..., eines Livländischen Edelmanns, dessen Söhne sich eben damals stark im Fechten übten. Besonders der Ältere, der eben von der Universität zurückgekommen war, machte den Virtuosen, und bot mir, da ich eines Morgens auf seinem Zimmer war, ein Rapier an. Wir fochten; doch es traf sich, daß ich ihm überlegen war. Leidenschaft kam dazu, ihn zu verwirren; fast jeder Stoß, den ich führte, traf, und sein Rapier flog zuletzt in den Winkel. Halb scherzend, halb empfindlich, sagte er, indem er das Rapier aufhob, daß es seinen Meister gefunden habe; doch alles auf der Welt finde den seinen, und fortan wolle er mich zu den meinigen führen. Die Brüder lachten laut auf, und riefen: „Fort, fort! In den Holzstall herab!“ und damit nahmen sie mich bei der Hand und führten mich zu einem Bären, den Hr. v. G., ihr Vater, auf dem Hofe auferziehen ließ.“

„Der Bär stand, als ich erstaunt vor ihn trat, auf den Hinterfüßen, mit dem Rücken an einem Pfahl gelehnt, an welchem er angeschossen war, die rechte Tatze schlagfertig erhoben, und sah mir ins Auge: das war seine Fechterpositur. Ich wußte nicht, ob ich träumte, da ich mich einem solchen Gegner gegenüber sah; doch:

JAVAANSCHE MARIONET "WAYANG PURWA" RADEN
NĀRĀJĀNA (KRĒSNA IN ZIJN JEUGD) □ □

JAVAANSCHE MARIONET "WAYANG PURWA" SRIKANDI
(EEN DER HEMELNIMFEN, ZIE PAG. 23) □ □

stoßen Sie! stoßen Sie!“ sagte Hr. v. G..., und versuchen Sie, ob Sie ihm eins beibringen können! Ich fiel, da ich mich ein wenig von meinem Erstaunen erholt hatte, mit dem Rapier auf ihn aus; der Bär machte eine ganz kurze Bewegung mit der Tatze und parierte den Stoß. Ich versuchte ihn durch Finten zu verführen, der Bär rührte sich nicht. Ich fiel wieder, mit einer augenblicklichen Gewandtheit auf ihn aus, eines Menschen Brust würde ich ohnfehlbar getroffen haben; der Bär machte eine ganz kurze Bewegung mit der Tatze und parierte den Stoß. Jetzt war ich fast in dem Fall des jungen Herrn v. G.... Der Ernst des Bären kam hinzu, mir die Fassung zu rauben. Stöße und Finten wechselten sich, mir triefte der Schweiß: umsonst! Nicht bloß, daß der Bär, wie der erste Fechter der Welt, alle meine Stöße parierte; auf Finten (was ihm kein Fechter der Welt nachmacht) ging er gar nicht einmal ein: Aug' in Auge, als ob er meine Seele darin lesen könnte, stand er, die Tatze schlagfertig erhoben, und wenn meine Stöße nicht ernsthaft gemeint waren, so rührte er sich nicht.“

„Glauben Sie diese Geschichte?“
„Vollkommen!“ rief ich, mit freudigem Beifall; „jedweder Fremden, so wahrscheinlich ist sie; um wieviel mehr Ihnen!“

„Nun, mein vortrefflicher Freund,“ sagte Herr C... „so sind Sie im Besitz von allem, was nötig ist, um mich zu begreifen. Wir sehen, daß in dem Maße, als in der organischen Welt, die Reflexion dunkler und schwächer wird, die Grazie darin immer strahlender und herrschender hervortritt. — Doch so, wie sich der Durchschnitt zweier Linien, auf der einen Seite eines Punkts, nach dem Durchgang durch das Unendliche, plötzlich wieder auf der andern Seite einfindet, oder das Bild des Hohlspiegels, nachdem es sich in das Unendliche entfernt hat, plötzlich wieder dicht vor uns tritt: so findet sich auch, wenn die Erkenntnis gleichsam durch ein Unendliches gegangen ist, die Grazie wieder ein: so, daß sie, zu gleicher Zeit, in demjenigen menschlichen Körperbau am reinsten erscheint, der entweder gar keins, oder ein unendliches Bewußtsein hat, d.h. in dem Gliedermann, oder in dem Gott.“

„Mithin“, sagte ich ein wenig zerstreut, „müßten wir wieder von dem Baum der Erkenntnis essen, um in den Stand der Unschuld zurückzufallen?“
„Allerdings“, antwortete er; „das ist das letzte Kapitel von der Geschichte der Welt.“ —

JAVAANSCHEMARIONET "WAYANG-GOLEK" "ANGLAWID".
□ □ JĀJĀ" (EDELE PRINSENTYPE) □ □

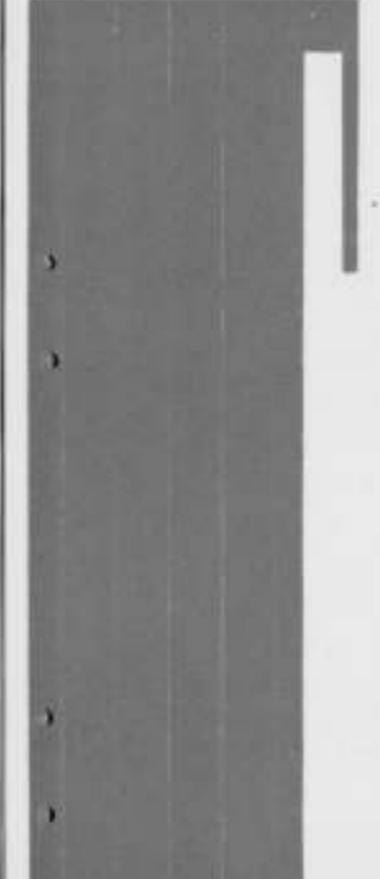
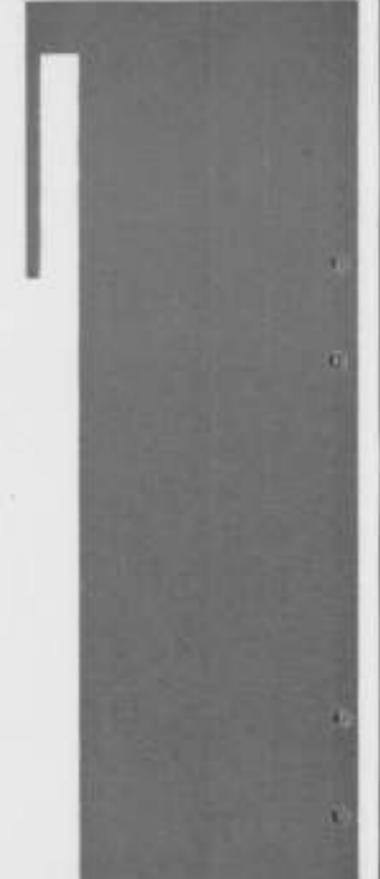
EGYPTISCHE SCHIMMENSPEL-FIGUREN DOOR PAUL KAHLE TE GIJSEN

Het schimmenspel leidt in onze dagen in Egypte maar een kwijnend bestaan. Af en toe kan men het nog zien in een afgelegen café, vooral gedurende de vastenmaand, en ook bij volksfeesten en bruiloften wordt het soms nog vertoond. Op een strak gespannen stuk linnen, dat eenige vierkante meters groot is en dat van achteren fel verlicht wordt, verschijnen de schimmen van de grote leeren figuren, die door de spelers met lange stokken van achteren tegen het doek gedrukt worden. De figuren hebben ledematen, die op veelerlei wijze kunnen bewegen, en de spelers van het schimmenspel begeleiden den door hen gesproken, gerefereerde of gezongen tekst van het stuk met meer of minder daarbij passend spel. Dit alles is echter maar een zwakke glimp van vroegere heerlijkheid. De beste stukken, die nu nog gespeeld worden, zijn gebrekige bewerkingen van eeuwenoude teksten; een hele troep van spelers is noodig, om dát te doen, wat vroeger één enkele begaafde kunstenaar kon — alle figuren leiden en allen in hun rol laten spreken. En de nu gebruikte schimmenspelfiguren zijn, al zijn zij ook wel smaakvol

JAVAANSCHE MARIONET „WAYANG-GOLEK“ „RAMA“ □
□ □ □ HOOGTE ± 60 CM. □ □ □

ontworpen en al hebben zij ook dikwijs een komische uitwerking, toch maar een armoedige nabootsing van de oude figuren, die het product zijn van een artistiek hoogstaande kultuur van eeuwen en die met de beste voortbrengselen van de Mamelukkenkunst op één lijn gesteld kunnen worden. In Cairo is van de oude figuren niets meer te vinden. Het gelukte mij echter in den herfst van 1909 er enige op de delta van Egypte te ontdekken en een vrij grote verzameling daarvan — ongeveer 100 — in mijn bezit te krijgen. Deze figuren kunnen gedeeltelijk gedateerd worden van het begin van de 15de eeuw, zoals af te leiden is uit een Mamelukkenwapen dat op eenige van deze figuren voorkomt. In mijn verzameling zijn evenwel ook jongere en mogelijk ook oudere exemplaren. Wij weten immers, dat het schimmenspel in Egypte bloeide van den tijd van Sultan Saladin (±1193) tot in de 18de eeuw. De hier als voorbeeld van deze figuren gegeven afbeelding stelt een door een dwerg geleid paard voor op ongeveer een derde van de originele grootte. Deze oude figuren zijn, hoewel zij uit stevig (kameel-) leer gesneden zijn, natuurlijk niet meer intakt gebleven, en men zal bij nauwkeurige beschouwing okaandeze afgebeelde figuur

JAVAANSCHE MARIONET „WAYANG GOLEK“ HOOGTE 55 C.M. JAVAANSCHE MARIONET „WAYANG GOLEK“ □

eenige gehavende plekken kunnen ontdekken. Zoals zij hier is afgebeeld, is zij eenigzins door Franz Marc bijgewerkt en in het door hem en Kandinsky uitgegeven kunsttijdschrift „Der blaue Reiter“ gepubliceerd. Bont-gekleurd zijn alle in deze reproductie grijze plekken; de kleur wordt in het origineel bereikt, doordat over de in leer uitgesneed vlakken een dun, bont (meestal groen of oranje) doorschijnend velletje genaaid is (opplakken is bij het ingevette leer niet mogelijk). De bonte kleuren verhogen de uitwerking van de anders wit en zwart schijnende figuren aanzienlijk en maken bij doorschijnend licht ongeveer den indruk van ingezette edelsteenen. De opengewerkte patronen in de figuren worden door fijn snijwerk teweeg gebracht (niet door uitsponzen, zoals bv. bij de Siamesche schimmenspelfiguren).

In deze kunst hebben de makers van de figuren iets buitengewoons gepresteerd. Bewonderenswaardig is de rijkdom van patronen, waarover zij beschikken. In mijn verzameling bevinden zich bv. nog drie exemplaren, die zeer veel gelijken op de hier afgebeelde figuur, doch met geheel andere patronen. Hoewel de figuren gestyleerd zijn, heeft toch ieder patroon zijn bepaalde betekenis. Duidelijk onderscheidt men in het midden van de figuur een groot rond schild; daaronder

is de punt van de schede van een zwaard zichtbaar. De twee rozetten aan den kop en aan de hals van het paard wijzen op een gelijksortige versiering aan het tuig van het paard.

Het hoge zadel van het paard, waaraan waarschijnlijk het beweeglijke bovenlijf van een ruiter bevestigd was, is helaas afgebroken. De riemen, die het zadel vasthielden, eindigen in een kwast, die zoo groot gemaakt is om tevens een verbinding tusschen de voorpooten en de eene achterpoot van het paard te kunnen vormen. Dit was blijkbaar ook uit technische overwegingen noodzakelijk, zoals het ook technisch noodzakelijk was, dat de eene voet van den leidenden dwerg aan de voorpoot van het paard raakte. Het kleine gaatje boven de tusschenruimte tusschen de grote rozetten diende om daarin de stok vast te maken, waarmee de figuur door den speler tegen het linnen gedrukt werd en waarmee zij ook bewogen kon worden. De sterk naar beneden loopende rug van het paard is te verklaren door de beoogde perspectief-uitwerking: de indruk moet gewekt worden, dat het paard vanaf het linnen op den toeschouwer afkomt; een gelijke uitwerking is ook bij andere figuren duidelijk bedoeld.

Helaas bezitten wij slechts weinige teksten van schimmenspelen uit den bloeitijd van het schimmenspel in Egypte. Bewaard gebleven zijn drie artistiek belangrijke stukken,

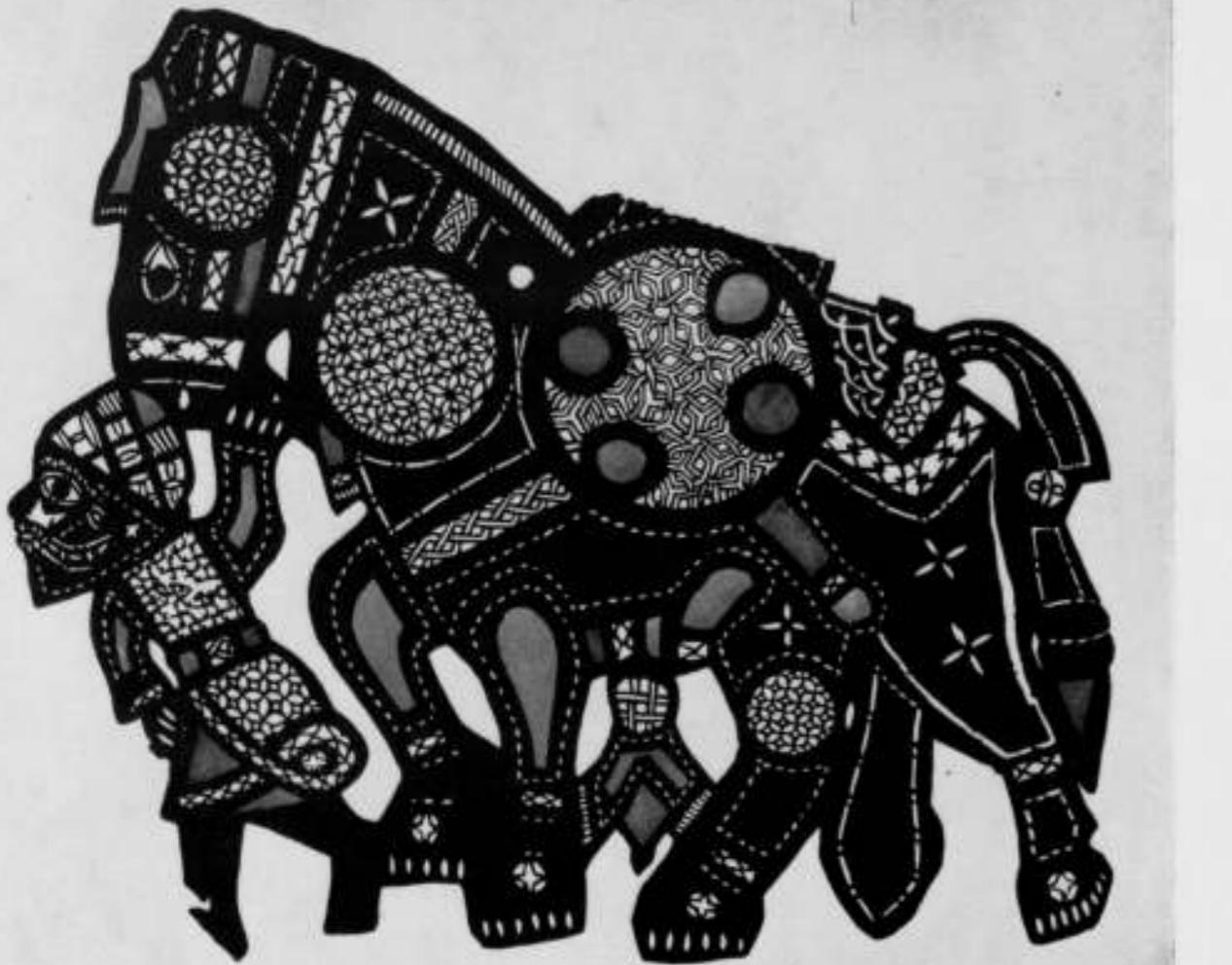

NOORD AFRIKAANSCHE SCHADUWBEELDEN VON KAMEEL-LEDER GEDEELTELIJK TRANSPARANT IN KLEUREN

die de Egyptische dokter Mohamed Ibn Danijal (±1311) geschreven heeft, en welker betekenis ons Georg Jacob te Kiel, die zich met betrekking tot de geschiedenis van het schimmenspel zoo bijzonder verdienstelijk gemaakt heeft, verklaard heeft. Bovendien kennen wij overblisselfen van voor een deel zeer omvangrijke volksschimmenspelen, waarmee zich de Egyptenaren van den lateren Mamelukkentijd en van den tijd der Osmaansche dynastie vermaakten (als voorbeeld hiervan zij verwezen naar het door mij bewerkte „Krokodilspiel“, dat in de publicaties der „Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften“ 1915 en 1920 verscheen. Het is daarom geen wonder, wanneer het maar af en toe gelukt, de oude figuren met de in de bewaard gebleven schimmenspelteksten optredende personen te identificeren. Een groot gedeelte van de schimmenspelfiguren in mijn bezit heb ik gepubliceerd en besproken in het tijdschrift „Der Islam“ I (1910) 264—299, II (1911) 143—195. Vergelijk ook „Orientalisches Archiv“ III 103—109 (met reproducties in drieënkleurendruk).

BIBLIOGRAFIE

- Akhondzadé, Mirza Feth' Ali. Deux comédies turques de Mirza Feth-Ali Akhond-Zadé. Traduites pour la première fois en français.....par Alphonse Cilliére. Paris, Ernest Leroux 1888. 1, 246 p. 16'. □
 Algérie, ombres chinoisesillus. (L'Illustration, v. 6 Jan. 10 1846, p. 301—302). □
 All the Year, 1894. Greek Puppet Show. From the Works of Heron of Alexandria. □
 Art et Décoration. Revue Mensuelle d'Art moderne, No. 236. Août 1921. □
 Auriol, George. Au Chat-Noir. illus. (Revue encyclopédique, Febr. 1. 1894, p. 37—39.) □
 Bildenden Künste, Die. Wiener Monatshefte. Kunstverlag Anton Schroll, Heft 3/4, 1920. □
 Broadbent, R. J. A history of pantomime. London, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., Ltd. 1901. 226 p. 12'.
 Caine, William. Guignols in the Luxembourg. Oxford and Cambridge Review, 1910. □
 Caithrop, A. An Evening with the Marionette. The Theatre, 1884. □
 Calvi, Emilio. Marionettes of Rome. The Bellman, 1917.
 Chambers, E. K. The Mediaeval Stage, Part II. □
 Champfleury, pseud. of Jules Fleury. Le musée secret de la caricature. Paris: F. Dentu, 1888. 249 p. illus. 12'.
 Collier, John Payne. The Tragical Comedy of Punch and Judy. □
 Craig, Gordon, in "The Mask" and "The Marionette". □
 Cunliffe, John W. Italian prototypes of the masque and dumb show. (Modern Language Association of America. Publications. v. 22, new series, v. 15, 1907, p. 140—156.) □
 Curtis, Elinor Whitman. Dramatic Instinct in Education. Current Opinion, 1913. Return of the Marionettes. □
 Current Opinion, 1916. Paradox of the Puppet. □
 Dekorative Kunst. Abl. 8 und 6. Mai 1917, März 1915. □
 Delvau, Alfred. Le Théâtre Érotique Français sous le Bas-empire. □
 Driesen, Otto. Der Ursprung des Harlekin; ein Kulturgeschichtliches Problem. Berlin: Alexander Duncker, 1904. XII, 286 p. illus. 8° (Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. Heft 25.) □
 Duranty, Louis Emile Edmond. Théâtre des Marionettes du Jardin des Tuilleries. □
 Eclectic Magazine, 1854. Puppets of All Nations. □
 Encyclopaedia Britannica, P. 17: 723. □
 Engel, Carl. Johann Faust. □
 Feise, E. Das Deutsche Puppen-Theater. □
 Feise, Ernst. The puppet theatre. (Playbook, v. 1 No. 9. Dec. 1913, p. 20—23.) □
 Ferrigni, P. Storia dei Burattini. The Mask. □
 Festing, Jones, Henry. Diversions in Sicily, Castellinaria, or other Sicilian Diversions. □
 Fewkes, Jesse Walter. A Theatrical Performance at Walpe, Hopi Katchinas. □
 Flögel, Karl Friedrich. Geschichte des Grotesk-Komischen. □
 France, Anatole. La vie et les Lettres, 2me Série. □
 Gayet, Albert. Les dernières découvertes archéologiques faites en Egypte et le théâtre des marionnettes d'Antinoë. (La revue, v. 52. 1904, p. 420—430.) □
 Gayet, A. Oldest of Puppet Shows. Boston Transcript, Nov. 2, 1904. □
 Gleason, A. W. Last Stand of the Marionettes. Collier's Weekly, 1909. □
 Grotesques, Les, fragments de la vie nomade, recueillis par un archéologue, petit-fils de Turlupin. Paris, L'édition, 1838. 176 p. illus. 16'. □
 Haiman Josef, Helen. A Book of Marionettes. New-York. B. W. Huebsch, 1920. □
 Hazen, G. A. J. Eine Wajang Bèber Vorstellung in Jogjakarta. (Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. 16, 1904, p. 128—135; Bilder XVII—XVIII). □
 Hirsch, Gilbert. A Master of Marionettes. Harper's Weekly, 1912. □
 Illustrated London News, 1911. A Javanese Topeng Dalang. □
 Irwin, E. Where Players are Marionettes. The Craftsman, 1907. □
 Isaacs, M. Tony Sarg's Marionette Book. New-York. B. W. Huebsch, 1921. □
 Jackson, F. Nevill. Toys of other days. □
 Jacob, Georg. Das Schattentheater in seiner Wanderung vom Morgenland zum Abendland. □
 Jacob, Georg. Das türkische Schattentheater. Berlin. Mayer & Müller 1900. III 105 p. illus. 8'. □
 Jacob, Georg. Erwähnungen des Schattentheaters in der Weltliteratur. Berlin: Mayer & Müller 1906. 49 p. 3ed. 12'.
 Jacob, Georg. Geschichtedes Schattentheaters.... Berlin. Mayer & Müller 1907. VIII 159 p. 12'. □
 Jerome, L. B. Marionettes of Little Sicily. New England Magazine, 1910. □
 Joly, Henri L. Random Notes on Dances, Masks, and the Early Forms of Theatre in Japan. □
 Juynboll, Dr. H. H. Het Javaansche Tooneel. Hollandia Drukkerij, Baarn 1915. □
 Juynboll, Dr. H. H. Indonesische en Achterindische toneelvoorstellingen uit het Rāmāyana. illus. (Bijdragen tot de taal-, land-, en volkenkunde, v. 10, 1902. p. 501—565.) □
 Juynboll, Dr. H. H. Wajang Kelitik oder Kerutjil. (Internationales Archiv für Ethnographie, Bd. 13, 1900. p. 4—17, 97—119; Bilder V—XIV.) □
 Kahle, Paul. Islamitische Schattenspielfiguren aus Egypten. Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients. C. H. Becker. □
 Kern, Friedrich. Das egyptische Schattentheater. (In: Joseph Horowitz, Spuren griechischer Mimen im Orient. Berlin, 1905. 8°. p. 98—104.) □
 Kind und Kunst, Part III. Illustrationen von Puppenspielen. Kleist, Heinrich von. Über das Marionettentheater. Berliner Abendblätter. □
 Kollman, Arthur. Deutsche Puppenspieler. □
 Koudacheff, F. Les Marionettes en Russie. (Revue des traditions populaires, année 1, 1886, p. 84—85.) □
 Lee, Vernon. Studies in the Eighteenth Century in Italy. Leibrecht, Dr. Über Puppenspiele und ihre Pflege. (Bühnenvolkbund. Frankfurt a. M.) □
 Lemaitre, Jules. Impressions du Théâtre. Part IV et VI. Lemercier de Neuville. Histoire anecdoteque des marionnettes modernes. Paris, 1892. □
 Littmann, Enno. Arabic humor. (Princeton University bulletin, v. 13, May 1902, p. 92.) □
 Macdowall, H. C. The Faust of the Marionettes. Macmillan's Magazine, 1901. □
 Magnin, Charles. Histoire des Marionettes en Europe depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris, 1862. □
 Maindron, Ernest. Marionettes et Guignols. □
 Marionette, The, an illustrated monthly journal. Editor Edw. Gordon Craig. Italy. □

- Mask, The. (Editor Edw. Gordon Craig.) Part I, II, III, IV, V, VI, VII. □ □ □ □ □ Servaes, Franz. Neue Theaterpuppen von R. Teschner. Sketch, The, 1916. Illustration of the Gair Wilkinsons' Puppets. □ □ □ □ □ Marionetten-Theater Münchener Künstler. Das. Abl. 1. Sonderheft von "Dekorative Kunst". F. Bruckmann A. G. Juli 1912. □ □ □ □ □ Speranza, Gino Charles. Marionette Theatre in New-York. Saturday Evening Post, 1916. □ □ □ Matthews, Brander. A Book about the Theatre. Puppet plays, old and new. The Bookman. □ □ □ Melchers, Bernd. Chinesische Schattenschnitte. □ Michel, Wilhelm. Marionetten. Dekorative Kunst, 1910. Mick, Hettie Louise. Puppets of the Chicago Little Theatre. Theatre Arts Magazine, 1917. □ □ □ Miyamori, Osataro. Tales from Old Japanese Drama. □ Moderwell, Hiram K. The Marionettes of Tony Sarg. Boston Transcript, 1918. □ □ □ □ □ Moulton, R. H. Teaching Dolls to act for Moving Pictures. Illustrated World, 1917. □ □ □ □ □ Nadin, Adolphe. Les Marionettes de Maurice Sand. L'Art, 1885. □ □ □ □ □ Nichols, Francis H. A Marionette Theatre in New-York. Century Magazine, 1892. □ □ □ □ □ Peixotto, Ernest C. Marionettes, and Puppet Shows, Past and Present. Scribner's Magazine, 1903. Petite, J. M. Guignols et Marionettes. □ □ Pischel, Richard. The Home of the Puppet Play. (Translated by Mildred C. Tawney.) □ □ □ □ □ Poccia, Franz von. Lustiges Komödienbüchlein. □ □ Pollock, W. H. Punch and Judy. Saturday Review, 1900. □ □ □ □ □ Rehm, Hermann Siegfried. Das Buch der Marionetten. Ridgeway, William. The Drama's and Dramatic Dances of non-European Races. Cambridge, University Press, 1915. □ □ □ □ □ Scientific American, 1902. Puppet Shows of the Paris Exposition. □ □ □ □ □ Serrurier, L. De Wajang Poerwa. □ □ □ □ □

ARTHUR SYMONS OVER DE MARIONET

„Gesture on the stage is the equivalent of rhythm in verse. In our marionette, then, we get personified gesture, and the gesture, like all forms of emotion, generalized. The appeal in what seems to you these childlike manoeuvres is to a finer because to a more intimately poetic sense of things than the merely rationalistic appeal of our modern plays It is not nature one looks for on the stage in this kind of a spectacle, and our excitement in watching it should remain purely intellectual. This is nothing less than a fantastic and direct return to the masks of the ancient Greeks, that learned artifice by which tragedy and comedy were assisted in speaking to the world in the universal voice by this deliberate generalizing of emotions.”

EDWARD GORDON CRAIG OVER DE ÜBER-MARIONET

„The Actor must go and in his place comes the inanimate figure, the Über-marionette we may call him until he has won for himself a better name....” □ □

„What the wires of the Über-marionette shall be, who shall guide him? The wires which stretch from Divinity to the soul of the poet are wires which might command him.” □ □

„There is one way in which to assist the world to become young again. It is to allow the young mind to learn nearly all things from the marionette.” □ □

„Burattini are magical, whereas Cinema is only mechanical. When a frame-work of a film machine is one day found by curiosity-hunters in the ruins of a cellar and marvelled over, the Burattini will still be alive and kicking.”

NEDERLANDSCHE IJZERGIERIETIJ „VULCANUS“ EN MACHINEFABRIEK V/H JAN HAMER & CO AMSTERDAM · FREDERIKSPLEIN 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN VER OVER DE

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE
BETEKENIS IN NEDERLAND OF
WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD.

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSche
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR: W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 158 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOORSTEENMANTEL VAN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAL
GEEN BEKLEEDINGS
MATERIAAL NIODIQ
MODIE
MATTE
TINTEN

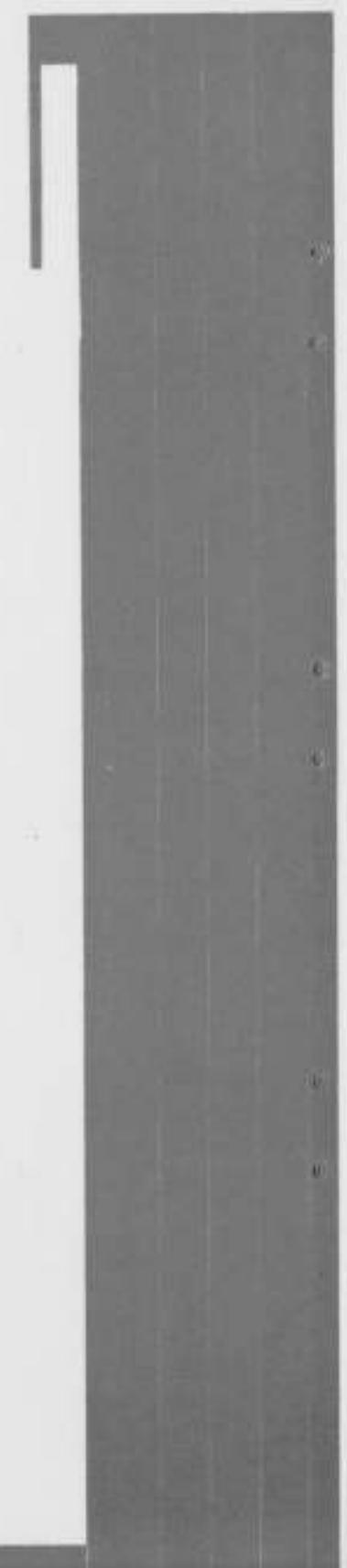
**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDEN**

DRUTEN

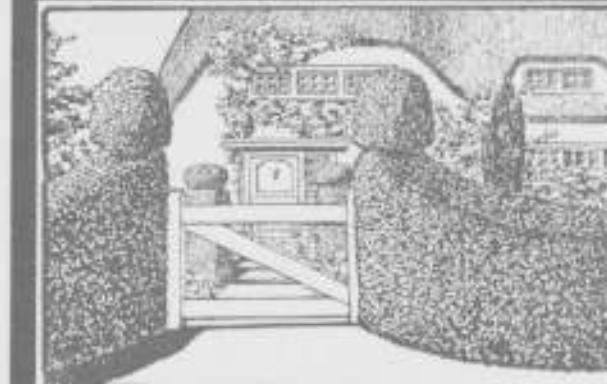
ELIAS P. BOMMEL
BOEKBINDER

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

ATELIER
VOOR
KERKELIJKE
EN
PROFANE GLAS-
SCHILDERKUNST.
CORNELIS STRAATEN
A. B. C. STRAAT.
UTRECHT.

GROENBLIJVENDE HAGEN
VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANNEENGESLOTEN HAAG
JAC. SMITS & Co.
BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

AUG. LACHAPPELLE
FABRIEK
PARKETVLOEREN

VERKOOP: KANTOREN
AMSTERDAM
ROTTERDAM DEN HAAG

GIDDING & ZONEN
DECORATIEF
SCHILDERWERK
GLAS IN LOOD

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

CHRISTOPHUNDUNMACK
VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLON.
DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK &
A. FIENEE

AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS
1^e JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROTTINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEVARANTEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

N. V. IJZERWARENHANDEL
VOORH. FIRMA I. M. DE VRIES

90-92 GELDERSCHEKADE • AMSTERDAM
TELEFOON N. 606

UITNOODIGING TOT BEZOEK AAN ONZEN
MONSTERKAMER
UITGEBREIDE COLLECTIE
YALE-, LIPS-, CORBIN-,
SAG-EN ZENA SLOOTEN
DEURKRUKKEN EN
ESPAGNOLETSEN
IN OUDE EN MODERNE STIJL
SPECIALITEIT: TOURNIQUETDEUREN

..BY ST. LAURENS"

**WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEM
UITMUNTEND
DOOR
STUL-en TOOM**

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTR. TEL. 4611

N.V. PAERELS'
MEUBLEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM TELEFOON
INTERC. NOORD
4541
ROKIN 128-130

N. V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 45
AMSTERDAM

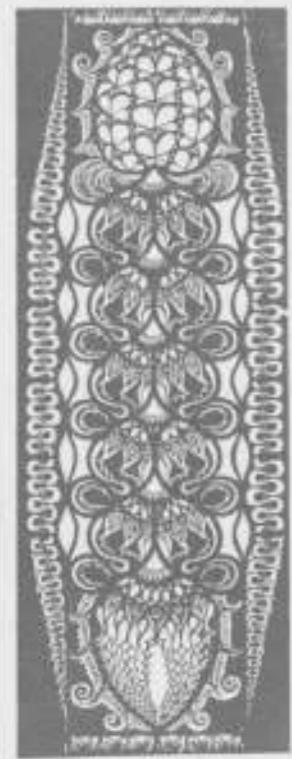
PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES. IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT
EENVOUDIG EN BILLIJK.
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ. ALSMEDE VOOR

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

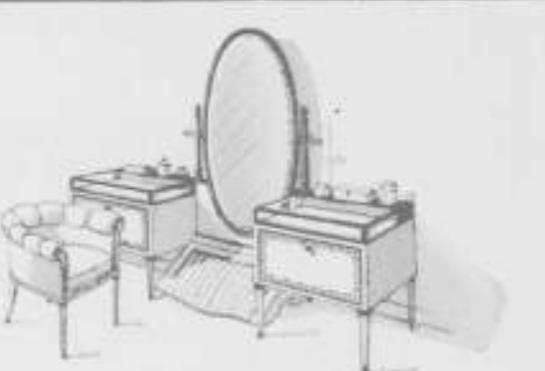
J. CALTEN
ADVISEEREND INGENIEUR
LID DER O.N.H.I.
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 5164
TIJDELIJK LEIDSCHEGRACHT 12

ADVIEZEN OP ELECTRO-TECHNISCH EN
WERKTUIGKUNDIG GEBIED

INSPECTIES VAN ELECTRISCHE
GELEIDINGEN, BLIKSEMLEIDERS ENZ
TEN BEHOEVE DER BRANDASSURANTIE

EXPERTISES EN SCHADEREGELINGEN

GEEN LEVERANTIES

Binnenaansicht van
Nusink & Zn.
LOEDSCHEGRACHT 12, AMSTERDAM.

MEUBLEERINCEN

BETIMMERINCEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

N.E.G.
DIR. F. KOSTER
GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

L-FLES & CO
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

**WILLIAMS &
WILLIAMS LTD**
RELIANCE WORKS CHESTER

STALEN EN BRONZEN
RAMEN EN DEUREN
LICHTE CONSTRUCTIEWERKEN

BIJKANTOOR HOLLAND
OUDKERKHOF 31 BIS
UTRECHT

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTEN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout.
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER
v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
□ □ TELEFOON Z. 5936 □ □
AMSTERDAM

**UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN**

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. R.)

GLASIN
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN - NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. R.)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

VAN OJEN EN CORET
DEN HAAG
ZOUTMANSTRAAT 47

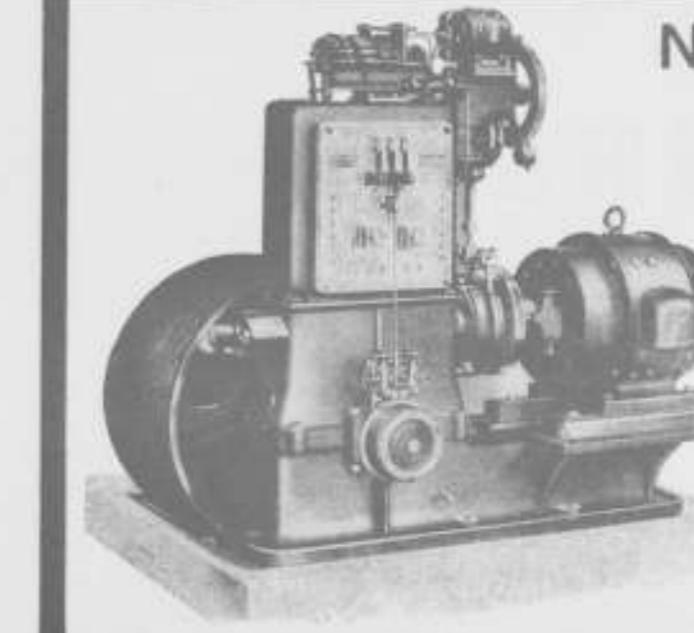
FOTOGRAFISCHE
INRICHTING VOOR
ARCHITECTUUR-OPNAMEN

REPRODUCTIES
NAAR Schilderijen
TEEKENINGEN ENZ.

J. DE WAAL & ZOON
UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

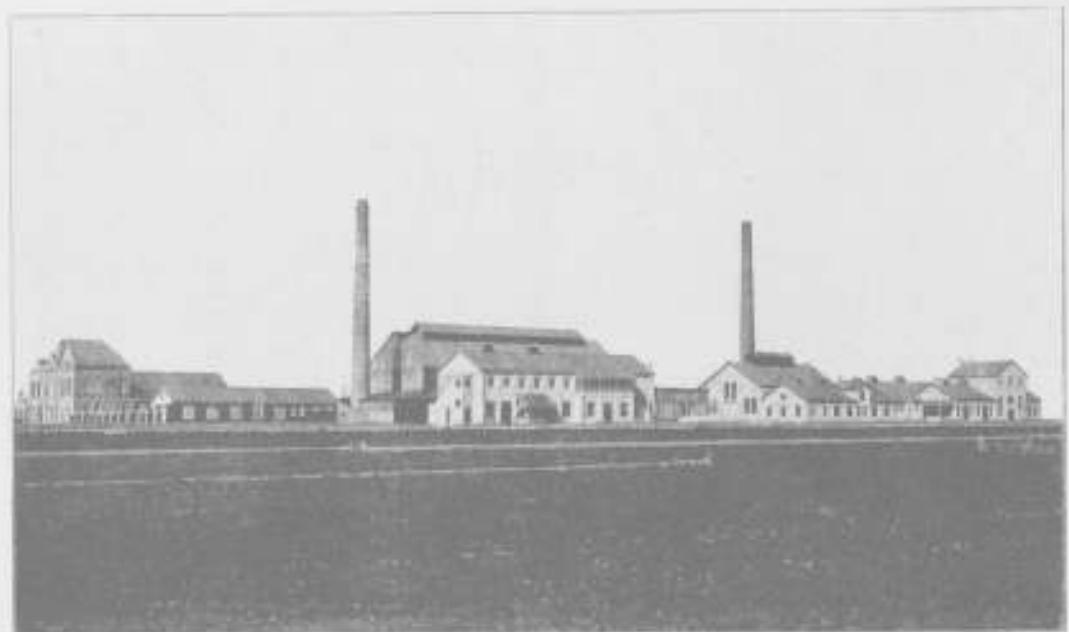
N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM

v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

FABRIEKGEBOUWEN DER N.V. CHEMISCHE FABRIEK „GEMBO“ TE WINSCHOTEN,
IN 1920 AFGEDEKT MET

„RUBEROID“ DAKBEDEKKING

OPPERVLAKTE PLM. 3000 M²

„RUBEROID“ IS BESTAND TEGEN STERKE ZUREN, LOGEN, GASSEN EN WORDT OOK
NIET AANGETAST DOOR ZWAVELDAMPEN UIT LOCOMOTIEVEN EN SCHOORSTEENEN.
MEER DAN 1500.000 M² REEDS DOOR ONS IN NEDERLAND GEDekt.

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM
TELEFOON INTERC. 11257 - 11258 - 11259 - 11260 - TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

N.V. MELCHIOR C.A. HOOGLAND - INGENIEUR
KUNSTSTEENMAKERIJ HEI-DY-NIMEGEN

DORPSTRAAT 86, HEI-DY-NIMEGEN
TELEFOON NIMEGEN 196 - 197

KUNSTZANDSTEEN
KUNSTHARDSTEEN
KUNSTGRANIET
EDELBETON

ARTIKELEN IN TERRAZZO
ARTIKELEN IN BETON

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEEKENING

R. CRUIJFF & ZN
AMSTERDAM TEL. N. 2701
CONCURRERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE
VAN

CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET-ARTIKELEN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON N° 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC'S. WAISVISZ & CO

167 WAGENSTRAAT
TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM: MARTELAAERSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HAARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • TUFSTEEN
BASALT-LAVA • SCHOOR-
STEEN-MANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL
SARPHATI STRAAT 175, AMSTERDAM. TELEFOON N 8824
OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37. TELEFOON N 1784

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND Onder GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC'S. WAISVISZ & CO

167 WAGENSTRAAT
TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM: MARTELAAERSGRACHT 15

Bakhuis & van Beek
LANGE BEESTENMARKT 14
TELEF. 3618 DEN HAAG
CLICHE'S

FIRMA H. FERMIN
DEN HAAG
N. HAVEN STRAAT 36—38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

**I.N.V. HANDELMATSCHAPPIJ
WAALSTEEN**
NIJMEGEN
STARINGSTR. 9

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN,
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBOREN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEEREN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

VERSCHEENEN BIJ DE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ DE HOOGE
BRUG, KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM,
EN ALDAAR (TEGEN OVERZENDING VAN HET
BEDRAG) OF BIJ DEN BOEKHANDEL TE
BETREKKEN.

KUPERUS' MAANDKALENDER 1922

UITGEVOERD IN STEENDRUK 3-4 KLEUREN,
12 BLADEN, GEDRUKT OP ZWAAR CHROMO-
KARTON, FORMAAT 30-21 c. M., GEHEEL
UITGEVOERD IN DEN TRANT, WAARIN
HOYTEMAS KALENDER WERD UITGEGEVEN.
DE PRIJS VAN DEZE, IN FINEGEVÖE-
LIGE KLEURENTEEKENING UITGEVOERDE
MAANDKALENDER IS F. 6.-

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
DE HOOGE BRUG, AMSTERDAM,
KEIZERSGRACHT 431 □ TELEFOON N. 3808

MEN GIREERE HET BEDRAG, F. 6.- PER
POSTGIRO NO. 10219.

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184^a
's-GRAVENHAGE

IJZEREN BRANDTRAPPEN

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZIET IN KOPER-
DIEPDRIJK VAN HET WERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGE-
VOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN
VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR,
ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ "DE HOOGE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEKLEURENDRIJK NAAR EEN PORTRET
FL. 20.—

EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEKLEURENDRIJK, EN GENUMMERD EN
GETEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

A.C. VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN

SCHERP CONCURRERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK "TRIO" WIJNANDS & Co. BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER- WERKEN D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON”
HAARLEM, HOUTMARKT 23

TECHNISCH DIRECTEUR: CONRAD FEHN

AFDELING KUNSTGIEWTWERK IN ZAND EN ZIRE-PEROU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETS, KRANSSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINEWERK IN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDELING KUNST SIERSMEEDWERK EN DRUFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVENONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN,
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDBEDRIJVEN ZICH DOOR DE
DEUGDELICHED
EN MATERIAAL
EEN ZELFDE KWALITEIT
LEVERT U **DE NED.**
NATUURSTEENHANDEL
P.J.M. X STOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 5/69 ROTTERDAM

TEGELHANDEL N. WAFELBAKKER & Co.
0 0 0 AMSTERDAM 0 0 0

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPIUISTRAAT TEL INT. 6422 NOORD
MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL 7046 NOORD

CERAMIQUE VLOERTEGELS UITVOERINGEN NAAR FABRIKANTEN VAN
HOLLANDSCHE TEGELS ONTWERP IN GLANS-, TERRAZZO- MOSAIK EN
FAYENCE TEGELS (WIT, GEKLEUROD EN VERSIERD) MAT-EN KUNSTGLAZUUR HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. "DE VEREENIGDE GLASVERZEKERING MAATSCHAPPIJEN"

DIRECTIE: P. CARRIERE EN J. G. CARRIÈRE

COMMISSARISSEN: F. J. VISMANS, DIRECTEUR DER INCASSO BANK, TE 's-HERTOGENBOSCH
MR. J. C. L. M. VAN GILE, ADVOCAT, PROCUREUR EN DIRECTEUR DER NEDERLANDSCHE HYPOTHEEKBANK, TE 's-GRAVENHAGE, GEDR.
MR. TREUSSART RIDDER V. RAPPARD, INSPECTEUR VAN HET MUNSTUFT- EN OPVOEDINGSWEZEN, TE 's-GRAVENHAGE
JHR. D. MICHELS VAN KESSENICH, LID DER PROVINCIALE STATEN VAN LIMBURG, TE NUTH

's-GRAVENHAGE TELEFOON H. 4261 CONRADKADE 56
H. H. ARCHITECTEN EN BOUWKUNDIGEN GENIETEN BIJZONDERE VOORWAARDEN
VESTIGT DE AANDACHT OP HARE SPECIALE AFDELING TER VERZEKERING VAN SANITAIRE
ARTIKelen, BESTAANDE UIT MARMER, PORCELEIN OF AARDEWERK TEGEN ZEER GUNSTIGE
VOORWAARDEN. VRAAGT VOORWAARDEN EN PREMIOPGAAF!

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN
HIJSCH-
EN
TRANSPORT-
WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES

AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
516

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERBIERING IN ALLE GENRES

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

BOUWHADEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

TEGELHANDEL N. WAFELBAKKER & Co
KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT 8 TEL. INT. 6422 NOORD
MAAZIJN EN GARDEN: 29 KERKSTRAAT 8 TEL. 7045 NOORD

P. M. DUYVIS & CO
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C.OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELIJK EN SMAAKVOL **SCHILDERWERK**

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
**GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS**
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253. NOORD

**BOUWHANDLE
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & C°**

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS, MODERNE WANDBEKLEEDING

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGLWERK
BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 26 - AMSTERDAM

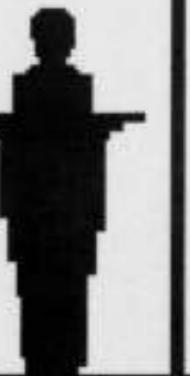
WENDINGEN

INTERNATIONALES
STUDIENFESTIVAL

TENTOONSTELLING
AMSTERDAM 1923

WENDINGEN

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

OTIS-LIFTEN
ELECTRICSH OF HYDRAULISCH
DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM
VERTRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN

UITKONDOREN HIER GEEVENDE OTIS-LIFTEN

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 545 - 7 TEL. 237 N.
AMSTERDAM

**AMSTERDAMSCH
ASPHALTFABRIEK
„DE VESUVIUS“**
v/h VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. 2. 3208, 3.

CEMENTMASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDE
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKD

The advertisement features a central logo consisting of a stylized 'W' and 'S' intertwined, with 'V' and 'Z' positioned below them. The word 'CENTRALE' is written vertically above 'VERWARMING' on the left, and 'SANITAIRE' is written vertically above 'INRICHTINGEN' on the right. To the left of the logo is a vertical illustration of a radiator, and to the right is a vertical illustration of a toilet and sink unit.

DE
REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVELD
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIJKS
R. N. BOLAND HOLST

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN - UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCHÉ TAAL

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA
ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAAT-
SCHAPPPIJ „DE HOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG.

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.—

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
"DE HOOGHE BRUG"
KEIZERSGRACHT 431
A M S T E R D A M
TELEFOON NOORD 3808

9
EN
10

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVELD
□ □ □ □
TYPOGRAF. OMSLAG
NAAR EEN TEEKENING
DOOR FRITS LENSVELT
□ □ □ □
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE INTERNATIONALE
THEATERTONSTESTEL-
LING. ZIJ WERD GEORG-
NISEERD OP INITIATIEF
VAN DE VEREENIGING
KUNST AAN HET VOLK TE
AMSTERDAM EN GEHOU-
DEN IN HET STEDELIJK
MUSEUM IN DE MAANDEN
JANUARI EN FEBRUARI
□ □ 1922 □ □

HET BEVAT REPRODUC-
TIES VAN DE INRICHTING
DER TENTOONSTELLING
VERDER REPRODUC-
TIES NAAR DECORS-ONTWER-
PEN EN FOTO'S VAN VELE
COSTUUM-TEEKENINGEN

DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDVELD
VERDER ARTIKelen VAN
DEN ENGELSCHMAN
EDWARD GORDON CRAIG
VAN DEN ZWITSER
ADOLPHE APPIA,
DE FRANSCHEN GASTON
BATY EN F. GEMIER
DE DUITSCHERS LEOPOLD
JESSNER EN OSKAR
FISCHEL, DE AMERI-
KANEN R. MACGOWAN
EN GEORGE NATHAN

EEN WENDINGEN NR
GEWIJD AAN HET THE-
ATER ALS BOUWWERK
IS IN VOORBEREIDING

OTIS-LIFTEN
ELECTRISCH OF HYDRAULISCH
DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REKOS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN
(HIERONDER ZIJN NIET GEREKENDE PUBLISCHEN)

FRED. STIELTJES EN CO
HEIZERSGRACHT 745-7, TEL. 237 N.
AMSTERDAM

**AMSTERDAMSche
ASPHALT FABRIEK
„DE VESUVIUS“**
VAN VAN DEN BERG & VIETOR
OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDER ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

**CENTRALE — SANITAIRE
VERWARMING & INRICHTINGEN**

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN BUD-
GETTINGEN TE GELIJKERTUJD MET ONS DE AAN-
LEID VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN EN AFVOERLEIDINGEN TE BESPREKEN, DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW GADLUK REKE-
NING WORDEN GEHOUDEN EN BEHOeft ER
LATER NIET GEHAKTE TE WORDEN.

BEDERT LAND ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOORZIEININGEN, CON-
TRALE VERWARMING, ENZ.,
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG WAGENSTR. 196

1921 DE 4 JAAR REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDE,
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
R. N. ROLAND HOLST

□ □ □
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCHÉ TAAL

□ □ □
DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

□ □ □
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA CAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETA-
RIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.—

□ □ □
ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
„DE HOOGE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld

□ □ □
TYPOGRAF. OMSLAG
NAAR EEN TEEKENING
DOOR FRITS LENSVELT

□ □ □
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN DE INTERNATIONALE
THEATERENTOONSTELLING.
ZIJ WERD GEORGANISEERD OP INITIATIEF
VAN DE VEREENIGING KUNST AAN HET VOLK TE
AMSTERDAM EN GEHOUDEN IN HET STEDELJK
MUSEUM IN DE MAANDEN JANUARI EN FEBRUARI
□ □ 1922 □

HET BEVAT REPRODUC-
TIES VAN DE INRICHTING
DER TENTOONSTELLING
VERDER REPRODUKTIES
NAAR DECORS-ONTWER-
PEN EN FOTO'S VAN VELE
COSTUUM-TEEKENINGEN

□ □ □
DE INLEIDING IS VAN
H. TH. WIJDEVeld
VERDER ARTIKelen VAN
DEN ENGELSCHMAN
EDWARD GORDON CRAIG
VAN DEN ZWITSER
ADOLPHE APPIA,
DE FRANSCHEN GASTON
BATY EN F. GEMIER
DE DUTSCHERS LEOPOLD
JESSNER EN OSKAR
FISCHEL, DE AMERI-
KANEN R. MACGOWAN
EN GEORGE NATHAN

□ □ □
EEN WENDINGEN NR
GEWIJD AAN HET THE-
ATER ALS BOUWWERK
IS IN VOORBEREIDING

INTERNATIONALE THEATERTENTOONSTELLING TE AMSTERDAM □ DETAIL VAN DEN HOOFDINGANG

WENNGEWA

ПРОДОВІЛІВІ · УМОВІ · ВІДНОШЕНІ · ФОН · СІРФОН · УПІ · ВІДНОШЕНІВІ · Ф · АМІЛІВІ

INTERNATIONALE THEATERTENTOONSTELLING IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM, GEHOUDEN IN DE MAANDEN JANUARI EN FEBRUARI 1922

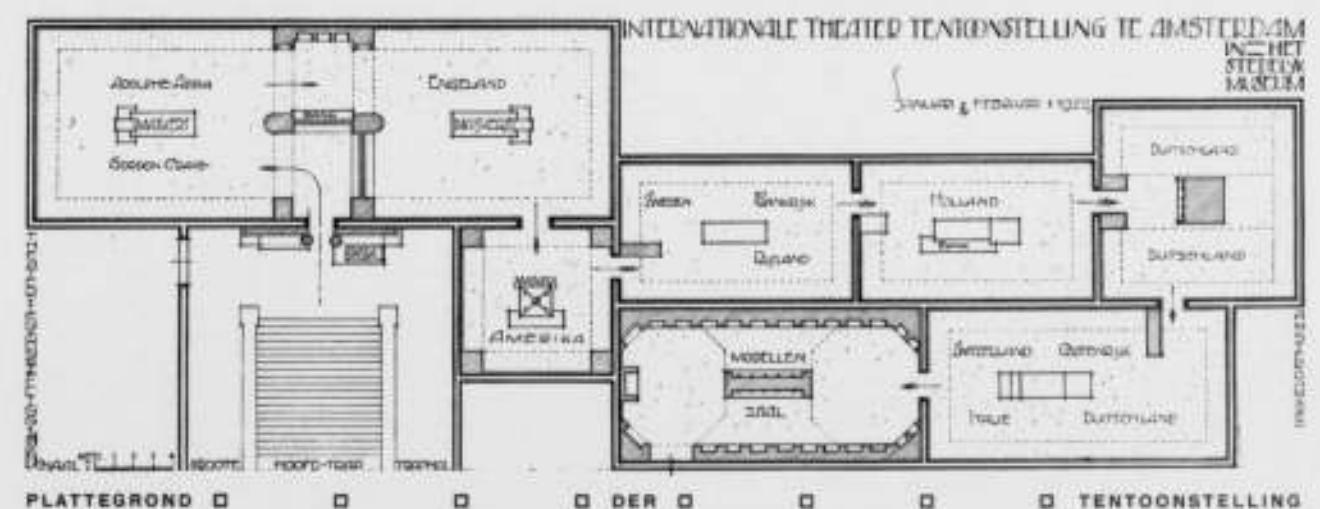
De vereeniging „Kunst aan het Volk“ te Amsterdam nam in den zomer van 1921 het initiatief tot het houden van een Theatertentoonstelling. De commissie, die deze expositie zou organiseren, werd saamgesteld uit de heeren: Mr. W. A. Bonger (Voorzitter), Frits Lensvelt, Jan de Meyer, Frans Mijnssen, C. Oosschot, Jhr. A. W. G. van Riemsdijk, Cornelis Veth en H. Th. Wijdeveld (Secretaris). Op kleine schaal aangevangen, groeide deze opzet tot een gebeurtenis, die internationale belangstelling tot zich trok. Het doel dezer tentoonstelling was, het geven van een overzicht van het Moderne Theater naar de opvatting en in de uitvoering der leidende acteurs, architecten, schilders en decoratieve-kunstenaars. Naast het ontwerp van het moderne theatergebouw, in opbouwende samenwerking ontstaan en steunend op de nieuwe begrippen der Dramatische Kunst, was de Enseneerings-kunst, het Theaterkostuum en het Masker opgenomen. In een daarvoor ingerichte bibliotheek en voordrachtszaal waren de boeken bijeengebracht, die de theorieën verkondigen, waarop het moderne toneel steunt en door welke het voorwaarts wordt gevoerd. In een serie voordrachten, gehouden door Edward Gordon Craig, Jacques Copeau, Oscar Strnad, Frits Lensvelt en H. Th. Wijdeveld, werd de levende ideeën vertoont. Hoever wij ook verwijderd moeden zijn van een nieuwe stijlperiode, toch vormt zich in het veelzijdig streven van geheel Europa en Amerika een richting, welke zal worden een algeheel volgen van eenzelfde principe: het principe eener vernieuwde dramatische kunst, groeiend uit en toebehorend aan den acteur; gesteund door den dichter, den componist en den architect. Hoewel naast het nieuwe Drama, als sociaal-cultureel verschijnsel, geen vraagstuk bij het herleven eener nieuwe „Kunst van den Acteur“, zoo belangrijk is als het Gebouw, de Tempel, waarin hij dat nieuwe drama zal ovoeren, is dit nummer van Wendingen slechts gewijd aan de inrichting der tentoonstelling en dat gedeelte van het toneel, dat wij het „Decor“ noemen; ongetwijfeld ongeschikte factoren bij den nieuwens opbloeï, maar toch niet geheel zonder belang. Het architectonische gedeelte der tentoonstelling, ... het theater als bouwwerk, ... was belangrijker, vraagt een geheel Wendingen-Nummer voor zich en langere voorbereiding. Dat nummer, geheel gewijd aan het Nieuwe Theater als Bouwwerk, is in voorbereiding en zal binnenkort verschijnen. De geheele tentoonstelling ging in April naar Engeland, en zal, na een expositié in Londen (in het Victoria and Albert Museum) en Manchester, naar Amerika worden overgebracht.

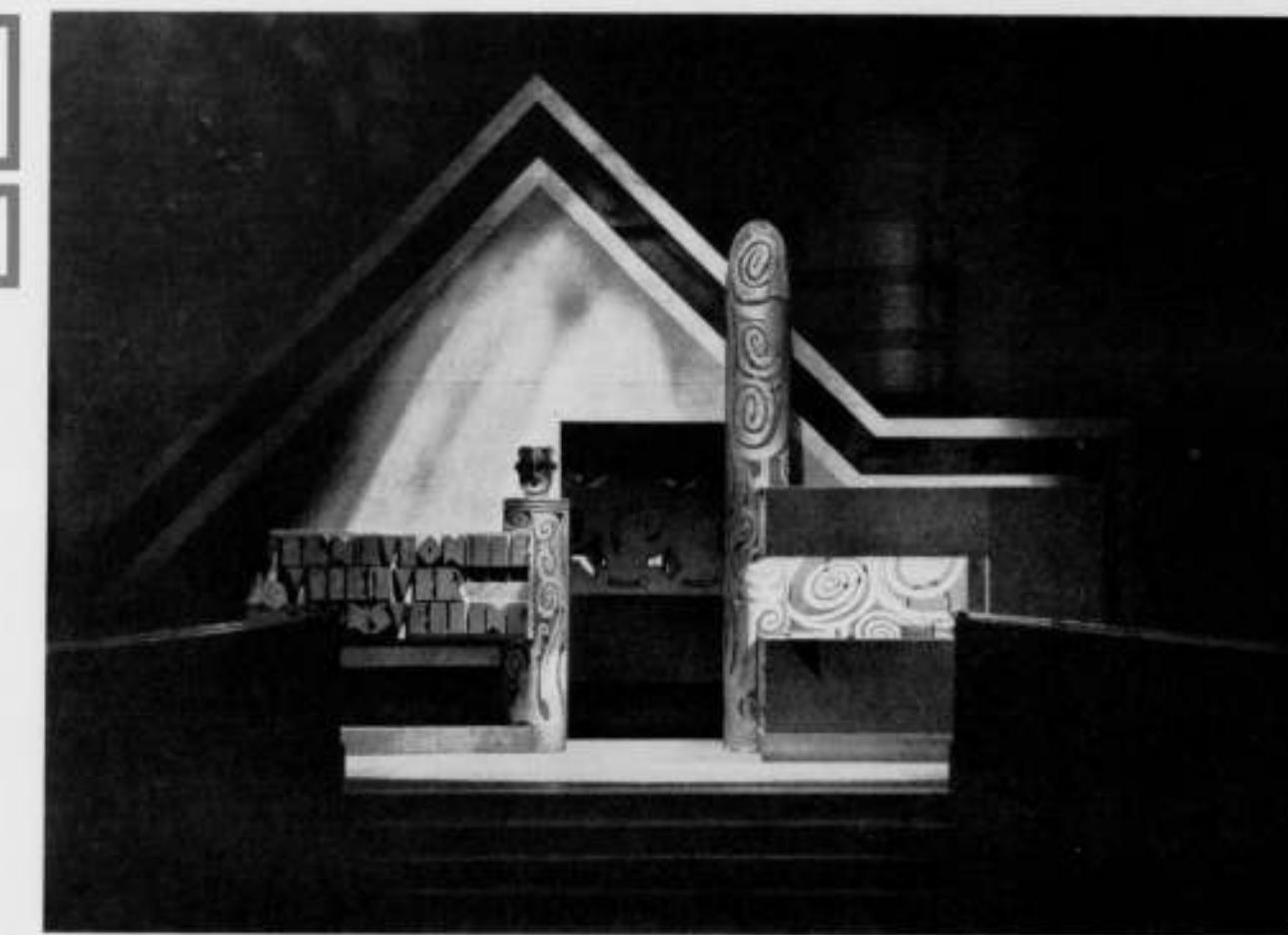
tijn van een nieuwe stijlperiode, toch vormt zich in het veelzijdig streven van geheel Europa en Amerika een richting, welke zal worden een algeheel volgen van eenzelfde principe: het principe eener vernieuwende dramatische kunst, groeiend uit en toebehorend aan den acteur; gesteund door den dichter, den componist en den architect. Hoewel naast het nieuwe Drama, als sociaal-cultureel verschijnsel, geen vraagstuk bij het herleven eener nieuwe "Kunst van den Acteur", zoo belangrijk is als het Gebouw, de Tempel, waarin hij dat nieuwe drama zal opvoeren, is dit nummer van *Wendingen* slechts gewijd aan de inrichting der tentoonstelling en dat gedeelte van het too-ssel, dat wij het "Decor" noemen;.... ongetwijfeld ongeschikte factoren bij den nieuwe opbloeï, maar toch niet geheel zonder belang.

Het architectonische gedeelte der tentoonstelling,.... het theater als bouwwerk,.... was belangrijker, vraagt een geheel *Wendingen*-Nummer voor zich en langere voorbereiding. Dat nummer, geheel gewijd aan het Nieuwe Theater als Bouwwerk, is in voorbereiding en zal binnenkort verschijnen.

De geheele tentoonstelling ging in April naar Engeland, en

tal, na een expositie in Londen (in het Victoria and Albert Museum) en Manchester, naar Amerika worden overgebracht.

□ □ □ HOOFDINGANG DERTENTOONSTELLING (IN DE HAL VAN HET MUSEUM) BIJ AVONDVERLICHTING □ □ □

THE LIVING SCENE □ BY GORDON CRAIG

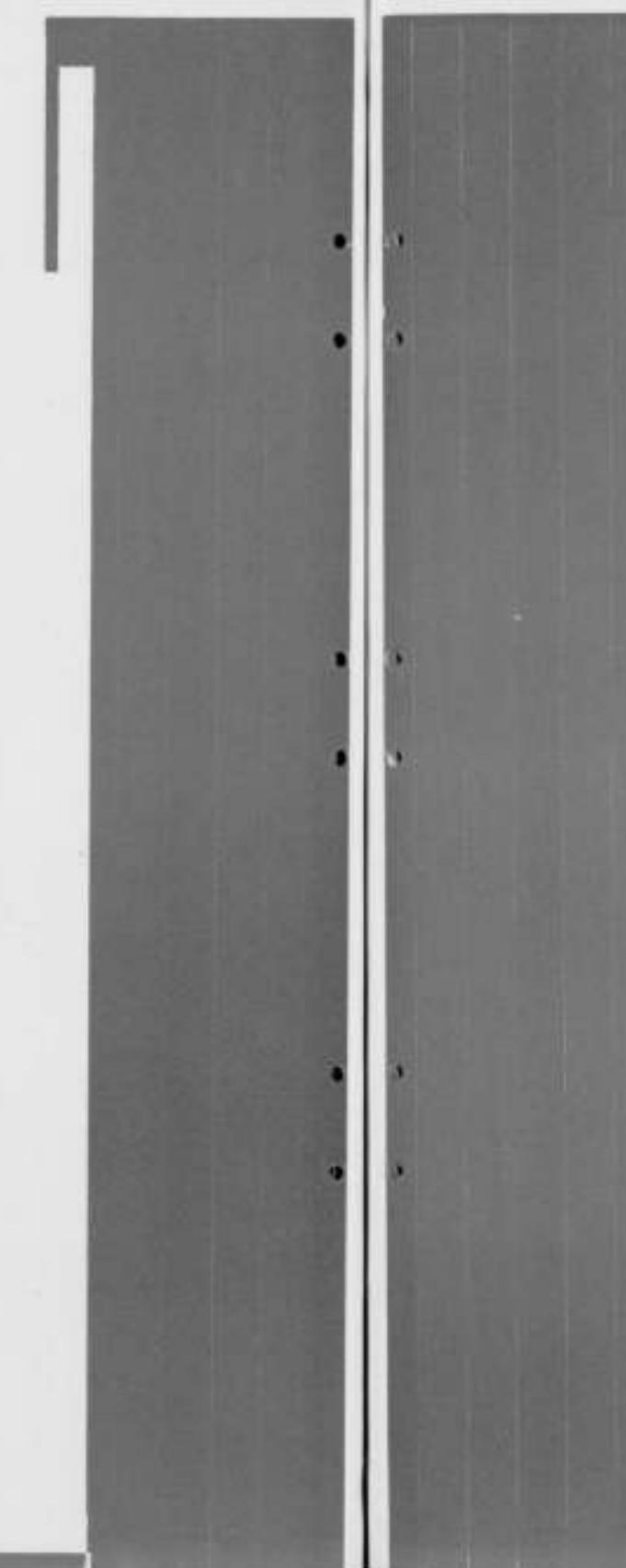
CESTLEDECORVIVANTAVECTOUTESAMACHINERIENOUVELLE

In these words some new scenic work of mine was described lately by a French writer, and I will take them as my cue. Scene must be living—seemingly alive—breathing as in Nature the Earth seems to breathe; its flanks lying spread out like the sprawling limbs of the striped tiger, its immense eyes opening wider and ever wider and then closing with the close of day, its locks fluttering in the breezes. When Scene becomes decoration it ceases to have quite the same value that it has when it lives and moves. The Earth on which we, the actors, play our parts is not exactly a decorative background. . . . Although at times it retires, although at times it is just decorative and no more—at times mere background—unnoticeable. But not for long, remember. Before many moments or hours are passed, it will advance and come to life. Sometimes it pushes us all into the background, sometimes it overwhelms, and then in a moment is become the quiet and lovely thing we are apt to take it always to be.

And Scene should be like this. And those of us who concern ourselves at all with Scene should remember what it is we have to interpret. If we have ever really

listened to the showers or basked in sunshine, we can but return to attempt to give life to our scene. The Poet peers at Man, and seeing, creates a living thing. Are we who are to create Scene to give birth to a dead thing, just because we will not first look at the Earth? Some say so. A fine idea indeed—a monstrous fine idea—to be asked to litter the stage with lumber, and then to suppose that this dead and dusty décor is to aid the Drama. A dull and staid and decorative nothing, which shall keep its place, be in good form, just because it's dead. It is about time to get that fixed idea out of the heads of everyone. It is time to make great changes—great reforms—if you don't object to the word. It is time to stop re-arranging the dead flowers in the vase; throw them away. Go out into the open air, for it is the season to sow fresh seed, and watch it tirelessly until a new plant begins to show above ground. Then, if the plant be hearty, any old ground will serve, and no amount of inclement weather can harm it. Avoid new arrangements of the old Sceneries, then, and plump for new principles; new roots must be established, new life must be desired.

The first thing a scene should have is mobility. And I think that if each artist will feel and think for himself,

□ □ □ GEZICHT NAAR DE HOOFDINGANG (RECHTS) EN NAAR DE ENGELSCHÉ ZAAL (LINKS) □ □ □

LE PRINCIPE DE LA MISE EN SCÈNE

PAR F. GÉMIER QU'EST—CE QUE LA MISE EN SCÈNE?

Qu'est-ce que la mise en scène?

La mise en scène est l'art d'extérioriser les sentiments, les caractères et les milieux d'une œuvre dramatique.

La mise en scène se compose de deux parties:

1° La mise en scène picturale, celle des décors, des costumes, qui relève de l'art du peintre.

2° La mise en scène psychologique, celle des caractères,

des sentiments, qui règle l'entrée, l'attitude, le geste, la diction, le silence, la marche et la sortie des protagonistes et des foules, celle qui fait apparaître le rythme général et qui matérialise l'âme de l'œuvre.

Cette dernière est la vraie mise en scène, celle qui importe au salut de l'ouvrage; c'est sa mise en vie, si vous voulez, sa mise en action. C'est le mécanisme des pensées, des réflexions, des émotions cachées dans le texte.

Malheureusement, la mise en scène picturale est visible et appréciée. La mise en scène psychologique est invisible, inappréciable et inappreciable.

La première — le cadre — n'est que décorative.

La seconde est purement morale: c'est le tableau, tableau de mœurs, d'humanité, constitué par la vie des

□ □ □ EERSTE EXPOSITIEZAAL INGERICHT VOOR ADOLPHE APPIA EN EDWARD GORDON CRAIG □ □ □

caractères et des sentiments. La mise en scène picturale doit se tenir au service de la mise en scène psychologique. Une pièce de Molière, de Racine, de Corneille, de Bécque, de Cirel, d'Ibsen, de Porto-Riche, de Courceline, peut se passer de la première, elle ne peut vivre sans la seconde. La première peut être vendue par le décorateur et le costumier; la seconde ne peut s'acheter, elle est un don.

Pour vous faire saisir encore mieux ce que je voudrais établir ici, voici le concours-type que j'offre à ceux qui briguent le titre de metteurs en scène:

Chaque candidat serait tenu de monter un ouvrage classique sans décor, devant une toile grise, sans costume, c'est-à-dire en veston ou en robe tailleur, avec des acteurs de talents moyens et dans un même laps de temps: trois semaines pendant lesquelles chaque chef de troupe s'enfermerait avec ses camarades, tels des prix de Rome, dans un théâtre ou dans une salle possédant une estrade.

Le premier élu serait celui qui aurait su tirer du texte et des artistes la meilleure interprétation, la plus vivante et la plus harmonieuse à la fois. Ce serait un concours de mise en scène psychologique pure, toute mise en scène picturale ayant disparu.

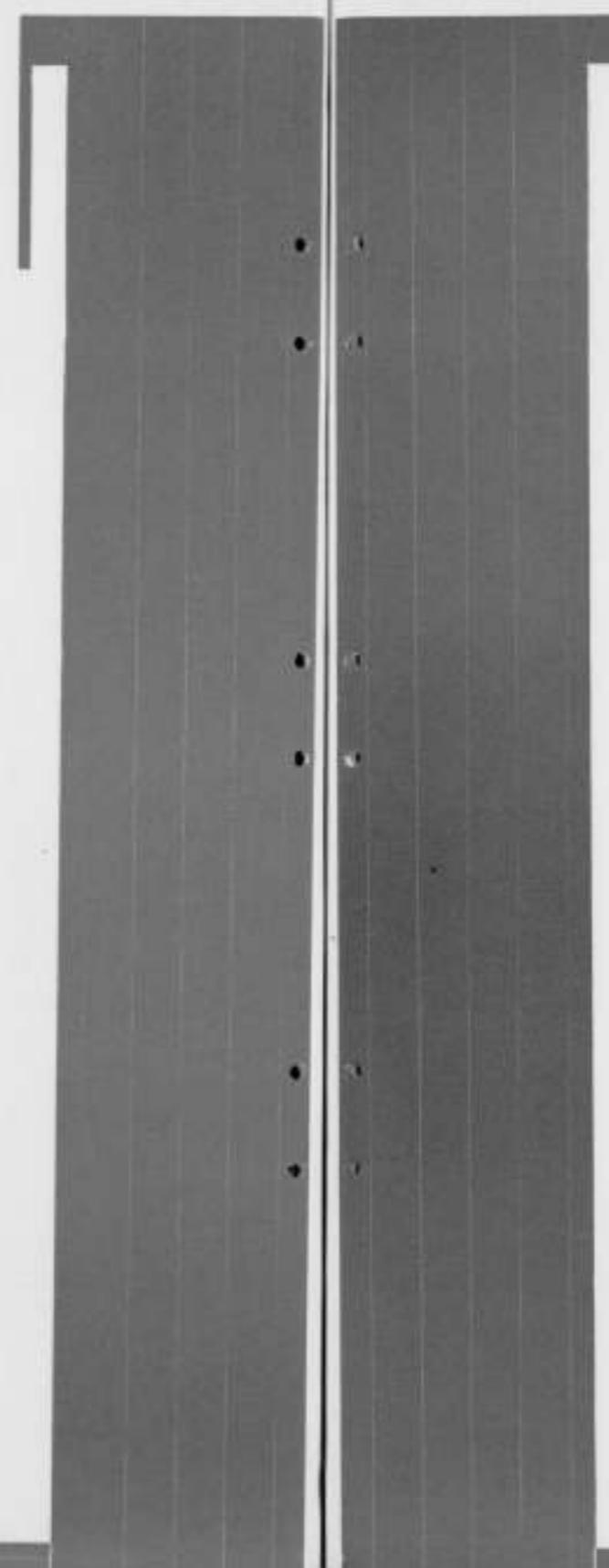
La pièce serait la même pour tous les candidats.

L'épreuve serait dure, surtout pour le jury: cependant, elle ne serait pas si fastidieuse que le peuvent être les concours de déclamation du Conservatoire où ce pauvre jury entend si souvent les mêmes scènes. D'ailleurs, le meilleur juge pour décerner la palme de metteur en scène serait encore le public.

Chaque phrase recèle sa mécanique: elle commande aux personnages soit un geste, soit un silence, soit un mouvement; telle doit être dite debout, telle autre doit être dite assise, telle autre encore doit être marchée.

Tout le mécanisme physique de l'interprète est commandé par le mécanisme psychologique contenu dans le texte. Rien ne doit être fait sans être motivé par le texte. Tout est dans le texte. L'interprète doit y trouver la reconstitution du cerveau et du tempérament de son personnage, le jeu de ses pensées. Si le dialogue a quelque valeur, l'acteur y trouvera un rôle de chair et d'os humainement construit.

□ □ □ HUNTLY CARTER IN "THE NEW SPIRIT IN DRAMA EN ART"
"My own idea of the finest form of national drama which this country will see adopted comprises a rhythmic conception of play, player, decoration and music."

□ □ □ EXPOSITIEZAAL VOOR ENGELAND, MET EEN DOORKIJK NAAR DE ZAAL VOOR APPIA EN CRAIG □ □ □

ART VIVANT OU NATURE MORTE? PAR ADOLPHE APPIA

L'art dramatique est en pleine évolution, et cette évolution ressemble beaucoup à l'anarchie. Plus que jamais nous éprouvons le besoin de nous entendre au sujet du théâtre, et de chercher en commun le principe qui pourra nous sortir du désarroi et de l'incohérence et nous guider vers un style auquel tendent nos désirs bien que nous ne sachions trop comment les formuler. Une exposition du théâtre répond donc à un vœu légitime, et nous ne pouvons qu'applaudir avec reconnaissance aux efforts faits dans ce sens par leurs organisateurs.

Pourtant, tout d'abord, une question s'impose: le théâtre peut-il être exposé? Et, dans ce cas, quels éléments nous offrira-t-il pour une démonstration intégrale? Car c'est bien là ce que nous cherchons.

L'art dramatique doit premièrement posséder un édifice qui lui soit consacré. L'architecture, malheureusement, ne s'expose pas. L'art du volume et de la pesanteur ne s'exprime pas par une maquette ou un dessin; ceux-ci ne s'adressent qu'aux professionnels. Chacun aura ressenti en quittant une salle de tableaux, par exemple, pour entrer dans une salle d'architecture, que si la pein-

ture avait bien été exposée dans l'une, l'architecture ne pouvait pas l'être dans l'autre; et que l'on passait ainsi d'une réalité tangible et achevée (la peinture), à une abstraction conventionnelle, linéaire et sans expression. Comme, en outre, l'architecture n'a de signification que mise au service de l'être humain, sa place ne semble pas être dans une exposition, où elle ne peut paraître qu'à une échelle réduite. Les salles de notre exposition destinées à l'architecture n'auront ainsi qu'un but étroitement pratique, sans pouvoir entraîner la conviction du laïque. Les diverses dispositions de la salle et de la scène, les combinaisons techniques et installations de l'électricien et du machiniste, sont également présentées en réductions abstraites, inaccessibles aux trois quarts des visiteurs. Si nous passons maintenant aux salles consacrées aux décors, l'espace ne nous autorisera de nouveau qu'à des réductions, maquettes et dessins plus au moins coloriés. Ajoutons-leurs des projets de costumes, où la qualité des étoffes et leurs effets pendant le mouvement des acteurs ne s'expriment pas dans l'immobilité d'un dessin, et nous aurons tout ce que le théâtre est en mesure de fournir à des salles d'exposition. Il n'y manque plus, à titre de documents, que des livres et des partitions, des photographies ou des portraits, et

EXPOSITIEZAAL VOOR NEDERLAND, OP DEN VOORGROND HET MODEL VOOR HET VOLKSTHEATER TE AMSTERDAM

pour être complets, les instruments de musique dont l'ensemble constitue l'orchestre moderne.

Est-ce vraiment là ce que nous venons chercher au théâtre et ce que nous lui demandons? L'art dramatique n'est-il que la juxtaposition de ces moyens inanimés?

Mettons les choses au mieux et supposons de véritables scènes avec des personnages au milieu de décors proportionnés à leur taille: sera ce du théâtre?

C'est le mouvement qui met en branle (le terme, ici, est juste!) l'art dramatique, de même que la première mesure battue par le chef d'orchestre entraîne avec elle toute la symphonie, que l'orchestre à lui seul ne contenait pas même en germe. Pour nos yeux, l'essence du théâtre c'est le mouvement. Or, peut-il être exposé? Certainement! Mais il faut pour cela disposer de beaucoup, beaucoup de temps...

L'art dramatique, — le théâtre, que nous voulons exposer, — commence au mouvement; tout ce qui précède celui-ci n'est qu'un matériel utile, sans doute, et fort intéressant, mais non pas indispensable, et qui, par conséquent, ne saurait représenter le théâtre.

Nous aurions donc d'un côté l'édifice, l'installation de la scène, les décors et les costumes, — de l'autre des êtres vivants et mobiles, les acteurs, dont la présence

est bien la condition sine qua non de l'existence même du théâtre. L'art dramatique est avant tout l'art de la vie; et cette vie peut, à la rigueur, s'exprimer sans édifice, ni décoration; car l'espace et le temps indéterminés lui suffisent.

Quelle est donc le souci qui nous pousse toujours de nouveau à exposer nos recherches dans le domaine d'apparence si arbitraire du matériel décoratif?

Autrefois la mise en scène se résument dans la peinture du décor, sur toiles verticales découpées et placées en successions formant perspective. La tâche du régisseur se bornait à fixer le groupement et les évolutions des exécutants au milieu de toute cette peinture verticale, en tenant compte de la contradiction qui existe entre des toiles à deux dimensions et des acteurs qui en ont trois. Il faut attribuer le développement prodigieux de la peinture de décors au luxe croissant de l'opéra et du ballet; il correspondait suffisamment aux conventions du chant et d'une danse figées dans de formules toujours les mêmes, pour que le spectateur accepte sans trop s'en apercevoir le non-sens technique qu'on lui imposait ainsi.

Mais le souci de la vraisemblance et du réalisme au théâtre est venu bouleverser nos habitudes. Tout d'abord nous avons chargé la peinture des notions histo-

EEN DER EXPOSITIEZALEN INGERICHT VOOR DUITSLAND, OOSTENRIJK, ITALIË EN ZWITSERLAND

riques, géographiques et sociales qui comportait un texte serrant la vérité plus près qu'autrefois. Mais bientôt l'action même s'est imposée réaliste, et la peinture ne pouvant correspondre au jeu des acteurs, la question des deux ou trois dimensions s'est posée toujours plus impérieuse: d'une main le metteur en scène retenait encore par une longue habitude la peinture; mais, de l'autre, il appellait de tous ses voeux une plasticité (praticabilité) que la peinture lui refusait. Il en est résulté une grande diminution dans les lieux choisis par les auteurs en vue de ne placer leur action que dans un cadre qui fut facile à représenter. Nous en étions là quand la danse — sous l'impulsion puissante des sports sans doute — s'est peu à peu émancipée. Le corps vivant et mobile s'est affirmé, et, chose de première importance, en dehors des vraisemblances psychologiques d'une action dramatique déterminée. Il a pris rang de moyen d'expression à lui seul. De ce jour la peinture des décors avait vécu! Sa mort est, hélas, fort lente — à notre gré du moins — mais elle est irrévocable; et la vérité esthétique représentée par le corps vivant a définitivement triomphé. — Actuellement pour tout ceux qui s'occupent sérieusement du théâtre, c'est l'acteur et son jeu, le danseur et sa plastique rythmée et mobile

qui commandent au matériel décoratif, et jusqu'à l'agencement de la salle et de l'édifice consacrés au théâtre. Nous sommes enfin libre! — Il nous reste à témoigner de notre liberté par des actes; et c'est pourquoi nous avons des expositions du théâtre. Avec ces expositions nous entendons démontrer la suprématie du corps vivant de l'acteur sur le décor inanimé — de l'art vivant sur la nature morte. Reste à savoir si nous employons des moyens suffisamment démonstratifs. Tout d'abord pensons au visiteur, car, là comme ailleurs, se trouvent mêlés les laïques et les professionnels, et notre démonstration doit être suffisamment approfondie pour intéresser l'homme du métier, et assez brillante pour entraîner la conviction du laïque. Les deux choses sont-elles conciliables?

Bien que le mouvement soit en lui-même indépendant de toute ambiance, il est cependant désirable de lui offrir un espace accidenté, qui en fasse valoir les épisodes et les nuances; c'est-à-dire de lui opposer des obstacles. A cet effet l'auteur, et par lui l'acteur, doivent compter sur une souplesse absolue du matériel inanimé. Nous voici donc en face d'obligations tout à fait différentes de celles que la peinture nous imposait abusivement. Car le mouvement émane d'un corps à trois

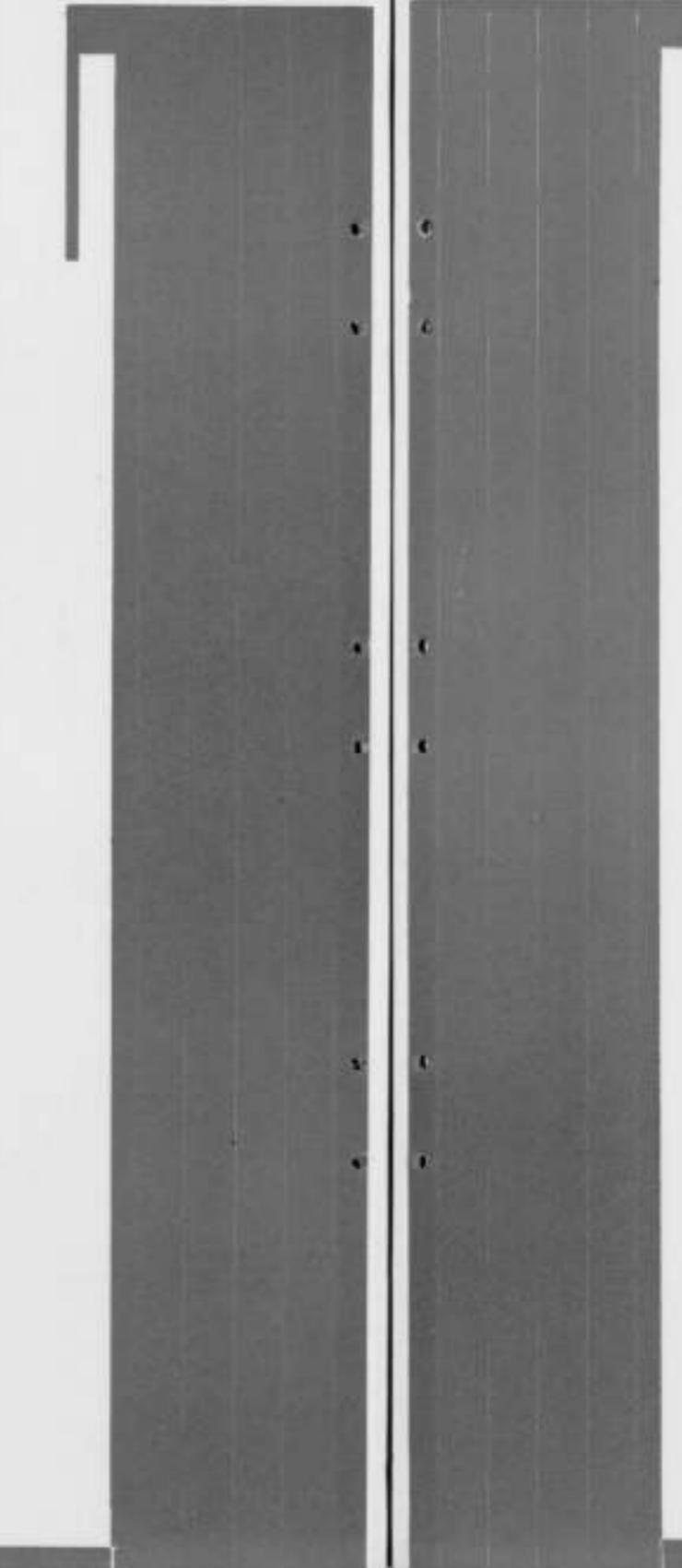
□ □ EXPOSITIEZAAL VOOR AMERIKA MET DOORKIJK NAAR DE RUSSISCHE EN DE FRANSCHÉ AFDEELING □ □

dimensions, et il semble bien que si nous voulons le servir cela doive impliquer le rejet définitif de la peinture sur toiles verticales, ou, du moins, la réduire à peu de choses. Puisque l'espace ainsi conçu dépend exclusivement des évolutions de l'acteur, c'est à l'acteur seul que seront destinés nos projets. L'acteur ne peut rien préciser sans l'auteur dramatique. La hiérarchie normale sera donc: l'auteur, l'acteur, l'espace. Mais, prenons garde, cette hiérarchie est organique: l'auteur ne peut pas s'adresser à l'espace sans passer premièrement par l'acteur! C'est d'avoir négligé cette vérité technique fondamentale qui nous a plongés dans l'anarchie en matière de mise-en-scène. — Nous touchons donc là au nœud de la question.

La majorité de décors et maquettes présentées dans nos expositions s'appliquent à des pièces déjà connues, et cherchent à réaliser un tableau issu directement de l'imagination de l'auteur ou du peintre décorateur, sans avoir passé hiérarchiquement par l'acteur. Evidemment l'acteur y est pris en considération bénévolement; on lui laisse quelque place; l'on tient approximativement compte du jeu qu'on lui suppose, et l'on va même jusqu'à rendre plastiques et praticables les emplacements qui doivent entrer en contact positif avec ces trois dimensions vi-

vantes; puis l'on cherche par des procédés enfantins à unir tant bien que mal cette praticabilité de rencontre avec la belle peinture verticale et découpée. Pourtant l'ensemble du tableau est toujours considéré comme pouvant se suffire à lui-même; l'acteur y est placé par condescendance, car il est là un incontestable trouble-fête. L'on va même si loin dans les dessins exposés que les décors n'y sont pas représentés dans leur réalité, c'est-à-dire tels qu'ils sont dans l'accord boiteux des deux et des trois dimensions, mais tels qu'ils seraient sans ce pénible dilemme! Le dessin d'un décor devrait toujours donner aux visiteurs l'impression exacte de sa réalité sur la scène, tel qu'il sera une fois construit, et sans atténuation hypocrite (en particulier pour le sol et le pied des toiles); si non il est un mensonge et contribue sensiblement à troubler le jugement du visiteur.

De notre hiérarchie normale résulte qu'une exposition de décors ne sera plus celle de dessins ou maquettes représentant de la peinture, mais simplement de projets d'espaces conditionnés par la présence vivante et mobile de l'acteur, elle même placée sous les ordres de l'auteur dramatique; et il faudra confirmer ce principe hiérarchique par la composition et la probité du dessin. Or, comme ces espaces n'auront de signification — et

□ □ □ EXPOSITIEZAAL INGERICHT VOOR DE TOONEELMODELLEN UIT VERSCHILLENDEN LANDEN □ □ □

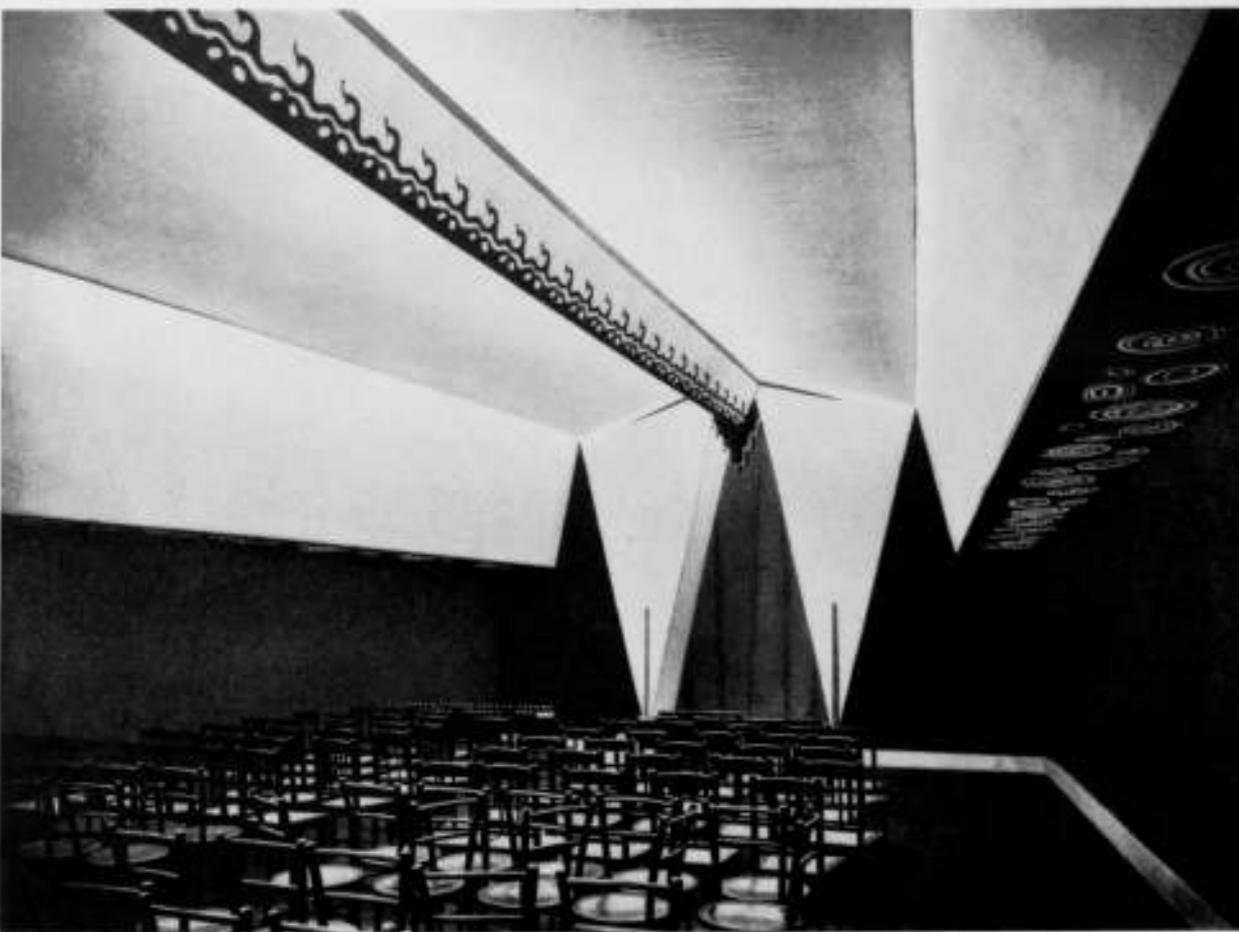
partant d'expression — que par la présence mobile de l'acteur, leurs simples dessins ou maquettes donneront l'impression vive de l'incomplet, et feront désirer au visiteur la présence du corps vivant qui seul les a motivés. Si alors nous bornons là les éléments d'une exposition du théâtre, elle ne sera pas démonstrative pour le grand public et manquera son but; car elle ne s'adresse qu'à ceux des hommes du métier capables d'aimer en leur imagination ces décors déserts et sans vie. Il faudrait donc lui adjoindre son complément naturel; et ce complément c'est le mouvement!

De ceci il résulte qu'une exposition du théâtre, pour être complète, devrait présenter d'une part les espaces destinés au mouvement; de l'autre le mouvement qui a inspiré et conditionné ces espaces; l'un sans l'autre reste fragmentaire. Or, le mouvement d'un côté et l'espace de l'autre ne sont pas encore du théâtre. C'est de leur rencontre et de leur fusion que jaillit l'étincelle qui allume la vie scénique et en propage le feu. Cela seul est capable d'entrainer la conviction de tous. De plus, l'on ne peut guère s'imaginer le mouvement sans l'espace, et nous aurions ainsi deux expositions en une: d'un côté les salles destinées à l'architecture, aux installations techniques, aux décors, maquettes et costumes; de l'autre les grandes salles agencées pour la composition changeante de l'espace à trois dimensions et à l'échelle du corps humain. Les premières salles seraient permanentes; les autres, accessibles pendant les heures de démonstrations vivantes et de représentations, animées par des acteurs, chanteurs, danseurs.

Arrêtons nous un moment à ces dernières salles. Elles constitueront la justification et l'explication des sacrifices très sensibles, consentis dans les salles de dessins et maquettes. Le visiteur aura été surpris devant l'exposition des espaces inanimés, il éprouvera le besoin salutaire d'un complément, et ce sentiment de vide sera pour lui le commencement de la sagesse! Il faut le lui faire éprouver. Alors, l'ouverture des salles où l'animation de l'espace mort et la fusion des deux éléments en une synthèse vivante se consommera sous ses yeux — le sortira du doute et sera pour lui la libération d'un long préjugé. A lui seul il n'aurait probablement pas cru cette union possible; il fallait le témoignage de ses yeux. Nous, professionnels, nous sommes dans l'obligation de lui en offrir le moyen.

Dans mon ouvrage: *L'œuvre d'art vivant*, j'ai étudié la conformation que l'espace doit prendre pour s'associer aux formes et aux mouvements de l'être vivant; et j'en

BENEDENZAAL IN HET MUSEUM, INGERICHT VOOR DE INTERNATIONALE VOORDRACHTEN GEZIEN NAAR HET PODIUM

ai conclu que l'espace ne participe pas à la vie du corps s'il épouse ses formes, mais, au contraire, en leur opposant une résistance. A cet effet, la composition de l'espace ne disposera que d'un petit nombre de lignes. Ce seront: l'horizontale, la verticale, l'oblique (plan incliné) et leurs combinaisons, tel, par exemple, l'escalier qui offre au corps un genre de complicité à laquelle aucune autre combinaison ne peut prétendre. Cette simplicité permet au matériel une forme maniable. Ce seront des pelots de dimensions variées et soigneusement mesurées dans le but de se combiner et s'emboîter entre eux et construir ainsi des escaliers, des terrasses, des plans inclinés, soutenus, s'il le faut, par des piliers également à angles droits, des tentures perpendiculaires, des paravents etc.; tout un jeu de plots basé sur les formes rectilignes par opposition aux contours arrondis du corps, aux courbes trajectoires des mouvements. Ces constructions peuvent se modifier sans autre appareil qu'une main d'œuvre intelligente et bien renseignée. Ajoutons que la démonstration sera d'autant plus concluante que la couleur et le costume seront uniformes, pour laisser la parole entière à l'espace et aux mouvements seuls, et ne pas occuper les yeux par des éléments après tout secondaires. Les pelots seront tendus de toile

de bâche; les costumes seront élémentaires, soit un maillot noir sur le corps nu, laissant le cou, les bras, les jambes et les pieds découverts et nus (c'est le costume d'étude pour la Rythmique Dalcroze), ou bien, dans les mêmes conditions, une courte tunique. Pour ces démonstrations l'éclairage tombera exclusivement d'en haut, dans le but de faire nettement valoir les formes du corps en mouvement et la construction plastique du décor. Donc jamais de rampes! L'expérience a prouvé qu'il était bon de tamiser et répandre régulièrement la lumière au moyen d'une mousseline teintée de jaune-or. Les changements dans ces pratiques se feront sous les yeux du spectateur; car, ici, le rideau ne trouve pas son emploi puisque nous voulons démontrer et non pas cacher. — Toute cette disposition est celle de l'institut Jacques Dalcroze. — Les derniers jours de l'exposition, l'on pourra tenter des représentations positives, en observant toujours la simplicité obligatoire. L'on pourrait même s'hardir encore jusqu'à représenter des pièces dont la tenue ne serait pas en contradiction trop flagrante avec le principe adopté.

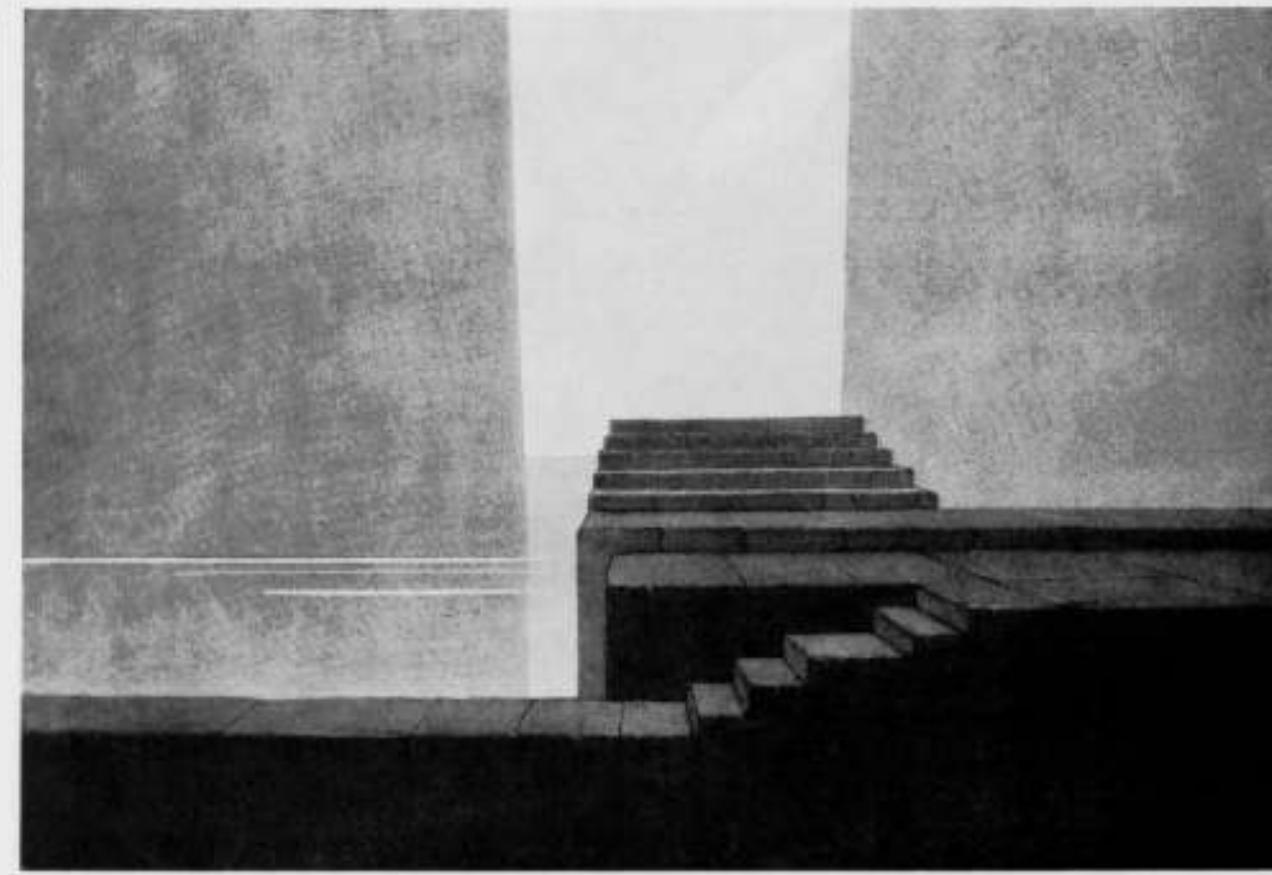
Ces salles de synthèse seront un terrain d'expérience; car l'art de la mise en scène restera toujours empirique; elle deviendront aussi une pierre de touche pour l'art

BENEDENZAAL IN HET MUSEUM, INGERICHT VOOR DE INTERNATIONALE VOORDRACHTEN GEZIEN NAAR DE THEATERBIBLIOTHEEK

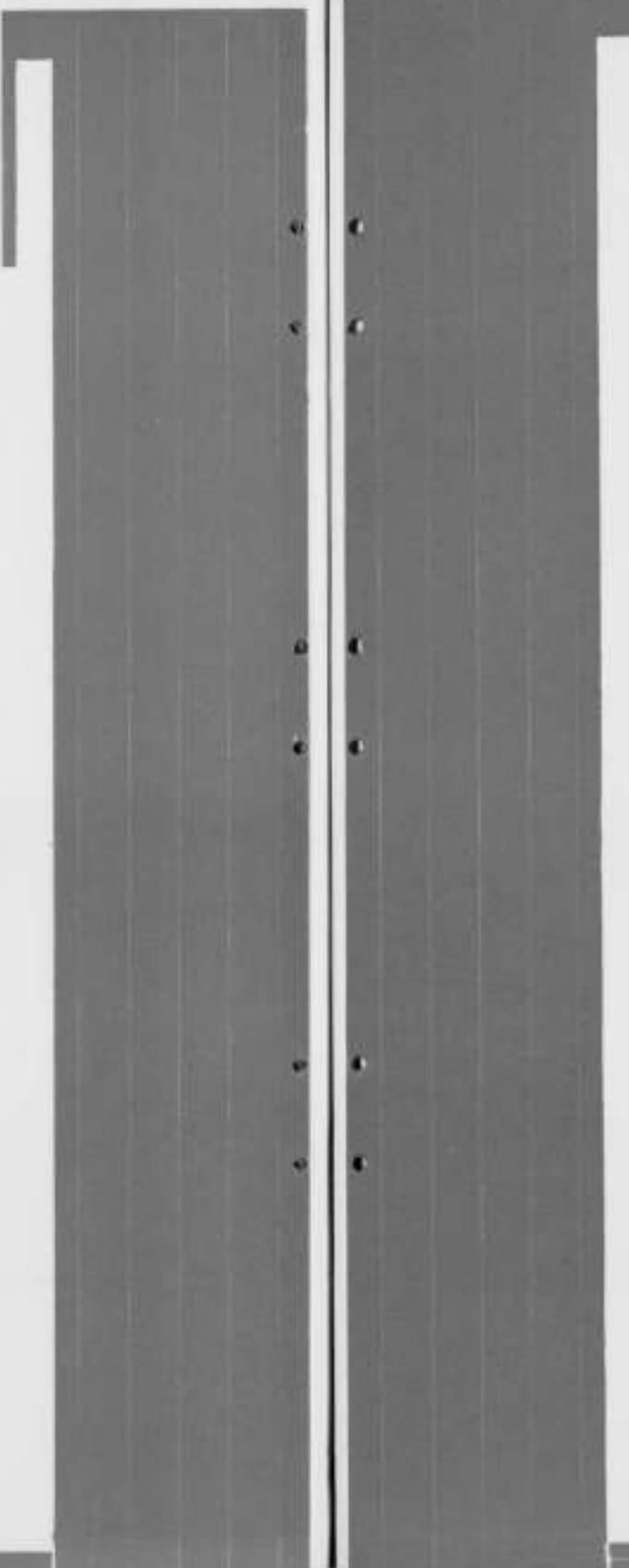
dramatique; et les auteurs y trouveront des renseignements précieux; l'exposition de ce travail les entraînera certainement à y participer; et de là à une entente féconde avec les spectateurs il n'y aura qu'un pas! L'exposition du théâtre sera devenu un organisme vivant! La place manque, ici, pour développer un tel sujet; que l'on me permette, avant de terminer, de mentionner certaines données indispensables à la réforme de l'art dramatique et que j'ai déjà mentionnées dans: *L'œuvre d'art vivant*, qui se trouve ici au salon de lecture. Pour entrer dans le domaine de l'art, nos mouvements ont à modifier leurs durées successives; cette transition ne saurait aller arbitrairement; elle doit donc émaner d'un principe dont nous puissions accepter la tutelle. Actuellement, nous ne possédons que la musique à cet effet; elle est l'expression indubitable de notre âme, et, par conséquent, issue de notre plus secret vouloir. Il est donc indispensable d'en transfuser les éléments par le rythme, dans notre organisme. Jacques Dalcroze, on le sait, en a découvert le procédé. Sa Rythmique corporelle procède de l'intérieur à l'extérieur, sans chercher son inspiration au dehors d'elle-même. La beauté de ses exercices n'est qu'un résultat naturel; et c'est ainsi qu'elle seule peut instaurer l'équilibre esthétique de notre être intégral. Sous sa discipline notre corps devient un instrument merveilleux aux ressources infinies. A son contact l'espace s'anime et participe aux proportions vivantes du mouvement; la fusion représentative est ainsi consommée. — L'on me demandera quels rapports peuvent bien exister entre ce phénomène et nos théâtres modernes. C'est justement en nous occupant de réformer la mise en scène que tout le problème de l'art dramatique se remet en question; car il est clair que l'un et l'autre sont étroitement solidaires. L'une des erreurs actuelles est de vouloir réformer l'un sans rien changer à l'autre; et même d'appliquer de nouveaux principes à des pièces qui ne les comportent aucunement. Du reste, combien de nos directeurs de théâtre ne mettent-ils pas sur la scène des pièces auxquelles ils n'auraient jamais songé sans ce seul prétexte! L'émancipation du corps nous a libérés au point de vue représentatif, mais pas encore en ce qui concerne l'art dramatique lui-même. Nous vacillons, écrasés sous le bagage du passé, sans oser encore le secouer complètement, et troublés par les possibilités nouvelles qui ont devancé le dramaturge. Par exemple, la valeur expressive de l'escalier a été reconnue, et certains directeurs en mettent partout, sans le moindre

DECORS VOOR RYTHMISCHE GYMNSTIEK DOOR ADOLPHE APPIA (ZWITSERLAND)

discernement. L'on a même placé, dernièrement, une orgie romaine tout entière sur un escalier; terrain mal choisi pour l'exercice de la volupté! — La période est de transition, et pour la dominer il faut en prendre nettement conscience. Nous savons, actuellement, que les mouvements, les formes, les lignes, la fumière et les couleurs sont à notre disposition; les dogmes de l'ancienne mise en scène sont renversés; mais nous n'avons pas encore réalisé combien ils avaient pesé sur la conception même de notre production dramatique et lui ont suggéré ou imposé des formes toujours les mêmes. Toujours le cadre fatidique de nos scènes veut dominer notre imagination; et cela va si loin qu'un spectacle sans spectateurs nous paraît dépourvu de sens; comme si la vie artistique du corps vivant devait nécessairement s'exhiber! La convention très arbitraire de nos salles et de nos scènes, les uns vis à vis des autres, nous en impose toujours! — Si l'on veut bien y réfléchir, tout dans le développement de la vie moderne tend vers une transformation du théâtre, — de l'idée même que nous nous en faisons; et le cinématographe exerce, là du moins, une influence salutaire. Aussi avons nous tort d'affection les mêmes édifices à la fois au répertoire courant et aux recherches nouvelles; leur cadre rigide opère par suggestion un retard très sensible aux résultats de nos efforts vers la liberté. Abandonnons donc ces théâtres à leur passé qui s'en va mourir, et con-

DECORS VOOR ORPHEUS (VAN GLUCK) DOOR ADOLPHE APPIA (ZWITSERLAND)

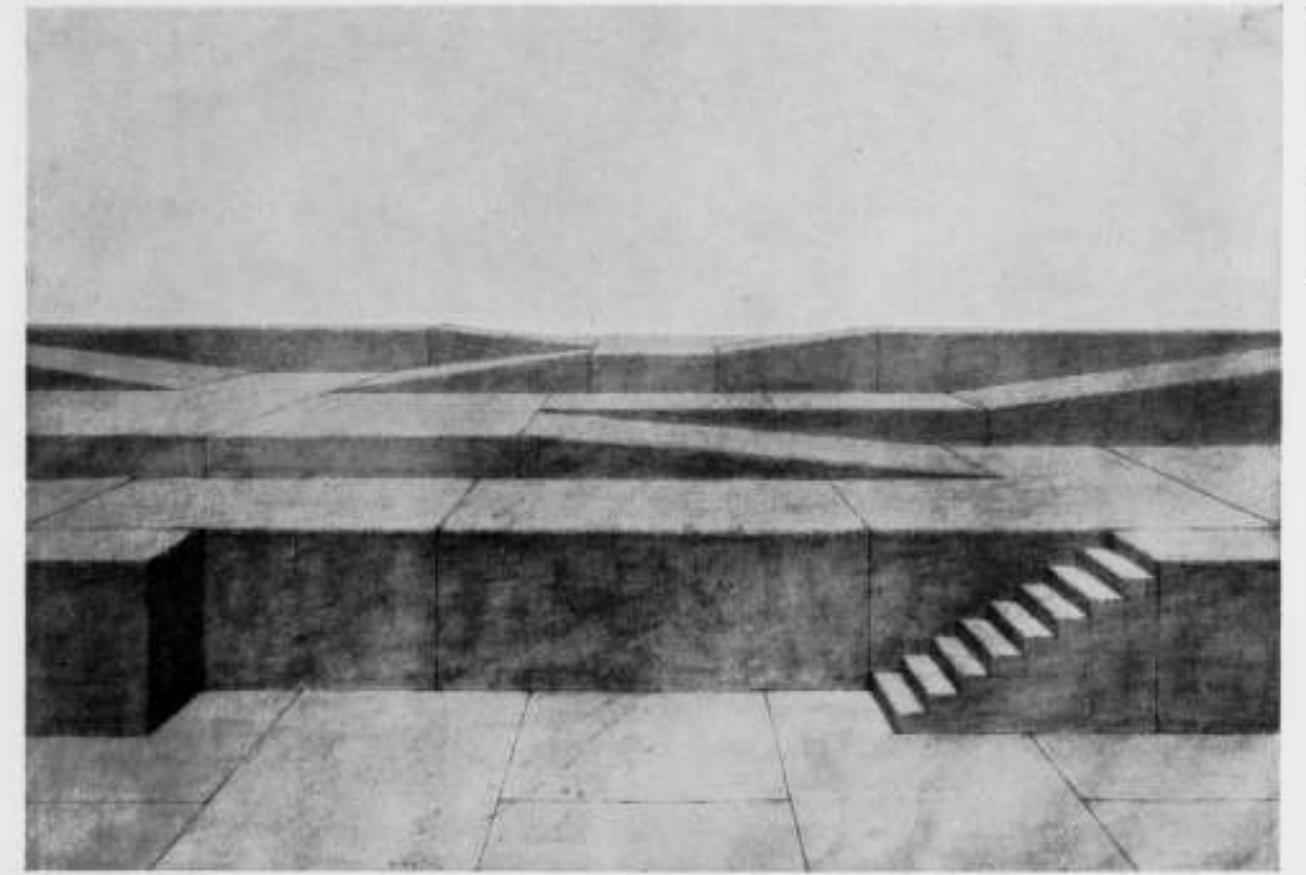
ceux que l'âge ou les infirmités retiendront sur leur siège de spectateur. L'art, alors, vivra parmi nous! C'est cet art là que nos expositions doivent préparer; c'est à lui que tous nos efforts doivent tendre, dans quelques domaines qu'ils s'exercent. Et nous saurons alors que l'art, dans sa forme la plus noble est un geste de subordination réciproque dépassant de beaucoup nos aspirations étoïtement personnelles. — L'influence d'une semblable institution ne peut pas être mesurée; elle s'étendra sur toute notre culture pour en être le régulateur et le vivifier. Le peintre, le sculpteur, le poète, ne chercheront pas à exprimer dans leurs œuvres ce que l'art vivant peut seul réaliser; et les auteurs et artistes, occupés dans notre salle, se garderont d'emprunter aux beaux arts et à la littérature les motifs que le mouvement contredit. Le goût du public en sera épuré; cela élèvera son jugement et le rendra propre à collaborer toujours davantage et plus efficacement au grand œuvre.

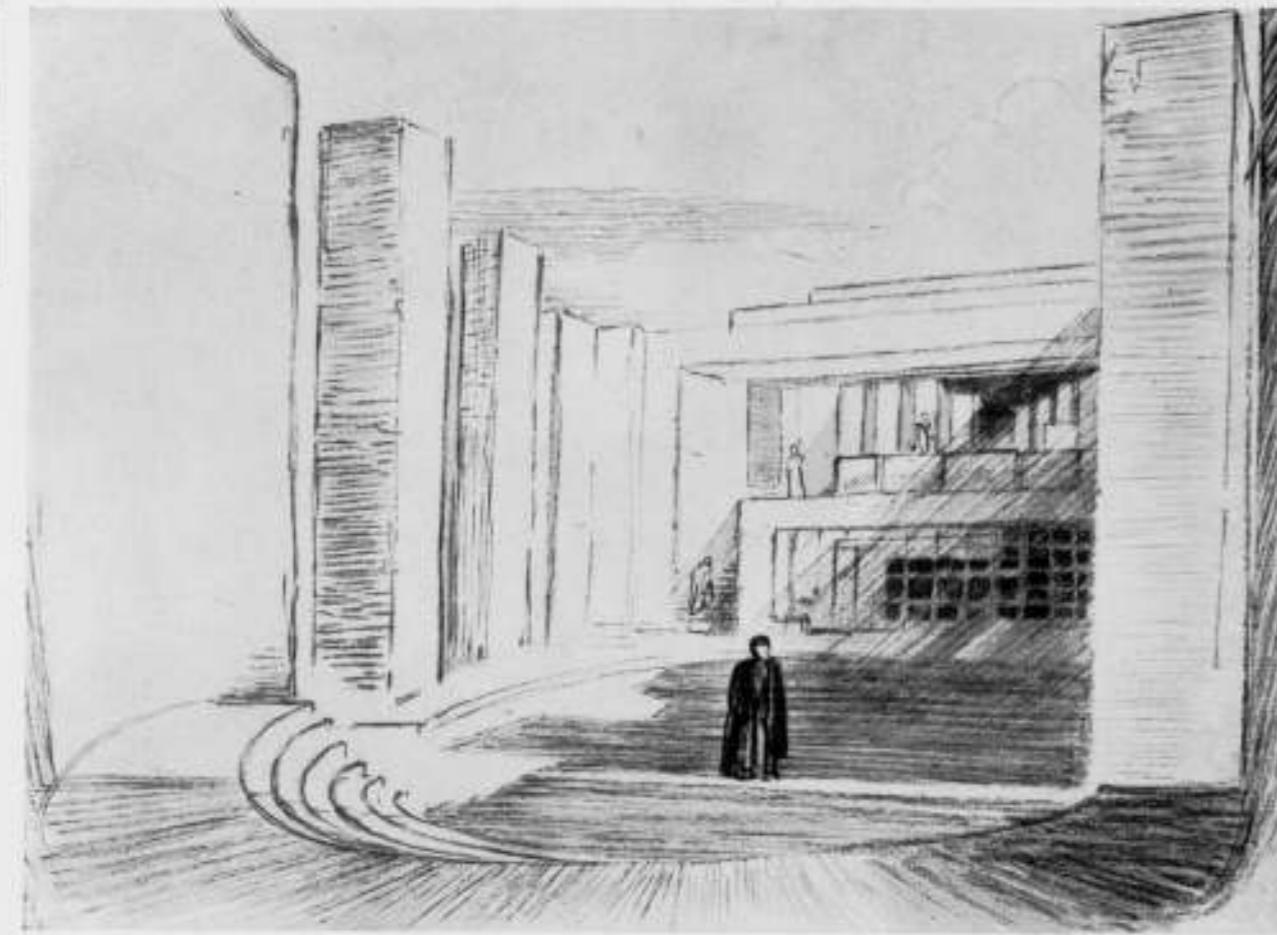
Ceci est un rêve d'avenir! Pourtant, rien n'empêche qu'il se réalise un jour si nous commençons dès maintenant à préparer son avènement. Les expositions du théâtre prennent un caractère d'avant-garde; et ce sont moins les metteurs en scène que les auteurs qui souffrent encore du poids des traditions mortes, et d'une routine invétérée. En effet, nous l'avons dit, la conception du théâtre doit s'affranchir; nos dramaturges ne réalisent pas encore leur liberté et continuent à tenir le théâtre en suspicion, ou à s'y soumettre passivement. Comment leur en vouloir? C'est donc à nous, metteurs en scène, qu'incombe le soin de les convaincre, et nos projets devraient tous témoigner d'une bienheureuse émancipation! L'on ne peut douter qu'en ceci l'exposition d'Amsterdam ne remplisse brillamment sa mission. Octobre 1921.

ADOLPHE APPIA IN ZIJN BOEK: „DIE MUSIK UND DIE INSZENIERUNG“ MÜNCHEN 1899

Bei jedem Kunstwerk sollen wir unbewußt den harmonischen Zusammenhang empfinden, welcher zwischen seinem Inhalt, den zu dessen Mitteilung aufgewandten Mitteln und dieser Mitteilung selbst besteht. Scheint uns eines der Mittel für diese Mitteilung nicht erforderlich zu sein, oder wird uns die offenkundige Absicht des Künstlers, d. h. das was er zum Ausdruck bringen will, durch die Mittel, die er dafür anwendet, nur unvollkommen mitgeteilt, — kurz, macht sich irgend ein Mißklang in der Gesamtwirkung der Kunstschöpfung fühlbar, so wird unser ästhetischer Genuss dadurch beeinträchtigt, wenn nicht ganz zerstört.

Jene Harmonie wird um so mehr in Frage gestellt, je zahlreicher die Faktoren sind, welche das Kunstwerk enthält. Das Drama (worunter ich jedes für die Bühnen-aufführung geschriebene Stück verstehe) ist aber durch die große Zahl der Mittel, welche der Künstler aufwenden muß, um es mitzuteilen, von allen Kunstwerken das Anspruchsvollste."

□ SCHETS-ONTWERP VOOR EEN OPENLUCHTTHEATER □ DOOR EDWARD GORDON CRAIG (ENGELAND) □

DER KAMPF UMS THEATRALISCHE VON PROFESSOR OSKAR FISCHEL

□ □ □ □ □ □

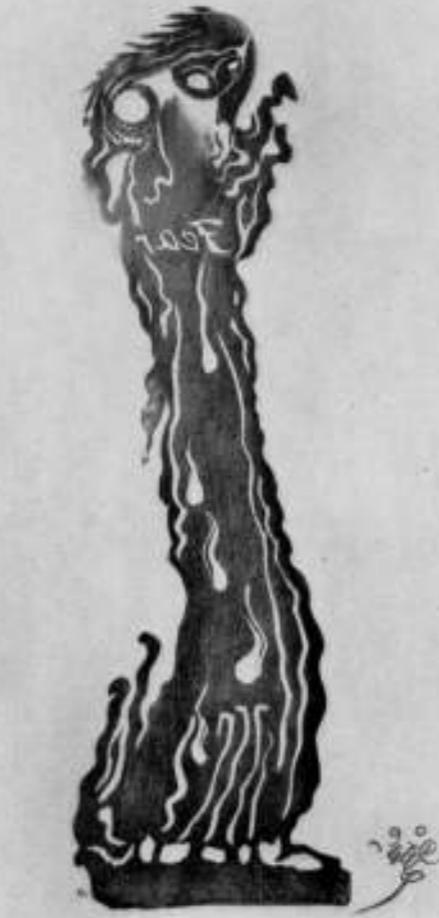
Seit fast hundert Jahren gilt das Wort *theatralisch* als Tadel. Genau solange gibt es keine eigentliche Theaterkunst, und jemehr davon geredet und geschrieben werden darf, um so gründlicher scheint bei Künstlern und Publikum der eigentliche Sinn dafür verloren. Deshalb muß heute, in den Wehen einer neuen Gesellschaft und darum auch einer neuen Kunst, der seitsame Kampf gekämpft werden, um dem *Theatralischen* sein Recht auf das Theater zurückzuerobern. Und wo ums Spiel gekämpft werden muß, leiden nicht die Kämpfer, sondern das Spiel.

Vom Altar hat im Altertum und Mittelalter die Bühne ihre Gesetze bekommen, wie in der Renaissance vom Hof. Aber seit mit der Revolution der neue Machthaber, der Bürger, seinen Intellekt und seine vermeintliche Bildung zum obersten Gesetz machen durfte, ist wie alle anderen Künste auch die Theaterkunst so planetenfern vom Menschen fortgerückt, daß die ungeheure Kluft erst jedesmal mit besonderer Anstrengung überbrückt werden muß. Es ist kein Theaterpublikum, dem

sein Intellekt fortwährend die Mahnung zuraunt, sich nichts vormachen zu lassen.

Im Bayreuther Festspielhaus hat gegen Stumpfheit und Mißverständ und gegen jene Trägheit, der alles Große und Ganze im Neuen besonders lästig oder komisch scheint, der Riesenwill eines einzelnen erzwungen, was früheren Zeiten im Theater als das Naturgemäße galt: das kirchliche und höfische Publikum kam gehoben zum Fest, ein Fluidum erfüllte Szene und Zuschauerraum; wer oben aufrat und drunter saß, verstand die Vorstellungswelt des anderen und war für ihn da, der Spieler des geistlichen Mysteriums für den zur Andacht Bereiten, der Darsteller von Helden und Fürsten für die anspruchsvolle Gesellschaft im festlichen Saal, in Logen und Rängen. Herüber und hinüber flutete das gleiche Element, wo heute da oben das Neue oft um der Neuigkeit willen versucht wird, drunter die gemachte öffentliche Meinung Angst vor sich selbst hat und heute als Plunder verwirft, was sie gestern bejubelte.

Uns ist dies Unbewußte nur noch vor dem Ballett geblieben. Hier spricht der Eindruck zu unverbildeten Instinkten und lebhaften Trieben; hier sind wir wahr und wirklich wir selbst und dieser Wahrheit stehn und antworten wir auf jede Anregung. Dieses auf Flügeln der

MARIONET (VREES) DOOR EDWARD GORDON CRAIG (ENGELAND)

Freude, der Wünsche, der Phantasie durch Musik und Rhythmus, durch Vers und Gebärden, durch Farbe und Linie und Licht sich-selbst-entführt werden ist, wie jeder Kunst, auch des Theaters eigentlichstes Element. Immer fand sich sein Wesen jenseits vom täglichen Leben; in dieses Jenseits lockte es den Zuschauer und Hörer durch Anklänge und Erinnerungen an Höhepunkte des Daseins, an immer Wiederkehrendes und sich Verjüngendes im Dionysoskult der Alten, im Osterspiel des Mittelalters und in den heroischen Tragödien und den tollen Komödien seit der Renaissance.

Dies Wünschen, Erinnern, Nach- und Voraus- und immer Über - sich - hinaus - leben hat die Phantasie ganzer Generationen mit Einschluß der Künstler in einem Grade gebannt, den wir uns heute nur mit Neid vorstellen können. Darum mußte der rationalistische bürgerliche Impressionismus der letzten Generationen und die eigentliche Theaterkunst einander wesensfremd bleiben. Aber so oft es eine Theaterkunst gab, hatten die bildenden Künstler ihren Anteil daran, oder die Darsteller waren vom bildnerischen Geist beseelt, der ihre Zeit beherrschte.

HEKS UIT MACBETH □ DOOR C. LOVAT FRASER (ENGELAND)

Heute ist eine neue Generation auf dem Wege, die alle Instinkte vor die Bühne mitbringen wird; keinen „Zuhörerraum“ wird man ihr mehr an Stelle des Zuschauerraums bieten dürfen, aber auch keinen Doktrinismus wie die Stil-, Relief-, Dreh- und andern Bühnen, keine Szene, die nach Schlagworten gebaut oder gemalt ihr eigenes Leben neben den Darstellern lebt, noch Darsteller, deren Stil zur Szene nicht paßt, kein Knarren der Maschine statt der Sprache des Kunstwerks.

Wir wollen wieder Theater spielen sehn, wie es in alter Zeit war; denn jene Zeiten sagen uns, daß wir auf dem rechten Wege dazu sind. Diese wieder lebendig werdenenden alten Instinkte fürs Ganze, ihr gemeinsames, untrennbares Spiel ist das Neue, Moderne, und nur was für sie in ihrer Totalität gedacht und gedichtet ist, es sei in Versen, Tönen, Gesten, Farben, Formen, wird der Zeit gemäß und darum über alle Moden hinaus modern sein. Alles was dort vorn wirkt, ist erlaubt, ja geboten, um Auge, Ohr, Gemeingefühl im gleichen Rhythmus zu erschüttern. Man will keine Farbe mehr dulden, die nicht zur Stimmung paßt, und darum hat bald für den ewig

□ □ TWEE COSTUUMTEEKENINGEN (VOOR JUDITH) □ □ DOOR CHARLES RICKETTS (ENGELAND) □ □

knalligen weißen oder rubinroten Strahl des Reflektors die letzte Stunde geschlagen, aber das Licht in allen koloristischen Brechungen hat eben erst seine Mission begonnen. Keine Gebärde und kein Schritt, die nicht vom unsichtbaren Band der Stimmung, des Verses, der Töne abhinge. Man hat so lange gegen die Deklamation gewettet, daß heute kaum noch Verse hörbar sind, der Gesang ist seit Wagners Postulaten um jede Biegksamkeit gekommen, und jeder Musik sind die damals angenommenen kramphaft abgerissenen Gesten der schlimmste Feind.

Rampenlicht wurde als unnatürlich verschrien; statt dessen zeigt der Reflektor den durch die Schminke schwitzenden Mimen, den offenen Mund des Sängers, den goldenen Aschantizahn der Diva in vollster Klarheit. Gemalte Laubbögen müssen „natürlich“ im Licht des Scheinwerfers unnatürlich wirken, denn sie gehören dem Stil des zauberhaft unwirklichen Lichtes an, das von der Rampe aufstieg und die poetische Kluft zwischen Bild und Wirklichkeit legte. Die Kreuzung dieser Stile, so und so vieler Richtungen in den Ausdrucksmitteln hat zur amüsichen Verwirrung des Auges und der Instinkte geführt. Seit der Renaissance erworben war die Wunderwelt mit ihren Göttererscheinungen, Verwand-

lungen und strahlenden Lichteffekten, der ganze zauberhafte Schauplatz, auf dem an den Alltag kein Schritt, keine Gruppe, kein Satz, kein Ton mehr mahnnte, weil alles durch Rhythmus, Klang, Vers, Musik und Licht wie in verzauberte Ferne gerückt den Zuschauer und Hörer in seine Sphäre lockte. Dies Paradies hat man gegen banale Natürlichkeit und technischen Aufwand auf die Erde herabgebracht, und die entgöttete Welt schuf sich da oben das Abbild ihrer selbst, das sie brauchte oder das nur sie ertragen konnte. Der antike Tragöde stand da für den Gott und Heros, der Komiker für den Dämon, der Mysterienspieler für den Heiligen oder seinen Widerpart, der Spieler, Sänger, Tänzer der Renaissance für ein Stück der festlichen Architektur oder des Gartens, das auch in Bewegung seine Rolle als fließendes Ornament, als gefestigter Rhythmus bewahrte. Statt dessen öffnet sich heute der riesige Bühnenausschnitt mit kleinen „natürlich“ spielenden Menschlein, ohne jede Fühlung mit dem Rahmen und den Linien des Bildes, das sie ohne irgendwelche geheim fühlbare Bannung unmöglich erfüllen konnten. Es hat jede Komposition des Bühnenbildes damals aufgehört, und in die Kunst wurde eine Bresche geschlagen wie keiner andern Zeit. — Noch heute haften wir selbst bei Leistungen

COSTUUMTEEKENING DOOR ALBERT RUTHERSTONE

□

□ (ENGELAND) □ □ □

berühmter Regisseure in diesen künstlerischen Unmöglichkeiten: Gestalten irgendwo in irgendwelchem Bühnenbild herumstehend, Gruppen irgendwo verzettelt, Züge von Menschen zerreißend, ohne Spannung und Fühlung, statt im Rahmen geballt irgendwie an Axen und Linien sich zu schließen, die allein den Raum beherrschen lassen. Nichts Neues will hier geschaffen sein — über jene willkürlich und pietatisch gerissene Bresche hin bietet uns die Tradition ihre Hand, aus der Diaspora der Kunstmittel die große und segensreiche Einheit eines Ganzen wieder heraufzuführen. So sicher wie auf eine Zeit des Spezialistentums eine Zeit der Synthese folgen muß, so sicher hilft sich der mit allen Sinnen erwachte und harmonisch gebildete Geist der neuen Generation hindurch zum Ganzen des lebendigen Kunstwerks, das organisch gegliedert und durchspielt vom Rhythmus jene jenseitige Welt des eigentlichen Theaters, wie es immer war, neu schaffen wird.

Da vorn, auf der Bühne, in der Arena, darf und muß alles irgendwo spielen, nur nicht auf unserm eigenen Niveau, auch nicht an unsern Raum erinnern, unsre Stimme, unsre Gebärden kopieren. Denn aus dem täglichen Leben darf im Theater nur das Publikum kommen; es schafft wie in jeder Kunst, auch die Kunst da vorn mit, aber das

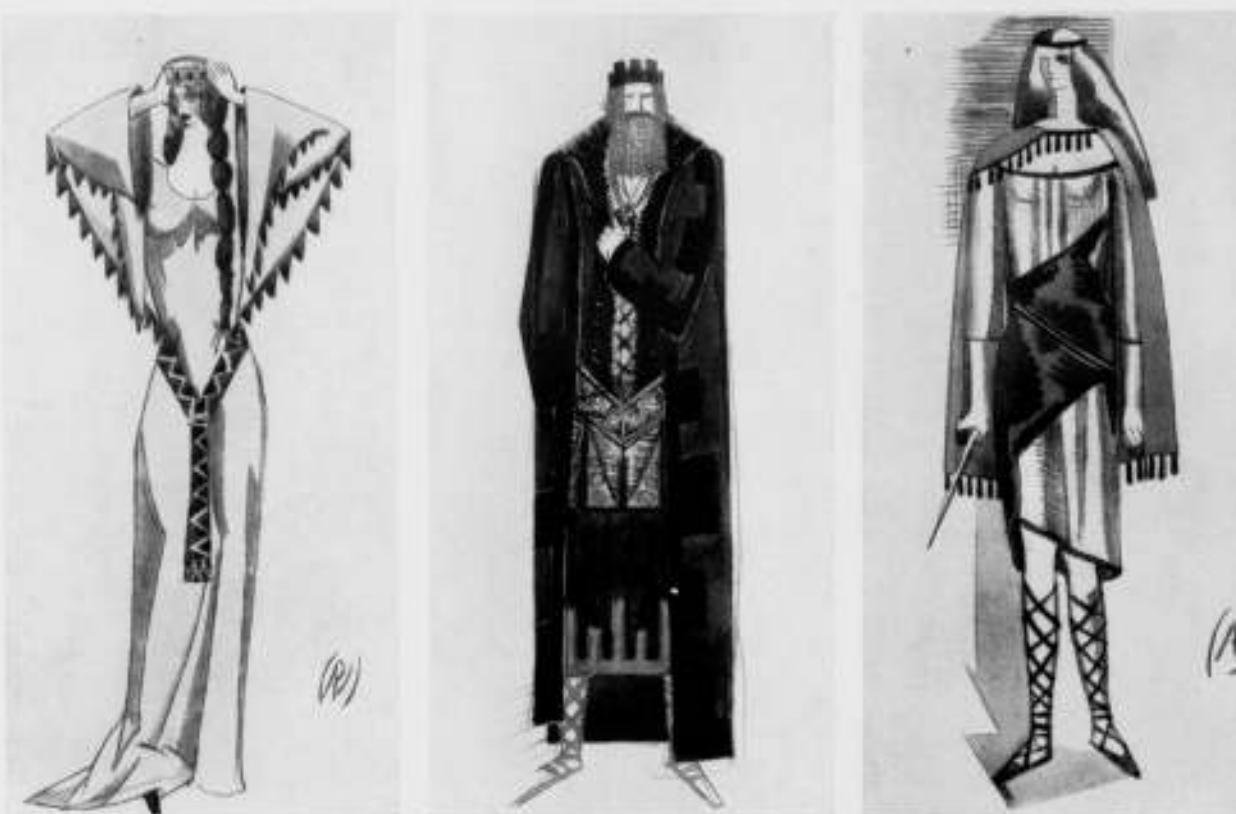

COSTUUMTEEKENING □ DOOR NORMAN WILKINSON

□

□ (ENGELAND) □ □ □

Beste, was es dazu mitbringen kann, ist, daß es „gern erstaunen möchte“; es sucht, wenn es recht gestimmt ist, eine andere Existenz, als seine eigene, alltägliche. Denn es ist nicht wahr, daß die großen Schauspieler von Garrick und Ekhoff, von Iffland zu Mitterwurzer, der Niemann, Wolter, Kainz, Reicher, Matkowsky und Kraus natürlich gespielt haben oder spielen; sie haben Verse gesprochen und übernatürlich gespielt. Sie hatten den Dämon im Nacken und im Gang, jene Besessenheit des priesterlichen Tragöden und koboldhaften Komödianten der antiken Szene, und damit standen sie dort oben vom Wirbel bis zur Sohle im dionysischen Dienst, im großen Gehabt des Dramas wie im ganz unvernünftigen Gebaren des Lustspiels. In wenigen Sonntagskindern bei uns wirkt diese Verklärtheit noch; sie wirkt zwischen wackelnden Leinwänden und schafft den simplen Vorhang zur Landschaft, zu Sommertag und Abendrot und Sturm, wenn Wort, Ton, Blick, Geste des Schauspielers sie dazu schaffen. Die Phantasie wecken, nicht ihr alles abnehmen und sie faul machen — mit „echten“ Bäumen, Sternhimmel, Regen, Glühwürmchen — dies ist die Aufgabe des Zauberkastens da oben — und darum geht wie in jeder Kunst, auch die Kunst da vorn mit, aber das Was gehen uns technische Neuerungen an? Wo ein

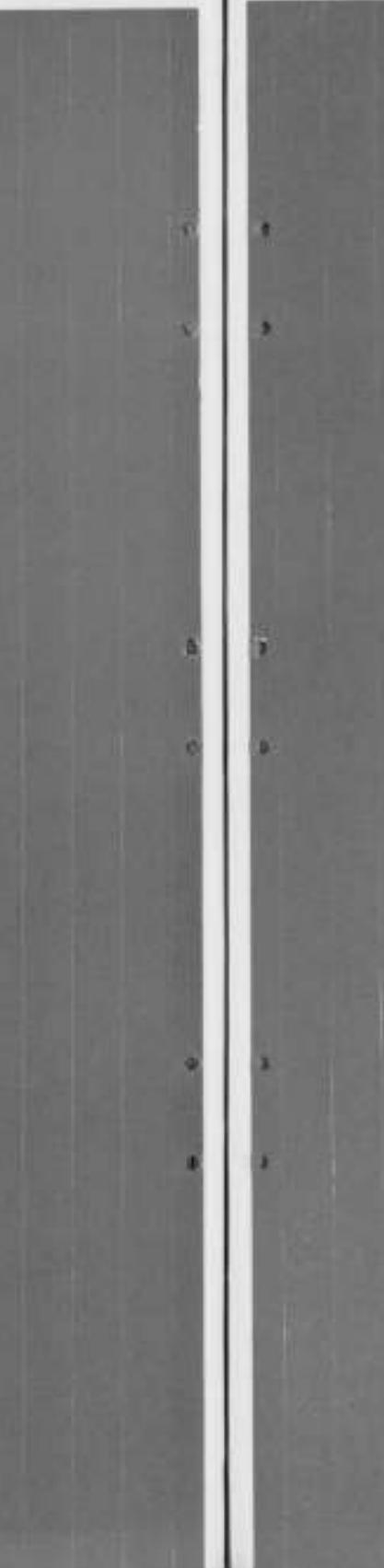

□ □ DRIE COSTUMES ONTWERPEN VOOR SHAKESPEARE'S KING LEAR. □ DOOR PAUL NASH (ENGELAND) □ □

Lebendiges zu retten ist, tut es der geborene Arzt und Helfer, nicht das neue Instrument. Kuppelhorizont, Drehbühne, Stilbühne mögen dahinter bleiben: wir vorn sind anspruchsvoller, wir verzichten auf die Maschine, wenn wir nur lebendige Bilder sehen. Was hier im Bühnenrahmen wirkt, geht uns an. Denkt an die Kunst vorn und nicht an die Technik hinten! Bilder sind nur gut, wenn sie keine Leere und Lücken haben. Dafür hat die alte Theaterkunst ihre architektonischen Rhythmen zu den plastischen Gestalten der Oper und Tragödie geschaffen, die Komödie füllte im Auge, wie mit schnellen Bällen, die Szene mit den Koboldsprüngen der Satyrn und Komiker — jede Ecke der italienischen Komödienscène, fast jeder Winkel des Zuschauerraums war erfüllt oder erfüllbar von den Kapriolen des Pulcinella, und in Oper und Ballettwogten und schwebetzen zwischen Gartenhecken und den Gassen der Laubbögen die Figuren der Tänzerpaare wie ein wandelndes Blumenparterre. Das Spiel der großen Franzosen und Engländer im 18. Jahrhundert bestand in dieser Fähigkeit, den gleichgültigsten Schauspielplatz restlos zu erfüllen, ja zu sprengen, mit dem Geist der Dichtung, den Wellen, die von ihrem Wort fortswangen. Gefüllter Rahmen und Raum war alles, der Ausdruck wahrhaft in alle Axen und Radien getrieben und so dem Auge und Blick keine Ruhe gegeben. Lebendiges, lückenloses Kunstwerk war, was sich dem Auge bot, und dem bildenden Künstler fügte sich alles, denn der vornehmste bildende Künstler war eigentlich der Geist der Zeiten, dem keine Langeweile erträglich gewesen wäre, nur weil sie einer Clique Spezialisten „Kunst“ hieß.

Nicht mit technischem Sybaritismus ist das wieder zu gewinnen; nur mit der Wendung zum Wesentlichen, zum ganzen Kunstwerk. Nichts Neues will dafür gefunden sein; unsere Theatertechniker sind wie ein Vieh auf dürrer Heide, von einem bösen Geist herumgeführt und rundherum liegt fette, grüne Weide! Man muß im Theater, sagt Schiller, oft den moralischen Genuß mit einem moralischen Schmerz erkaufen. Heute kommt man ästhetisch geschunden heraus. Und dabei lebt und webt in diesem Raum ein Element, auf dessen Wogen alle zauberischen Lichter spielen, und alle elbischen Wesen sich tummeln; eine dunkle Tiefe mit einem Meer von Köpfen, mit den noch dunkleren Riesenaugen der Logen, mit den gewaltigen Falten der Gardinen, an denen geisterhaft das Licht hochleuchtet. In diesem Element von Raum und Licht sind jedesmal die reinsten Schauspiele die ungewollten, sie spotten aller Kunst und Technik, und sind doch gleichsam ihre Bastarde. Wenn aus dem entzaubernden Strahl des Scheinwerfers zufällig ein Kleid oder ein Gesicht ins Rampenlicht tritt, wenn die Gardine sich teilt, um den Zug der Hervorgerufenen — die Frauen nun erst in ihrem Element — glitzernd vor den einfachen Grund treten zu lassen, wenn bei der Probe das Tageslicht mit dem Licht der Bühnenlampen im Akkord von Perlgrau und Terrakotta klingt, wenn aus der Seitenloge der Blick in die phantastisch hohen Kulisengassen trifft, so spürt man, welche Zauber die Theater-„Kunst“ sich entgehen läßt. Das Theatralische webt unerkannt durch unsere Theater.

□ □ □ □ □ □ □

□ □ TWEE COSTUUMTEKENINGEN VOOR DE MISANTHOOP. □ □ DOOR J. F. LAGLENNE (FRANKRIJK) □ □

TEN YEARS OF THE NEW STAGECRAFT IN AMERICA BY KENNETH MAC GOWAN

Ten years ago there was acting in America. There were playwrights, too, and directors and audiences. But there was no art of the theatre. Today we have little enough of that complete projection of a play which is the object of this art; but we must credit the little we have and the much that is promised to the fact that to the company of actor, playwright, director and auditor, we have added the artist.

We have the new stagecraft. It is a thing mainly of vision, yet in the vision are implied qualities of direction. Our scenery and our lights have acquired beauty and expressiveness; and beauty and expressiveness, once let into the theatre, insist on taking their place at the heart of the play, in the movement and the speech of the player, and even in the ideas and emotions which the playwright sets himself to create.

The record of the artist in the American theatre is a remarkable record. Less than ten years ago the first production in the modern manner was exposed to view at the Boston Opera House — "Tristan und Isolde", as designed and painted in Vienna by Heinrich Leffler and Joseph Urban. Today half a dozen artists of first-rate ability and half a dozen of more or less notable talent have so far made over our notions of what constitutes scenery and lighting that even the routine scenic studios

and the less discerning managers for whom they work turn out productions that the audiences of 1905 would have marveled over. It is not, however, the level of scenic art in America today which calls for comment, so much as the conditions under which this level has been reached.

The artist of the theatre has had none of the advantages of his brothers on the Continent. He has had to conquer conditions far more difficult than even those of London, where theatrical art is at its ebb. In America he has had to work without the cooperation of organized theatrical institutions. He has had to find his place in an ungainly, wholesale producing system in which managers seated in business offices send out to buy players and directors, lights and settings, and then throw them together upon a stage momentarily theirs in some one of a score of possible cities. Finally the play settles down on another alien stage in New York and if it is lucky occupies this show-case for a season or two until another production, sprung from nowhere, elbows it out.

We have no permanence in our theatre. We have indeed no theatre at all in the legitimate sense. We have no place where a definite and well-chosen permanent staff, including a director, and the makers of scenery, costumes and properties, may cooperate with a settled group of actors in achieving the essence of a play. I should modify this statement to the extent of saying that this was a rule that had only one exception ten years ago and very few today. The single exception

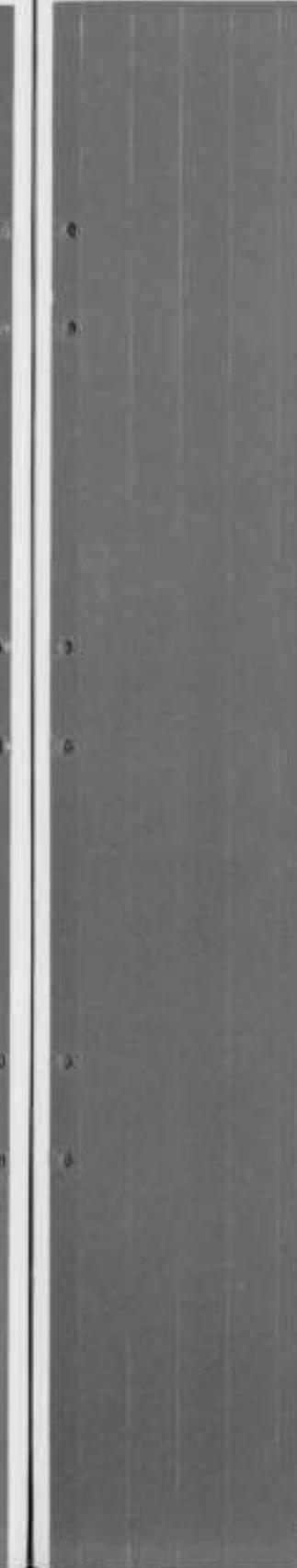
COSTUUMTEEKENING DOOR M. SNIXHEK (OOSTENRIJK)

COSTUUMTEEKENING DOOR LEON BAKST (RUSLAND)

out of the past — the theatre and the organization controlled by the arch-realists, David Belasco — has been closed, partly by accidents of temperament, to the new artists, but it has done pioneer work in lighting; Belasco it was who showed the way to banish footlights and borderlights in favor of overhead and horizontal lighting from high-powered incandescent lamps. It is through the exceptions to the rule of disorganization in the American theatre that the artist has gained his foothold — and through a single opera house. This opera house — the Boston venture of Eben Jordan which the war killed — did more than bring over a couple of productions painted in German ateliers. It imported an artist — Joseph Urban. Glimpses of European productions have had their effect; the advent of Reinhardt's "Sumurun" in 1912, the settings by Golovin shown at the Metropolitan Opera House a little later as background to "Boris Godunoff", and the jerry-built but immensely stimulating imitations of the Bakst-Diaghileff Ballets Russes with which Morris Gest anticipated in this same period the later coming of that famous institution, all these showed our audiences that there was something more to expect of settings than muddy paint, conventional perspective and a blank glare of light. But

far more important in its effect on our stage than any of these or all of them was the work of Urban, first at the Boston Opera House, and after 1914 in Broadway productions. Curiously enough, it was musical comedy, particularly the revues of Florenz Ziegfeld, Jr., that gave Urban his freest hand, and brought his art to so many Americans that anything of the old dull sort became almost unthinkable. Before the war closed off the European theatre and particularly the German theatre from contact with America, the Continent made one other signal contribution to the progress of our stage. It gave Robert Edmond Jones, a New England artist, a year of precept and example in the theatres of Max Reinhardt in Berlin. When Jones returned he happened upon a production with Granville Barker's company from London, the brilliance of which brought him into permanent association with a rising producer, Arthur Hopkins. Here we find the second exception to the rule of disorganization. His association with Hopkins has given Jones an opportunity for expression which has resulted in the growth of the most significant and distinguished talent now visible among our artists of the theatre. For the rest, America's artists have come up out of the

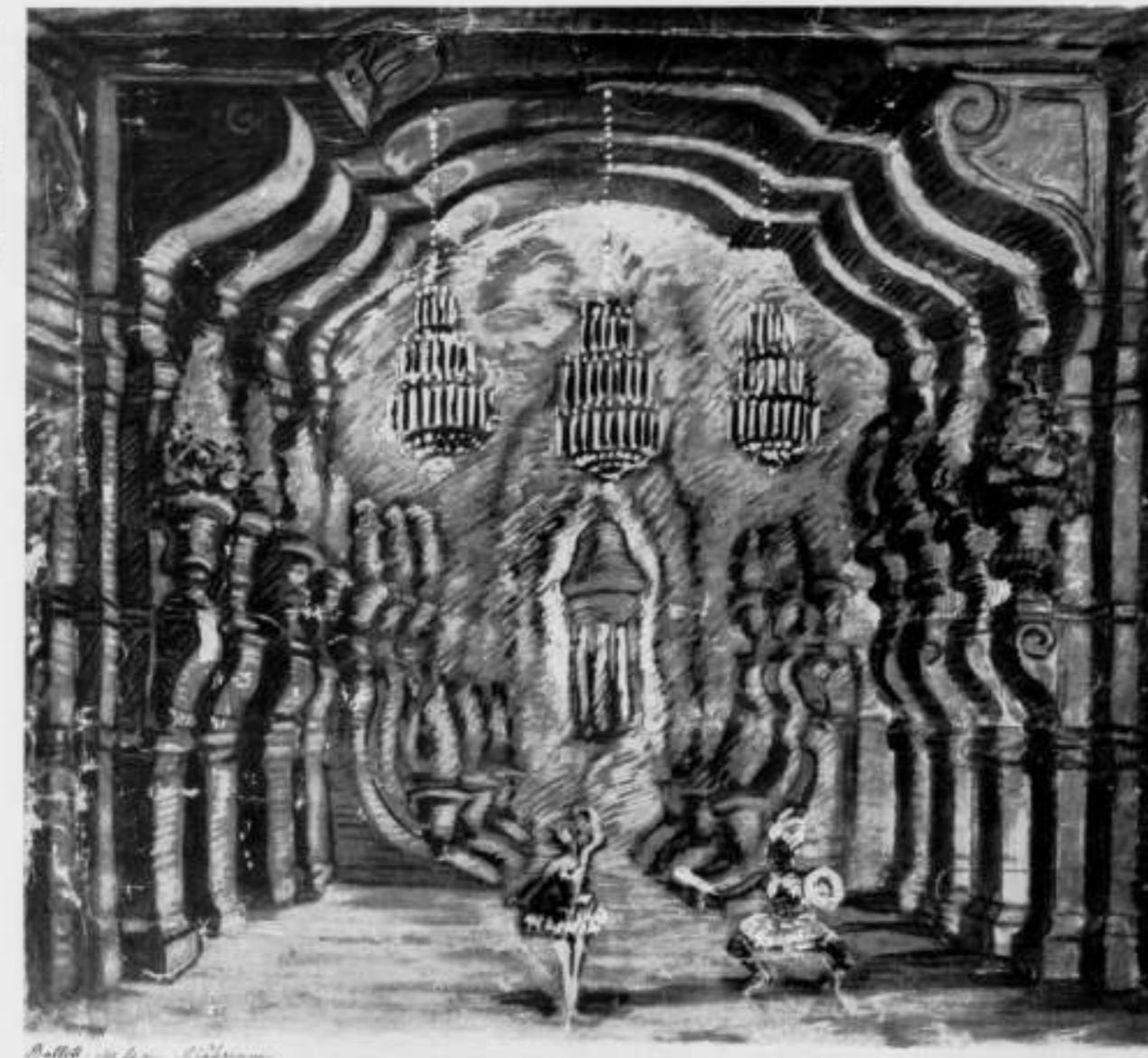

□ □ TWEE COSTUUMTEEKENINGEN VOOR GIJSBRECHT VAN AMSTEL □ DOOR NELL BRONGER (HOLLAND) □ □

insurgency of our "little theatres" — those amateur and halting attempts to achieve something of the organization and ideals of the repertory and endowed theatres of Europe. From the Los Angeles Little Theatre came Norman-Bel Geddes; from the Washington Square Players and their successor, the New York Theatre Guild, Lee Simonson and Rollo Peters; from the Neighborhood Playhouse, among the immigrants of New York's East Side, Warren Dahler and Ernest de Weerth; from Maurice Browne's Little Theatre in Chicago, Raymond Johnson; from the Arts and Crafts Theatre in Detroit, Sam Hume; from Sam Hume's ventures at the University of California, Rudolph Schaeffer and Norman Edwards; from the Toy Theatre in Boston, Livingston Platt; from the Philadelphia Stage Society, Watson Barratt. These are men of varying talent; many have never penetrated to Broadway; the art of some has deteriorated as their success has grown. To them must be added the names of men like Munroe Hewlett, James Reynolds, Sheldon K. Viele, Mordike Iorelik, Robert Locher, who are not so easy to classify. Europe has sent other artists than Urban to make America their residence, notably Nicolas Roerich, Boris Anisfeld, Willy Pogany, John Wenger, and Herman Rosse. The first three, fine as are their talents, have had little

effect upon our theatre, because their principal interest has not lain there; they have remained painters or illustrators who invade the stage, not to study its problems and to grow in their methods and insight with the growth of the art of the theatre, but merely to use the backdrops and wings of the conventional theatre of the nineteenth century as giant easels for their two-dimensional, though brilliant, painter's art. Wenger has confined his activity mainly to decoration of the stages of motion picture theatres, while Rosse has had little opportunity for stage work outside of Chicago. The American artist has spent the bulk of the past ten years in subduing the first problem of the theatre, the creating of illusive backgrounds for realistic plays, and of beautiful, expressive settings for plays of the imagination that force themselves occasionally into our theatre. His achievement in this field has, I think, been notably good. It has also been successful enough from the point of view of critical and popular acceptance to set him off upon more difficult and promising problems. He began by turning his back on the supercilious canvases of the Russians. He studied the current realistic theatre and achieved the plastic setting. He has run this through to the point where its limits are reasonably obvious. Now

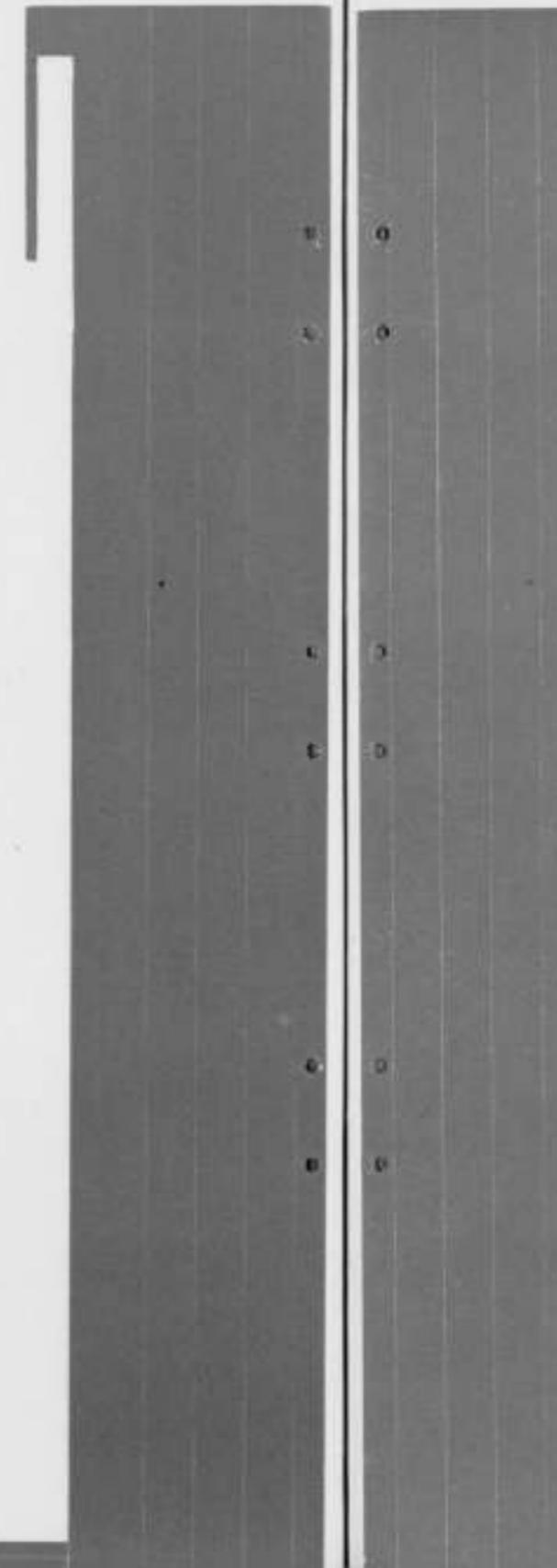

DECORS ONTWERP VOOR "DIE BEIDEN SCHAERINNEN" DOOR ERNST STERN (DUITSCHLAND)

he is beginning to explore the theatrical possibilities of those tendencies in modern art which are most easily grouped under the term expressionist; he is turning more and more away from the conventional theatre of the picture frame, the "fourth wall" and the objective performance, and he is leaning toward experiments with formal methods of production and with wholly new types of theatre.

The expression of emotion in terms of pure form, separated as far as possible from representation, finds its most complete vehicle in an invention and a technique quite apart from the theatre, yet of extraordinary stimu-

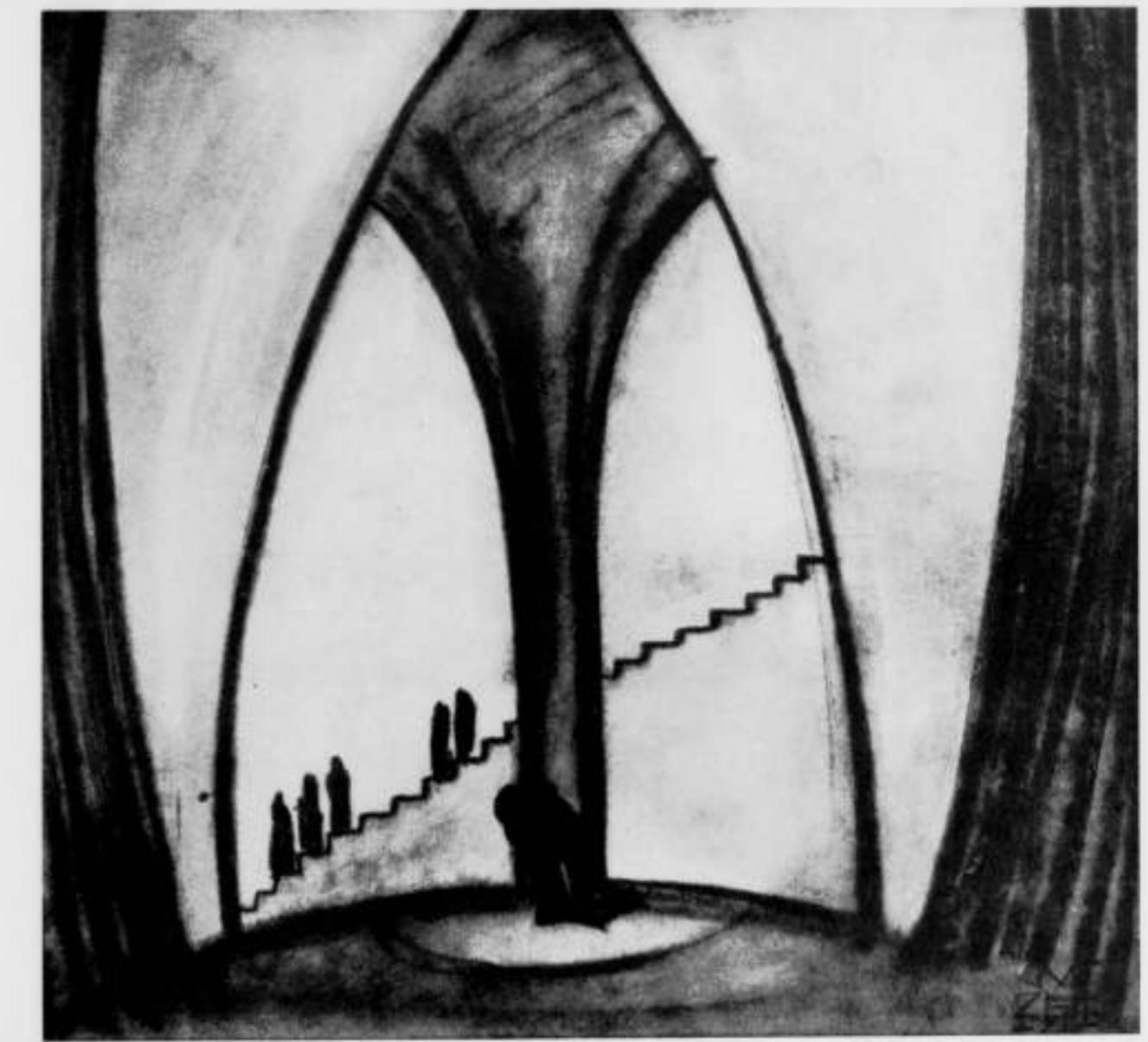
lus and significance to the artist: this is the eighth art of mobile color projected upon a screen by means of Thomas Wilfred's Color Organ or Klavilux, but seeming to float in a three-dimensional void. Upon the American stage the principal effort in expressionism has come from Robert Edmond Jones, notably in the production of "Macbeth" by Arthur Hopkins, for which he made designs. The failure of the production was essentially the failure of the director and the actors to rise to the challenge of the settings and lights. The same challenge resides in most of the experiments and theories of a formal theatre made by our younger

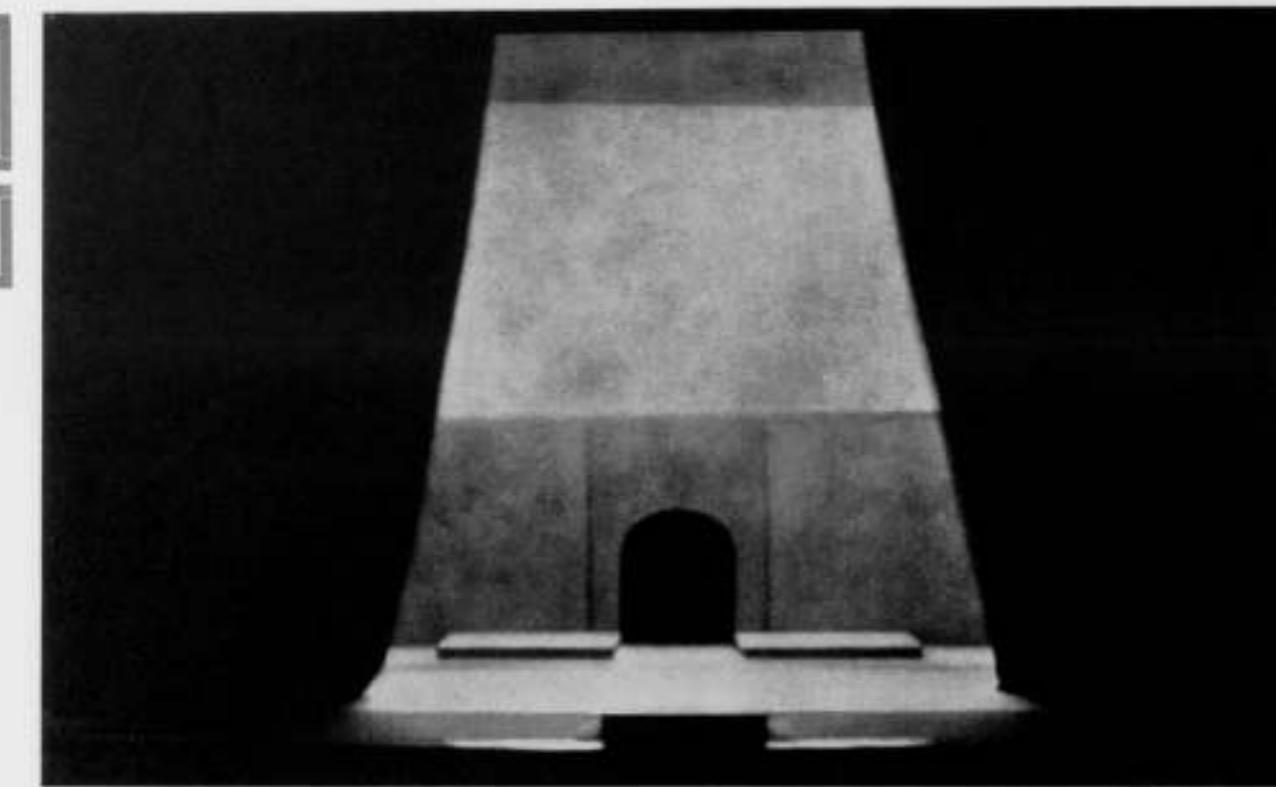

DECORS ONTWERP VOOR "GOETHE'S FAUST" I (DOMSCENE) DOOR KURT GUTZEIT (DUITSCHLAND)

artists. Again the most notable experiments is to the credit of Jones; in "Richard III" he made the permanent background of the whole play the gray walls of the Tower of London, and placed within them bare indications of the various scenes, an iron cage for the prison of Henry VI, a high-backed throne for the coronation, a gibbet for the final episode. The Shakespearean stage as developed in Germany, with side portals, inner proscenium and inner scene, first reached America in the "Twelfth Night" which Urban designed in 1915 for Phyllis Neilson-Terry; Granville Barker's artist, Norman Wilkinson, showed New York an adaptation of the same method for "A Mid-

summer Night's Dream", and Rollo Peters has freely applied the same method to "The Bonds of Interest" for the Theatre Guild and to "The Prince and the Pauper" for William Faversham. Skeleton settings, introduced by Urban in "L'Amore dei Tre Re", have proved commercially desirable because of their economy and have been used by Sheldon K. Viéle in Verhaeren's "Cloister", by Geddes in "Papa" by Livingston Platt in "Abraham Lincoln", even by Belasco and his artist, Ernest Gros, in "The Grand Duke", and of course by many others. Often these formalized settings are used merely imitatively, without any sense of their true purpose. Thus the

DECORS PHOTO NAAR SHAKESPEARE'S "RICHARD III" □ □ ONTWORPEN DOOR EMIL PIRCHAN (DUITSCHLAND)

Shakespearean players, E. H. Sothern and Julia Marlowe have installed wherever they play a system of portals and inner proscenium which they use simply as a substitute for their ordinary settings, with the larger properties placed well out in front and the main curtain of the theatre dropped between each scene for the usual lengthy waits while stagehands wrestle with tables, fur rugs and set pieces in the inner proscenium.

It is far beyond all such devices that Geddes goes in his very imaginative and original conception for staging Dante's "Divine Comedy" in Madison Square Garden as a drama of light making hell, purgatory and paradise out of the same permanent structure of pit, plinths and gauze cyclorama. Rosse has sketched theatres of free design with forestages, proscenium portals and flowery ways as a part of the whole complex of stage and auditorium. Geddes has schemed a playhouse for imaginative drama with a single dome covering the stage and auditorium, with no proscenium and with the stage located in one corner and sinking into the basement for changes of plastic setting to be made.

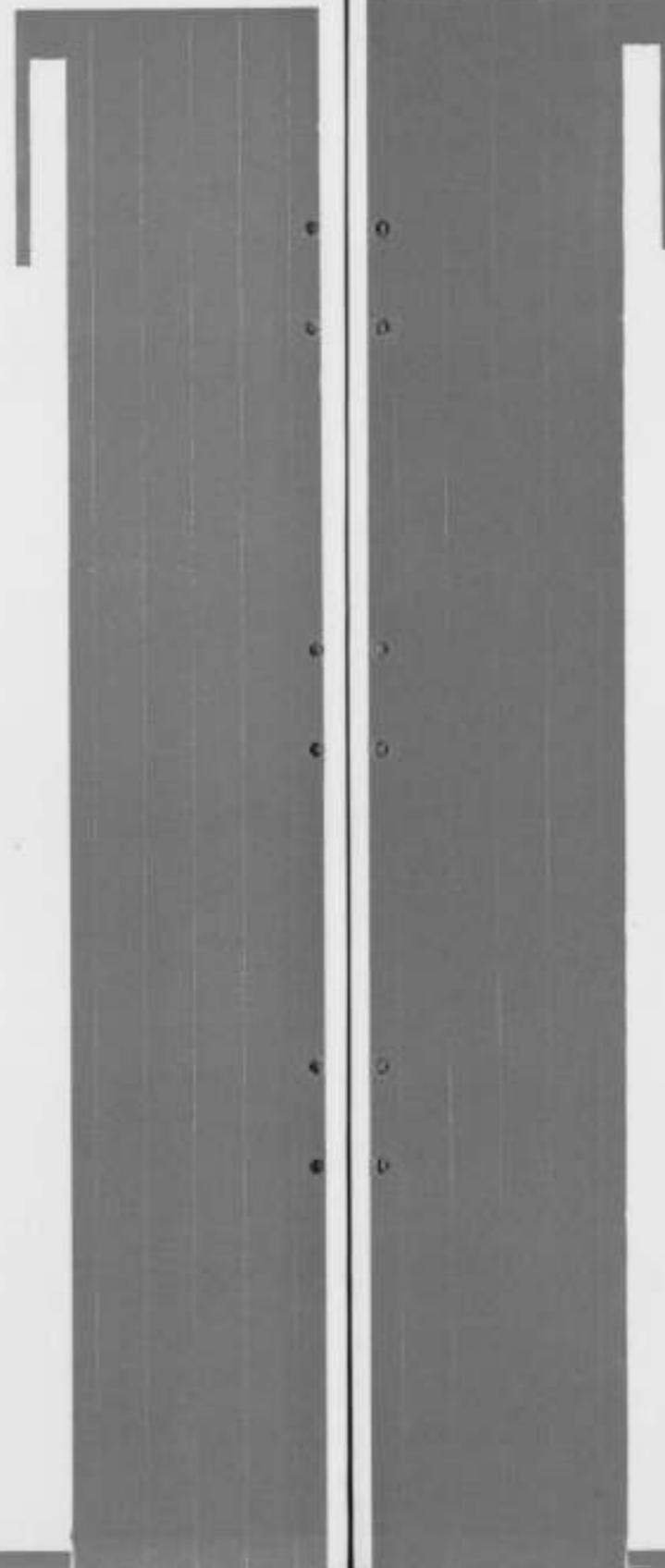
Though Jones has put little thought on the physical architecture and arrangements of the theatre, he has lead again in plans for formalizing the theatre. Beginning with a scheme for the presentation of Shelley's "Cenci" a centred within a setting of a moving and posing chorus upon a platform like a prize ring surrounded by spectators, Jones has gone to conceptions of community drama in which the players become merely parts of "group beings", themselves both settings

and dramatic personages. As a final faith this greatest of America's scenic artists discards settings altogether for a bare platform with an architectural background, and places the emphasis upon the movement of the players.

Which brings us, naturally enough, to the basic problem of the director, the problem that the artists have only restated, not solved. Today the need in America is for artists who, like Sam Hume, can turn to direction, or who, like Jones, can inspire it. America is weakest where it must be strongest. It lacks producers of the number or the ability of its artists. Upon the New York stage there are only Arthur Hopkins, and three less imaginative and less commanding men, Lester Lonnergan, Robert Milton, and Frank Reicher; unless we count Ziegfeld and his producer, Edward Royce, and his rival creator of spectacular revues, John Murray Anderson. The Pacific Coast and the Middle West monopolize the talents of Sam Hume and Maurice Browne.

Thus stands the new stagecraft after ten years. It is bearing straight towards a new theatre, a theatre where realism is barred, where even a beautiful illusion is not the end. It seeks direct and honest theatricalism, the actor presented as the actor, the background as the background, and the play reanimated by the genius of direction. The artist abdicates in favor of the artist-director. But—in America—his successor has not yet put in an appearance.

□ □ □ □ □ □ □

DECORS PHOTO VOOR SHAKESPEARE'S "OTHELLO" □ □ ONTWORPEN DOOR EMIL PIRCHAN (DUITSCHLAND)

VÉRITÉS PREMIÈRES SUR L'ART DU THÉÂTRE PAR GASTON BATY

□ □ □ □ I □ □ □ Certains bornent leur notion du drame à celle d'une littérature dialoguée divisée en actes et en scènes. D'autres tiennent à y ajouter la diction et le jeu. Beaucoup y souhaitent l'agrément du décor, de la musique, de la danse. Quelques-uns, qui s'estiment audacieux, professent que le théâtre est la coordination de tous les arts. J'en connais enfin qui disent: Il n'y a qu'un seul art, le dramatique; les autres n'en sont que les éléments dissociés, monnaie d'argent d'une pièce d'or.

□ □ □ □ II □ □ □ Les autres arts — les petits — engendrent l'orgueil; pour lui, l'humilité convient seul à ses servants. Le poète se glorifie de son poème et le peintre de sa peinture. Mais l'homme de théâtre ne peut pas dire: voici mon œuvre à moi. Que serait le comédien sans l'écrivain, et que serait l'écrivain sans lui? Que seraient-ils l'un et l'autre sans le metteur en scène? Que seraient-ils ensemble sans le nombre des collaborateurs dont chacun est indispensable? Le génie d'un seul est impuissant à parfaire la tâche; la défaillance d'un seul et du plus efficace suffit pourtant à la compromettre.

□ □ □ □ III □ □ □ Les autres arts — les petits — sont les cordes tendues côté à côté sur la lyre du drame. Chacune a son registre, plus aigu que la précédente, plus grave que celle qui la suit. Pour se développer, le thème emprunte des notes à toutes.

□ □ □ □ IV □ □ □ D'un état d'âme, la couleur donne d'abord la transcription la plus frappante et la moins profonde. La ligne, immobile ou mobile, en précise quelque chose de plus. Au point où de la sensation jaillit l'idée, commence le royaume du mot, qui est celui de l'analyse. Le vers conduit au delà, jusqu'à la musique, lorsque l'idée s'évapore en un sentiment ineffable.

Peinture, sculpture, danse, prose, vers, chant, symphonie. Les sept cordes de la lyre.

□ □ □ □ V □ □ □ L'hérésie de Wagner, c'est le pléonasmie. Il oublie que chacun des moyens du drame doit exprimer seul les seuls éléments du thème commun qui relèvent de lui. Baiser de deux amants, une nuit de printemps, au clair de lune. La peinture donne la vision de la nuit et du clair de lune; la sculpture, le geste du baiser; la musique, le sentiment du printemps et de l'amour; la littérature, l'analyse de cet amour. Si l'écrivain fait des phrases sur la nuit, le printemps, le baiser, ou le musicien des arpèges à propos du clair de lune: pléonasmie!

□ □ □ □ VI □ □ □ La phrase musicale n'utilise pas toujours tous les registres; les thèmes sans ampleur n'empruntent pas au drame toutes ses richesses. Il en est qui renoncent à la plastique, d'autres au verbe. Le merveilleux, c'est que le théâtre, ainsi mutilé, produise encore des chefs-d'œuvre: tragédie de Racine, pantomime de Debureau.

□ □ □ □ VII □ □ □ Il y a des pièces dont les gens de lettres disent, pour les louer, qu'elles "gagnent à la lecture". Il y a des fleurs que leur couleur ni leur parfum ne sig-

DECORS VOOR "DE VROOLIJKE VROUWTJES VAN WINDSOR" □ DOOR RUDOLF SCHAEFFER EN NORMAN EDWARDS (AMERIKA)

naient comme précieuses quand elles s'ouvrent au soleil; mais la disposition secrète des pétales, des corolles, des pistils, en fait, dit-on, de parfaits modèles. Les botanistes se plaisent à les voir, sèches, grises et plates, sur les feuilles de leur herbier, plutôt que d'autres qui, vivantes, étaient belles.

□ □ □ □ VII □ □ □ □
Les œuvres de Molière comprennent les relations des fêtes qu'il ordonnait pour la gloire de Louis-le-Grand. Cadeaux de musique et de danse; collation sur l'eau avec le compliment des tritons et des fleuves; menuet sous les quinconces; carrousels et jeux de bagues dans les bosquets naissants; bonds des satyres à cornes dorées; reflet des torches sur le grand canal; violons de Lulli—"Aillons, Baptiste, fais-nous rire!"—; plaintes de Tyrcis; vers pour le Roi représentant le soleil.

Tous les éditeurs ne reproduisent pas ces livrets. Pourquoi cependant proscrire. "Les plaisirs de l'Ile Enchantée" plutôt que "Tartufe" ou "L'Avaré"? Le texte de la plus belle pièce du monde n'est, lui aussi, que le programme d'une fête.

□ □ □ □ VIII □ □ □
Il y a le "trouveur" qui invente les personnages, imagine les sentiments, précise les idées, ordonne l'action. C'est l'architecte. Il y a l'"écrivain" qui rédige les répliques. C'est le maçon. Pour l'un, inspirateur de l'œuvre commune, on n'aura jamais trop de respect. Pour l'autre trop de méfiance, possédé qu'il est d'une manie: formuler avec ses mots mille choses que la lumière, la couleur, le geste, le

mouvement, le bruit ou le silence devraient exprimer au lieu d'eux. Ainsi le maçon, devenu fou, continuerait d'empiler les pierres à la place où les fenêtres doivent s'ouvrir. Mais comment faire, puisque le "trouveur" et l'"écrivain" se fondent dans "l'auteur dramatique"?

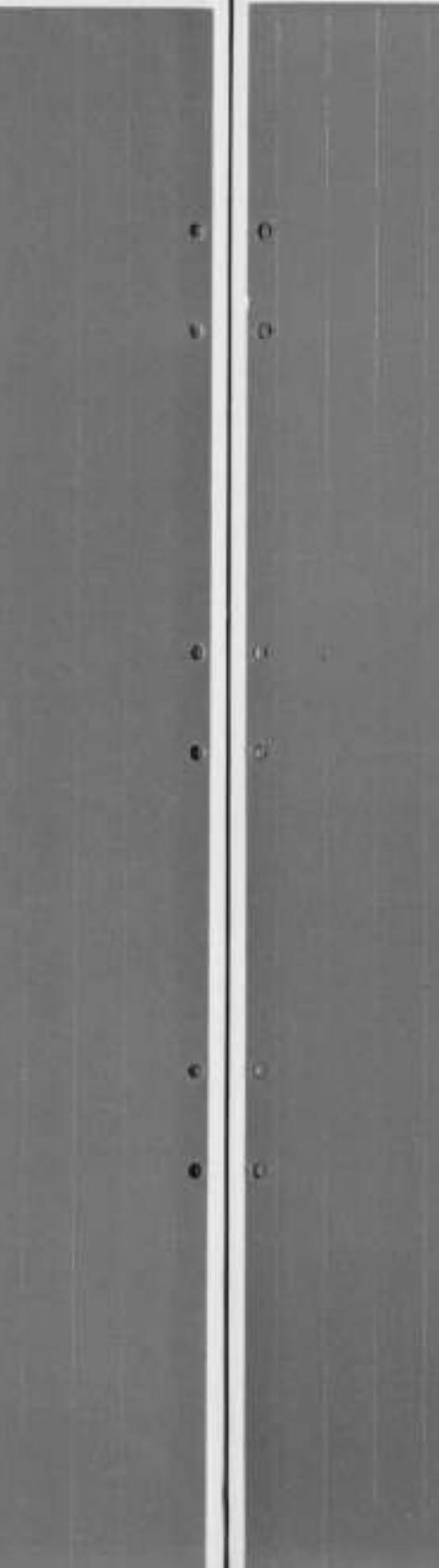
□ □ □ □ IX □ □ □
Parce que nous voulons laisser les mots à leur place, des gens nous reprochent de méconnaître la souveraineté de l'esprit. Pensez-ils donc l'esprit si pauvre, et qu'il n'a d'autres serviteurs que les mots?

□ □ □ □ X □ □ □
Par quel étrange abus dit-on d'un comédien qu'il "crée" un rôle, alors qu'il réalise seulement ce qu'un autre a indiqué?

Par quel étrange abus dit-on d'un écrivain qu'il est l'"auteur" de la pièce, alors qu'il a seulement indiqué ce que d'autres réalisent?

JACQUES COPEAU IN EEN INTERVIEW

"The chief feeling which is at the bottom of our enterprise is indignation against the present state of the theatre. Everywhere you find lack of will, of direction, and of discipline, you find ignorance, laziness, disdain of talent, hatred of beauty, lower and lower plays, and even pleased critics. It would be useless to write strong plays to-day. They would find no theatre to receive them, no atmosphere to live in. We will create this atmosphere and attract to us all authors, actors and spectators who want harmony on the stage . . ."

□ □ DECORS ONTWERF VOOR "SWORDS" □ □ DOOR ROBERT EDMUND JONES □ □ (AMERIKA) □ □

IN DEFENSE OF THE THEATRE BY GEORGE JEAN NATHAN

□ □ □ □ I □ □ □
The theatre stands in relation to drama much as the art gallery stands in relation to painting. Its aim is to set off drama in such surroundings and in such light as to bring it within the comfortable vision and agreeable scrutiny of the nomad public. To say that fine drama may produce an equal effect read as acted may be true or not as you choose, but so too a fine painting may produce an equal effect beheld in one's library as in the Uffizi. Art thrives—art leads to art—on sympathy and a measure of general understanding. Otherwise, of what use criticism? To divorce the theatre from a consideration of drama as an art, to contend, as it has been contended from Aristotle's day to Corneille's, and from Dryden's and Lamb's to our own, that "the more lasting and noble design" of drama rests in a reading rather than a seeing, may be, strictly, a logical aesthetic manoeuvre, but equally a logical aesthetic manoeuvre would be a divorcement of canvas from painting as an art. The theatre is the canvas of drama. The printed drama is like a bubbling and sunlit spring, encountered only by wanderers into the hills and awaiting the bottling process of the theatre to carry its tonic waters far and wide among an expectant and emotionally ill people.
The criticism that nominates itself to hold drama and the theatre as things apart is a criticism which, for all its probable integrity and reason, suffers from an excessive aristocracy, like a duchess in a play by Mr. Sydney Grundy. Its aesthetic nose is elevated to such a degree that it may no longer serve as a practical organ of earthly smell, but merely as a quasi-wax feature to round out the symmetry of the face. It is criticism in a stiff corset, erect, immobile, lordly—like the Prussian lieutenant of yesterday, a striking figure, yet just a little absurd. It is sound, but like many things that are sound in aesthetics, it has its weak points, even its confounding points. For they say that propaganda can have no place in art, and along comes a Hauptmann and writes a "Weavers". Or they say that art is form, and along comes a Richard Strauss and composes two songs for baritone and orchestra that set the critics to a mad chasing of their own tails. To hold that the drama as an art may achieve its highest end read by the individual and not acted in the theatre, is to hold that music as an art may achieve its highest end played by but one instrument and not by an orchestra. The theatre is the drama's orchestra: upon the wood of its boards and the wind of its puppets is the melody of drama in all its full richness sounded. What if drama is art and the theatre not art? What if "Hamlet" is art and electric lights and cheese-cloth are not art? Schubert's piano trio, op. 99, is art, and a pianoforte is a mere wooden box containing a number of little hammers that hit an equal number of steel and copper wires. What if I can read a full imagination into "Romeo and Juliet" and thus people it and make it live for me, without going to the theatre? So, too, can I read a full melody into the manuscript of a song by Hugo Wolf and thus make it sing for me, without going to a concert hall. But why?

DECORS ONTWERP VOOR SHAKESPEARE'S "MACBETH" □ DOOR ROCHUS GLIESE (DUITSCHLAND) □

Is there only one way to appreciate and enjoy art—and since when? Wagner on a single violin is Wagner; Wagner on all the orchestra is super-Wagner. To read a great drama is to play "Parsifal" on a cornet and an oboe.

The object of the theatre is not, as is habitually maintained, a shrewd excitation of the imagination of a crowd, but rather a shrewd relaxation of that imagination. Wagner on all the orchestra is super-Wagner. To read a great drama is to play "Parsifal" on a cornet and an oboe.

to perform with its imagination and a great commercial success like Barrie's "Peter Pan" which performs upon the audience's imagination by supplying to it every detail of imagination, ready-made and persuasively labeled. The theatre is not a place to which one goes in search of the unexplored corners of one's imagination; it is a place to which one goes in repeated search of the familiar corners of one's imagination. The moment the dramatist works in the direction of unfamiliar corners, he is lost. This, contradictorily enough, is granted by the very critics who hold to the imagination fallacy which I have just described. They unanimously agree that a dramatist's most successful cultivation of an audience lies in what they term, and nicely, the mood of recognition, and in the same breath paradoxically contend that sudden imaginative shock is a desideratum no less. In this pleasant remission of the active imagination lies one of the secrets of the charm of the theatre. Nor is the theatre alone in this. On even the higher plane of the authentic arts a measure of the same phenomenon assists in what may perhaps not too far-fetchedly be

DECORS ONTWERP VOOR "BABA YAGA" MUZIEK VAN LIADOFF □ DOOR M. LARIONOW (RUSLAND) □

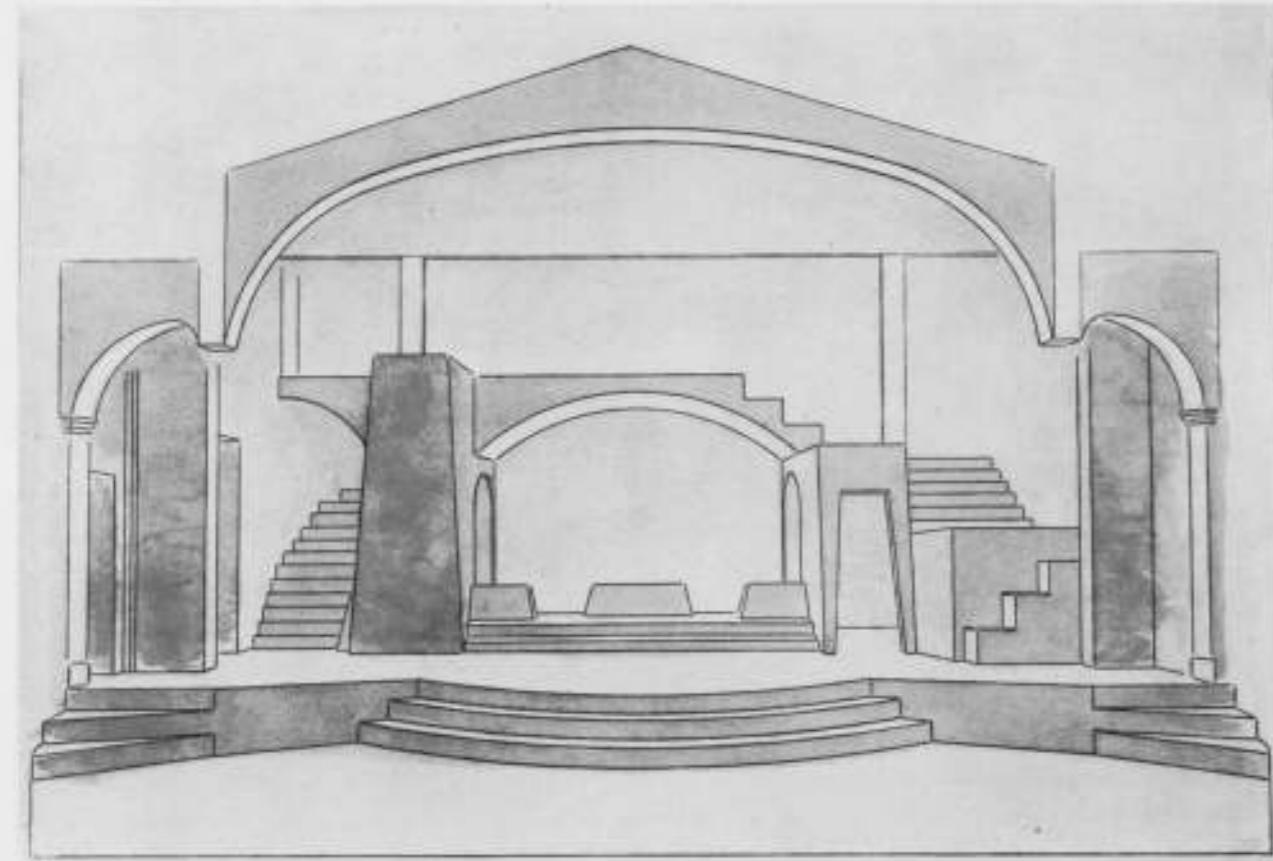
termed the negative stimulation of the spectator's fancy. For all the pretty and winning words to the contrary, no person capable of sound introspection will admit that a beautiful painting like Giorgione's "The Concert" or a beautiful piece of sculpture like Pisano's Perugian fountain actually and literally stirs his imagination, and sets it a-sail across hitherto uncharted aesthetic seas. What such a painting or piece of sculpture does is to reach out and, with its overpowering beauty, encompass and aesthetically fence in the antecedent wandering and uncertain imagination of its spectator. As in the instance of drama, it does not so much awaken a dormant imagination as soothe an imagination already awake. Of all the arts, music alone remains a telegrapher of unborn dreams.

The theatre brings to the art of drama concrete movement, concrete colour and concrete final effectiveness: this, in all save a few minor particulars. The art of drama suffers, true enough, when the theatre, even at its finest, is challenged by it to produce the values intrinsic in its ghost of a dead king, or in its battle on Bosworth Field, or in its ship torn by the tempest, or in its fairy wood on mid-summer night, or in its approaching tread of doom of the gods of the mountain. But for each such defeat it prospers doubly in the gifts that the theatre brings to it. Such gifts as the leader Craig has brought to the furtherance of the beauty of "Electra" and "Hamlet", as Reinhardt and his aides have brought to "Ariadne" and "Julius Caesar", as Golovine and Appia and Bakst and Linnebach and half a dozen others have brought to the classics that have called to them, are not small ones. They have crystallized the glory of drama, have taken

so many loose jewels and given them substantial and appropriate settings which have fittingly posed their radiance.

To say that the reading imagination of the average cultured man is superior in power of suggestion and depiction to the imagination of the theatre is idiotically to say that the reading imagination of every average cultured man is superior in these powers to the combined theatrical imaginations of Gordon Craig, Max Reinhardt and Eleonora Duse operating jointly upon the same play. Even a commonplace imagination can successfully conjure up a landscape more beautiful than any painted by Poussin or Gainsborough, or jewels more opalescent than any painted by Rembrandt, or a woman's dress more luminous than any painted by Fortune, or nymphs more beguiling than any of Rubens', yet who so foolish to say—as they are wont foolishly to say of reading imagination and the drama—that such an imagination is therefore superior to that of the artists? This, in essence, is none the less the serious contention of those who decline to reconcile themselves to the theatrically produced drama. This contention, reduced to its skeleton, is that, since the vice-president of the Corn Exchange Bank can picture the chamber in the outbuilding adjoining Gloster's castle more greatly to his satisfaction than Adolphe Appia can picture it for him on the stage, the mental performance of the former is therefore a finer artistic achievement than the stage performance of the latter.

The word imagination leads critics to queer antics. It is, perhaps, the most manhandled word in our critical vo-

DECORS VOOR "LA MORT DE SPARTE" □ DOOR LOUIS JOUVET. DU THÉÂTRE DU VIEUX COLOMBIER (FRANKRIJK)

vocabulary. It is used almost invariably in its literal meaning: no shades and shadows are vouchsafed to it. Imagination, in good truth, is not the basis of art, but an over-tone. Many an inferior artist has a greater imagination than many a superior artist. Maeterlinck's imagination is much richer than Hauptmann's, Erik Satie's is much richer than César Franck's, and I am not at all certain that Romain Rolland's is not twice as opulent as Thomas Hardy's. Imagination is the slave of the true artist, the master of the weak. The true artist beats imagination with the cat-o'-nine-tails of his individual technic until it cries out in pain, and this pain is the work of art which is born. The inferior craftsman comfortably confounds imagination with the finished work, and so pets and coddles it; and imagination's resultant mincings and giggles he then vaingloriously sets forth as resolute art. The theatre offers to supplement, embroider and enrich the imagination of the reader of drama with the imaginations of the actor, the scene designer, the musician, the costumer and the producing director. Each of these, before he sets himself to his concrete task, has—like the lay reader—sought the fruits of his own reading imagination. The fruits of these five reading imaginations are then assembled, carefully assorted, and the most worthy of them deftly burbanked. The final staging of the drama is merely a staging of these best fruits of the various reading imaginations. To say, against this, that it is most

□ DECORS VOOR "L'ANNONCE FAITE À MARIE" (VAN PAUL CLAUDEL) □ DOOR FRITS LENSVELT (HOLLAND) □

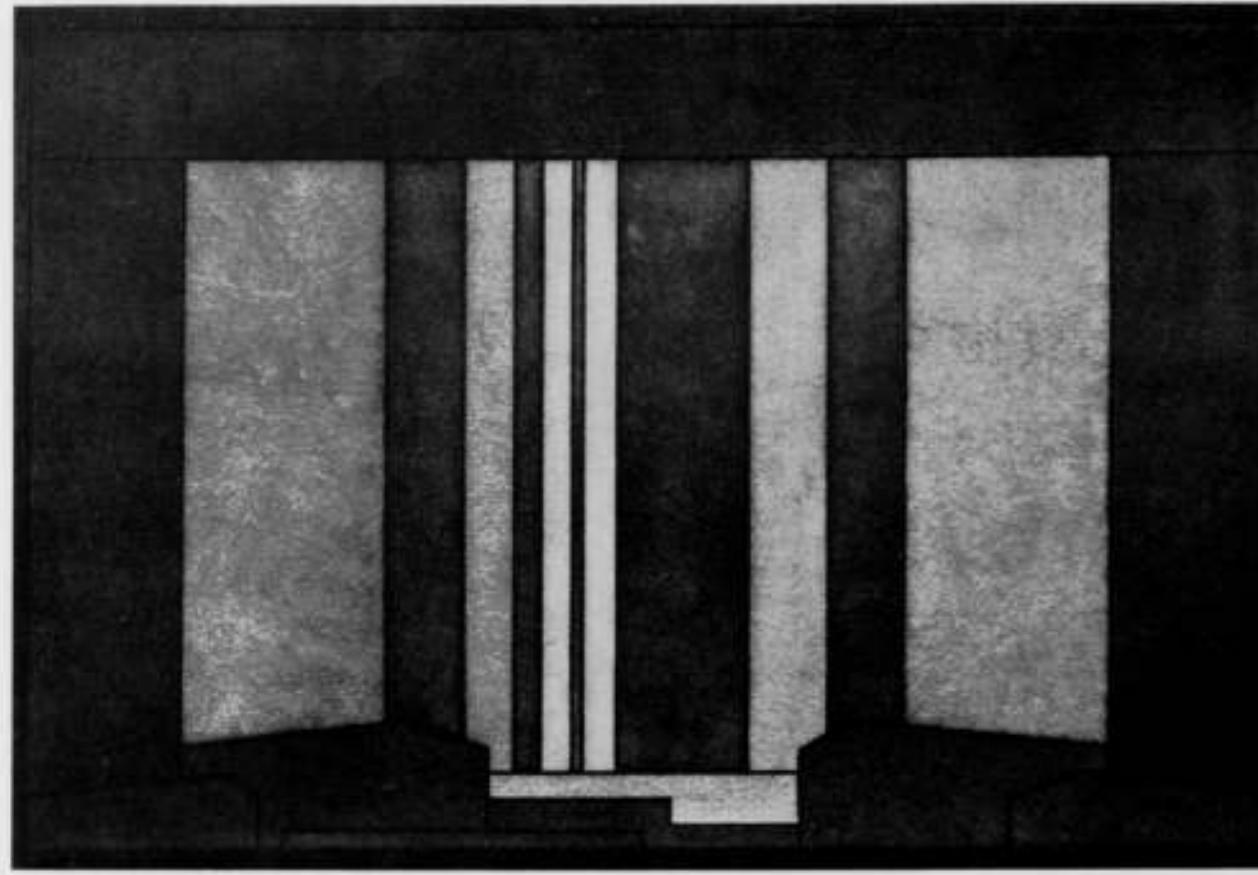
hand. The chain armour and the plumes that he wore at night were but a distraction, setting our thoughts on periods, on the short swords in use in the ninth century in Ireland or in Cornwall, on the comfort or the discomfort of the ships in which the lovers were voyaging, on the absurd night-dress which is the convention that Isolde should appear in, a garment she never wore and which we know to be make-believe. But the hat and feathers that Isolde appears in when she rehearses the part are forgotten the moment she sings; and if I had to choose to see Forbes-Robertson play Hamlet or rehearse Hamlet, I should not hesitate for a moment. The moment he speaks he ceases to be a modern man, but in black hose the illusion ceases, for we forget the Prince of Denmark and remember the mummy".

Years ago, in a volume of critical essays given the title "Another Book on the Theatre", I took a boyish delight in setting off precisely the same noisy fireworks just to hear the folks in the piazza rocking-chairs let out a yell. These half-truths serve criticism as sauce serves asparagus: they give tang to what is otherwise often tasteless food. This is particularly true with criticism at its most geometrical and profound, since such criticism, save in rare instances, is not especially lively reading. But, nevertheless, the sauce is not the asparagus. And when Mr. Moore (doubtless with his tongue in his cheek) observes that he can much more readily imagine the lusty Frau Tillie Pfirsich-Melba as Isolde in a pink and green ostrich feather hat concocted in some Friedrichstrasse atelier than in the customary stage trappings, he allows, by

□ TWEE DECORSTEKENINGEN VOOR "GIJSBRECHT VAN AMSTEL" □ DOOR FRITS LENSVELT (HOLLAND) □

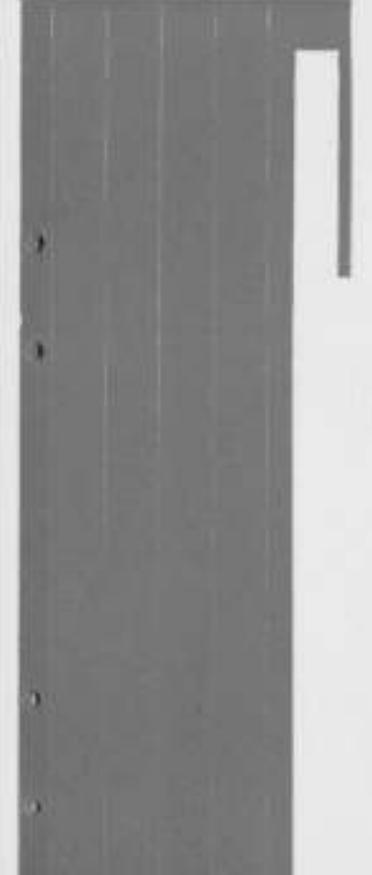
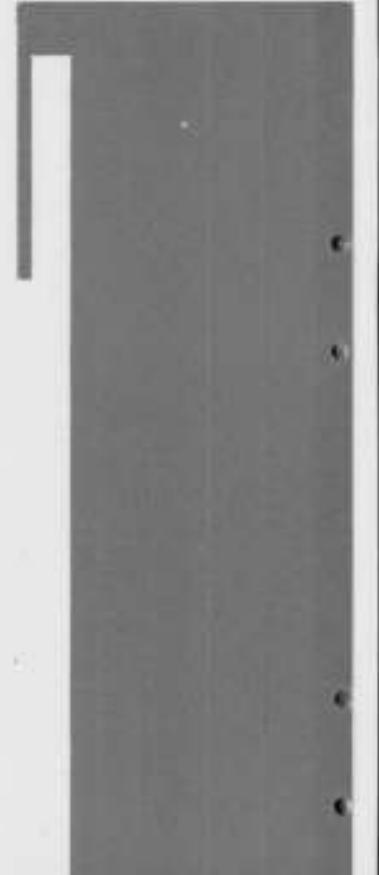

DECORS VOOR "PELLÉAS ET MÉLISANDE" (VAN MAETERLINCK) DOOR J. R. B. DE ROOS (HOLLAND)

implication, that he might even more readily imagine the elephantine lady as the seductive Carmen if she had no clothes on at all. This is the trouble with paradoxes. It is not that they prove too little, as is believed of them, but that they prove altogether too much. If the illusion created by stage externals is in itself illusory, as Moore says, the complete deletion of all such stage externals should be the best means for providing absolute illusion. Yet the complete absence of illusion where this is the case is all too familiar to any of us who have looked on such spectacles as "The Bath of Phryne" and the like in the theatres of Paris. A prodigality of stage externals does not contribute to disillusion, but to illusion. These externals have become, through protracted usage, so familiar that they are, so to speak, scarcely seen; they are taken by the eye for granted. By way of proof, one need only consider two types of Shakespearian production, one like that of Robert Mantell and one like that lately employed for "Macbeth" by Arthur Hopkins. Where the overladen stereotyped first production paradoxically fades out of the picture for the spectator and leaves the path of illusion clear for him, the superlatively simple second production, almost wholly bereft of familiar externals, arrests and fixes his attention and makes illusion impossible. It is true, of course, that all this may be changed in time,

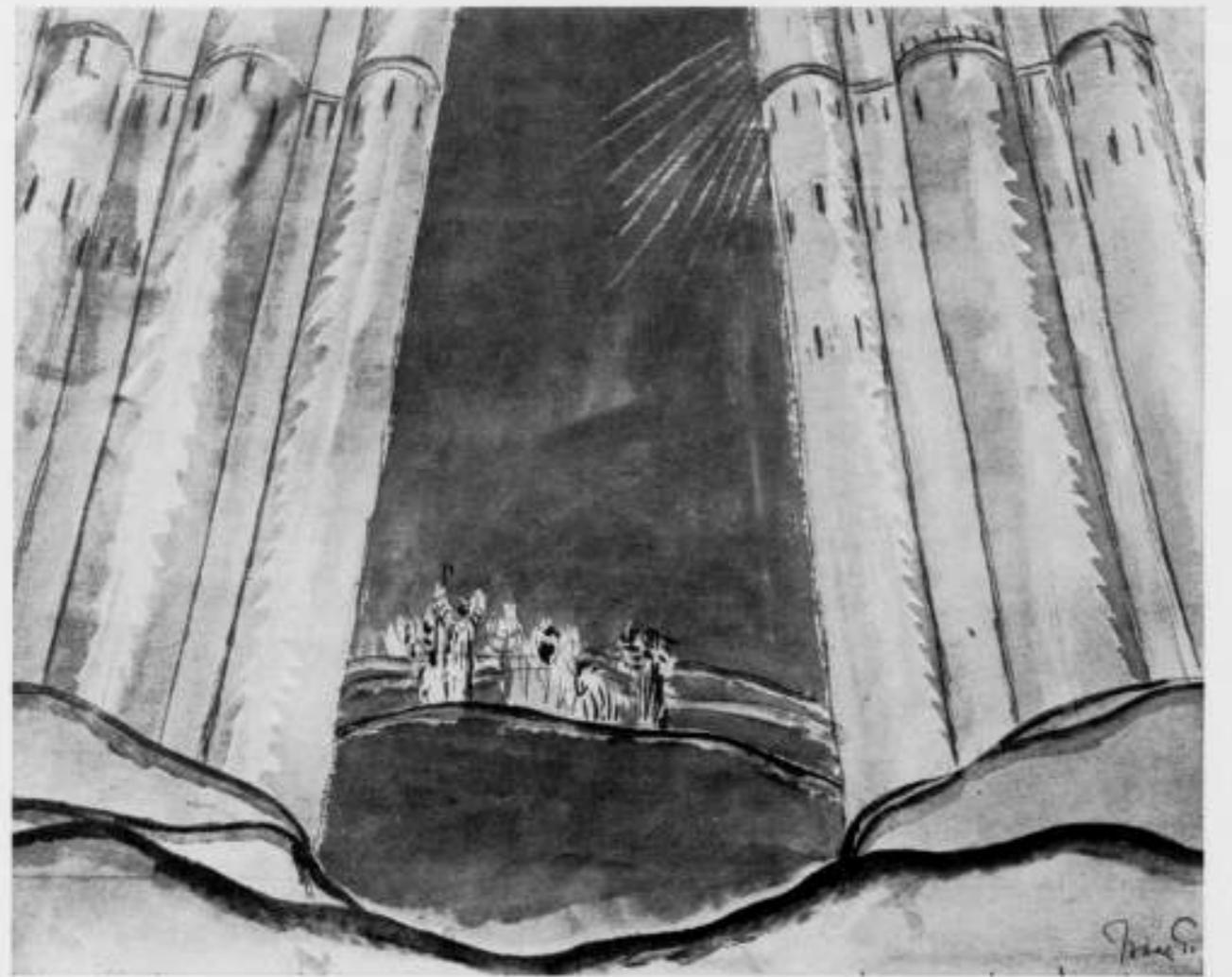
when the deletion of externals by the new stagecraft shall have become a convention of the theatre as the heavy laying-on of externals is a convention at present. But, as things are today, these externals are, negatively, the most positive contributors to illusion. It is the misfortune of the theatre that critics have most always approached it, and entered it, with a defiant and challenging air. I have, during the eighteen years of my active critical service, met with and come to know at least fifty professional critics in America, in England and on the Continent, and among all this number there have been but four who have approached the theatre enthusiastically prejudiced in its favour—two of them asses. But between the one large group that has been critically hostile and the other smaller group that has been uncritically effervescent, I have encountered no sign of calm and reasoned compromise, no sign of frank and intelligent willingness to regard each and every theatre as a unit, and so to be appraised, instead of lumping together good and bad theatres alike and labeling the heterogeneous mass "the theatre". There is no such thing as "the theatre". There is this theatre, that theatre, and still that other theatre. Each is a unit. To talk of "the theatre" is to talk of the Greek theatre, the Elizabethan theatre and the modern theatre in one breath, or to speak simultaneously of the Grosses Schauspiel-

DECORS ONTWERP VOOR EEN BALLET DOOR HERMAN ROSSE (HOLLAND)

haus of Max Reinhardt and the Eltinge Theatre of Al Woods. "The theatre", of course, has certain more or less minor constant and enduring conventions—at least, so it seems as far as we now can tell—but so, too, has chirography, yet we do not speak of "the chirography". There are some theatres—I use the word in its proper restricted sense—that glorify drama and enhance its beauty; there are others that vitiate drama. But so also are there some men who write fine drama, and others who debase drama to mere fodder for witlings.... The Shakespeare of the theatre of Gordon Craig is vivid and brilliant beauty. Call it art or not art as you will—what does a label matter? The Molière of the theatre of Alexander Golovine is suggestive and exquisite enchantment. Call it art or not art as you will—what does a label matter? The Wagner of the opera house of Ludwig Sievert is triumphant and rapturous splendour. Call it anything you like—and again, what does a label matter? There are too many labels in the world.

Man kann das Theater (beispielsweise) nicht reformieren, wenn man nicht zugleich den ganzen Geist der Zeit reformiert. Es ist der Irrtum unserer Zeit, daß sie meint, man könne wesentliche Probleme aus dem Zusammenhang herausplücken und für sich allein lösen.

DECORS VOOR "SAMSON ET DALILAH" (VAN SAINT-SAËNS) DOOR ISAAC GRUNEWALD (ZWEEDEN)

**DIE TREPPE – EINE NEUE DIMENSION
VON LEOPOLD JESSNER**

INTENDANT DES STAATS-SCHAUSPIELHAUSES, BERLIN

Als am 12. Dezember 1919 Schillers „Wilhelm Tell“ im Berliner Staatlichen Schauspielhaus wie man sagte „auf einer Treppe“ spielte, entspann sich ein großer Kampf der Geister getragen von Kundgebung und Gegenkundgebung. — Obwohl man sich beruhigte, wurde jene Treppe, die bislang nur als integrierender Teil einer Dekoration und nicht als selbständiger architektonischer Aufbau existierte, dennoch nicht als konformes Attribut eines neuen Darstellungsstils, sondern als Marotte bezeichnet. Der Erfolg aber ist, daß heute kaum ein Theater in Deutschland, das „Zeitgemäßes“ geben will, ohne die berüchtigte Treppe mehr auskommt. — Denn es zeigte sich bald, daß hiermit nicht ein modischer Sensationsakzent spekulationalshalber geschaffen war, sondern das systematische Mittel eine theatralische Idee in all ihren Möglichkeiten zu verwirklichen. — Ihr Wille ist, das

Drama aus der Natürlichkeit eines überwundenen Realismus zu seiner vollen, d.h. wesenhaften Natur zu erlösen. Daß dieses aus gesteigertem Gefühl rhetorisch neu geschaffene Drama auch eine neue Gliederung der Bühne brauchte, ist eine nicht fortzudenkende Konsequenz. Denn der Bühnenraum soll nicht mehr nur Boden sein für Dekorationen, die die jeweilige Um-Welt bedeuten, sondern die Möglichkeit bieten einer eigens bewegten Darstellung, die ihre Gesetze lediglich aus dem innerlich Wesenhaften der Dichtung empfängt. So mußte das malerische Dekor - soweit es unwesentliches Beiwerk war, schwinden, und die Stelle des Dekorationsmalers vertritt nun der Bühnenarchitekt als Baumeister eines mehr oder minder raum- und zeitlosen Schauplatzes. — So habe ich den starken Glauben, daß dieser neue Darstellungsstil auf der Bühne, dessen Gedanken schon seit meiner Hamburger Tätigkeit (1910) in „Peer Gynt“ z.B. und „Dantons Tod“ vorbereitet wurden, zur weiteren Vollendung ausgearbeitet den bisherigen Verwirklichungen der Theatergeschichte neue Perspektiven eröffnen wird.

JAN HAMER & Co

FREDERIKSPLAAT 6 & 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSIE- EN HAND-
LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINKLIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-, SPOORWEG-, FABRIKS- EN PARTICULARIËRE GEBOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

**BRONS
KOPER
KUNSTMEDEWERK
GISDEN
ROTTERDAM**

ROTTERDAM VOORHAVEN 101
TEL: 2410

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

**PH. A. WARNERS
EN ZOON**

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

TELEFOON
ZUID 3653

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR: W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOORSTEENMANTELS
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAAL

GEEN BEKLEEDINGS MATERIAAL NODIG
MODIE, MATTE TINTEN

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDEN'S**

PRUIJEN

ELIAS P. BOMMEL'
BOEKBINDER

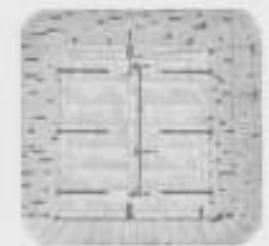

KERKSTRAAT 53
AMSTERDAM

ATELIER
VOOR
KERKELIJKE
EN
PROFANE GLAS-
SCHILDERKUNST:
CORN. STRAATEN.
A.B.C. STRAAT.
UTRECHT.

GEPANTSERDE
BRANDDEUREN
EN
BRANDSCHUIVEN

GEB's GORTER
WORMERVEER

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANNEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

GIDDING & ZONEN

DECORATIEF
SCHILDERWERK
GLAS IN LOOD

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

CHRISTOPHUND UNMACK
VERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND EN KOLONIEN
DAMRAK 37/38, AMSTERDAM

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK &
A. FIENEE
AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
1^e JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROETINGEN GRATIS

HET PERZISCH
TAPIJTHUIS
E. PEREZ
SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662
AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

A. J. A. HEETMAN
PIETER DE RAADTSTRAAT 44-46
TELEF. 3047 • ROTTERDAM

GLAS
IN LOOD
GEËTST
GLAS

..BU ST. LAURENS"
WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUMTEMD ^{DOOR}
STUL en TOOM
DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. TEL. 4611

M.V. PAERELS'
MEUBLEERING-
MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM TELEFOON
INTERC. NOORD
45411
ROKIN 128-130

N.V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

PARKET-
VLOEREN

IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT
EENVOUDIG EN BILLIJK;
GESCHIKT VOOR WONING,
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ. ALSMEDE VOOR

LUXE
VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

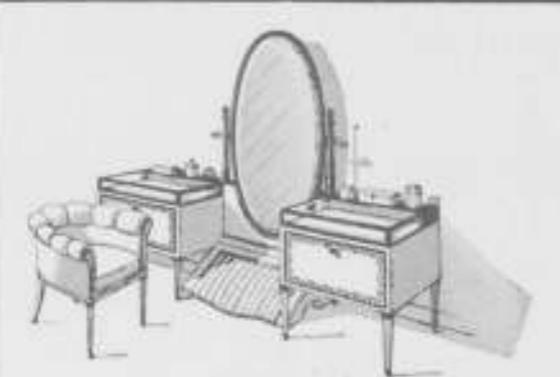
W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

**LOU
ASPERSLAGH**

ATELIERS
VOOR KUNST-
NIJVERHEID
GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
DEN HAAG TELEF. M. 4611

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS
GLAS IN LOOD

Binnenarchitectuur.
Nusink & Zn.
Loosdrechtseweg 61. AMSTERDAM.

MEUBLEERINCEN

BETIMMERINCEN

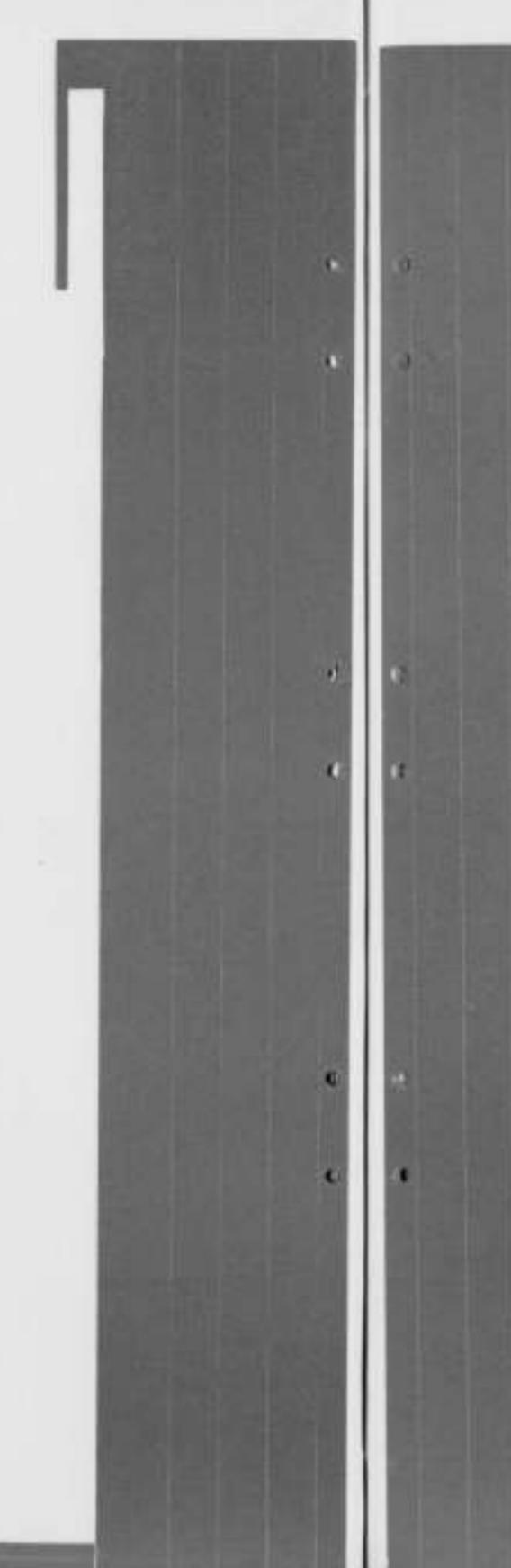
CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O. Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

 N. E. G.
DIR. F. KOSTER
GRONINGEN

HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS Slijperij
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

L.FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabrick van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER
v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
TELEFOON Z. 5936
AMSTERDAM

UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. II)

GLASIN
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEIDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN) NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. II)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

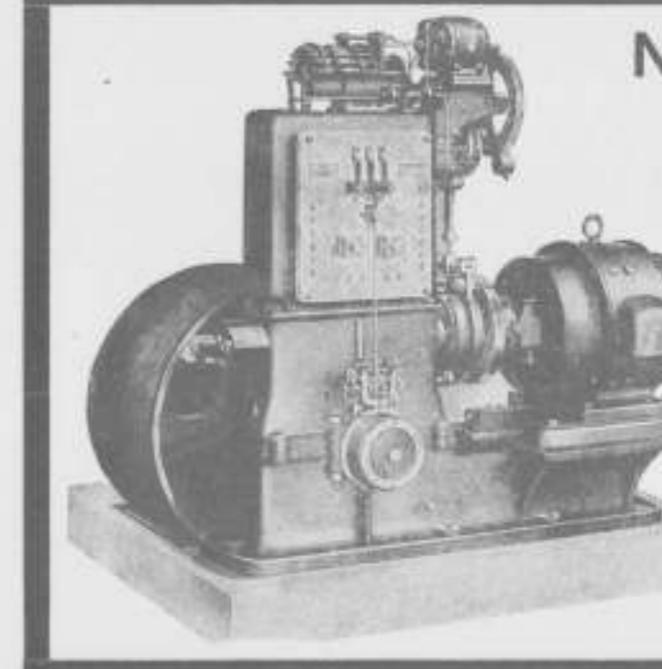
DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

J. DE WAAL & ZOON
UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

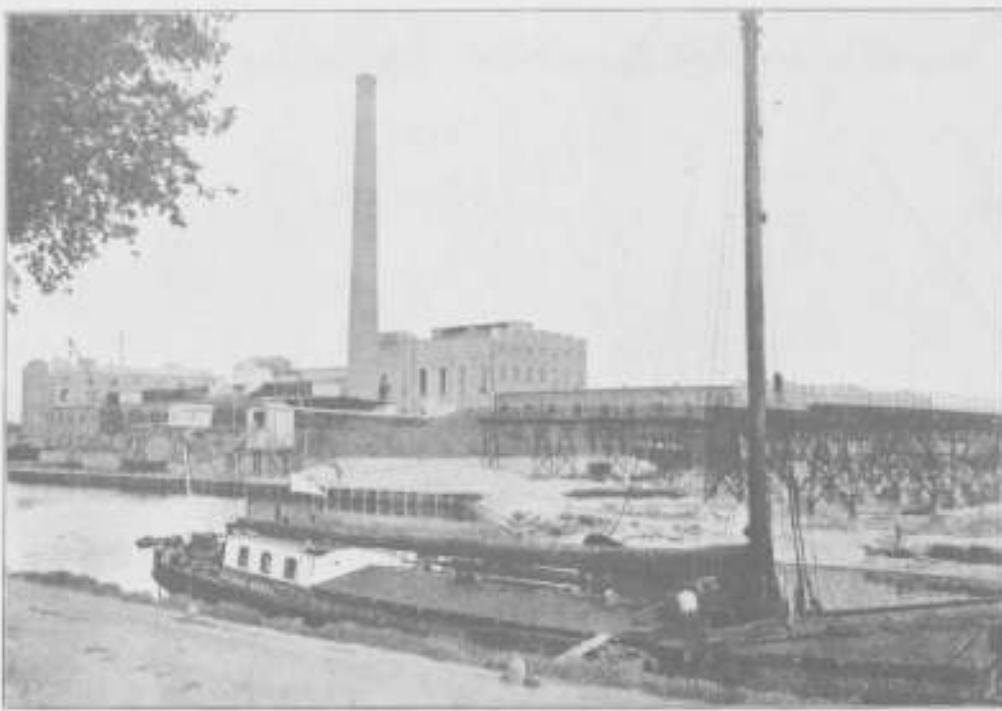

N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM
v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

FABRIEKSGEBOUWEN DER „FRIESCH-GRONINGSCHE COÖP. BEETWORTELSUIKERFABRIEK“
TE GRONINGEN, IN 1913 DOOR ONS AFGEDIKT MET

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

TOTALE OPPERVLAKTE MET „RUBEROID“ BEDEKT 14000 M²

IN DEN LOOP DER JAREN WERDEN DIVERSE GEBOUWEN VAN SUIKERFABRIEKEN IN
ONS LAND DOOR ONS MET „RUBEROID“ AFGEDEKT EN WEL ALS VOLGT:

	PLM.
1913 BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE SAE VAN GENT	1400
1921 BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE SAE VAN GENT	3000
1920 GASTELSCHE BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK TE STAMPERGAT	4000
1920 SUIKERFABRIEK „WITTOEK“ TE BREDA	3000
1925 SUIKERFABRIEK „WITTOEK“ TE BREDA	400
1926 H.V. BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK V. H. HEERE & CO. TE STATENDAM BIJ GEERTWIJNDENBERG	3000
1927 H.V. BEETWORTEL-SUIKERFABRIEK V. H. HEERE & CO. TE STATENDAM BIJ GEERTWIJNDENBERG	700
1929 ZUID-HOLLANDSCHE BEETWORTELFABRIEK TE OUD-BEIERLAND	3500
1925 SUIKERFABRIEK „STANDAARDHUTEN“ TE STANDAARDHUTEN	4800

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257-11258-11259-11260 · TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

N.V. MECHelse CA-HOOGERP-INGENIEUR
VAN TIETEN-MECIJK HEES-BY-NIMEGEN

DORPSTRAAT 16, HEES BIJ NIMEGEN
TELEFOON NIMEGEN 1188 - 1189

BOUWARTIKELEN IN KUNST-
STEEN EN TERRAZZO
SCHOORSTEENMANTELS
IN EDELBETON
GEVELBEPLEISTERINGEN
TERRAZZOVLOEREN

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEEKENING

R. CRUIJFF & ZN
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURRERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING
AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE
VAN

CENTRALE
VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET- ARTIKELEN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON N° 103

RUBBIN-RUBBER EN RUBBER VLOEREN

WORDEN
UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC'S S.WAISVISZ & CO

167 WAGENSTRAAT

TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM MARTELAAERSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT
ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • • TUFSTEEN
BASALT LAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL
SARPHATI STRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8624
OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

FIRMA H.FERMIN
DEN HAAG

N. HAVEN STRAAT 36-38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

N.V. HANDELMATSCHAPIJ
WAALSTEEN

NIJMEGEN
STARINGSTR. 9

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN,
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBOREN.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

AKOK en CO

WORMERVEER

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184^a
's-GRAVENHAGE

IJZEREN
BRANDTRAPPEN

GLAS IN LOOD

GEBRANDSCHILDERSGLAS

GIL

AMSTERDAM

GELINDEMAN

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAM

KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD

MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS

(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)

UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MO-
SAIK- EN HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAM

LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEK ONZE TOONKAMER EN VRAAG PRUZEN

VLOEREN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBLEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENS SPECIALE ONTWERPEN

KORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a

AMSTERDAM

DISPONIBEL

DISPONIBEL

LIFTEN

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
v. BILDERBEEK & JONKERS
FRED. HENDRIKLAAN 230 - TEL. S 3425
's GRAVENHAGE

VERTEGENWOORDIGERS
VOOR NEDERLAND EN NED. INDIE VAN
ZSCHOCKE-WERKE
KAIERSLAUTERN

COMPL. AUT.
POMPINSTALLATIES
VENTILATOREN
THEATER-EN SCHOOLBANKEN

TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT.
PROFIELSTEENEN. HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING.
VERGLAASDE HANDVORM. ALLES VOLGENDS
ONTWERP VAN ARCHITECTEN.
PRACHTKLEUR.

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT S-GRAVENHAGE
LEVENSGEZICHERING-MIJ. "DORDRECHT" DORDRECHT

IMBURG

A.C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
BUSSUM
SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK "TRIO"

WIJNANDS & Co.
B U S S U M

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER- WERKEN **D. WEEGEWIJS**

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

GLASFABRIEK DEGENS

SCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT
ROTTERDAM

AFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTERIEUR

GLAS

IN LOOD

GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN

TEGELTABLEAUX

GLASPLAFONDS

BEGROOTINGEN KOSTELOOS

VALKENIER & DE HAAS

ROTTERDAM
TECHNISCHE BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

P. M. DUYVIS & C°
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER & LADIGES

AANNEmers EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELijk EN SMAAKVOL **SCHILDERWERK**

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES

PRIJSGRAAF EN TEKENINGEN OP AANVRAGE
PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

**BOUWHADEL
MAATSCHAPPIJ**
v/h MARTIN & C°

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGLWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

GLASFABRIEK DEGENS
SCHIEKADE W.Z. NAAST DE VIADUCT
ROTTERDAM

AFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTERIEUR

GLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS
BEGROOTINGEN KOSTELOOS

**VALKENIER
&
DE HAAS**
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKELEN-CENTRALEVERWARMING

P. M. DUYVIS & C°
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER
& LADIGES
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

G.W.C. OOSTERBAAN
AMSTERDAM

ATELIER VOOR DEUGDELijk EN SMAAKVOL
SCHILDERWERK

SPECIALE INRICHTING VOOR HET MAKEN VAN
GLAS IN LOOD EN
GEBRAND GLAS
VERSIERING IN ALLE GENRES
PRIJZOPGAFT EN TEKENINGEN OP AANVRAGE

PRINSENGRACHT 570
TELEFOON 6253 NOORD

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & C°

FABRICATION
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGELWERK

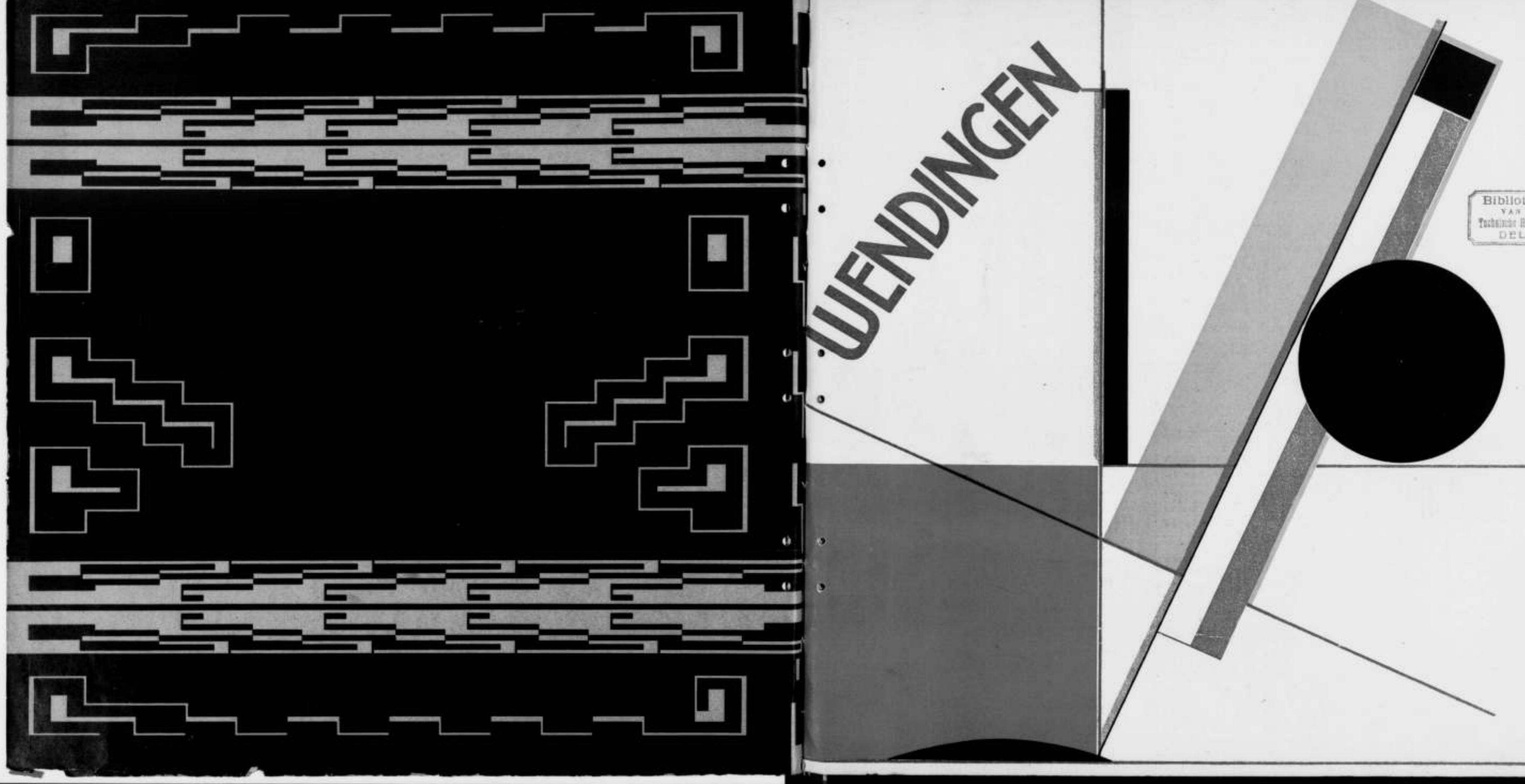
BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6-AMSTERDAM

UENDINGEN

Bibliotek
TAKA
Folksam Byggnad
SÖDERTÄLJE

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELT

UENDINGEN

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE LANGERAKSTEELEN WERKING
DE EUINGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN ONDERHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN
MIERONDER ZIJN HET GEKENOENDE PUSCOTTEN

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 748-7 TEL 337 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSche ASPHALT FABRIEK „DE VESUVIUS“

W.H. VAN DEN BERG & VIETOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT-MASTIEK-HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

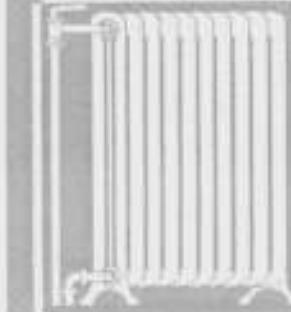
DAKEN
STRUKASPHALT-STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVANGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTWERPEN, PLANNEN EN RU-
GROOTINGS-TEGELIJKHETIJG MET ONS DE AAN-
LED VAN DE SANITAIRE INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN EN AFVOERLEIDINGEN TERESPRESSEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DAGELIJK REKEN-
MING WORDEN GEHOUVEN EN GEHOFT ER
LATER NIET BEHART TE WORDEN.

BEDERT LANG ZIJN WU SPECIALITEIT IN HET
AANLEGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES
WARM- EN HOUDWATERVOORZIENINGEN, CEN-
TRALE VERWARMING, ENZ.
TERESPRESSEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG **WAGENSTR.** 96

DE JAAR DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL Z 6616
J. G. BOTERENBROOD
H. A. VAN DEN EYNDEN
J. F. STAAL P. L. KRAMER
J. L. M. LAUWERIKS
R. N. ROLAND HOLST

□ □ □
NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEETALIGE
WENDINGEN-UITGAVE
IN DE NEDERLANDSCHE
EN ENGELSCHÉ TAAL

□ □ □
DE TWEË EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOOGHE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

□ □ □
HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENOOTSCHAP
ARCHITECTURA ET
AMICITIA KAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM — DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL 20.—

□ □ □
ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
“DE HOOGHE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

11

W E N D I N G E N
E U R O P E
M U S I C
D I S C O

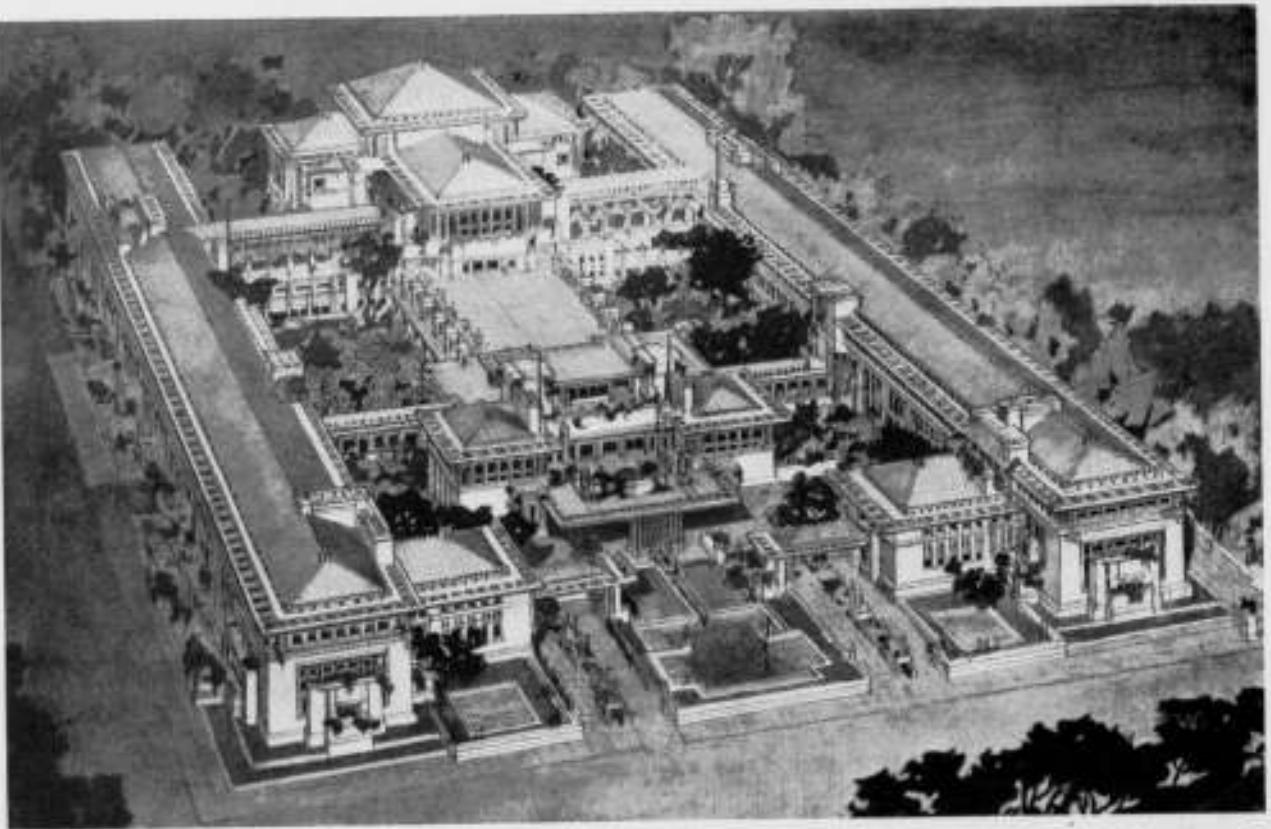
TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld

□ □ □
DE OMSLAG WERD GELI-
THOGRAFEERD NAAR
EEN TEKENING DOOR
EL LISSITSKY (MOSKAU)

□ □ □
DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HET WERK VAN DEN
AMERIKAANSCHEN ARCH.
FRANK LLOYD WRIGHT
DE INLEIDING WERD GE-
SCHREVEN DOOR DEN
ARCH. DR. H. P. BERLAGE

□ □ □
W E N D I N G E N
VERSCIJNT SEDERT DE-
ZEN JAARGANG IN EEN
HOLLANDSCHE, ENGEL-
SCHE EN SOMSDUITSCHE
OF FRANSCHE UITGAVE.
— IEDERE AFLEVERING IS
UITSLUITEND AAN EEN
ONDERWERP GEWIJD. IN
DE VERSCHENEN NUM-
MERS VINDT MEN WERK
VAN JAN TOROP, KLIMT,
VAN VEEL ARCHITECTEN
DE KLERK — DR. BERLAGE
POELZIG — MENDELSON
TERWIJL BEKEND ZIJN
DE NUMMERS OVER
MASKERS — TOONEEL —
DANS — HOUTSNIJKUNST
— MEUBELS — INTERIEUR
ALLE NUMMERS VER-
SCIJNNEN MET EEN OM-
SLAG VAN DAARVOOR UIT-
GENOODE KUNSTENAARS
VOOR DEN INHOUD VAN
DEN VIERDEN JAARGANG
IS EEN NIEUW PROGRAM
OPGEMAAT: DR. MENDES
DA COSTA OPENT MET
BEELDHOUWWERK, DAN
VOLGT KEEES V. DONGEN,
DE ACADEMIEBOUW ENZ.

1921
INHOUD

IMPERIAL HOTEL IN TOKIO (JAPAN)

WENDEHUGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN = MAGAZINE OF ARCHITECTURE ET AMICITIA

FRANK LLOYD WRIGHT DOOR DR. H. P. BERLAGE

Een tijd van snel wisselende kunststromingen wijst op een wankel bouwbeginsel. Vandaar de kracht van het individu dat, zoodra het een zelfstandigen vorm brengt, ook zeker is "school" te maken. Hetgeen zeggen wil dat de sterke persoonlijkheid niet alleen de "oppervlakkigen" tot volgelingen krijgt, de bewonderaars der uiterlijke verschijning zonder meer, maar ook zij die, krachten hun talent, beginnen met tot het wezen van den nieuen vorm door te dringen.

Het is de betovering van de "nieuwe greep" die bij haar verschijning onweerstaanbaar aantrekt, met één slag tot verandering aanspoort, en zich met een onbegrijpelijke snelheid voortplant. Zij heeft het effect van een steenworp in een vijver. Zulk een snelle wisseling is niet mogelijk bij een veranderend kunstinzicht van meer algemeene aard: wanneer niet de eigenlijke kunstvorm de verandering ondergaat, maar wanneer het de meer stelselmatige omzetting van een beginsel betreft; in het kort, wanneer het persoonlijk bijzondere voor het collectief algemeene plaats maakt.

Toen ik dan ook indertijd in mijn Amerikaansche reis herinneringen den indruk weergaf van het werk van Frank Lloyd Wright en bij een voordracht de veronderstelling waagde, dat misschien eenmal de tijd zou komen van een "vreedzame Amerikaansche indringing" als wisselwerking op de daarvan voorafgegane Europeesche, bedoelde ik daarmee ook niet anders, dan dat de kunst van dien grooten architect in Europa zeker niet onopgemerkt zou blijven; tenzij dan, dat deze bovendien het karakter typeerde van een algemeen Amerikaansche bouwkunst. En dat vooral omdat Wright na Sullivan, zijn leermeester, zich geheel aan de Europeesche architectuur heeft ontworsteld.

Bij de uitgave van zijn werk heeft Wright over de juist voor Amerika zoo noodlottige stijlcopie een belangrijke studie geschreven, naar aanleiding van beschouwingen over de grote kunsttijdsperken en de waarde der verschillende stijlen, welke culmineert in een haat tegen de Renaissance.

In dit verband voel ik nu de grote moeilijkheid, de "cultureele" betekenis van een kunstenaar in een tijd als deze vast te stellen. Want daarbij ontkomt men niet aan de beginselvraag of diens werk meer een algemeene dan wel een bijzondere waarde vertegenwoordigt. En dan geloof ik dat van Wright te moeten zien als het laatste en hem ook het meest te eeren als den genialen kunstenaar, wiens invloed door de inderdaad "betoverende" greep als van zelf verzekerd moest zijn. Nu

is het wel de eigenschap van het genie, "het algemeene in het bijzondere te openbaren", maar dat algemeene waarvan in dit verband sprake is, heeft zelfs met den bouw van den allerlaatsten "skyscraper" nog nauwelijks een begin gemaakt. Want, hoewel Wright voor zijn land zeker een kunstcentrum van grote betekenis heeft geschapen, kan toch het karakter zijner kunst niet typisch Amerikaansch worden genoemd. In dat geval ware dat karakter immers van meer machinalen aard, zou een gebouw van Wright ook geconstrueerd moeten zijn met het onverbiddelijk rationalisme der machine, waarvan geen enkel onderdeel onverantwoord is. En dit "a priori", waarbij de kunstenaar nog niet behoeft te vermechaniseeren, maar in elk geval voor romantische gevoeligheid wordt behoed.

Het valt mij tenminste moeilijk Wright anders te zien dan als den romanticus en wel hem te zien als zijn tegendeel, den "industrieelen architekt", zoals velen hem graag zien en . . . zoals hij zichzelf ook graag ziet. Dat getuigt immers een monografie van hem "in the cause of architecture" waarin hij schrijft:

"Ik verlang van een bouwwerk netzelfde wat ik eisch van een mensch, nl. dat het eerlijk en innerlijk waarachtig zij, en deze hoofdeigenschap wensch ik mij verbonden met zooveel lief talligheid en beminnelijheid als slechts denkbaar is. Maar innerlijke onaantastbaarheid is het wezenlijke. De machine is het van onze cultuurperiode eigenaarde werktuig, en daarom is het een belangrijke taak, voor deze machine arbeid te verschaffen, die zij beheerschen kan."

"De aanpassing van den arbeid aan zijne mogelijkheden is de inhoud van het moderne industriele ideaal, hetwelk wij moeten opbouwen, wanneer de bouwkunst hare leidende plaats in de kunst niet wil verliezen."

"Hiernu bewijst Wright dat inderdaad van Amerika's grond wordt verwacht, dat daar de wieg zal staan der waarlijk moderne bouwkunst, die door de groote eerstelingen der Engelsche beweging werd verfooid."

En verder: "De zich opbouwende grenspalen zijn des kunstenaars beste vrienden. De machine is niet meer uit de wereld te krijgen, zij blijft en is de pionier der democratie, het laatste doel van ons hopen en wenschen.

De architect van onzen tijd moet geen belangrijker taak kennen dan de toepassing van dit moderne werktuig, voorzover dat maar eenigszins mogelijk is. Wat doet hij echter inplaats daarvan? Hij misbruikt dit werktuig tot het maken van vormen die zijn ontstaan in een anderentijd en onder een anderen hemel, vormen die heden ten dage doodend werken, omdat men deze nergens ontgaat; en dat alles gebeurt met behulp der machine, welker taak het is juist deze vormen te verwoesten."

□ □ □ □ □ INTERIEUR VAN EEN LANDHUIS □ □ □ □

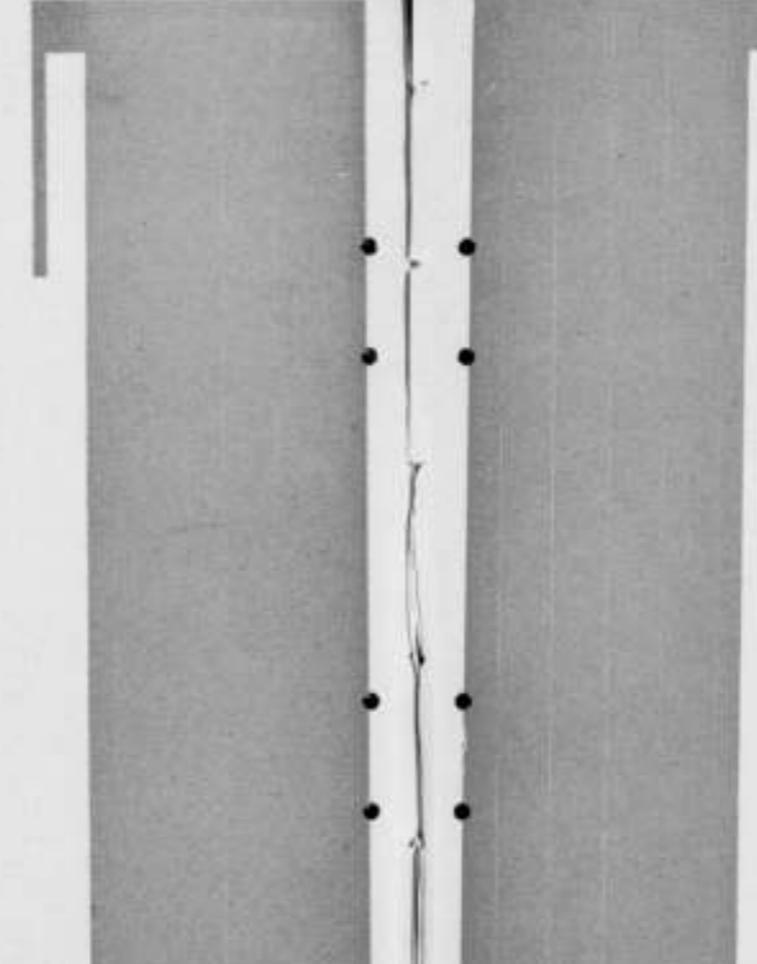
Wright schreef dit in 1908 en sedertdien is de overwinning op de oude vormen nog niet volledig behaald en zeker nog niet in Amerika. Want zelfs daar moet een kunst, met een aan de machine ontleenden stijl, hetgeen nog iets anders is dan een machinale bewerking van onderdelen zonder meer, nog zo goed als geheel worden opgebouwd

Beantwoordt nu het werk van Wright aan de verwezenlijking van dit, door hemzelf zoo scherp geformuleerd ideaal? Nu hoop ik den grooten Amerikaan geen onrecht te doen, dit te ontkennen. Ik kreeg, ook bij eigen aanschouwing, niet den indruk van een zooddanige "algemeene" kunst, maar wel van een "persoonlijk" lieflijke en beminnelijke, waaraan dat machinale slechts "schijnbaar" ten grondslag ligt.

En waarschijnlijk openbaart zich nu dat persoonlijke, althans aan het buitenhuis, waartoe zich voorloopig wel de voor-naamste werkzaamheid van Wright heeft bepaald? Aan een straf horizontalisme, met een gevelbeëindiging van een gesloten rij kleine vensters, en dat zijn accent beleeft in een mateeloos ver voorspringend, flauw helend dak.

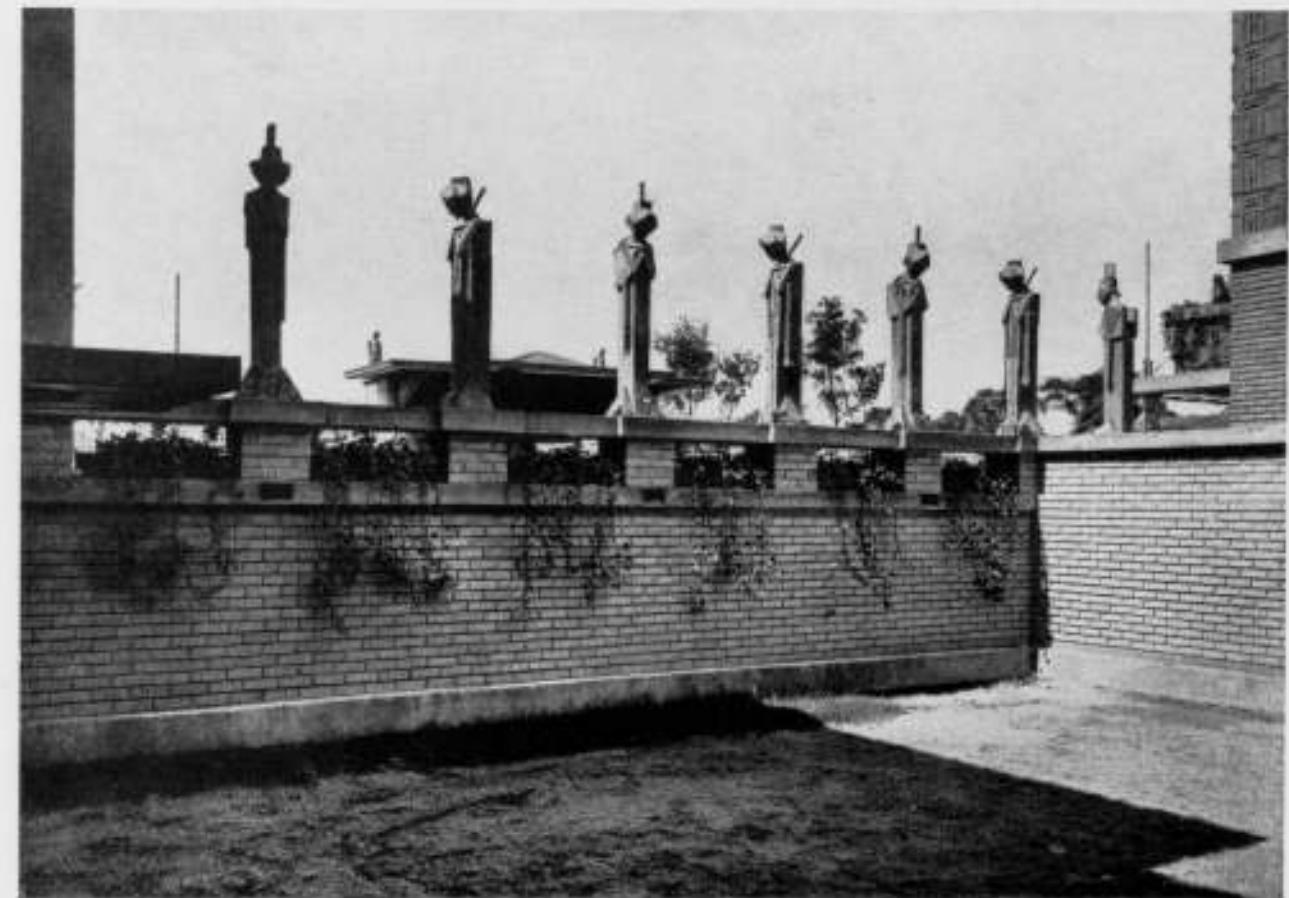
Want het horizontalisme als zoodanig is niet bijzonderlijk van Wright. Dit schijnt in het algemeen modern te zijn, waarschijnlijk verklaarbaar als de reactie tegen het nog altijd nawerkend verticalisme, der neo-Gothische richting. Dit openbaart zich ook zeer sterk in de jongste Amsterdamsche architectuur, waar het zich zelfs in de fruit-verdeeling der vensters doortrekt. Maar die sprong

van het dak met zijn geweldige schaduwwerking, waardoor zijn beschutende functie, nog nooit zo sterk als bij Wright, tot uitdrukking kwam, is en blijft "de betoverende greep", het pikante van het „driedimensionale" zoals een leerling van Wright diens werk karakteriseerde. Daarom wordt hijzelf ook de slaaf van dit motief, dat in zijn overtuiging gebruik vooral hinderlijk wordt bij een asymmetrische toepassing. En dat gebeurt nogal eens, omdat de plattegronden van de woonhuizen met een prachtige volkomenheid, waartoe een symmetrische aanleg zich gewoonlijk niet leent, zijn ingesteld op de meest volledige werking der ruimten, zowel in hun verband met elkaar als in hun ontvankelijkheid tegenover "het buiten".

□ □ □ □ INTERIEUR VAN EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □ □

In de ruimte-ontwikkeling is Wright in zijn volle kracht, die bovendien, als aanbidder der natuur, tot versiering van de ruimten uitsluitend de levende bloem te hulp roept. Hij construeert ter harer eer de langgestrekte steenen bakken onder de ramen, zoowel als de ronde tot postamenten bij ingang of terras. Inwendig komt bovendien de consequente kracht van zijn stijl, met zijn lange rechte lijnen, vooral van zware plafond-constructies, wel het sterkst naar voren. Want Wright ontkent nagenoeg elke kromming, al gebruikt hij voor den ingang zoo nu en dan den veelvuldig getoogden halfcirkelboog, en als plafond, wat ik als een zwakheid beschouw, het tongewelf, zoals in zijn "Dana House" te Oakpark. Bovendien zijn de vertrekken laag, waarin de breedgestrekte geweldige bakstenen schoouw dit karakter accentueert. Daarbij passende betimmeringen, zoowel als de meubels, die zwaar en rationeel geconstrueerd, gelijken op de Europeesche uit den eersten tijd der moderne beweging. In de ruimten wordt dan ook verrassing na verrassing beleefd, zoowel bij het schouwen naar buiten, over het felkleurige bloemen-base ment naar het landschap, als naar binnen door de verschillende, naar Amerikaansche gewoonte veelal deurloze openingen, naar de belendende gangen of vertrekken. En bij dat schouwen stijgt de bewondering voor den dichter van deze ruimtepoëzie, omdat hij bovendien de uiterst gevoelige smaak bezit, al de, nu eenmal voor dat doel bestemde, kunstvoorwerpen in die ruimten op de juiste plaats te zetten. Hoewel Wrights talent zich aan het woonhuis heeft ontwikkeld, kreeg hij ook aan een kerk, de Unity Church bij Chicago, zoowel als aan een administratiegebouw, het kantoor van de Larkinfabrieken te Buffalo, de gelegenheid, zijn bijzondere kunst te openbaren. Want in dat kerkgebouw, een rechthoekige ruimte, herleeft iets van den klassieken tempel, en het kantoor gebouw vertoont in zijn brutale massa de onvoorwaardelijke kracht van het bedrijfsleven van dezen tijd.

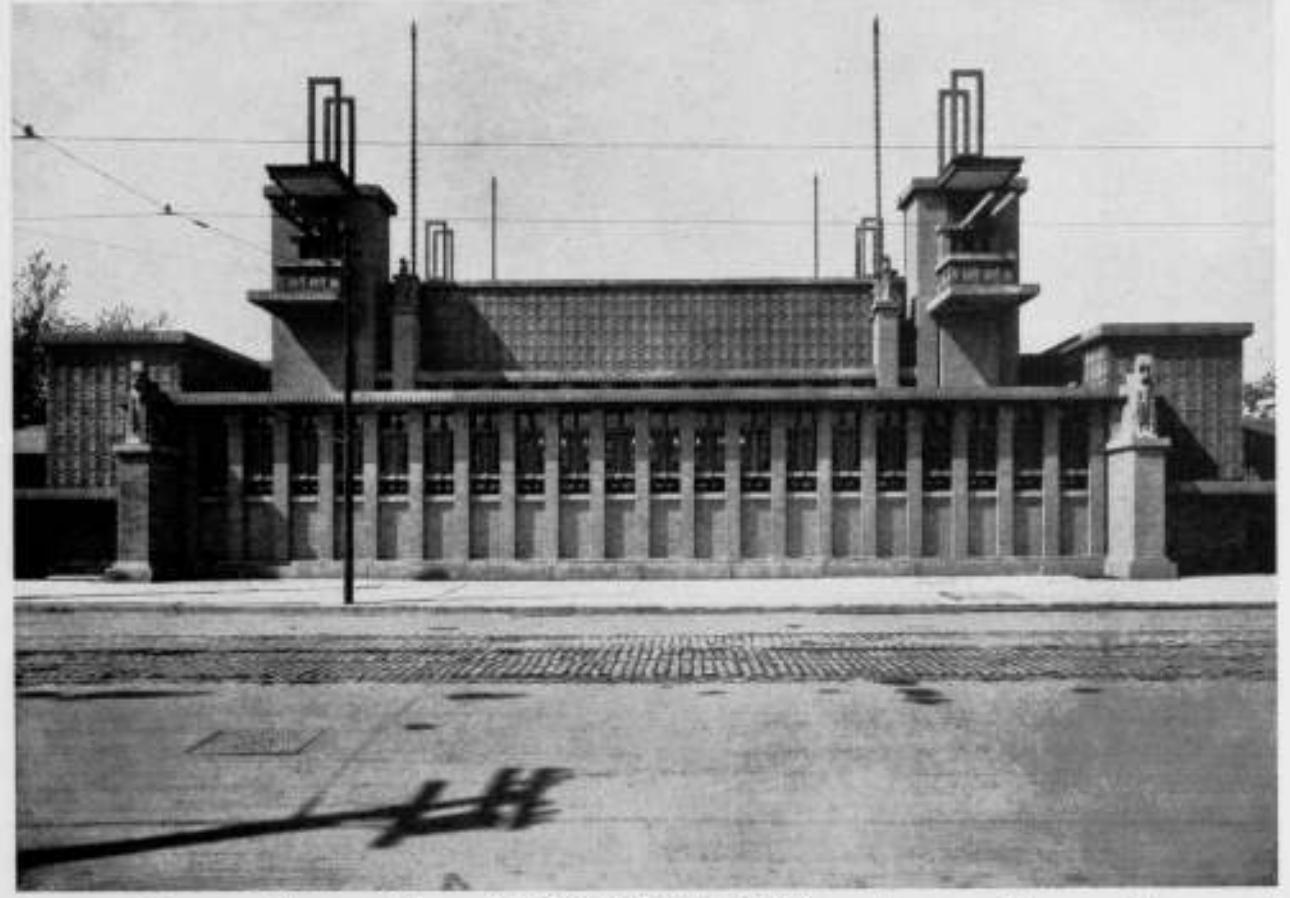
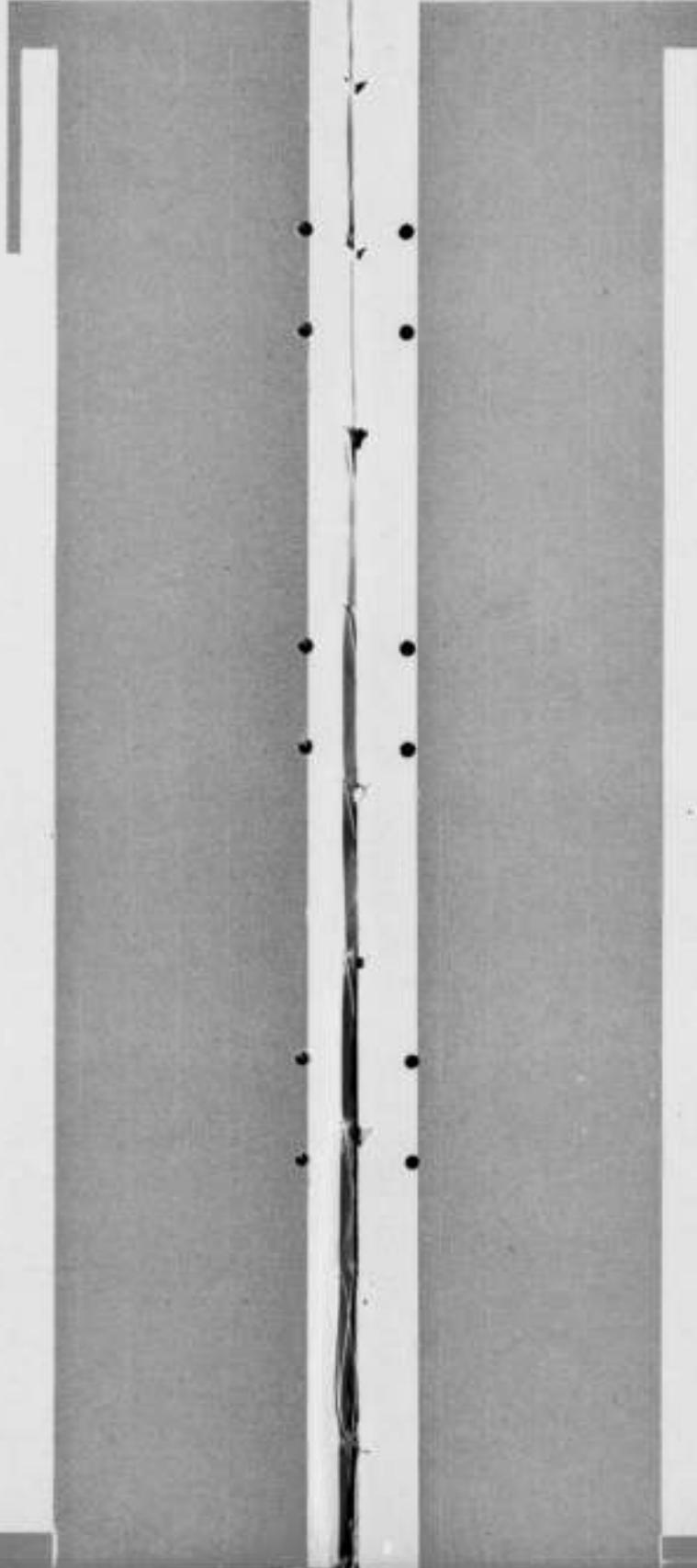
EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA

karakter van dit gebouw, waartoe zijn aard zeker aanleiding gaf, komt wel het meest overeen met wat Wright in zijn "beginselprogram" heeft ontwikkeld. Dat zake-

lijke karakter komt vooral tot uitdrukking in de geweldige, tot één werkhal geworden binnenruimte, waar men het zeker in hem prijst dat hij de bovenste galerij, de

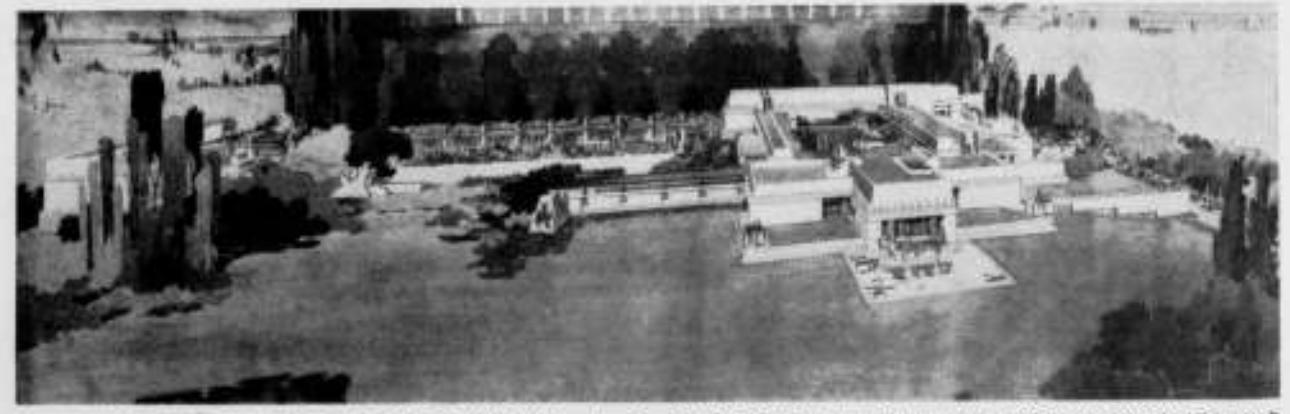
WINKELS WOONHUIZEN TERRASSEN EN BIOSCOOP GEBOUWD IN 1922 IN LOS ANGELOS IN CALIFORNIË

EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA

galerij der verpoozing, toch ook nog met bloemen en planten heeft gesierd. Het is om die reden te hopen, dat de werkkring van Wright zich nog verder in de richting

zal bewegen. Want met zijn laatste werk, een Hotel te Tokio, voltooit hij blijkbaar de apotheose van wat hij o.a. aan het landhuis "Coonley" heeft verwerkelijkt. Dit

BUITENVERBLIJF ALINE BARNSDALE OLIVE HILL GEBOUWD IN 1921 IN LOS ANGELOS IN CALIFORNIË

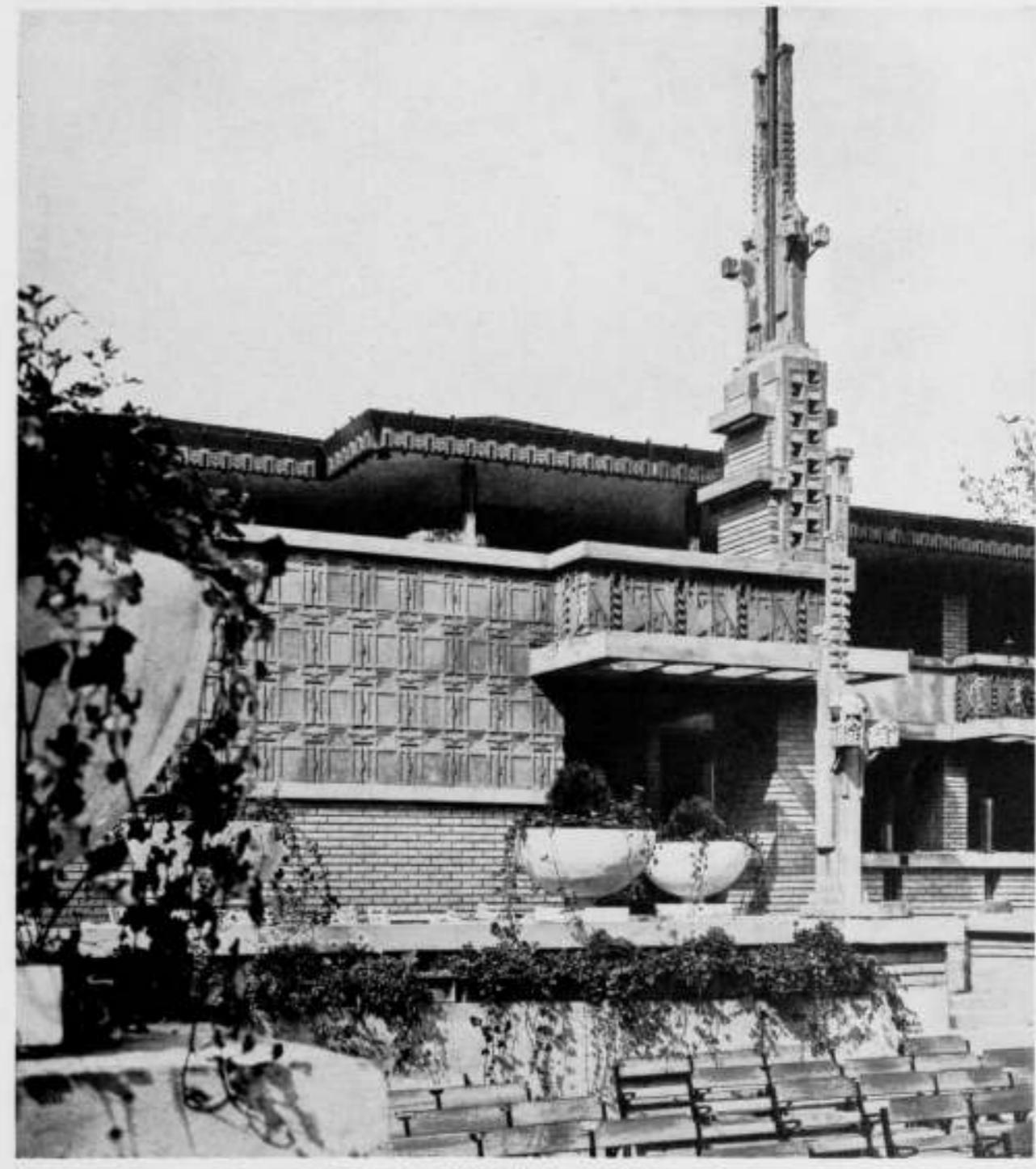
□ □ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □ □

hotel gaf hem nl. de gelegenheid, ook al door de ongewone afmetingen, zijn verbeelding tot het uiterste te spannen, bij de zoo grootsche mogelijkheid tot toepassing van zijn karakteristieke motieven.

Het talent van Wright is trouwens enorm veelzijdig. Hij heeft "ideaalprojecten" gemaakt, zoals architecten die ontwerpen noemen, die voorbestemd zijn niet te worden gebouwd. Ik verwijst daar toe naar een theaterbouw in Californië, van een meer klassieke opvatting, met een omgeving die tot een architecturaal Eden is geschapen. En dan naar Olive Hill, een buitenverblijf in datzelfde prachtige land, trouwens welgebouwd, waar Oostersche invloeden aan het werk zijn gewest. Zou niet het verblijf in Japan daaraan schuldig staan, waarvan dunkt mij de architectuur van een zomertuin met een openluchttheater wel de scherpste getuigenis aflegt. Want daarin rijzen fantastische palen omhoog, hoekig gekerfd,

en worden dito balken en chassis uitgestoken, alles terwille van het effect, dat zeker Japansch aandoet. En dan zijn er allerlei figuurlijke beëindigingen en bekroningen, die dat karakter nog verbijzonderen. Maar komt het luifelvormige dat ten slotte niet ook uit datzelfde Oosten?

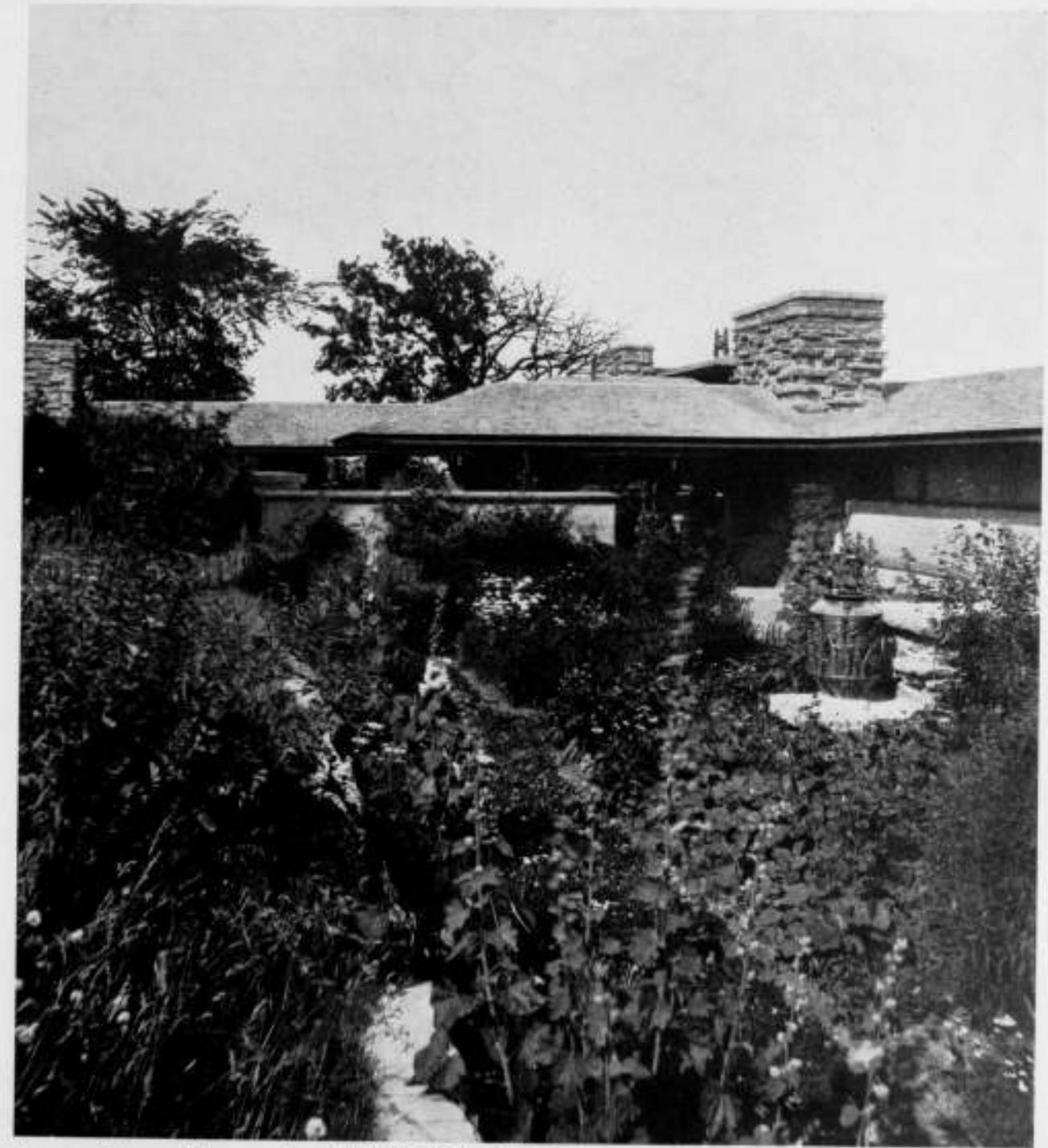
De bewondering voor Wright is dus wel begrijpelijk, en overeenkomstig het lot der profeten, naar ik vermoed, aan deze zijde van den oceaan groter dan aan gene. Zeifs ons land, waar op dit ogenblik een moderne nationale bouwkunst bezig is te groeien, is hier en daar van dien "vreemden smet" niet vrijebleven. Maar mag men dat bij zulk een voorganger ten kwade duiden? Er zijn niet ten allen tijde en bij elke kunstontwikkeling invloeden van buiten af werkzaam geweest. In elk geval kan nu reeds worden vastgesteld, dat Wright een plaats inneemt onder de grootste bouwmeesters van dezen tijd.

□ □ □ □ EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA □ □ □ □

□ □ □ □ FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF □ □ □ □

□ □ □ □ FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF □ □ □ □

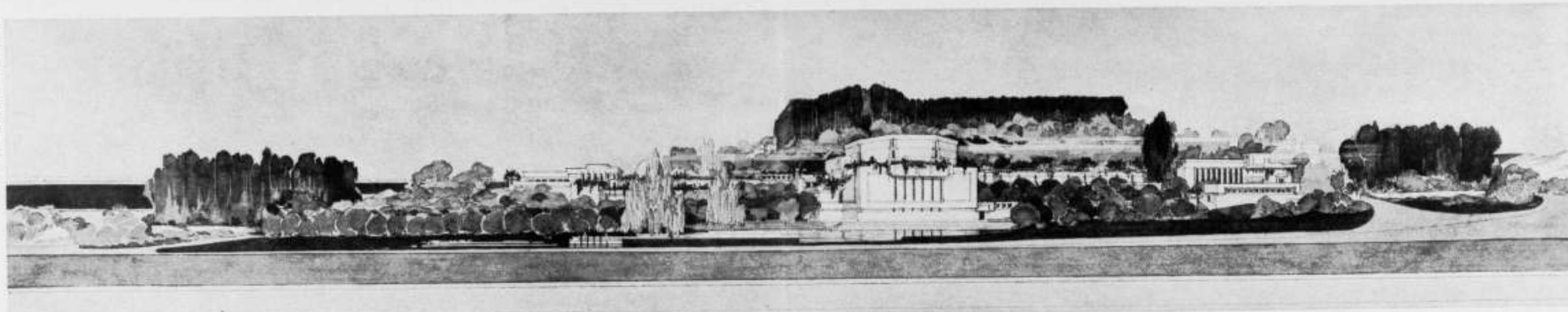

□ □ □ □ FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF □ □ □ □

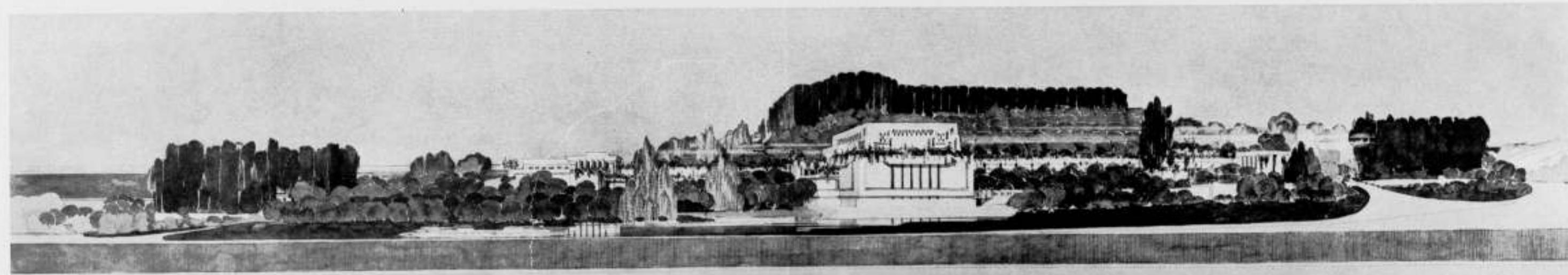

□ □ □ □ FRANK LLOYD WRIGHT'S BUITENVERBLIJF □ □ □ □

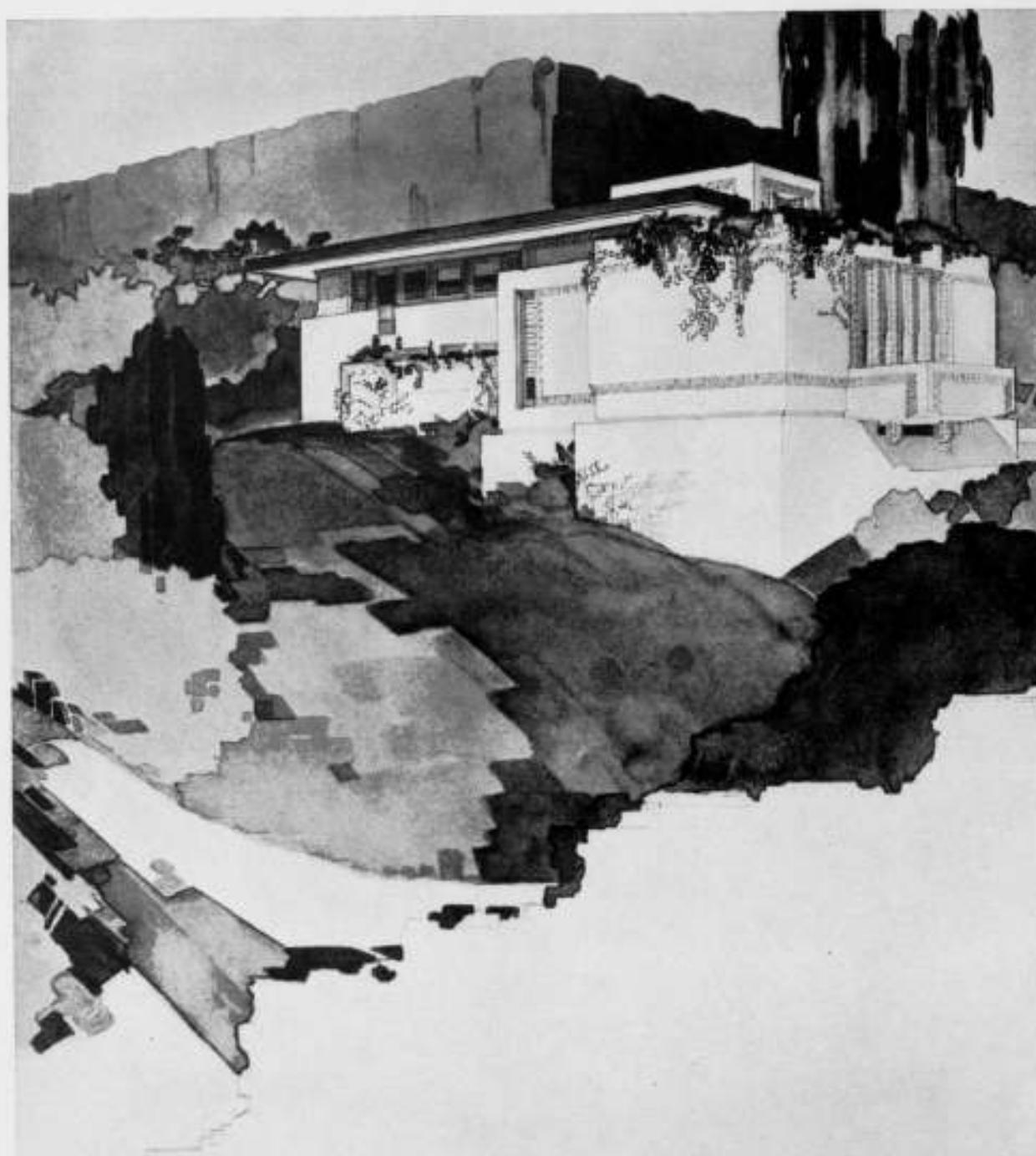
BARNSDALE-SCHOUWBURG
O O O
OLIVE HILL,
LOS ANGELOS
IN CALIFORNIË
O O O
DIRECTEURSHUIS
EN ACTEUR'S
STUDIERUIMTE
O O O
(EERSTE PROJECT)

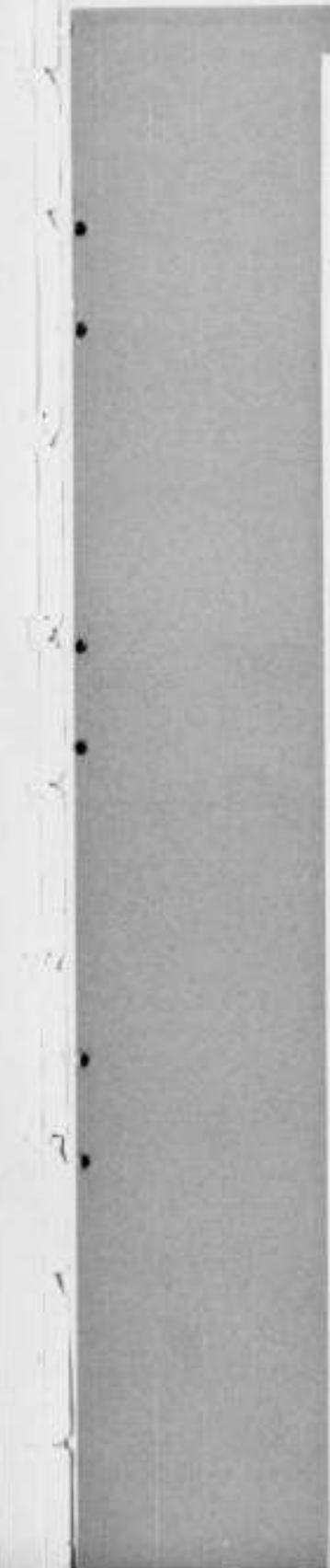
BARNSDALE-SCHOUWBURG
O O O
OLIVE HILL,
LOS ANGELOS
IN CALIFORNIË
O O O
DIRECTEURSHUIS
EN ACTEUR'S
STUDIERUIMTE
O O O
(EERSTE PROJECT)

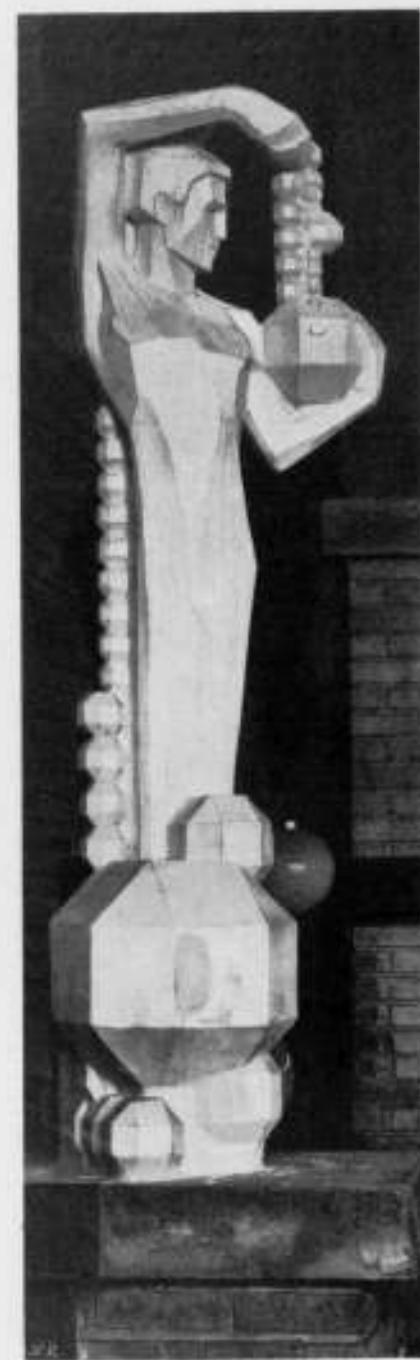
L A T E R E P R O J E C T
OLIVE HILL HOLLYWOOD CALIFORNIA BEANO L A T E R E P R O J E C T
O O BARNSDALE-SCHOUWBURG OLIVE HILL, LOS ANGELOS IN CALIFORNIË O O O O O O O O O O O O O DIRECTEURSHUIS EN ACTEUR'S STUDIERUIMTE (TWEDE PROJECT) O O

BUITENVERBLIJF "A" OLIVE HILL, LOS ANGELOS IN CALIFORNIË ☐ ☐ ☐ GEBOUWD IN 1921

BUITENVERBLIJF "B" OLIVE HILL, LOS ANGELOS IN CALIFORNIË ☐ ☐ ☐ GEBOUWD IN 1921

BEELDHOUWWERK VOOR EEN ZOMERTUIN IN AMERIKA. □ ONTWORPEN DOOR FRANK LLOYD WRIGHT UITGEVOERD DOOR A. IANNELLI

"NEDERLANDSCHE IJZERGIERIY „VULCANUS“
EN MACHINEFABRIEK V/H JAN HAMER & CO
AMSTERDAM · FREDERIKSPLAAT 6 EN 8

VERVAARDIGDEN EN PLAATSTEN VER OVER DE

4000

LIFTEN.

ER IS GEEN PLAATS VAN EENIGE
BETEKENIS IN NEDERLAND OF
WIJ HEBBEN ER LIFTEN GELEVERD.

MELINGO
TECHNISCH
BUREAU
VOOR DE
BOUWBEDRIJVEN

PALISSTRAT 17
AMSTERDAM
TELEFOON
CENTRUM
4144

TELEFOON
ZUID 3653

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHÉ STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR
W. F. GNIRREP.JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 6448

GRANIEt-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYN SCHOORSTEENMANTELS
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAAL

GEEN
BEKLEEDINGS
MATERIAAL
HOODIG
MODIE
MATTE
TINTEN

DUURZAAM
MASSIEF
HYGIENISCH
GEEN
AANZET-
KOSTEN
GEEN
ONDERRHOUD

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDENS**

ROTTERDAM

N. V. DE HONSEL PYROCHROME GLAS

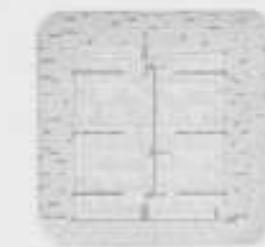
DECORATIEF GEBRAND GLAS
VOOR RAMEN EN IN HET BIJZONDER
VOOR VERLICHTINGS-DÖELENDEN

VERLICHTINGS- ORNAMENTEN

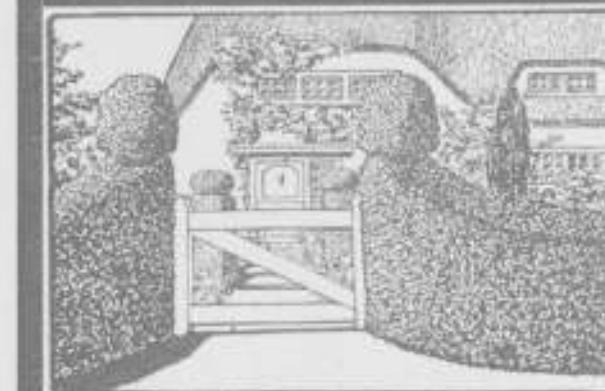
MET VOLLEDIGE BIJLEVERING VAN ALLE
METAAL EN HOUTWERKEN, OOK NAAR
OVERGELEGDE ONTWERPEN

AANVRAGEN ENZ. TE RICHTEN:
HEERENGRAECHT 483 :: AMSTERDAM

GEPANTSERDE BRANDDEUREN EN BRANDSCHUIVEN

GEB^{rs} GORTER
WORMERVEER

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
AANNEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
BOOMWEEKERIJEN • NAARDEN

GIDDING & ZONEN

DECORATIEF SCHILDERWERK GLAS IN LOOD

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

CHRISTOPH UND UNMACK
NIESKIJ, SILEZIE

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK &
A. FIENE
AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS
17 JAN VAN DER HEJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROTINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

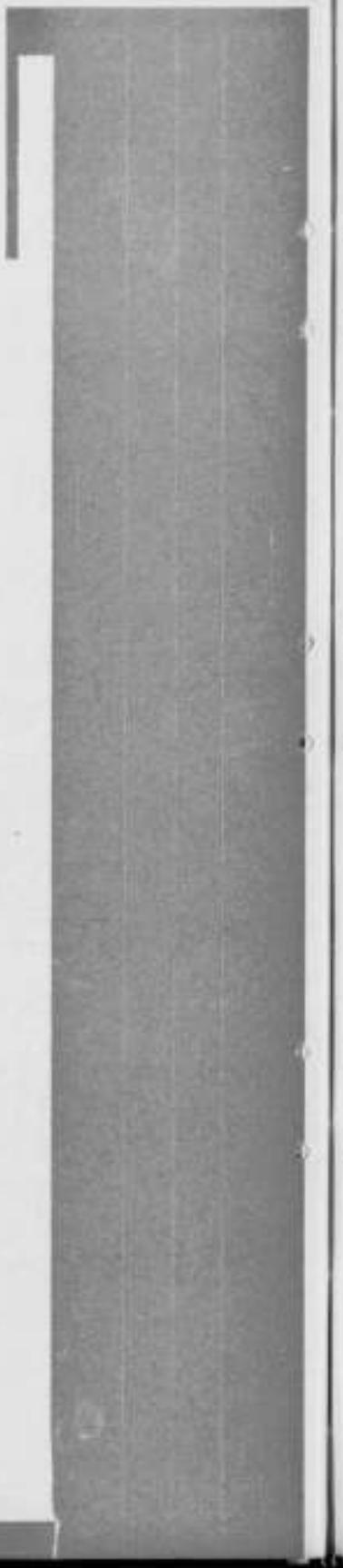
SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTEN

A. J. A. HEETMAN
PIETER DE RAADSTRAAT 44-46
TELEF. 3047 • ROTTERDAM

**GLAS
IN LOOD
GEËTST
GLAS**

„BIJ ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEM
UITMUNTEND
DOOR
STIJL-en TOON**

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTR. TEL: 4811

N.V. PAERELS' MEUBILEERING-MAATSCHAPPIJ AMSTERDAM
ROKIN 128-130 TELEFOON INTERC. MOORD 4541

**N.V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.**

GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

PARKET- VLOEREN

IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT
EENVOUDIG EN BILLIJK,
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN
ENZ., ALSMEDE VOOR

LUXE VLOEREN

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

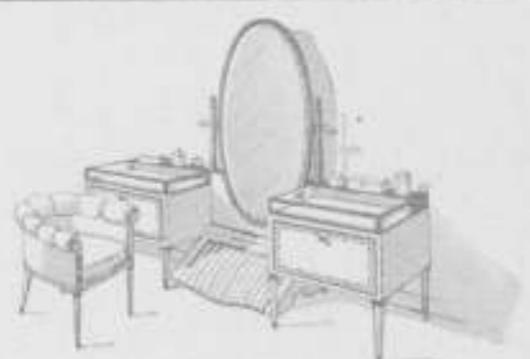

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS
GLAS IN LOOD

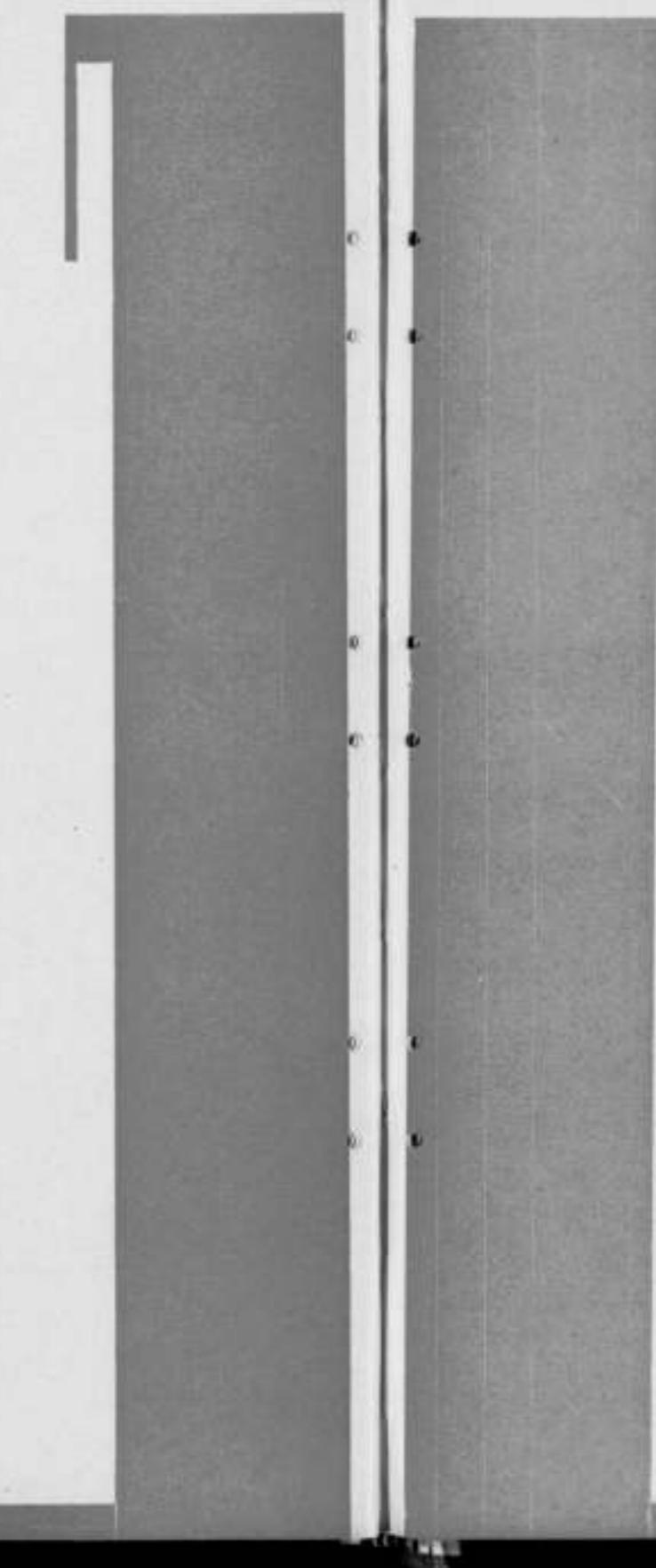
**LOU
ASPERSLAGH**

ATELIERS
VOOR KUNST-
NIJVERHEID
GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
DEN HAAG TELEF. M. 4611

Nusink & Zn.
Loftschilder M. Amsterdam.

MEUBILEERINCEN

BETIMMERINCEN

CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O.Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204

AMSTERDAM

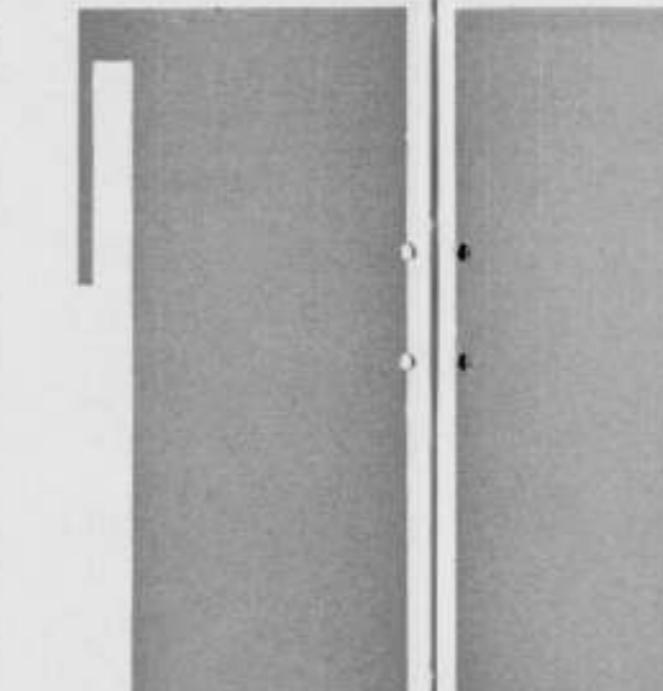
RUBBER VLOEREN
NAAR ZUIVER EMBEER VERVANGT
TAPETTEEDENKING
ONVERSTAAAR-HYGIENISCH
REUKLOOS-BUGZAAM
HAAG
ANNAH RAUVELINSTR. 47 TEL. 816
100EN RIGUHO & CO.

N. E. G.
DIR. F. KOSTER
GRONINGEN
HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS
SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL

KUNSTINRICHTING

L-FLES & Co
MODERNE BETIMMERINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN
BEGROOTINGEN
ZONDER VERBINDING

STEENHOUWERIJ
G.W. HARMSSEN
AMSTELVEENSEWEG 5956
AMSTERDAM
GEVLAMDE BYENIT

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTN

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER
V/H N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
TELEFOON Z. 5936
AMSTERDAM

UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

NIJMEGEN
(ARKSTEESTR. 8)

GLASIN
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G.M.B.H.
SPRENDLINGEN . NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) (ARKSTEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

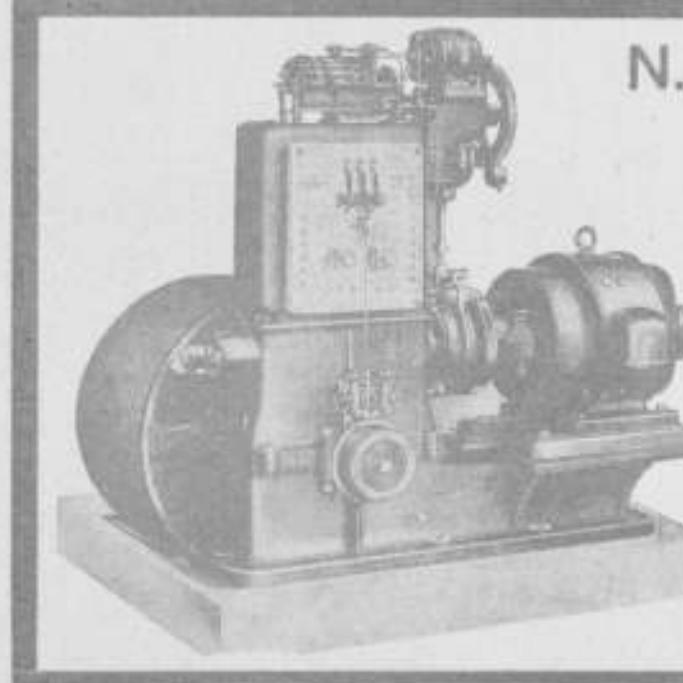
DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

J. DE WAAL & ZOON
UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

N.V. TECHNEMA
ROTTERDAM
V/H INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

STATIONSOVERKAPPINGEN DER H.U.E.M. TE HAARLEM IN 1906 - 1907. BEDERT MET

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

OPPERVLAKTE RUIM 17.500 M²

AMERIKAANSCHE „RUBEROID“ DAKBEDEKKING

VOOR AFDEKKING VAN STEILE EN HELLENDE DAKEN

NIJNA 2000000 M² IN NEDERLAND GEDERT.

„RUBEROID-CEMENT“ DAKBEDEKKING

VOOR AFDEKKING VAN VLAKKE DAKEN

TEERVRIJ · ELASTISCH · ISOLEEREND

GEBRUIK VAN ZINK EN LOOD VOOR DEKRANDEN ENZ. OVERBODIG

LANGDUREnde GARANTIE

FRIJGEGEVE EN INLICHTINGEN KOSTLOOS

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

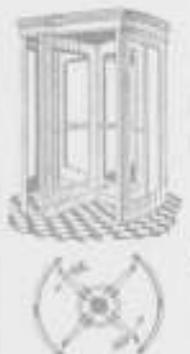
GEBrS. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257 - 11258 - 11259 - 11260 · TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

NYMEELWICHE C.A. HODGTERP - INGENIEUR
GENUTTELIJKEKEL
HEU-EN-NYMEGEN

DORPSTAAT 16, HEU-EN-NYMEGEN
TELEFOON NYMEGEN 446 - 448

SCHOORSTEENMANTELS
IN EDELBETON
VOOR MIDDENSTANDS-
EN ARBEIDERSWONINGEN
ARTISTIEKE ONTWERPEN

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEEKENING

R. CRUIJFF & ZN
AMSTERDAM TEL. N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

SULZER-VERWARMING

AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE

van

CENTRALE VERWARMINGEN

SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z. 1816 EN 9348

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET- ARTIKelen

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFABRIEK TELEFOON N° 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WODDEN

UITSLUITEND ONDER GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC'S S.WAISVISZ & C°

167 WAGENSTRAAT

TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM: MARTELAAKSGRACHT 18

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT

ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • TUFSTEEN
BASALT LAVA • SCHOOR-
STEENMANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATISTRAAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N° 6624

OPSLAGPLAATS EH STEENHOUWERIJ
ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N° 1754

FIRMA H.FERMIN
DEN HAAG

N. HAVEN STRAAT 36-38
TELEFOON H.5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

Bakhuys
& van Beek
LANGE BEESTENMARKT 14
TELEF. 5618
DEN HAAG
CLICHE'S

N.V. HANDELMAATSCHAPPIJ
WAALSTEEN:

NIJMEGEN
STARINGSTR. 9

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBOREN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEERINGEN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

AKOK en Co.
WORMERVEER

LIFTEN

VOOR ALLE DOELEINDEN

1100 REFERENTEN

J. C. VAN STRAATEN

PRINSEGRACHT 184-184^a
's-GRAVENHAGE

IJZEREN
BRANDTRAPPEN

GLAS IN LOOD
BEDRAGEN Schilderijglas

G

AMSTERDAM
ZIJLINDEMAN

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAM

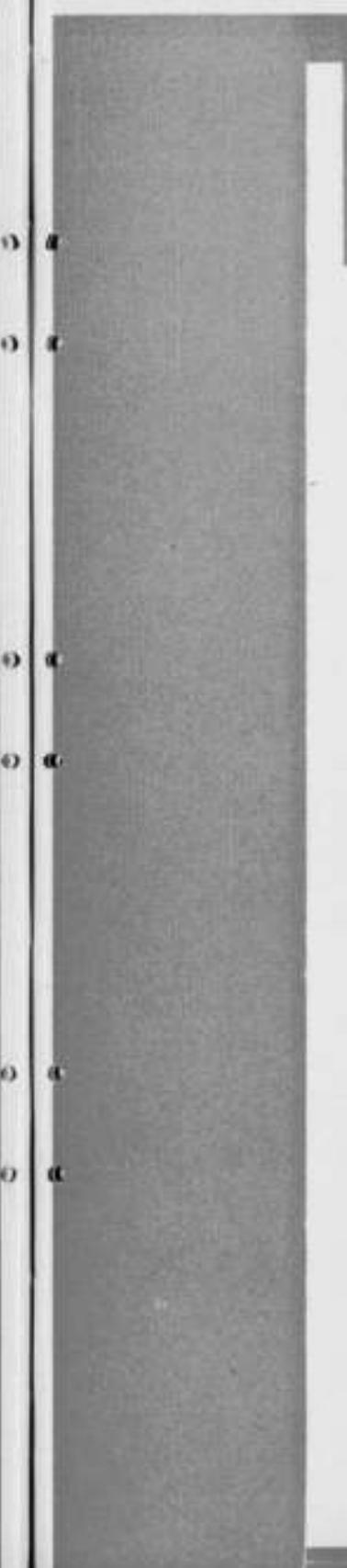
KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD

MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKENSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS

(WIT, GEkleurd en versierd)

UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MOSAIK- EN HOUT-GRANIETVLOEREN

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAM

LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEK ONZE TOONKAMER EN VRAAGT PRIJZEN

VLOEREN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBLEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENSSPECIALE ONTWERPPEN

KORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a

AMSTERDAM

DISPONIBEL

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON“
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TELEFOON 3899

AFDEELING KUNSTGIEWERK IN ZAND EN ZIRE-PEROU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPEN,
PLAQUETTE, KRANSEN, LETTERS ENZ
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL MACHINEWERK EN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDEELING KUNST SIERSMEDDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN DEUREN, HEKKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVENONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAREN VAN
ALLE BRONS- EN KOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

LIFTEN

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
v. BILDERBEEK & JONKERS
FRED. HENDRIKLAAN 230 - TEL. S 3425
's GRAVENHAGE

VERTEGENWOORDIGERS
VOOR NEDERLAND EN NED. INDIE VAN
ZSCHOCKE-WERKE
KAISERSLAUTERN

COMPL AUT.
POMPINSTALLATIES
VENTILATOREN
THEATER- EN SCHOOLBANKEN

TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT
PROFIELSTEENEN - HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING
VERGLAASDE HANDVORM - ALLES VOLGENS
ONTWERP VAN D.H.A. ARCHITECTEN-
PRACHTKLEUR -

GE GARAND-KWALITEIT

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINIERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT 'S-GRAVENHAGE
LEVENSVERZEKERING MIJ. DORDRECHT-DORDRECHT

IMBURG

A.C.
VAN DEN HOEK
TELEFOON No. 3
BUSSUM
SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK “TRIO”

WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER- WERKEN D. WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

GLASFABRIEK DEGENS

SCHIEKADE W.Z. NAAST DE VIADUCT
ROTTERDAM

AFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTERIEUR

GLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS

BEGROOTINGEN KOSTELOOS

**VALKENIER
&
DE HAAS**
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKelen-CENTRALEVERWARMING

P.M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER & LADIGES

AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

BIJ DIE UITGEVERSMATSCHAPPIJ, DE HOGGE BRUG-
VEERBRECHT 431, AMSTERDAM
VERSCHIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN

TOOROP-KALENDER

VOOR 1923

ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGEN
ALS KALENDER VERZORG'D DOOR
ARCHITECT H. TH. WIJDEVeld
PRIJS: FL. 9.-

BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co

FABRICAGE
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TECELWERK
BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 26 · AMSTERDAM

GLASFABRIEK DEGENS

SCHIEKADE W. Z. NAAST DE VIADUCT
ROTTERDAM

AFD. GLAS-SIERKUNST
VOOR HET INTÉRIEUR

GLAS
IN LOOD
GEBRAND-
SCHILDERRDE
GLASLAMPEN
TEGELTABLEAUX
GLASPLAFONDS
BEGROOTINGEN KOSTELOOS

VALKENIER & DE HAAS
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON - 4769

SANITAIRE ARTIKelen-CENTRALEVERWARMING

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER & LADIGES
AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

BIJ DE UITGEVERSMATSCHAPPIJ DE HOOGE BRUG-
KEIZERSGRACHT 431 AMSTERDAM
VERSCHIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN

TOOROP-KALENDER

VOOR 1923

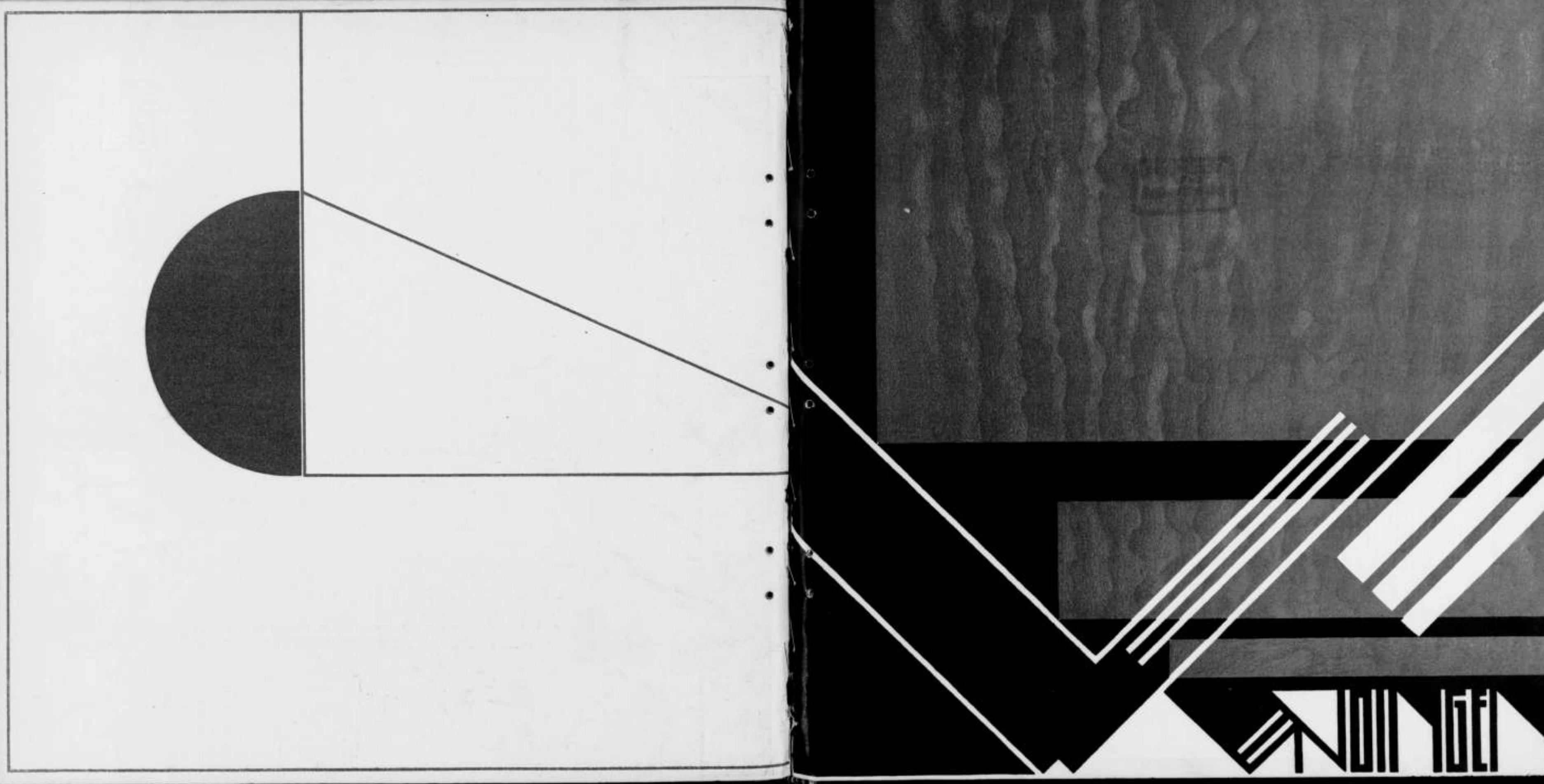
ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGEN
ALS KALENDER VERZORG'D DOOR
ARCHITECT H. TH. WIJDEVeld
PRIJS: FL. 9.-

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

FABRICATION
GROOTHANDEL
EXPORT

U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING
IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TEGLWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 AMSTERDAM

OTIS-LIFTEN

ELECTRISCH OF HYDRAULISCH

DE ZEKERSTE IN BEDRIJF
DE AANGENAAMSTE IN WERKING
DE ZUINIGSTE IN STROOM-
VERBRUIK EN OnderHOUD

REEDS ZIJN IN WERKING OVER DE GEHELE
WERELD MEER DAN
151000 LIFTEN
IN EUROPA MEER DAN
31000 LIFTEN

(HIERONDER ZIJN NIET GERICHTEN DE SPUSLIFTEN)

FRED. STIELTJES EN CO
KEIZERSGRACHT 745-2, TEL. 237 N.
AMSTERDAM

AMSTERDAMSche ASPHALT FABRIEK „DE VESUVIUS“

v/h VAN DEN BERG & VIETOR

OMVAL AMSTERDAM - TEL. Z. 3208, 3209

CEMENT MASTIEK HOUTCEMENT
DUBBEL ASPHALT

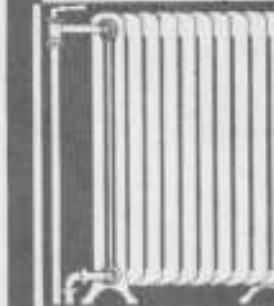
DAKEN
STRIJKASPHALT STAMPASPHALT
ASPHALTTEGELS

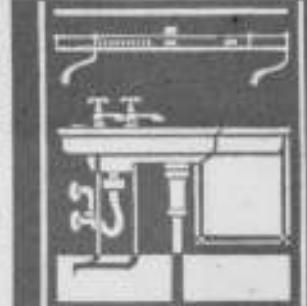
VLOEREN

DROOGMAKEN VAN KELDERS
VERVAGEN VAN
OUDE ZINKEN DAKEN DOOR MASTIEKDAKEN

CENTRALE VERWARMING & SANITAIRE INRICHTINGEN

HEEREN ARCHITECTEN
HET IS VOOR U EEN GROOT GEMAK, BIJ HET
MAKEN VAN ONTERPEN, PLANNEN EN BE-
GROETINGENTEGELUKERTIJD MET ONS DE AAN-
LEG VAN DE SANITAIRE-INSTALLATIES, ENZ. MET
AAN-EN-AFVOERLEIDINGEN BESPREKEN. DAAR-
MEE KAN DAN BIJ DEN BOUW DADELIJK REKE-
NING WORDEN GEHouden EN BEHOEFT ER
LATER NIET GEHAKT TE WORDEN.
SEDET LANG ZIJN WIJ SPECIALITEIT IN HET
AANLEGEN VAN SANITAIRE INSTALLATIES,
WARM- EN KOUDWATERVOorzieningen, Cen-
TRALE VERWARMING, ENZ.
BESPREKINGEN ZONDER VERPLICHTING.

W. SLOTBOOM & ZN DEN HAAG

WAGENSTR. 196

JAAR DE REDACTIE

HOOFDREDACTEUR
ARCH. H. TH. WIJDEVeld
VOSSIUSSTRAAT 50
AMSTERDAM TEL. Z. 6616

J. G. BOTERENBROOD

H. A. VAN DEN EYNDE,

J. F. STAAL P. L. KRAMER

J. L. M. LAUWERIKS

J. B. VAN LOGHEM

R. N. ROLAND HOLST

□ □ □

NEDERLANDSCHE EDITIE
VAN DE TWEEALIGE

WENDINGEN - UITGAVE

IN DE NEDERLANDSCHE

EN ENGELSCHÉ TAAL

□ □ □

DE TWEE EDITIES VAN
WENDINGEN, ORGAAN
VAN HET GENootSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA, WORDEN
UITGEGEVEN DOOR DE
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOGE
BRUG“ TE AMSTERDAM;
ZIJ WORDEN GEDRUKT
OP DE DRUKKERIJ
VAN A. WOHLFELD
TE MAGDEBURG

□ □ □

HET LIDMAATSCHAP VAN
HET GENootSCHAP
ARCHITECTURA ET AMICITIA CAN WORDEN
VERKREGEN DOOR OP-
GAVE BIJ DEN SECRETARIS J. BOTERENBROOD,
PRINSENGRACHT 799
TE AMSTERDAM - DE
CONTRIBUTIE BEDRAAGT
VOOR DE LEDEN FL. 20.-

□ □ □

ABONNEMENT BIJ BOEK-
HANDELAREN EN BIJ
“DE HOGE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431
AMSTERDAM
TELEFOON NOORD 3808

1921
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

1921
INHOUD

TYPOGRAF. VERZORGING
DOOR H. TH. WIJDEVeld

□ □ □

OMSLAG TEEKENING
DOOR DE ARCHITECTEN
B. BIJVOET EN J. DUIKER

□ □ □

DIT NUMMER IS GEWIJD
AAN HET PROJECT VAN
DE ARCHITECTEN
B. BIJVOET EN J. DUIKER
TE ZANDVOORT VOOR HET
NIEUWERIJKSACADEMIE-
GEBOUW TE AMSTERDAM

□ □ □

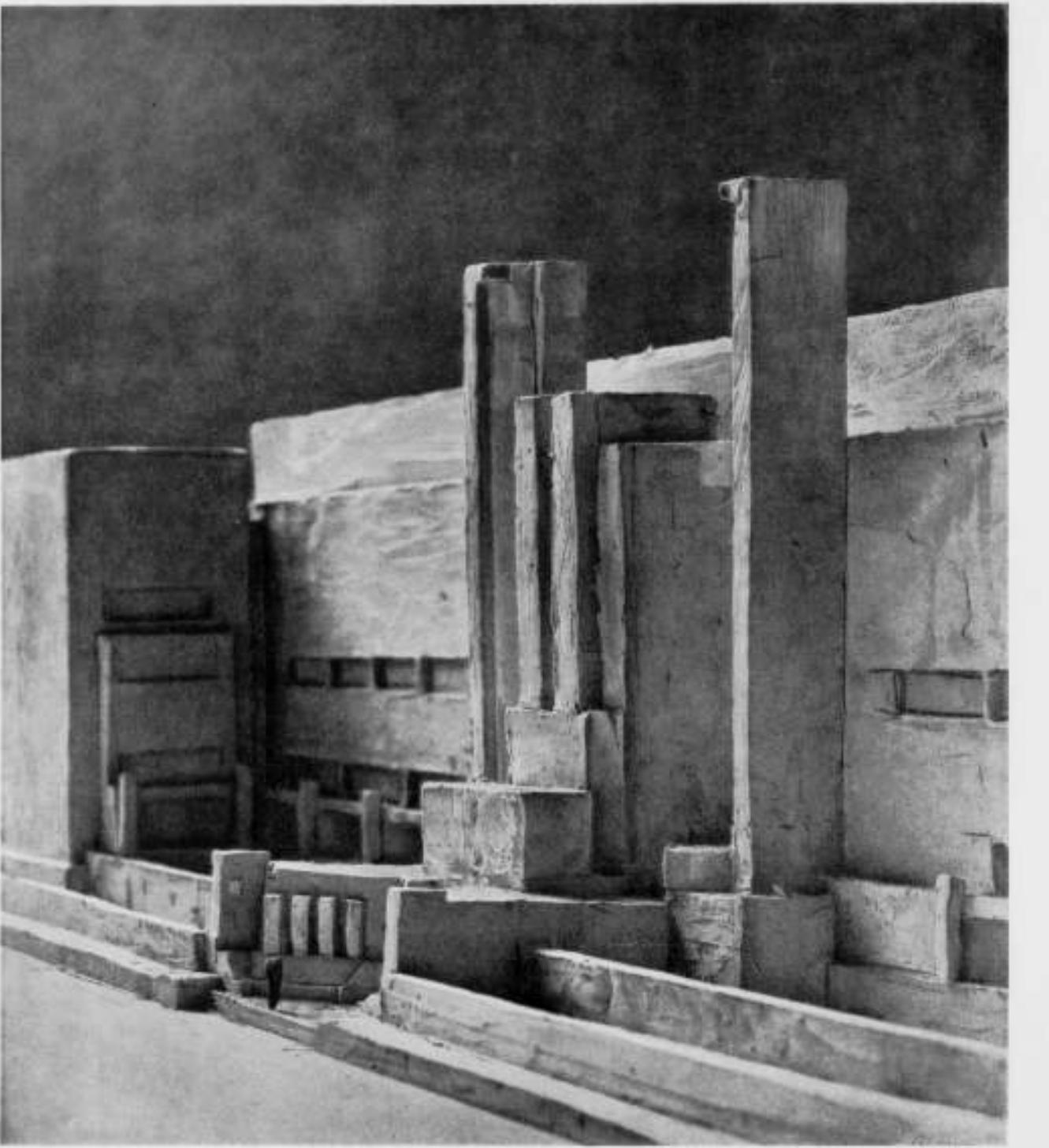
HET BEVAT EEN AANTAL
REPRODUCTIES NAAR
DE UITGEWERKTE
TEEKENINGEN VAN DE
ARCHITECTEN EN VAN
HUN MEDEWERKER
DEN HEER A. L. OGER

□ □ □

DE BEGELEIDENDE TEKST
GESCHREVEN DOOR
PROF. A. J. DERKINDEREN
EN H. TH. WIJDEVeld

□ □ □

HET ONTWERF IS MET
DEN EERSTEN PRIJS
BEKROOND IN DEN
PRIJSVRAAG, WELKE
IN 1917 WERD UIT-
GESCHREVEN. HET
WAS BESTemd OM
UITGEVOERD TE WORDEN
DOCH MOET NU, NA DE
ALGEEHELE AFWERKING
DER TEEKENINGEN,
VALLEN ALS EEN DER
SLACHTOFFERS VAN
HET ZOOGNAAMDE
BEZUINIGINGS-PROGRAM
VAN HET TEGENWOOR-
DIGE MINISTERIE!

SCHETS-MAQUETTE □ □ □ RIJKS-AKADEMIE-GEBOUW □ □ □ HOOFD-INGANG

NUO INGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN - VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

HET NIEUWE AKADEMIE-GEBOUW DOOR PROF. A. J. DERKINDEREN

Enkele maanden geleden schreef ik, vol verwachting van de dingen die komende waren, het hier volgende artikel met de bedoeling dit te publiceeren:

□ □ □ DE EERSTE HEIPAAL □ □ □

De Architecten van het nieuwe Academie-gebouw kwamen mij verrassen met het grote nieuws: "Wij gaan beginnen met "proef heien". Wat een bericht! Het is het einde van een lange periode van moeite en zorgen, die reeds begon in 1820, toen een wel georganiseerde Koninklijke Academie de verouderde Stads-Academie vervangen zou.

Een gebouw was er niet, maar, na een groot aantal candidaat-leerlingen eenvoudig te hebben afgewezen, werd voor de overigen een onderdak gevonden in de bovenverdieping der Beurs. Ze moest echter na weinig jaren worden afgebroken en de Academie verhuisde naar enige lokaliteiten aan de Oumanhuispoort. "Nu zijn we toch al te dicht bij Armenzorg te land gekomen" werd bij de feestelijke opening gezegd. Men zou er niettemin veertig jaren zitten. Toen na vele wederwaardigheden eindelijk in 1870 de Rijks-Academie gesticht werd, toen stond dan toch de eisch voor een eigen gebouw als nummer één op het verlanglijstje.

Het eigen gebouw is er ook waarlijk gekomen: maar — na hoeveel penible onderhandelingen! En hoe weinig bleek het reeds onmiddellijk te voldoen! Jaar in jaar uit werd er geklaagd, plannen van verbouwing werden gemaakt en verworpen tot met de instelling van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de moeilijkheden een kort en goed einde gemaakt werd.

Een fiks opgezette prijsvraag werd uitgeschreven, de Stad toonde zich bereid een prachtig terrein beschikbaar te stellen. Meer dan honderd bouwmeesters beproefden hun krachten aan de schoone opgave. De Heeren Bijvoet en Duiker verwierven in den Wedstrijd den prijs, en weldra zagen zij zich belast met den bouw, waaraan zooveel verwachtingen verbonden zijn. Minister Dr. de Visser, zijn Raadsman Mr. Duparc, Amsterdam's Burgemeester Tellegen, — zij hebben allen de Academie een onschabare dienst bewezen en het ontworpen Aug. Allebeplein herinnert er bovendien aan, hoe zijn voortreffelijke arbeid het verkregen resultaat mogelijk maakte . . . na 100 jaren van strubbelingen.

Maar "de eerste heipaal" annonceert niet alleen een gunstiger tijd voor een instelling, die men te lang de noodige verzorging onthield. In dien "eersten heipaal" mag men het tastbaar begin van ruimer organisatie be-

groeten, die het Kunstonderwijs weer zijn rechte plaats in de Regeeringszorg en de algemene belangstelling hergeven zal.

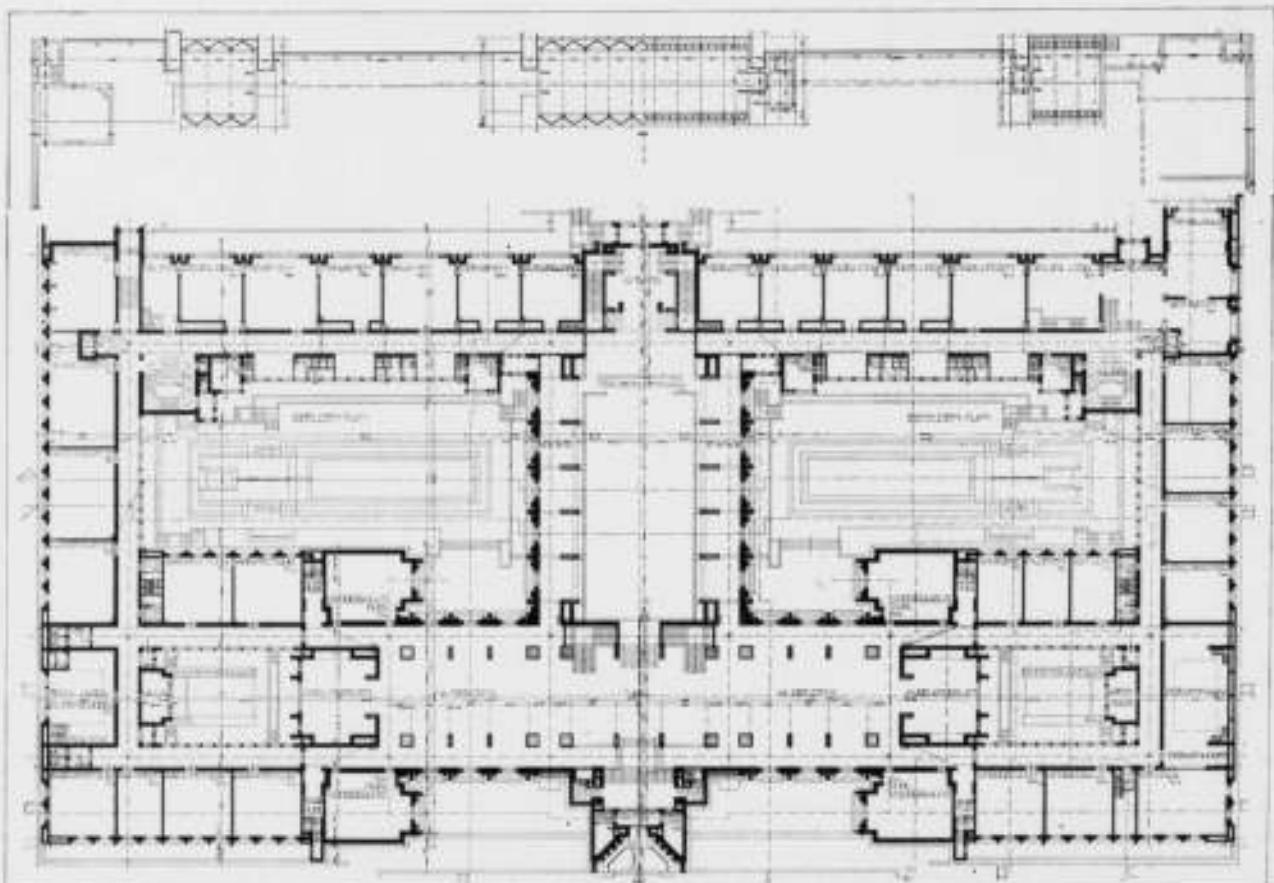
De Wet, waarbij de Rijks-Academie in 1870 gesticht werd, bedoelde niet een geïsoleerde en ietwat beperkte Kunstschool te scheppen. Nee — men wilde na al de misère van vroeger jaren waarlijk een Hoogeschool, waarvan in den allerruimsten zin opwekking en beziging zou uitgaan. Men wilde in de eerste plaats een veelzijdiger opleiding, waaruit men voortreffelijke schilderij-schilders verwachtte, maar ook andere Kunstenaars, die aan zóo menig nieuw verlangen zouden hebben te voldoen.

Hoe vol bestekenis wordt deze bedoeling, wanneer men zich de klachten der Heeren Tijpke Visser en E. Schaap herinneren wil, die onlangs in de dagbladen tegen de aanmoediging en zelfs tegen de opleiding van jonge artiesten meenden te moeten waarschuwen, omdat er geen levenskansen voor hen zijn en onze tijd de Kunst zoo ongunstig gezind is. Ik zou niet gaarne te kort doen aan de verdienste van zulke waarschuwingen! Integendeel, zij schijnen mij een ernstige besprekking ten volle te rechtvaardigen. Maar het zwakke punt ervan blijft, dat ze het heel slechts zoeken in de beperking van het aantal beoefenaars. De bedoeling der Wet lijkt mij zooveel beter en — hooger! Zet Uw eigen arbeidsveld uit, zoo wordt daarin gezegd, maak U veelzijdig bekwaam, ontworst U aan die beperking, die U geheel afhankelijk maakt van den Kunsthandel, zoek de grote gemeenschap van Kunst en Leven!

Dat behoort de nieuwe Academie zooveel mogelijk te bevorderen door de invoering van nieuwe studievakken, door verfrissingh der oude. Hoeveel hebben we nog weer te leren, wil ons Kunstleven den rijkdom en diepte vertoonen van vroeger tijden. En welk een verdorrings is er te verjagen uit de studie van perspectief en proportie, anatomie, ornamentiek en Kunstgeschiedenis, die ten uiterste gespecialiseerd of ge vulgariseerd, alle practisch verband met de levende Kunst dreigen te verliezen. Verruiming en verfrassing — die mogen in het nieuwe Gebouw gevonden worden. Directe hulp zal daardoor zeker gebracht worden, in de eerste plaats aan de studie der Bouwkunst.

Die Bouwkunst aan de Academie — dat is al een zeer vreemde historie.

Aan de Koninklijke Academie werd zij volledig onderwezen, aan de Rijks-Academie zou ze voor een gedeelte (het Aesthetisch-historische) onderwezen worden, en de wetgever (gepord door een haast algemene belangstelling) gaf een prachtig denkbeeld van den avondcursus, dien de Academie inrichten . . . zou! Er is echter van dien

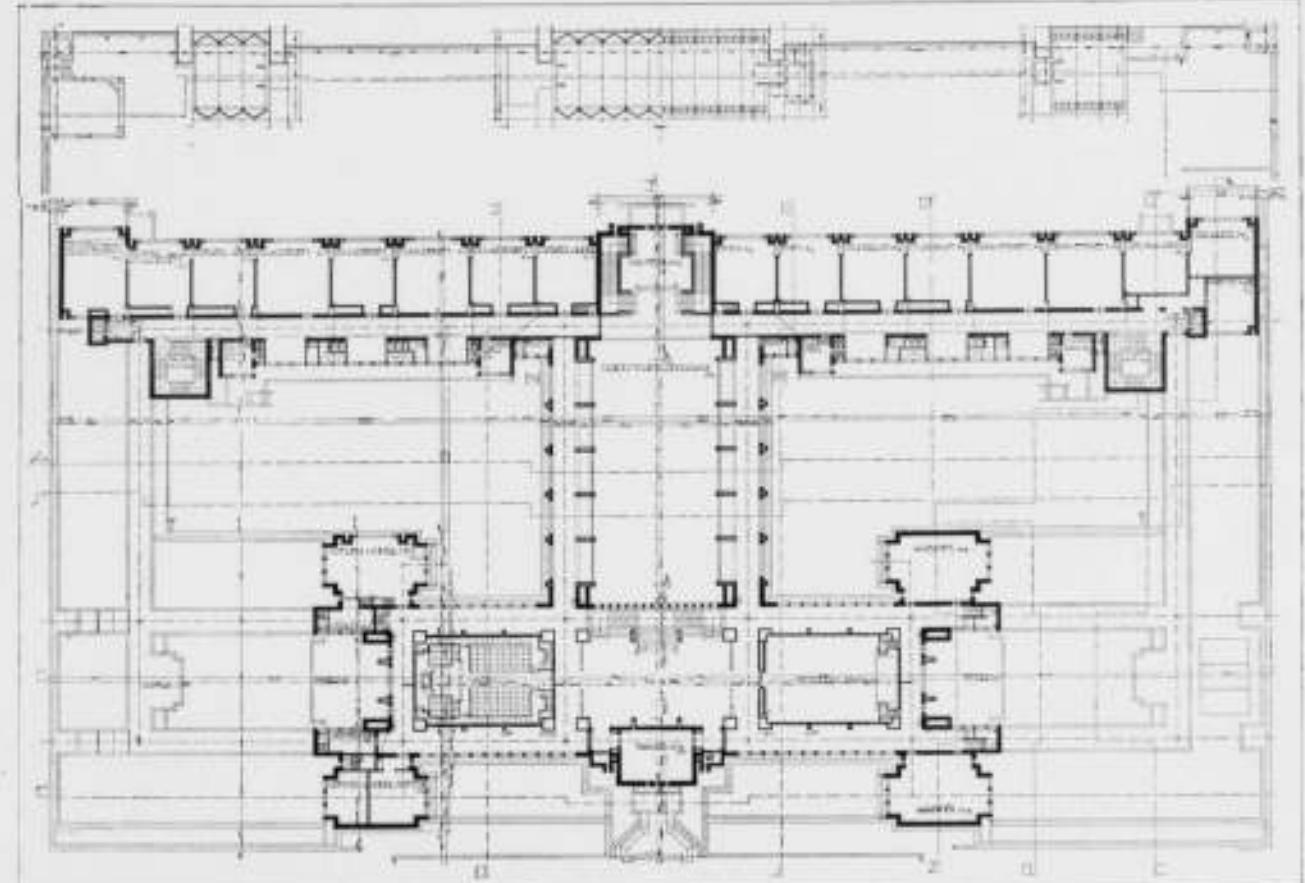
RIJKS-ACADEMIE □ □ □ □ □ □ □ □ PLAN BEGANE GROND

avondcursus nooit iets gekomen! Na weinig jaren was iedereen de plannen van 1870 vergeten en zelfs een wakker man als Jhr. de Stuers wist er zich ten slotte niets van te herinneren. Eindelijk werd in 1909 door den Bouwmeester Kromhout en da medewerking der bouwkundige genootschappen een avondcursus aan de Academie ingericht in de verwachting dat de Regeering besluiten zal, dat de Wet van 1870 ook in dit opzicht zal worden uitgevoerd. Door het nieuwe gebouw wordt nu een belangrijk be-

zaar opgeheven: er is in gerekend op de noodige lokalisaties. En de eerste "heipaal" — hij wijst den architecten den weg naar de instelling, waar ook voor hen een plaats behoort te wezen.

Van niet minder waarde mag geacht worden, dat door het nieuwe Gebouw ook de opleiding der Akten M. O. mogelijk zal zijn. Natuurlijk heeft ook dit steeds in de bedoeling der Wet gelegen, maar aan gelegenheid om volgens deze bedoeling te handelen, heeft het steeds ontbroken.

VOORGEVEL

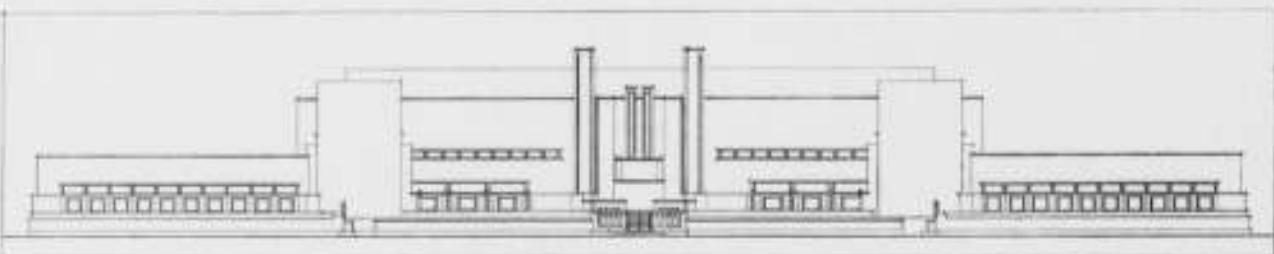

RIJKS-ACADEMIE □ □ □ □ □ □ □ □ PLAN EERSTE VERSIEPING

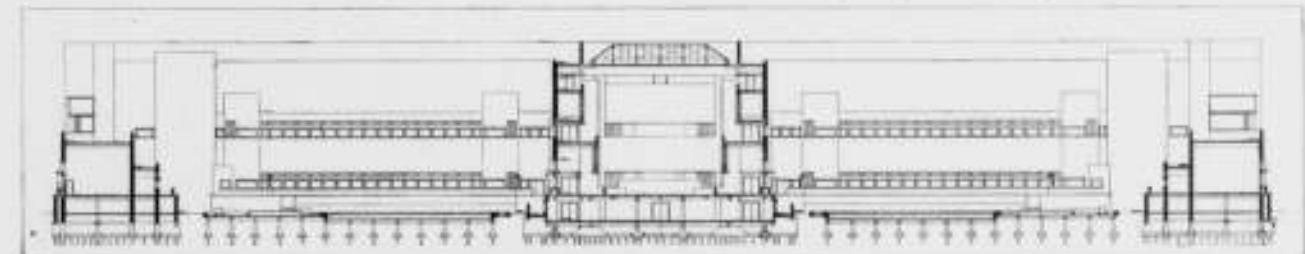
Hoeveel jongelieden zijn daardoor in den loop der jaren geschaad! Alle Hoogeschoolen stellen hun studenten na goed volbrachte studie in het bezit van een Diploma, dat voor hen een grote maatschappelijke waarde bezit en hen bevoegd erkent tot het geven van onderwijs. Is het niet een wonder, dat de Academie, dit belangrijke voorrecht missende, toch nog zoo vele jaren door zoveel bezocht werd?

Maar de eerste heipaal aan het Allebeplein verkondigt ons, dat ook dit nu anders worden zal, niet alleen ten bate van

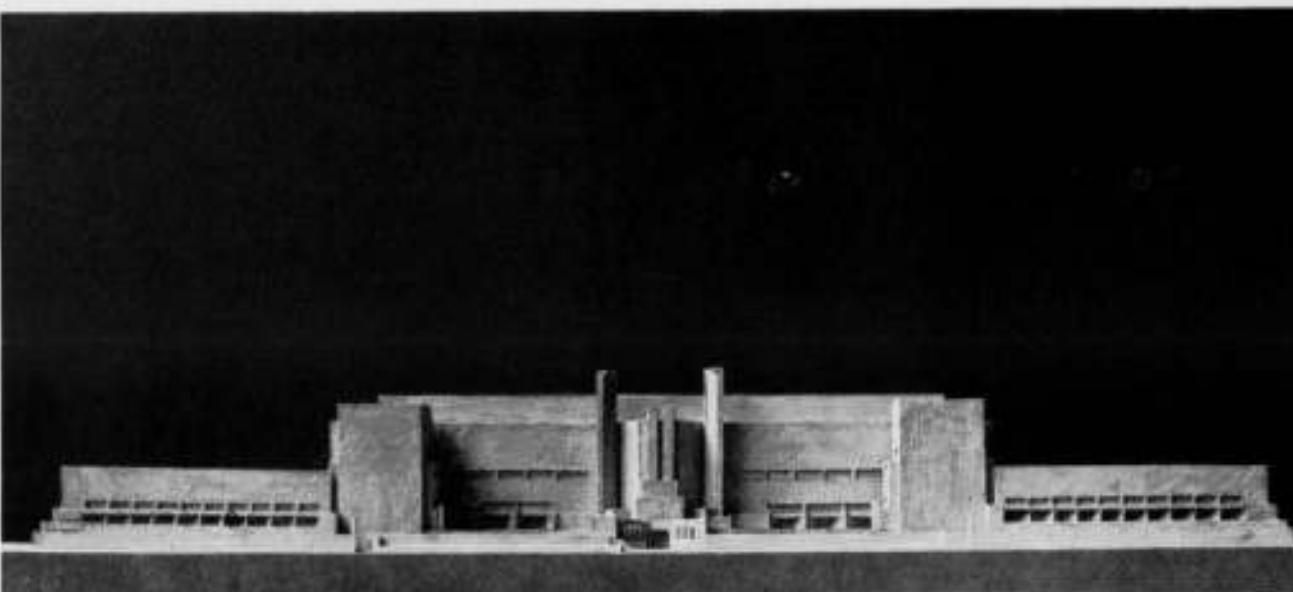
de Academie, maar evenzeer tot vestiging eener hechtere organisatie van ons Kunstonderwijs in het algemeen. In twee belangrijke rapporten (dat der Inneenschakeling-Commissie en dat der Ministeriële Commissie voor Kunst en Teekenonderwijs van 1913) werd er op aangedrongen dat de Academie erkend zou worden als een instelling van Hooger onderwijs. De jongste actie der Vereeniging van Leeraren bij het M. O. heeft dezen aanhang nog op belangrijke wijze versterkt. En dit alles geschiedde ongetwijfeld met de gedachte, dat voor een

RIJKS-ACADEMIE □ □ □ □ □ □ □ □ VOORGEVEL

RIJKS-ACADEMIE □ □ □ □ □ □ □ □ DOORSNEDEN A-B

goede organisatie, het grote complex van Kunstonderwijs zijn Hoogeschool evenmin missen kan als het wetenschappelijk onderwijs de zijne. Zelfs in breider zin gezien is het ondenkbaar, dat onze nationale Kunstverzorging (die niet alleen het behoud van den ouden Kunst-schat bedoelen mag, maar ook op het steeds vloeiende nieuwe leven bedacht moet zijn) harmonisch en compleet zou kunnen zijn, indien zij den steun en medewerking ener Hoogeschool ontberen moest.

Een nieuw gebouw zal dus voldoen aan groote en erkende behoeften. Wel mag ik het dus een goed nieuws noemen dat de Architecten mij brachten, toen zij "den eersten heipaal" kwamen aankondigen. De tijd van praten en betogen, de tijd van passen en meten is voorbij! Er zal gewerkt worden, gewerkt zoals dit bij een monumentaal gebouw mogelijk is; door heiers en grondwerkers, door timmerlui en metselaars, door schilders en beeldhouwers! En met vreugde zal het dreunen der eerste zware werkzaamheden door de Academie, en niet alleen door haar naar ik hoop, vernomen worden!

Zoo schreef ik dus enkele maanden geleden. Het klinkt misschien een beetje naïf. Maar ik hoopte daardoor de goede zaak te dienen, dreigende moeilijkheden zoo mogelijk te voorkomen en althans nog iets bij te dragen tot sterking van het vertrouwen, dat die versterking soms zoo onverwacht blijkt te behoeven.

Heel spoedig bleek mij het nutteloze van verdere inspanning. De Academie bouw werd stopgezet en mijn optimistisch stukje kon worden opgeborgen, nog voor het de Redactie bereikt had.

Nu komen de bouwmeesters van het waarlijk wel onfortuinlijk gebouw mij verzoeken iets te schrijven naar aanleiding eener expositie van hun werk, in het altijd actieve tijdschrift "Wendingen" dat daaraan een nummer wijden wil . . .

Het is vooral dit deel van den arbeid, dat voor stilstand weinig gerealiseerd is. De Regeering heeft reeds de eerste en belangrijke stappen gedaan, en getoond, dat zelfs bij de huidige Wet en Reglementering grote verruiming en verbetering mogelijk is. De Academie zelve zorgde

hoeften bezwaarlijk maken en zelfs verbieden kan. In deze materie valt er waarlijk niets te zeggen. — Nog eens de verdiensten van het ontwerp der Heeren Bijvoet en Duiker aan te tonen zou men met reden minder gewenscht kunnen noemen. Want het Jury-Rapport werd met zooveel zorg en veelzijdige medewerking saamgesteld om de waardeering van het grootsche bouwplan, met de gronden waarop die berustte, volledig te doen kennen. —

Een aantrekkelijke taak zou het kunnen zijn de kwestie: "Prijsvragen en Wedstrijden" eens opnieuw ter besprekking in te leiden, nu onze, door de Regeering zoo breed opgezette wedstrijd ten slotte toch nog zoo groote teleurstelling brengt moet. Sedert de "studie" die door de V.A.N.K. reeds voor eenige jaren ondernomen werd, en die zoo animeerend opende met een ondervraging van wel zeer verschillend gezinde Kunstenares zijn wij nog niet veel verder gekomen. Hoe interessant zou het b.v. kunnen zijn eens te onderzoeken, in hoeverre het stelsel van Prijsvragen en Bekroningen, aansluit bij de antieke denkwijze en de herleving der antieke ideeën! Misschien zou door zulke beschouwingen een belangstelling gewekt kunnen worden, krachtig genoeg om ons eindelijk eens een deugdzame algemene regeling voor lastgever en kunstenaar te brengen.

Het beste echter lijkt het mij, meer voet bij stuk te houden en te speuren, of het verloop der zaak verlammand voor verdere actie zijn moet, of dat er wellicht nog eenige bemoediging te vinden is. Dit laatste schijnt mij werkelijk het geval te zijn. Er kan immers bij het stilleggen van den arbeid der materiële fundering voortgewerkt worden aan den meer geestelijken grondslag die in de inwendige organisatie der Academie en het daar gegeven onderwijs gelegen is.

Het is vooral dit deel van den arbeid, dat voor stilstand weinig gerealiseerd is. De Regeering heeft reeds de eerste en belangrijke stappen gedaan, en getoond, dat zelfs bij de huidige Wet en Reglementering grote verruiming en verbetering mogelijk is. De Academie zelve zorgde

M A Q U E T T E V O O R G E V E L

In 1909 voor een nieuw Concept-Reglement dat, bij volledige invoering, een werkelijk veelzijdige vernieuwing, binnen de bepalingen der bestaande wet, gebracht zou hebben. En het laatste woord, zoo mogen de belangstellenden vellig aannemen, is in deze aangelegenheid nog niet gesproken; de geestelijke fundeering, zij zal niet worden verwaarloosd! Niet voor niets immers wordt er in Wet en Reglement gesproken van "ontwikkeling en verbetering der Academie".

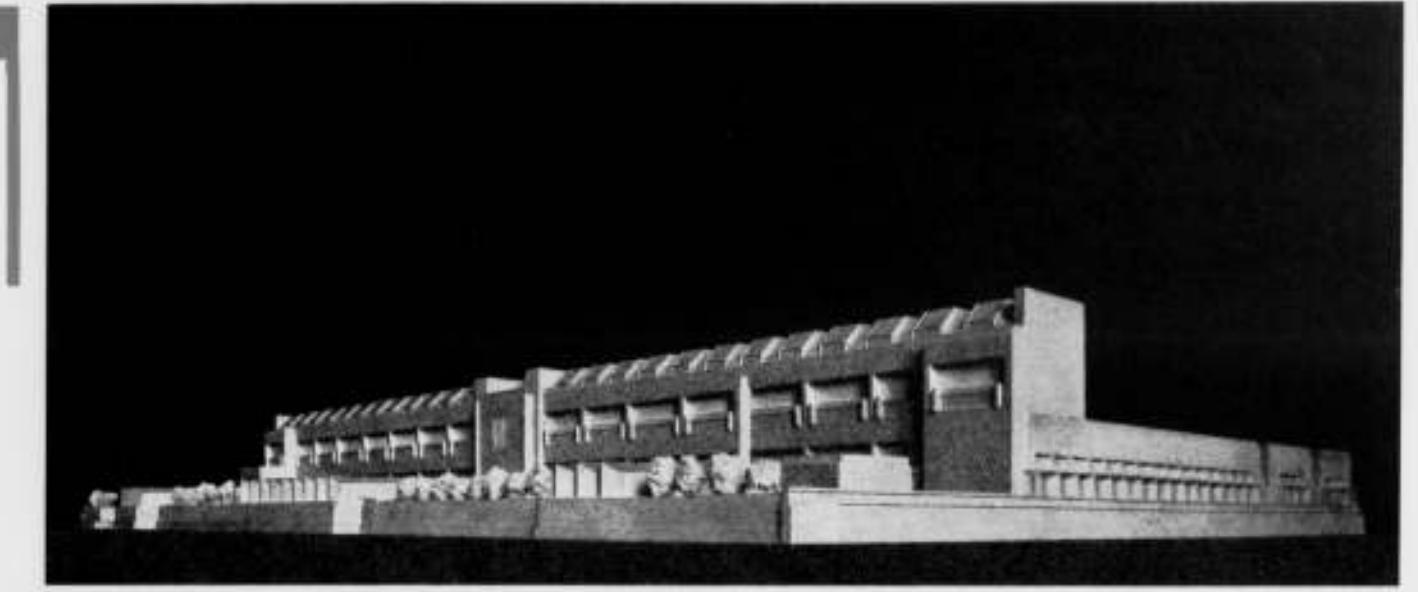
Maar de hechtere organisatie van ons Kunst-onderwijs in het algemeen zal daarbij niet mogen worden voorbij gezien, en dit is een veel groter moeilijkheid! Reeds in 1909 schreef de Commissie van Toezicht in haar jaarverslag, dat men in het Kunst-onderwijs een anarchie zag ontstaan, die bij verdere verwaarlozing der Academie nog op bedenkelijke wijze zou toenemen. En ook bij de besprekkingen over de jongste Staatsbegroting werd met zorg gewezen op de anarchie dien men in het Kunstnijverheids-onderwijs meende te zien. Hier liggen waarlijk de grootste gevaren, niet alleen voor alle instellingen op zich zelf, niet alleen voor den algemeenen geest, maar zelfs voor de . . . zuinigheid! En hier mag dus het stopzetten van den Academie-bouw allerminst stilstand van verdere actie beteekenen. Beziet men zoo de Academie, die niet leven kan buiten algemener verband en buiten den groei der beeldende Kunsten zelve, dan vraagt ten slotte een Kunstabbelang dat door het stopzetten van den bouw een grote en directe schade lijdt, onze bijzondere aandacht. Ik bedoel dit:

In het Programma voor den Academie-wedstrijd kan men eenige bepalingen lezen, die daarin bijzonder ten bate der beeldende Kunsten waren opgenomen. Zoo was er o. m. voorgeschreven, dat 8 à 10% van de bouwsum voor het gebouw wellicht twee of twee en een half miljoen gulden gekost zou hebben, dan behoeft men geen grootrekenmeester te zijn, om in te zien hoeveel kostbare opdrachten hier voor de Kunstenares zijn of de steun die hij op enige wijze ontvangen kan, vergeleken

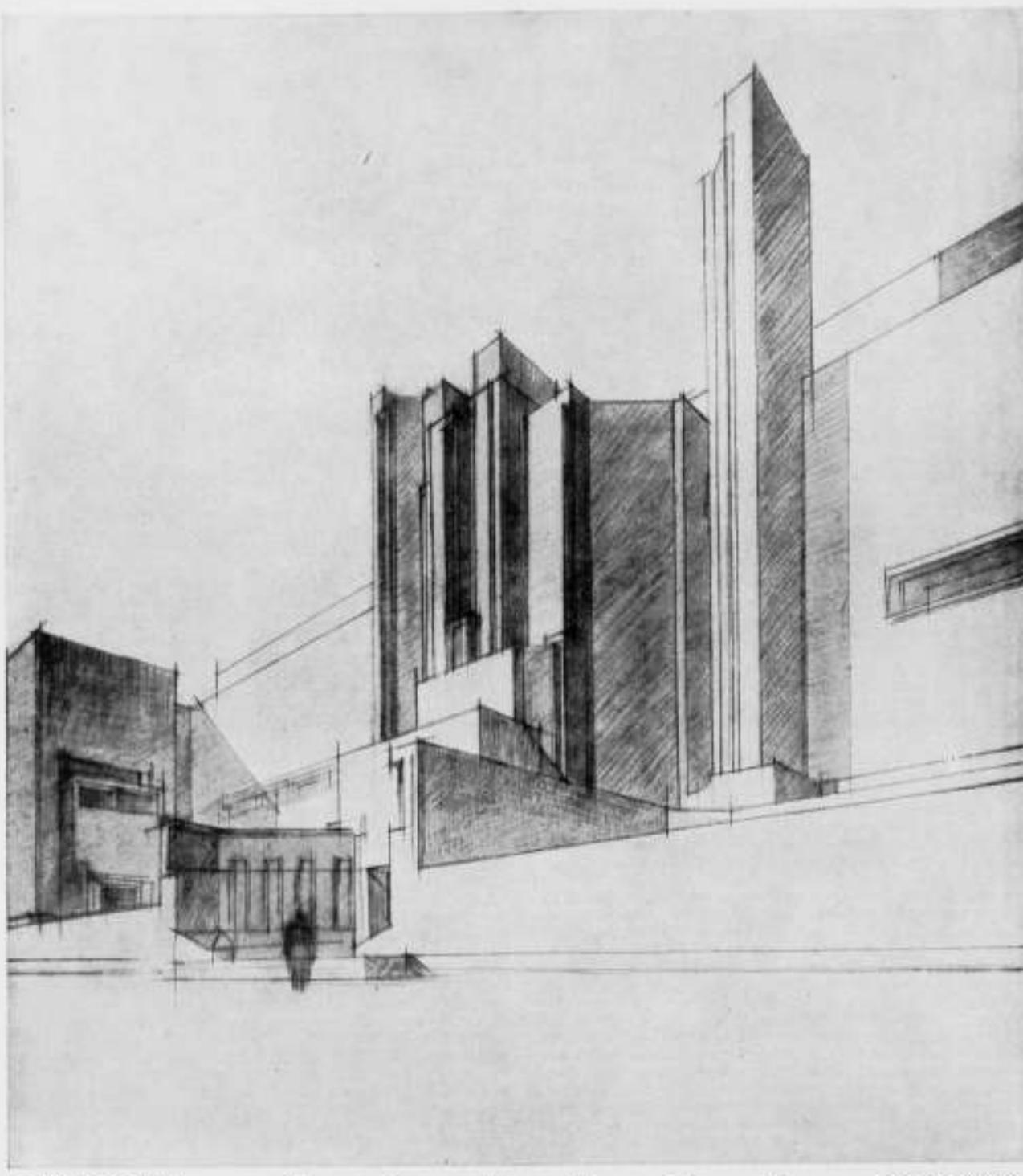
bij de anderhalve of twee en een halve ton die hier door het stopzetten van den Academie-bouw verloren gingen! Het is bij den tegenwoordigen nood buitengewoon bedroevend, hier aan te denken. En toch — ook in dit opzicht behoeft niet alles verloren te zijn! Het idee, dat aan deze voorschriften ten grondslag lag, kan immers gered en behouden worden! Van de zijde der Architecten of hunne Vereenigingen (en zij verdienen daarvoor naar het mij voorkomt lof en dank) is geen enkel protest tegen de hier bedoelde bepalingen vernomen. Ook zij willen blijkbaar medewerken om de "niet genoeg te vervloeken verwijdering tusschen Architecten en andere Kunstenares" waarover de beroemde Weener bouwmeester Otto Wagner klaagde, op te heffen. Dat de beeldende Kunstenares zelve niet ijveriger hun ingenomenheid met de hier bedoelde en voor hen zoo gunstige bepalingen hebben uitgesproken, — zou dit wellicht veroorzaakt zijn door de, niet onverklaarbare, gedachte: dat deze schatten toch slechts aan een bepaalde categorie van Kunstenares ten goede zouden komen? Ware het zoo, dan zou men deze Kunstbroeders toch mogen toeroepen: "Weest waakzaam; zorg dat het gestelde voorbeeld niet vruchteloos zij, dat voortaan bij alle monumentale gebouwen althans een bepaald gedeelte der bouwsum voor de beeldende Kunsten gereserveerd worden".

Daardoor zouden zij van zelf ook een redelijk medezeggingschap kunnen verkrijgen, wat voor de Kunst van grote betekenis zijn kan, en niet minder voor de maatschappelijke positie der Kunstenares, die niet behoeft te worden verwaarloosd om hun werk te doen groeien en bloeien.

Het stopzetten van den bouw behoeft dus een verdere actie niet te verlammen. Wordt er volgens een leidende, bezielden gedachte aan de geestelijken grondslagen der Academie gewerkt, dan kunnen zelfs de zoo zeer teleurstellende Architecten de zaak getroost inzien. Want dan zal ook het financieel bezwaar nog wel eens opnieuw gewogen worden en — de heipalen zullen maar tijdelijk hun bestemming hebben gemist!

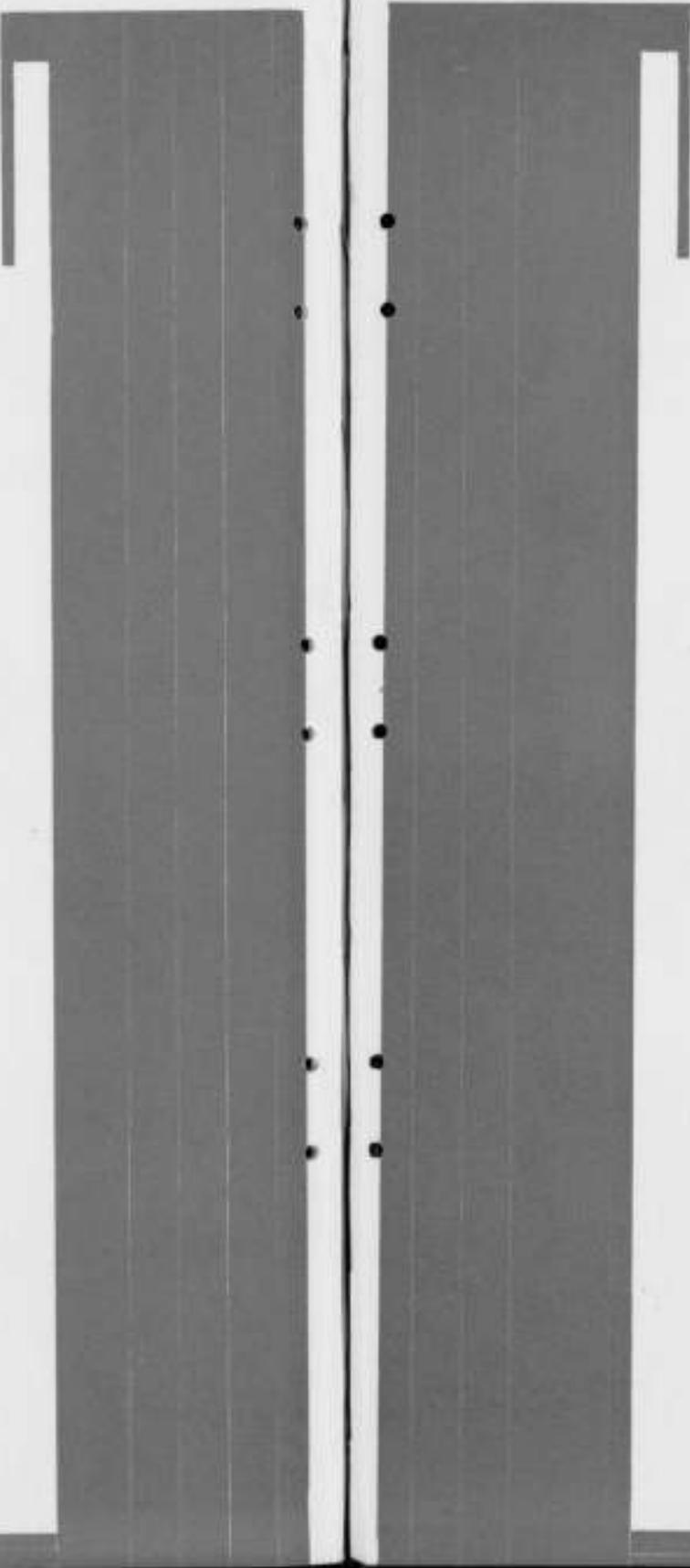
8

DETAIL VOORGEVEL

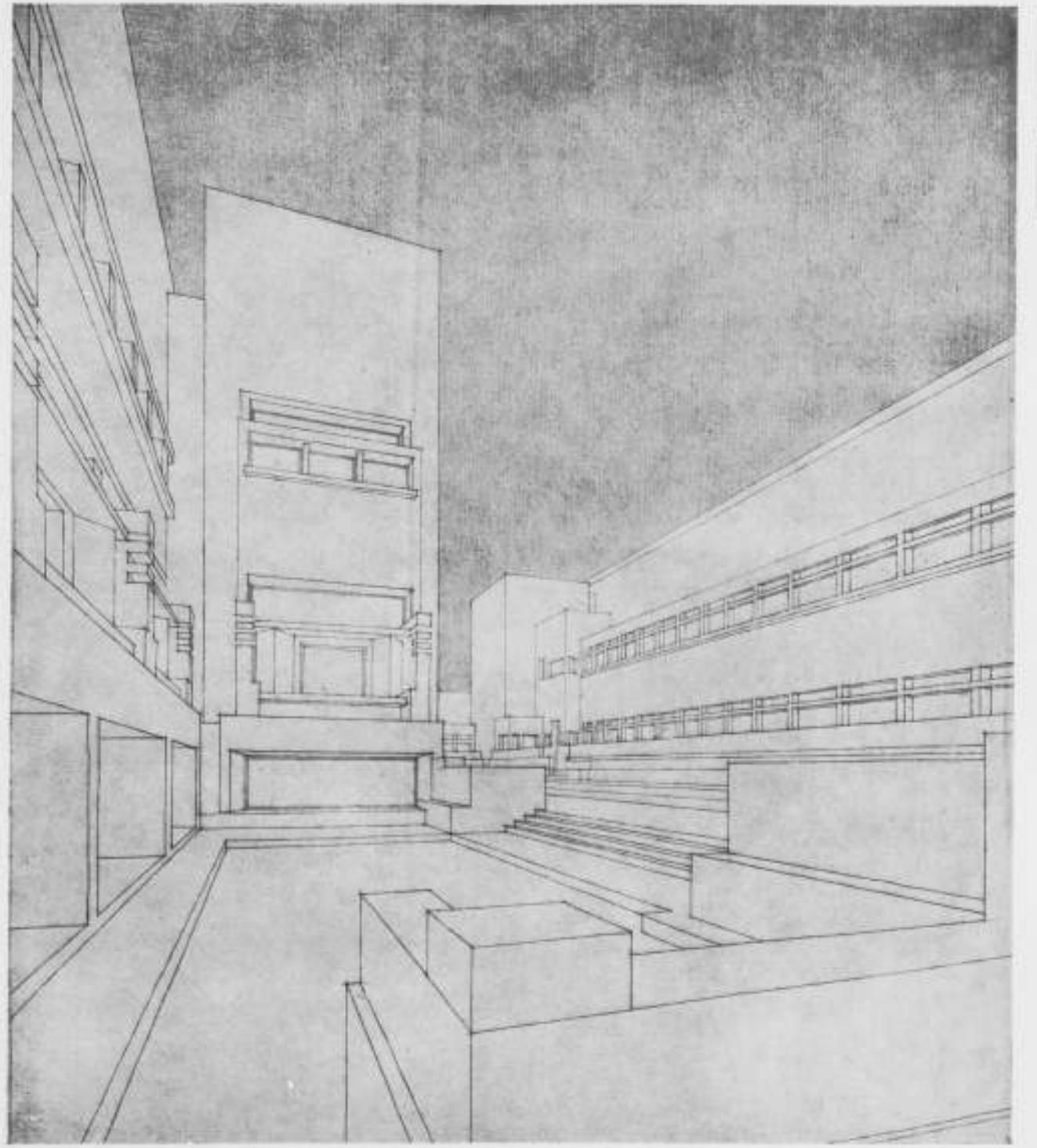
HOOFD-INGANG

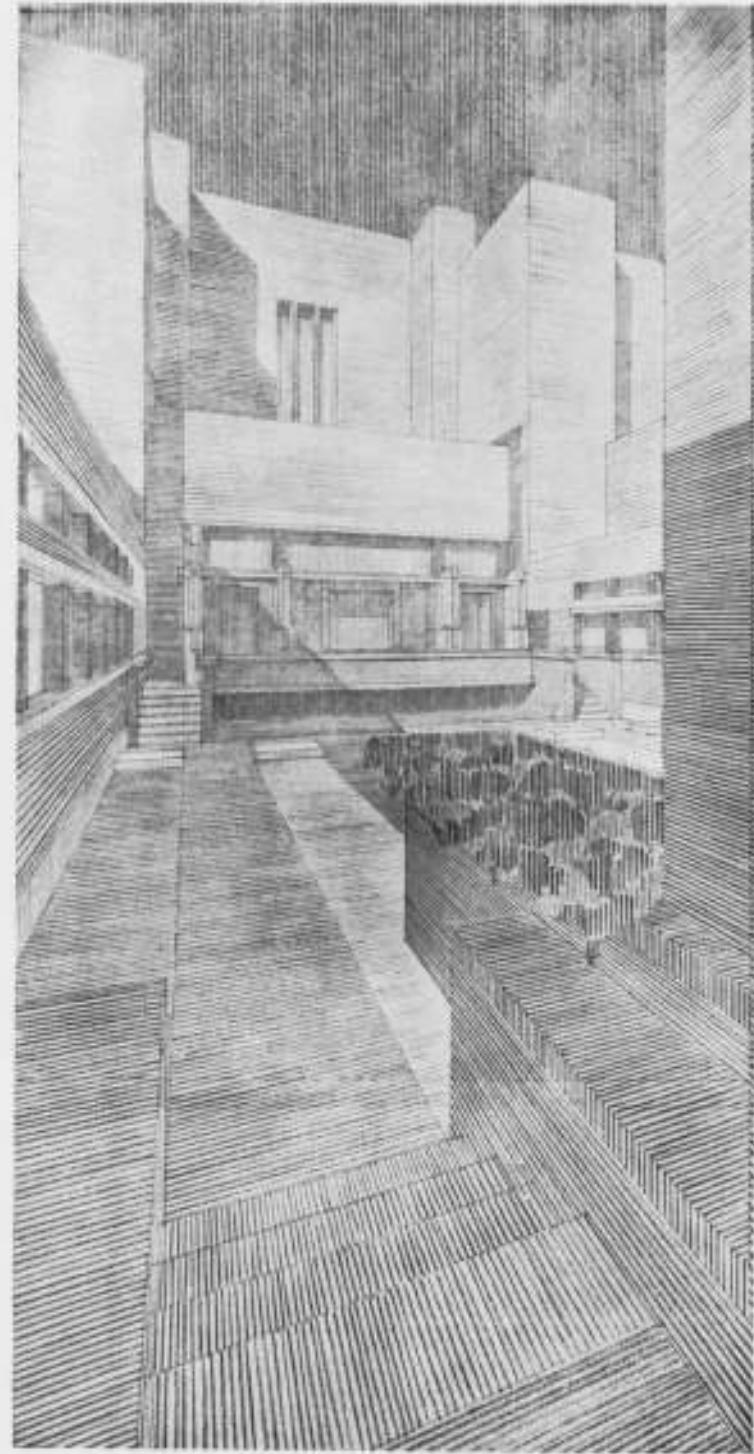

GROOTE BINNENPLAATS

RIJKS-ACADEMIE

KLEINE BINNENPLAATS □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

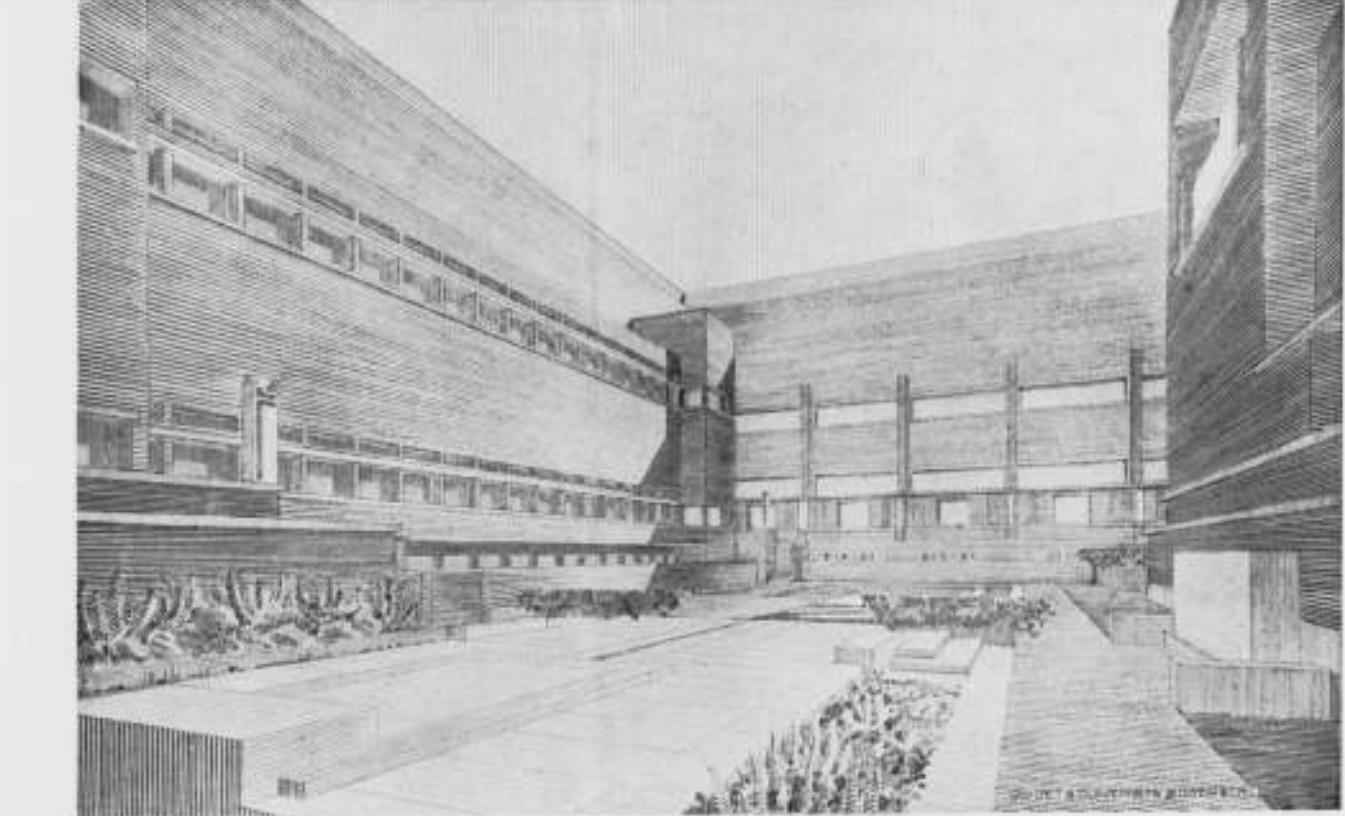
**DE RIJKS-ACADEMIE VOOR
BEELDENDE KUNSTEN
EEN WAARDEBEPALING
DOOR H. TH. WIJDEVELD**

Mag men een volk de geestelijke sieraden onthouden, die het nog juist genoeg zouden smukken om het leven dragelijk te maken voor hen, die de schoonheid zoeken en er voor willen werken?

□ □ □
Een zooveel oudere en wijzere vriend schreef mij voor korte tijd: "Wanneer expressie te zeer op den voorgrond treedt, wordt het demonstratief en is dan van korte duur", wijze woorden, en recht wijs van hem wiens levenswerk rust op de vaste grondslagen en het wel-overwogen principe van een wereld in stilte en rust, een wereld echter die voor velen het evenwicht verloren heeft en zich ziekelijk haast naar een algeheel proces van ontbinding.

Ja, het is 't tijdelijke, dat nu in de daden van velen naar voren dringt, — het is 't nieuwe, het verrassende, het geexalteerde, het onmogelijke, — het is alles . . . behalve de rust. Het is 't nieuwe, dat zingt van de toekomst en dus onlogisch is, of jammert over den ondergang, waardoor het eerst recht zijn waarde mist. Het is 't nieuwe, dat zich loswringt van den ouden vorm en daardoor slechts "strijd" kan tonen. Het is 't nieuwe, dat zich werpt op het onbekende en dus in onzekerheid verkeert. Het is de doem van dezen tijd, die exaltatie der vormen, dat expressionisme, dat wil overheersen en zich wil uitdrukken in het vertikale of horizontale in de rechte lijn of gebogen lijn, in het cubisme of mechanisme. Alles gescheiden, doch allen symptomen van wat te zamen de grondtoon voor het Nieuwe zal worden. En als één van die vormgevingen die zich, zoekende, boven al de ellende van de dagelijksche bouwkunde zou gaan verheffen, en ongetwijfeld in zijn speurzin ons iets gebracht zou hebben, beschouwen wij het Rijks-academiegebouw. Wij aanvaarden het in zijn sterken strijd, als een karakter, al is het een aanvoeren en voortzetten van datgene wat in Amerika zijn ongetwijfeld sterkeren aanvanger heeft.

Het is een bouwwerk, dat zich ontworstelde uit de koele ziellos geworden school van het klassicisme, waarvan het toch nog lijdend de trekken heeft. Het draagt de "kennis" van het machinale in zich, wordt sterk door de consequente doorvoering van den rechten lijn en voelt zich overtuigd, dat het daarmee den geest des tijds heeft geraakt. Deze overtuiging doet hier en daar aan als grootsch en karaktervol. Hier is iets gewild, met voor-op-gezet doel, met moeite en zorg, met oneindig veel beraden, met ijzeren wil, met onwrikbareigenzijn . . . met moed, met alles wat edele gedachten en bedoelen maar kunnen voortbrengen; . . . wat echter niet rechtwild naavoren stormde, wat niet gevoeld wordt in gelukzalige

GROOTE BINNENPLAATS □ □ □ □ □ □ □ RIJKS-ACADEMIE

momenten. Het is niet zondig, het is rechtschapen en alles welgeplaatst, maar de ziel heeft niet meegeleefd, hunkerend rondgewaard, en slechts hier en daar getoefd bij wat er aan willekeur en romantisme in verscholen ligt. Het draagt monumentaliteit in zich, maar een monumentaliteit der willekeur, geforceerd, niet uit de praktische omstandigheden opgegroeid, doch tegen wil en dank, over de omstandigheden heen. Het wil geheel zakelijk zijn, doch smacht van verlangen naar poëzie en vloeiend rythme.

Moge dit alles aandoen als een afwijzend aanvaarden van het Academie-project; wij respecteren den moed der overtuiging die consequent wilde doorvoeren, en in de plannen, de gevels, zoowel als in de binnenarchitectuur alle toenadering tot de gebogen lijn heeft weten te vermijden. De plannen vooral dragen mooie partijen in zich en bieden in opzet en indeeling wél gevonden oplossingen.

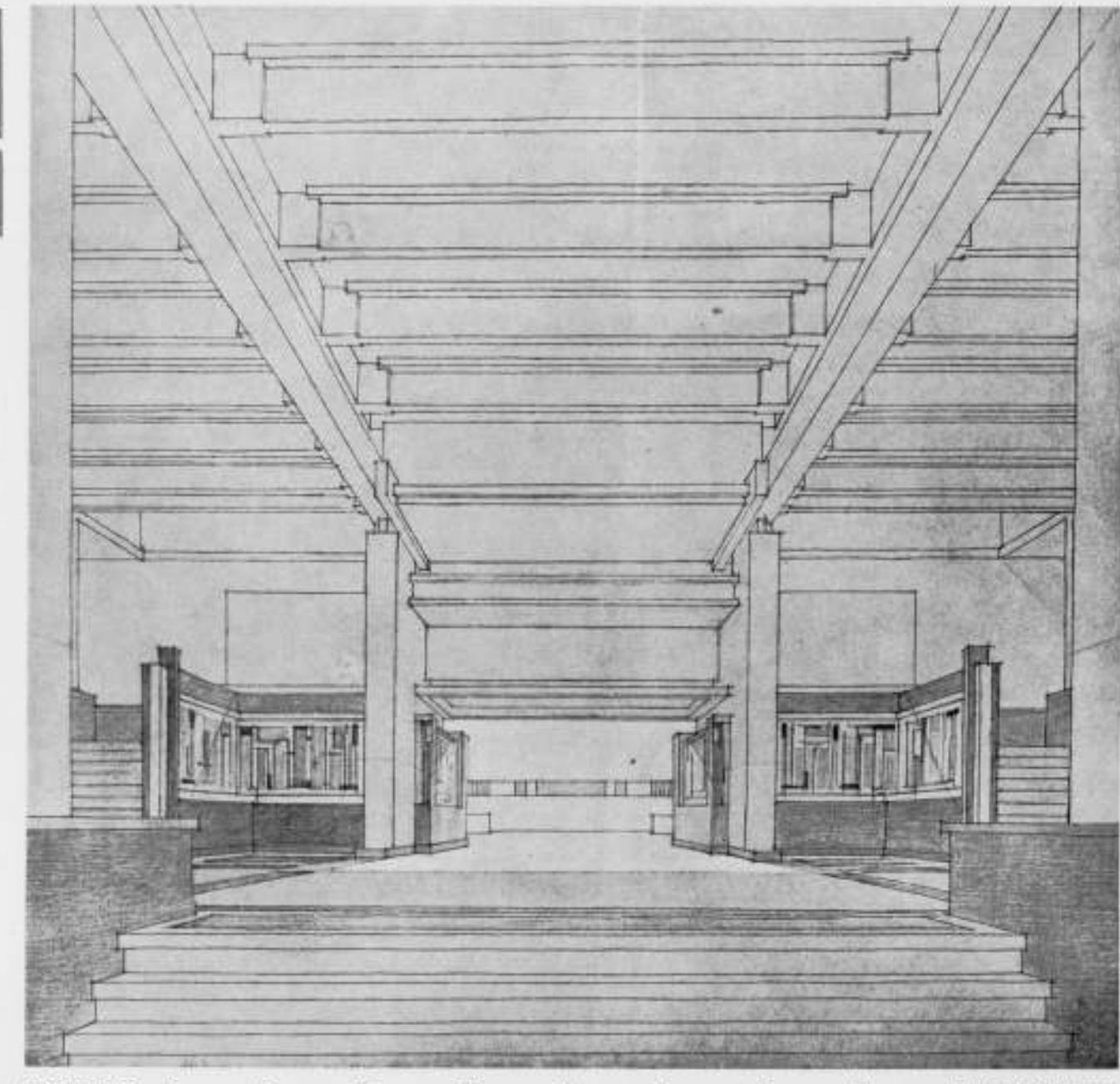
Wij hadden den bouw gaarne gezien, . . . dit voortbrengsel van onzen tijd van tijdelijkheden, want alleen langs den weg van het "bouwen" vindt ons oog en gevoel nieuwe aanknooppunten, nieuwe mogelijkheden voor de juiste expressie, die de komende kunst zal worden. En hoeveel beeldhouwers, schilders en andere kunstenaars waren er bij dezen bouw niet betrokken geworden, en welke scholing voor het karakter der moderne kunst zou dit bouwwerk in zich gedragen hebben.

Maar de regeering heeft er voor zorg gedragen in haar wijze van bezuinigen, dat de geweldige arbeid, die de prijsbekroonden in hun jarenlangen opbouw van illusies in tekening en tekening — die straks in steen en ijzer en hout zouden omgevormd worden, — dat de droom der voltooiing van zulk een levenswerk, . . . nu opgeborgen ligt in de bekende "portefeuille" waarin reeds zoö menige opdracht tijdelijk!! verdween.

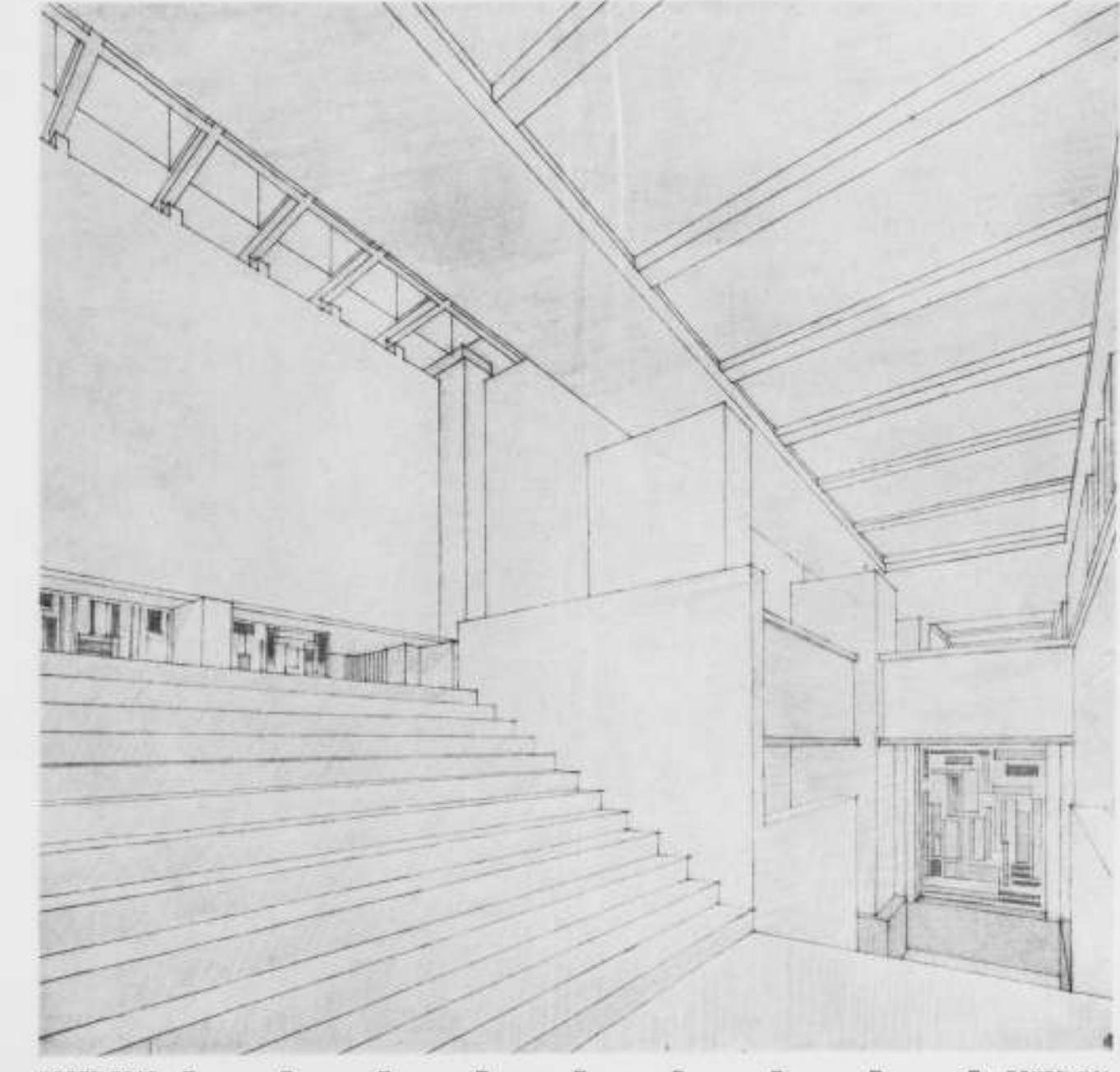
□ □ □ □ □
En nu mogen zij, die in het oude Academiegebouw werken, wederom verder doordringen in de plannen voor omverwerking en vernieuwing van het kunstonderwijs in Nederland; plannen die zich echter alleen aan de praktijk kunnen toetsen; hervormingendien niet zonder proeven kunnen plaats vinden.

Terwijl op't oogenblik bij de regeering een program van meer dan Honderd Miljoen Gulden wordt ingegezen, voor den aankoop van Kanonnen, wordt op dit voor onze cultuur belangrijk bouwwerk, een onnoozele 4 à 5 Miljoen Gulden gespaard.

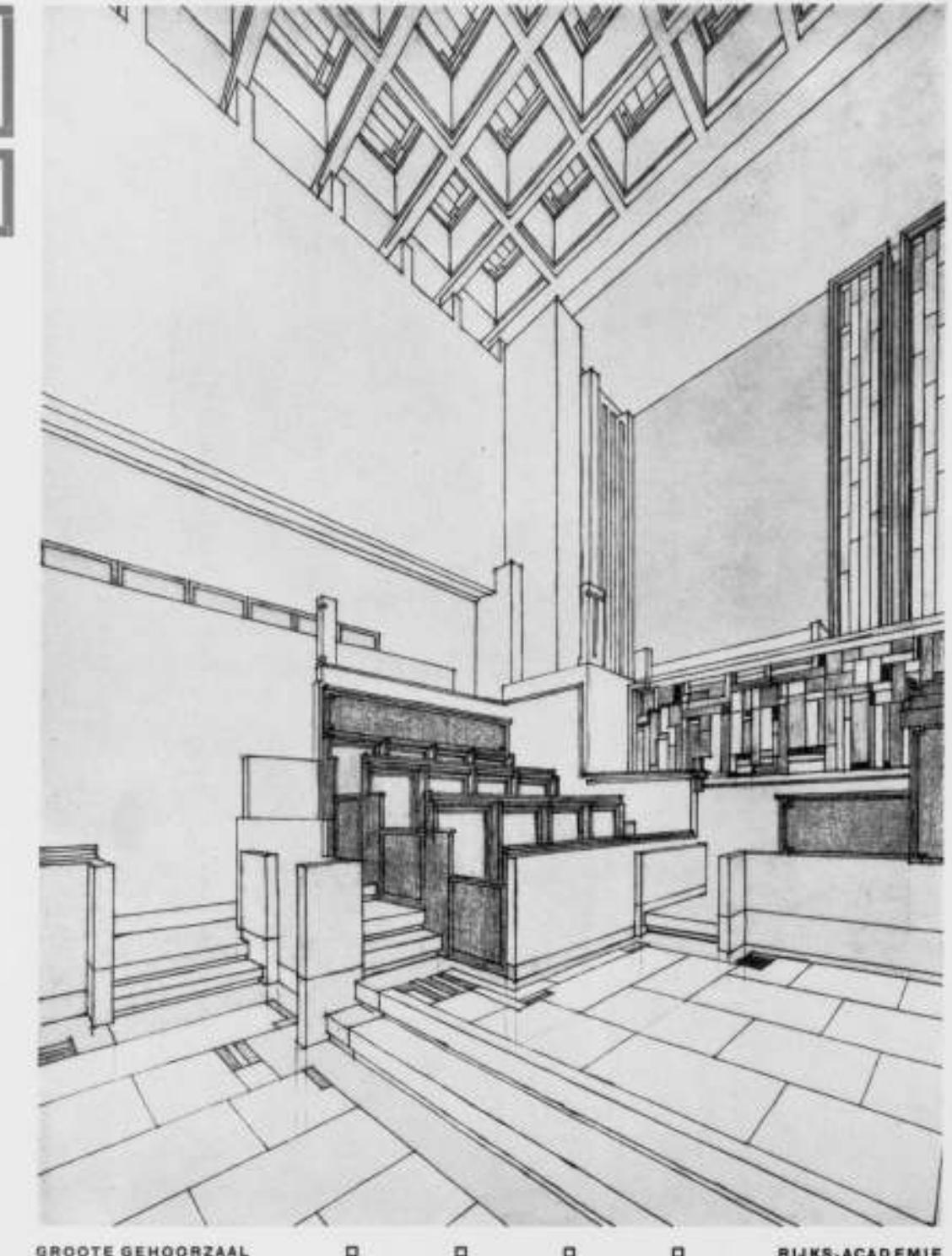
Wanneer zal de volkswil krachtig genoeg zijn om van de regeeringen te vergen, bezuinigingen, indien zij noodig zijn, niet te vinden in de geestelijke ontwikkeling van het volk, maar in den eeuwigen kanker van het Militairisme? . . . En tot zoolang zullen wij wachten, . . . maar ondankbaar, met onrust en toomeloos ongeduld.

HOOFD-TRAP □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ BENEDEN-HAL

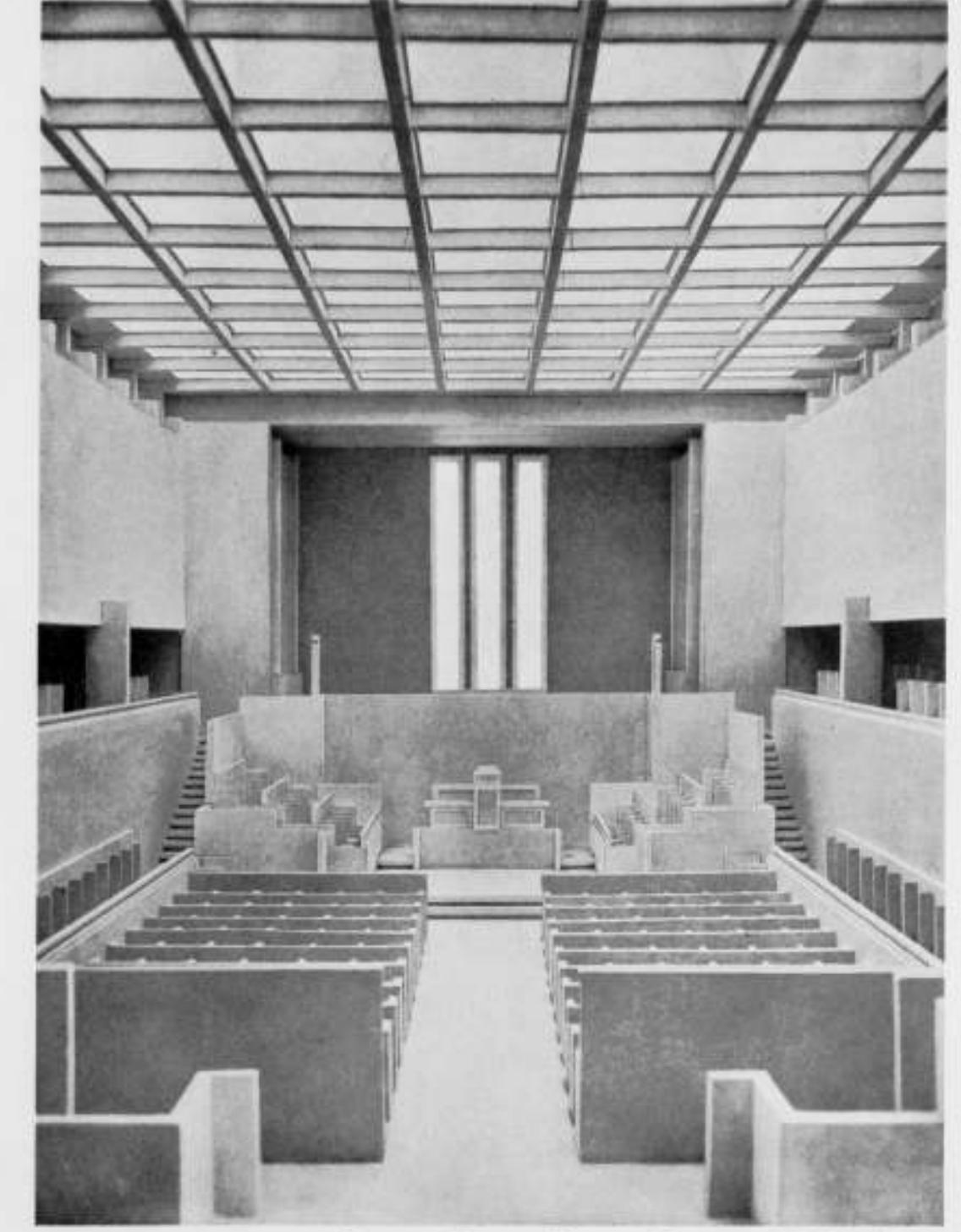
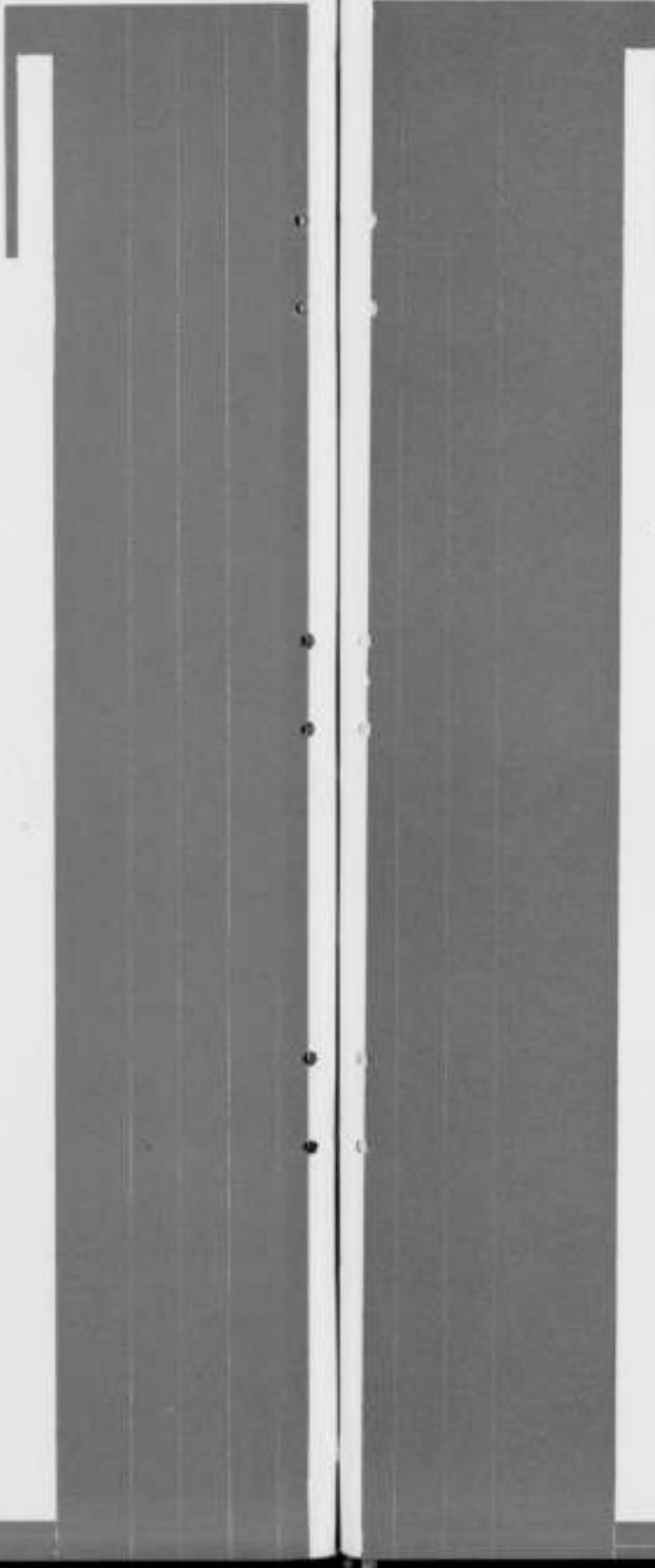

14

GROOTE GEHOORZAAL

□ □ □ □ □ RIIKS-ACADEMIE

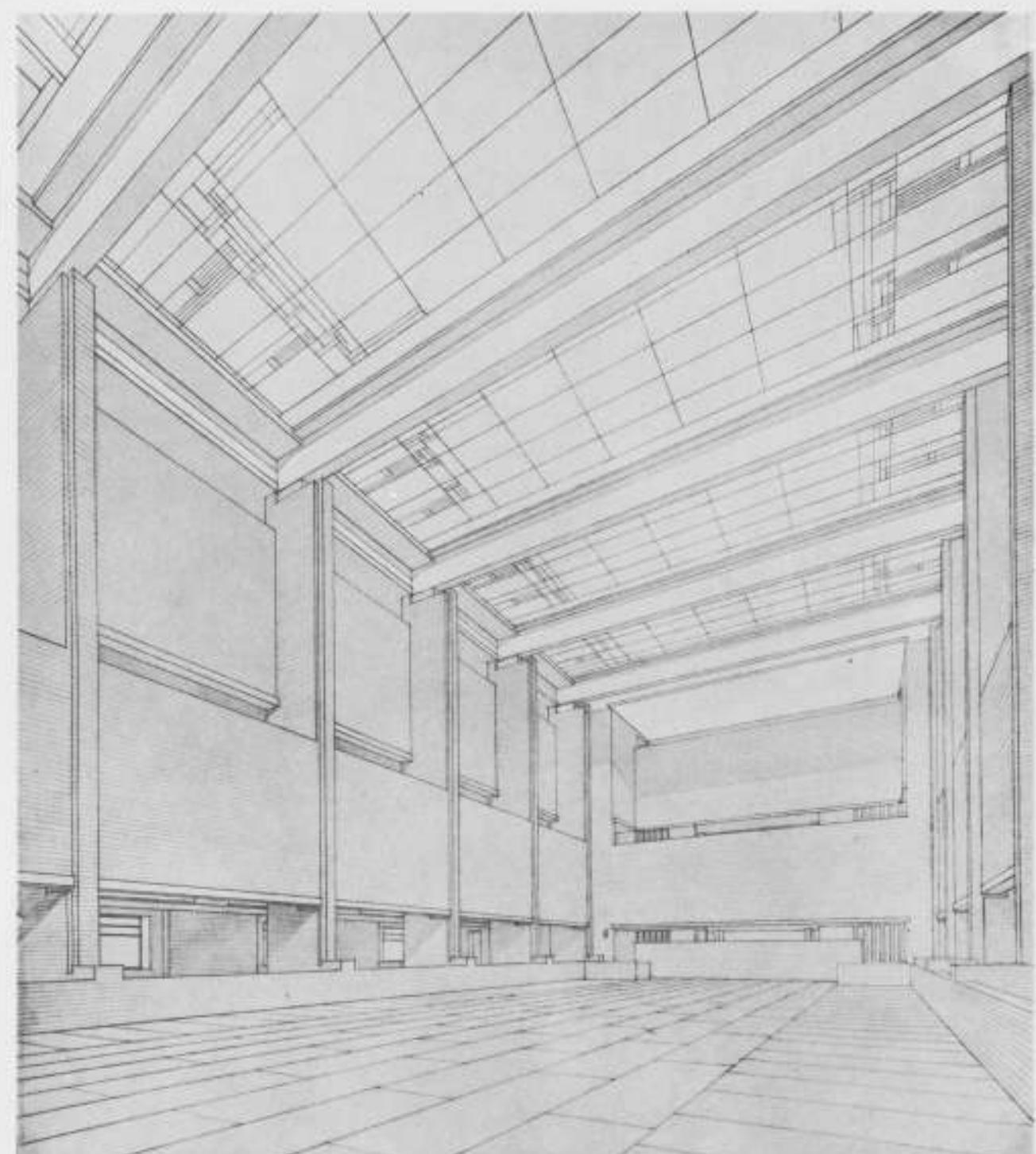

GROOTE GEHOORZAAL

□ □ □ □ □ PHOTO-MAQUETTE

15

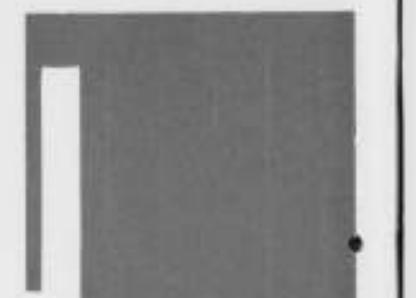
16

GROOTE GEHOORZAAL

□ □ □ □ □ □ □

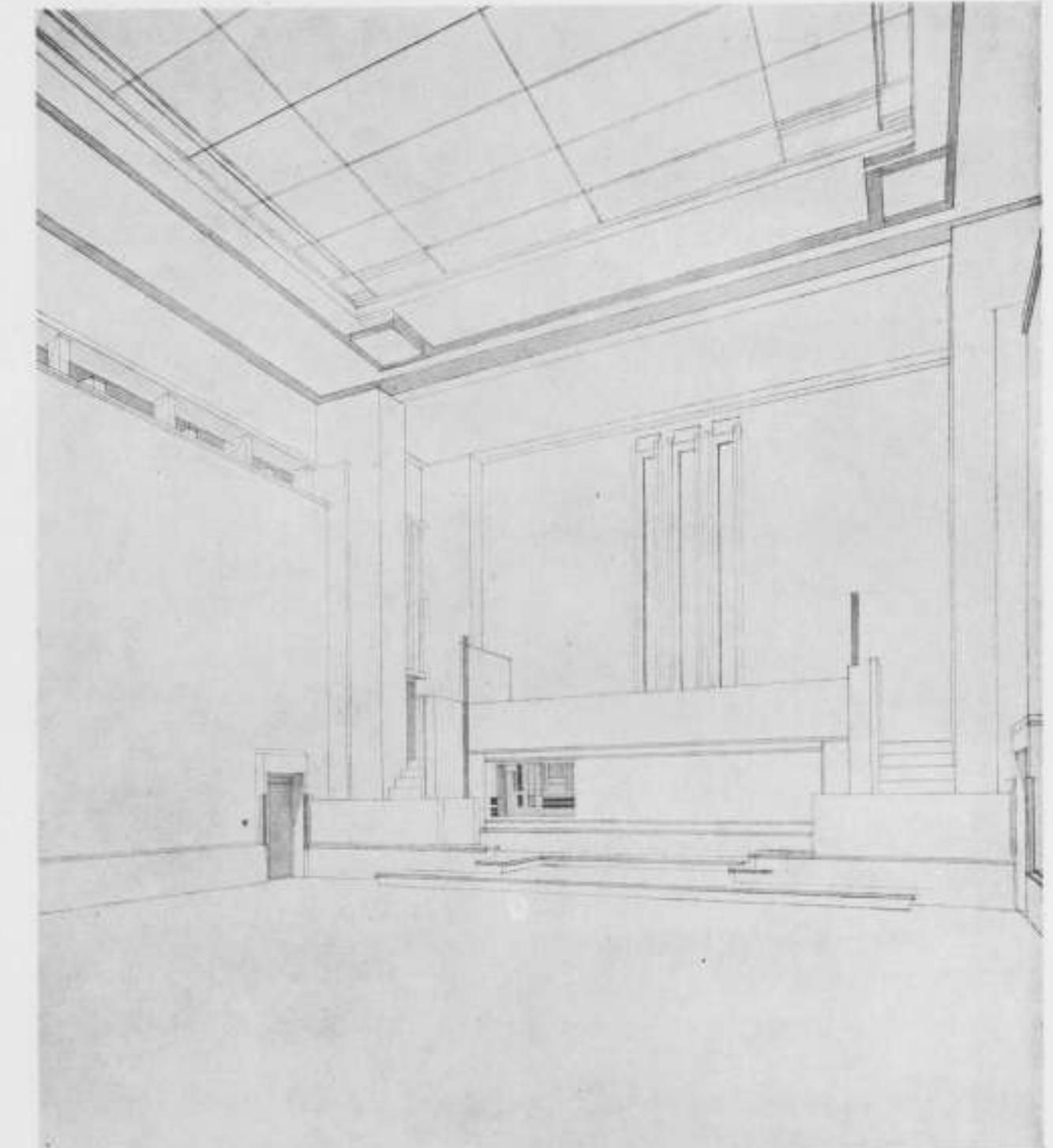
RIJKS-ACADEMIE

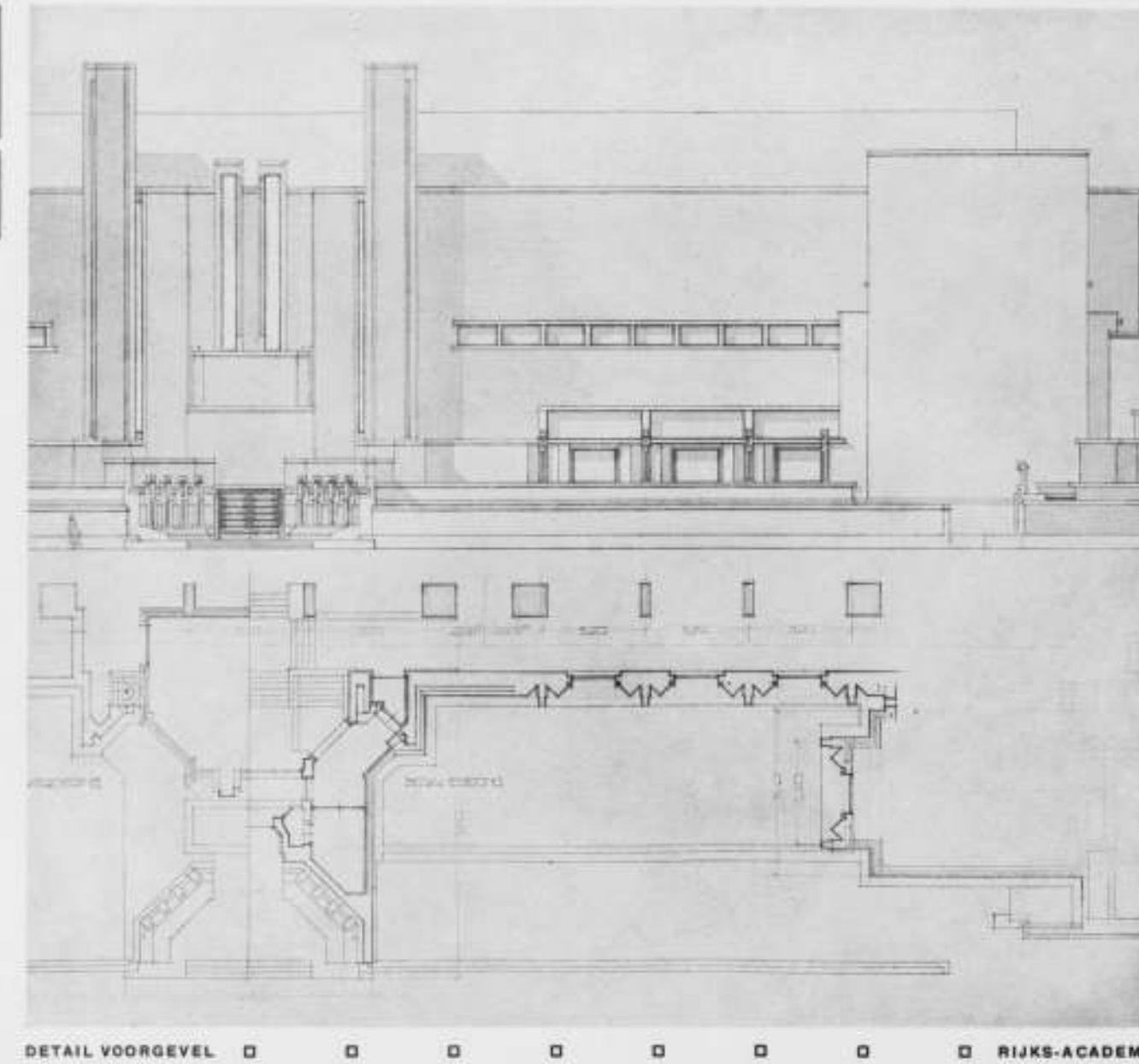

GROOTE TENTOONSTELLINGS-ZAAL □ □ □ □ □ □

□ RIJKS-ACADEMIE

17

N. NEDERLANDSCHE IJZERGieten
„VULCANUS“ EN MACHINEFABRIEK
V/H JAN HAMER & CO
FREDERIKSPLAAT 6 EN 8
AMSTERDAM

ELECTRISCHE-, HYDRAULISCHE-,
TRANSMISSION- EN HAND-

LIFTEN

REEDS VER OVER DE 4000 LIFTEN IN KONINK-
LIJKE-, RIJKS-, PROVINCIALE-, GEMEENTE-,
SPOORWEG-, FABRIEK- EN PARTICULIERE GE-
BOUWEN WERDEN IN NEDERLAND GEPLAATST

SPREKING
PARKET
EN
RUBBER
VLOERBEDRIKING
PALISISTRAS 17
AMSTERDAM
TELEFOON
CENTRUM
4124
TELEFOON
ZUID 3653

MACHINALE
HOUTBEWERKING
ONDERHOUD
EN ASSURANTIE
VAN GEBOUWEN

PH. A. WARNERS
EN ZOON

AANNEMERS
MAKELAARS
OVERTOOM 213
AMSTERDAM

N.V. AMSTERDAMSCHÉ
STEENHOUWERIJ

DIRECTEUR:
W. F. GNIRREP JR.
AMSTERDAM - AMSTEL 107-111
TELEFOON 159 NOORD
HILVERSUM-LIEBERGERWEG 12
TELEFOON 948

GRANIET-, HARDSTEEN-
ZANDSTEEN- EN
MARMERWERKEN
VOOR GEBOUWEN EN
GRAFMONUMENTEN

IN VOLKSWONINGEN
ZYM SCHOOERSTEENMANTELS VAN
VERGLAASDE WAALKLINKERS
EEN IDEAAL.

DUURZAAM
MASSIEP EN
HYGIENISCH

GEEN
AANZET-
KOSTEN

GEEN
ONDERHOUD

HOOG
MATTE
TINTEN

**N.V. V-H.
DERICKS &
GELDEN'S**

DRUÏEN

N. V. DE HONSEL
PYROCHROME GLAS

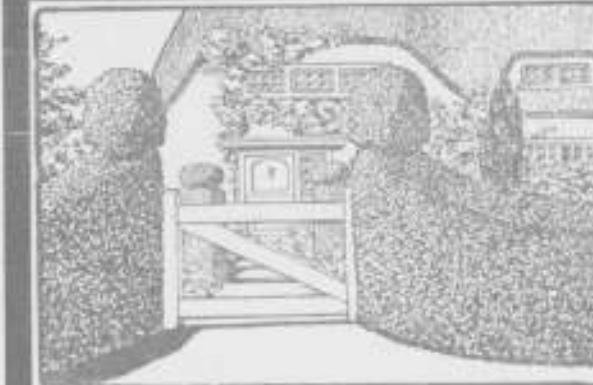
DECORATIEF GEBRAND GLAS
VOOR RAMEN EN IN HET BIJZONDER
VOOR VERLICHTINGS-DOELENDE

VERLICHTINGS-
ORNAMENTEN
MET VOLLEDIGE BIJLEVERING VAN ALLE
METAAL EN HOUTWERKEN, OOK NAAR
OVERGELEGDE ONTWERPEN

AANVRAGEN ENZ. TE RICHTEN:
HEERENGRAECHT 483 :: AMSTERDAM

ATELIER
VAN
KERKELIKE
EN
PROFANE GLAS-
SCHILDERKUNST
CORNELIS STRAATEN
A. B. C. STRAAT.
UTRECHT.

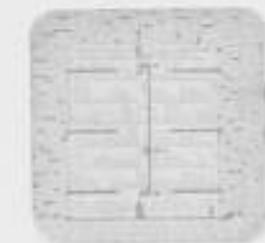

GROENBLIJVENDE HAGEN

VRAAGT PRIJS PER 10 M.
XANEENGESLOTEN HAAG

JAC. SMITS & Co.
BOOMKWEKERIJEN • NAARDEN

GEPANTSERDE
BRANDDEUREN
EN
BRANDSCHUIVEN

GEB^{rs} GORTER
WORMERVEER

GIDDING & ZONEN

DECORATIEF
SCHILDERWERK
GLAS IN LOOD

130 AERT VAN NESSTRAAT
ROTTERDAM

CHRISTOPH UND UNMACK
NIESKIJ, SILEZIE

SILEZISCHE HUIZEN

C. L. DE RIJK &
A. FIENEÉ
AMSTERDAM • TEL. Z. 7561
KANTOOR EN WERKPLAATS:
JAN VAN DER HEIJDENSTR. 141

ALLE WERKEN IN
GEWAPEND BETON
ADVIEZEN EN BEGROETINGEN GRATIS

HET PERZISCH TAPIJTHUIS

E. PEREZ

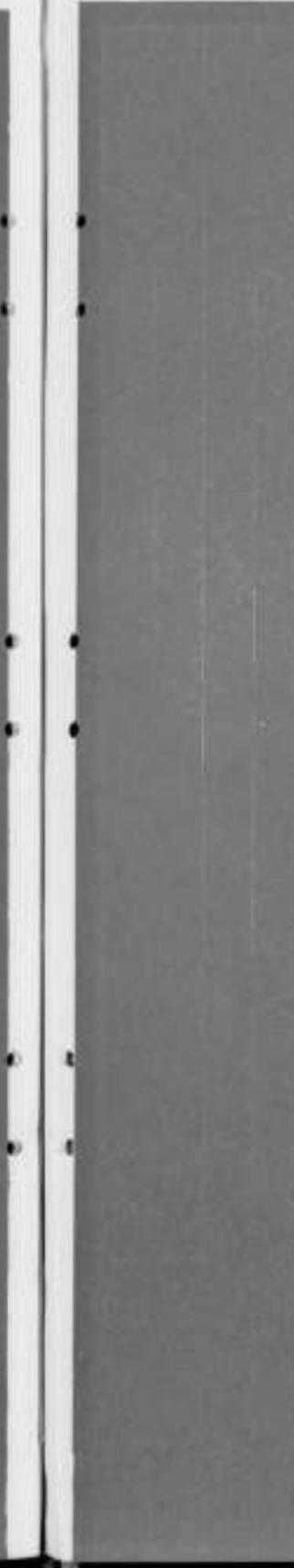
SINGEL 480-482
BIJ HET KONINGSPLEIN
TELEFOON 6662

AMSTERDAM

STEEDS GROOTE KEUZE VOOR-
RADIG VAN GEGARANDEERD
ECHTE PERZISCHE TAPIJTN

A. J. A. HEETMAN
PIETER DE RAADTSTRAAT 44-46
TELEF. 3047 • ROTTERDAM

**GLAS
IN LOOD
GEËTST
GLAS**

„BIJ ST. LAURENS“

**WIMMEL
SCHEEPS-en HAMER
BETIMMERINGEN
UITMUNTEMD
DOOR
STUL-en TOOM**

DIR: C. BREEDVELD
ROTTERDAM
ROCHUSSEMSTRAAT. TEL. 4811

N.V. PAERELS' MEUBLEERING-MAATSCHAPPIJ AMSTERDAM
ROKIN 128-130
TELEFONEN INTERCO NOORD 45410

N.V. HOUTHANDEL
VOORHEEN
TH. R. VAN EPEN & Co.
GROOTE BICKERSTRAAT 46
AMSTERDAM

**PARKET-
VLOEREN**

IN ALLE GENRES, IN
PRIMA EIKEN- EN
BEUKENHOUT

EENVOUDIG EN BILLIJK:
GESCHIKT VOOR WONING-
BOUW, KANTOORLOKALEN,
ENZ., ALSMEDE VOOR

**LUXE
VLOEREN**

GROOTE SORTEERING DESSINS
PRIJSOPGAAF WORDT OP AANVRAAG
VERSTREKT

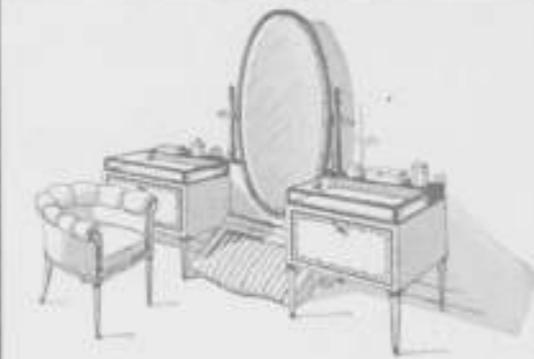
W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45

**LOU
ASPERSLAGH**

ATELIERS
VOOR KUNST-
NIJVERHEID
GEBRAND
GESCHILDERT
GLAS IN LOOD

TOLLENSSTRAAT 18-26
DEN HAAG TELEF. M. 4611

GEBRAND
GESCHILDERT
GLAS
GLAS IN LOOD

Binnenaardewerk.
Nusink & Zn.
Loosduinseweg 11, Amsterdam.

MEUBLEERINCEN

BETIMMERINCEN

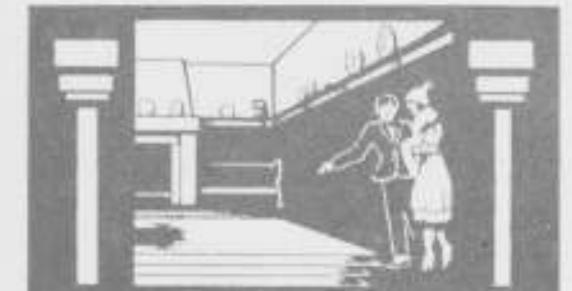
CORN. VERSCHOOR
DECORATIESCHILDER
AMSTERDAM
RUSTENBURGERSTRAAT 274

PLAFOND- EN WAND-
DECORATIE AL
FRESCO

▼
SPATWERK EN ANDERE
CASSAINVERF-TECHNIEKEN

**BOUW- EN SIER-
S M E E D W E R K**
IJZERCONSTRUCTIES

NAAML. VENN.
GROF- EN KUNSTSMEDERIJ
V/H H. J. LIGTERMOED
O. Z. VOORBURGWAL 96 INT. TEL.
ST. ANNENSTRAAT 30-32 N. 3204
AMSTERDAM

RUBBER VLOEREN
VAN ZUIVER RUBBER VERVANGEN TAPUT.
BEDERKING

ONVERSLETBAAR
HYGIENISCH
PELKLOOS
WOODSTERAARDERS
TEL. 02-4600000-4600000-4600000
LLOYD'S RIGGING & CO.

N. E. G.
 DIR. F. KOSTER
GRONINGEN
 HEEREBINNENSINGEL 11 / TELEF. 2270

GLAS
SLIJPERIJ
VERZILVERING
IN LOOD
ETSEN
HANDEL
 KUNSTINRICHTING

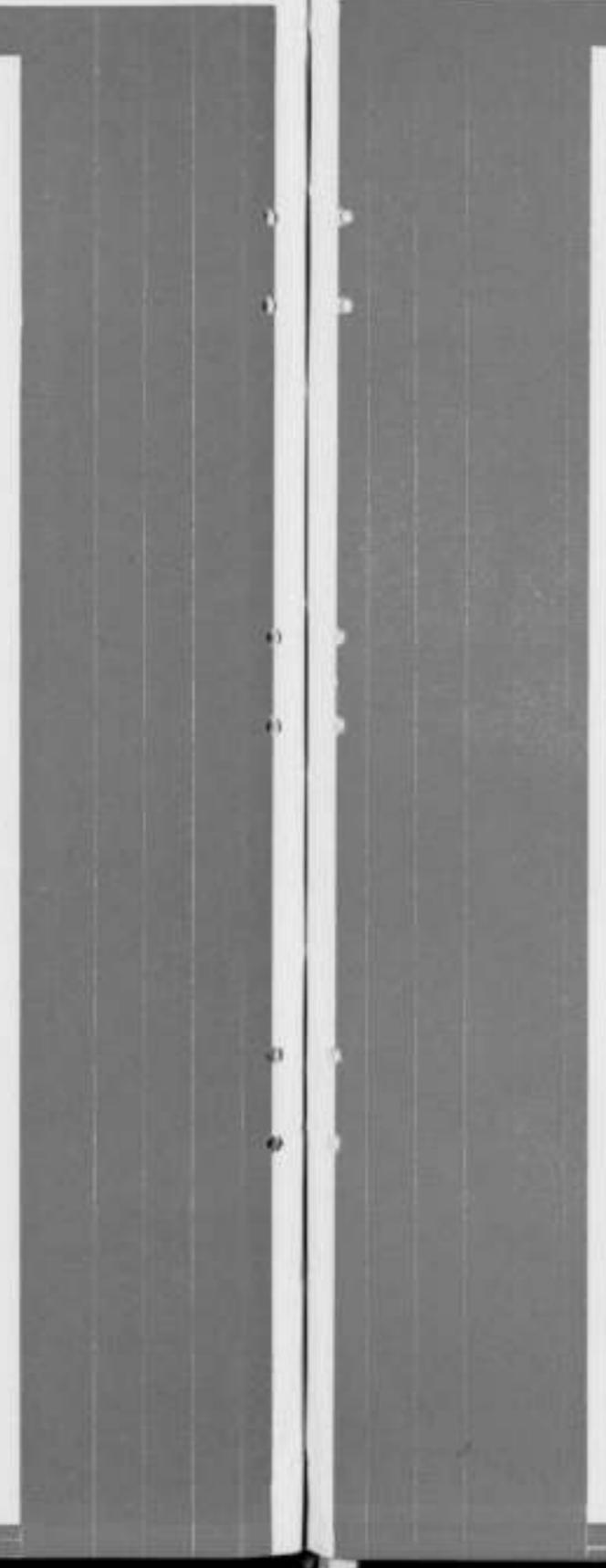

JAN SLUIJTERS-ALBUM

VAN HET JAN SLUIJTERS-ALBUM, EEN OVERZICHT IN KOPER-DIEPDRAK VAN HETWERK VAN DEZEN SCHILDER, UITGEVOERD ONDER ZIJN PERSOONLIJKE LEIDING EN VOORZIEN VAN EEN OPMERKELIJKE STUDIE VAN JUST HAVELAAR, ZIJN NOG EXEMPLAREN VOORRADIG BIJ DE

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ "DE HOOGE BRUG"
 KEIZERSGRACHT 431, AMSTERDAM

EXEMPLAREN OP DUURZAAM PAPIER MET EEN DRIEKLEURENDRAK NAAR EEN PORTRET
 D.O. FL. 20. D.O.
 EXEMPLAREN OP JAPANSCH, EVENEENS MET DRIEKLEURENDRAK, EN GENUMMERD EN
 GETEEKEND DOOR DEN KUNSTENAAR FL. 40.—

LIBERTY

MODERNE
MEUBELSTOFFEN
STAALBOEKEN
OP AANVRAAG
PERZISCHE TAPIJTN

METZ & CO'S MAGAZIJNEN
 AMSTERDAM / 'S GRAVENHAGE

fabriek van Machinale Houtbewerking "De Mark"
Jacq. van Groenendaal, Breda

Alle Timmerwerken, speciaal in Eikenhout,
 Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken, enz.

A. J. M. KEMPER
v/h N. LAMME

ALBERT CUYPSTRAAT 243
TELEFOON Z. 5936
AMSTERDAM

UITVOERING
VAN ALLE
SCHILDERWERKEN

STRUNCK-WERKE
SPRENDLINGEN
(RHEINHESSEN)

GLASIN
KOUDGLAZUUR-TEGELS

HET BESTE EN MOOISTE
VOOR WAND-
BEKLEEDING

VRAAGT MONSTERS EN PROSPECTUS

TERRASIT-INDUSTRIE
G. M. B. H.
SPRENDLINGEN . NIJMEGEN
(RHEINHESSEN) . (ARKSTEESTR. 8)
BRIEFADRES: STRUNCKWERKE NIJMEGEN

TERRASIT

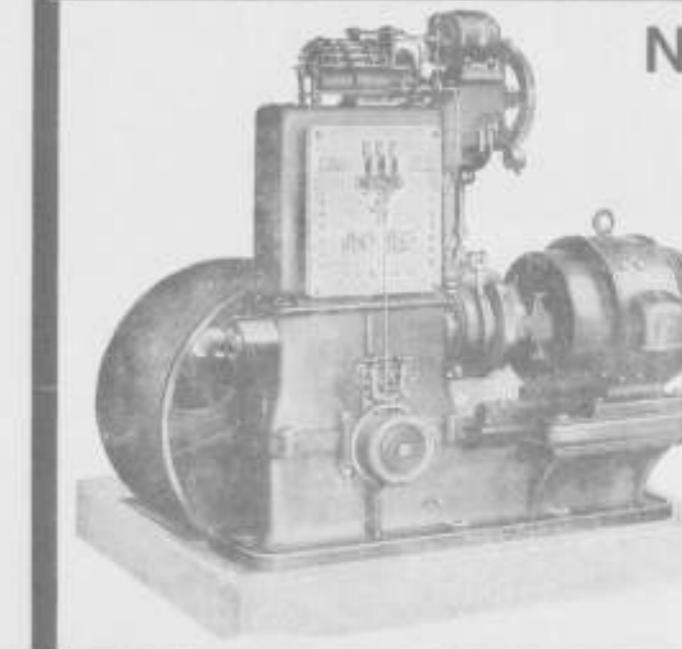
DE WEERVASTE
NATUURSTEEN
EDEL-BEPLEISTERING
IN ALLE TINTEN

BEZOEKT ONZE MONSTERKAMERS

J. DE WAAL & ZOON
UTRECHT

GROOTHANDEL IN
SPIEGELGLAS
VENSTERGLAS
EN VERFWAREN

OPGERICHT 1692
TELEF. INTERC. 787

N. V. TECHNEMA
ROTTERDAM
v/h INGENIEURSBUREAU
FR. ERIKSSON

LIFTEN

GEGARANDEERD
STOOTVRIJ, GERUISCHLOOS BEDRIJF

„RUBEROID“-DAKBEDEKKING

GEDEPONEERD HANDELMERK

BETONDAKEN DER LOODS „ROTTERDAM“ VAN DE HOLLAND-AMERIKALIJN
TE ROTTERDAM, IN 1910 AFGEDEKT MET

RUBEROID-DAKBEDEKKING

OPPERVLAKTE RUIM 15500 M²

VRAAGT MONSTERS EN INLICHTINGEN BIJ

GEBRs. KRAMER · ROTTERDAM

TELEFOON INTERC. 11257 - 11258 - 11259 - 11260 — TELEGRAM-ADRES: „RUBEROID“

NIJMEGENSE CA-HOOCHTERP-INCENDIË
KUNSTSTEENHAAKEX — FEEL-BY-NMELLEN

DORPSTRAAT 46, HEES BIJ NIJMEGEN
TELEFOON NIJMEGEN 1988 - 1989

GOOTSTENEN
EN AANRECHTBLADEN
NEUTEN EN DORPELS
IN KUNSTSTEEN
TRAPTREDEN IN KUNSTSTEEN

SULZER-VERWARMING
AANLEG, ONDERHOUD EN REPARATIE
VAN

**CENTRALE
VERWARMINGEN**
SPECIAAL VOOR ZIEKENHUIZEN, VILLA'S, GESTICHTEN ENZ.

N.V. TECHNISCHE
INSTALLATIE MAATSCHAPPIJ „STOOM“
AMSTERDAM, 3e SCHINKELKADE 32. TEL. Z.1816 EN 9348

DRAAI- DEUREN

UITVOERING
NAAR
TEEKENING

R. CRUIJFF & ZN
AMSTERDAM TEL.N. 2701

CONCURREERENDE PRIJZEN

VEREENIGING
VAN NEDERLANDSCHE
SCHELPKALKFABRIKANTEN
APOTHEKERSDIJK 34, LEIDEN

HOLLAND BOUWT ZICH OP
UIT DE ZEE

GEBROEDERS MERENS
HAARLEM

FABRIEK VAN TECHNISCHE
RUBBER-, ASBEST- EN
EBONIET- ARTIKELEN

LEVERING VAN
RUBBER VLOEREN
IN EFFEN TINTEN,
DIVERSE KLEUREN,
EN AAN TE GEVEN
ONTWERPEN

TELEGRAMADRES: GOMFAERIEK TELEFOON No. 103

RUBBIN-RUBBER

EN

RUBBER VLOEREN

WORDEN

UITSLUITEND Onder GARANTIE

GELEVERD DOOR

JAC^s S. WAISVISZ & Co

167 WAGENSTRAAT

TELEF. 1119 • DEN HAAG

KANTOOR TE AMSTERDAM: MARTELAARSGRACHT 15

GRANIET

VOOR GEBOUWEN, KUNSTWERKEN ENZ.
IN ALLE KLEUREN EN BEWERKINGEN

GROENE SYENIT

ZEER DECORATIEF

HARDSTEEN • ZANDSTEEN
MARMER • TUFSTEEN
BASALT-LAVA • SCHOOR-
STEEN-MANTELS ENZ.

JOHANNES POLET

NATUURSTEENHANDEL

SARPHATI STRAAT 175 AMSTERDAM TELEFOON N 8824

OPSLAGPLAATS EN STEENHOUWERIJ:

ZEEBURGERPAD 37 TELEFOON N 1764

CLICHE'S
BAKHUIS
&
VAN BEEK
DEN
HAAG

N.V. HANDELMATSCHAPPIJ
WAALSTEEN
NIJMEGEN
STARINGSTR. 9

MONSTERKAMER, WAARIN TYPESTEENEN VAN ALLE AANGESLOTEN FABRIEKEN,
AAN H. H. ARCHITECTEN WORDT VRIJE BEZICHTIGING EN KEUZE AANGEBOREN.
ALLE MET WAALSTEENEN BEREIKBARE TINTEN EN NUANCEERINGEN ZIJN VERTEGENWOORDIGD.
BINNENMUUR- EN FUNDEERINGSTEENEN WORDEN TEGEN
STERK VERLAAGDE PRIJZEN VERKRIJGBAAR GESTELD.
GEBRUIK VAN BUITENLANDSCHE STEENEN IS NU NIET VOORDEELIGER MEER.

FIRMAH.FERMIN
DEN HAAG
N. HAVEN STRAAT 36—38
TELEFOON H. 5623

BRONS- EN KOPERWERKEN
CISELEER-,
GRAVEER- EN EMAILLEERWERK
FIJNGIETWERK
VERLICHTINGSORNAMENTEN
NAAMPLATEN

GLAS IN LOOD
GEBRANDSCHILDERD GLAS

AMSTERDAM
A. LINDEMANS

TEGELHANDEL

N. WAFELBAKKER & Co.
AMSTERDAM

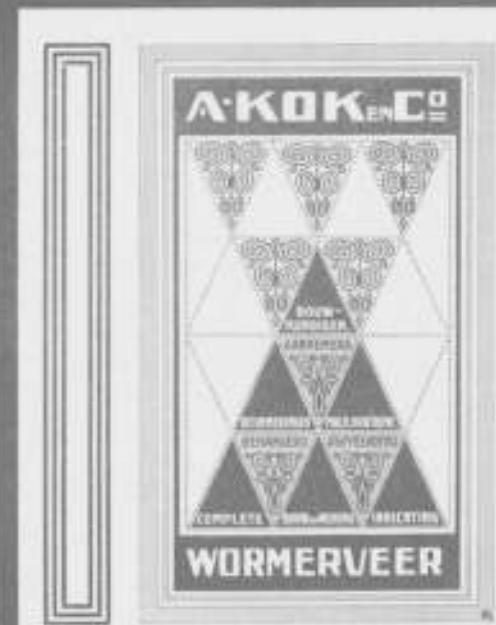
KANTOOR EN MONSTERKAMER: 212 SPUISTRAAT
TEL. INT. 6422 NOORD

MAGAZIJN EN FABRIEK: 78 KERKSTRAAT TEL. 7046 NOORD

CÉRAMIQUE
VLOERTEGELS
HOLLANDSCHE TEGELS
FAYENCE TEGELS

(WIT, GEKLEURD EN VERSIERD)

UITVOERINGEN NAAR ONTWERP IN
GLANS-, MAT- EN KUNSTGLAZUUR
FABRIKANTEN VAN TERRAZZO-, MO-
SAIK- EN HOUT-GRANIETVLOEREN

MEUBEL- EN TIMMERFABRIEK J.L. CONIJN's GRAVENHAGE

FABRIEK EN XANTOOR:
V. D. NEERSTRAAT 66-68
TELEF. M. 2008 POSTREKENING 44099

SPECIAAL ADRES VOOR BETIMMERINGEN VAN
WINKELS - MAGAZIJNEN - KAMERS - SCHEPEN ENZ.
STOFDICHTE VITRINES

PRIMA MATERIALEN
EERSTE KLAS AFWERKING

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.

KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39, AMSTERDAM

LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
CARRELIN
IMITATIERUBBER

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEK ONZE TOONKAMER EN VRAAG FRUZEN

VLOEREN

CHRISTIAAN TEDERS

ARTISTIEKE MEUBLEERING
IN EERSTE KLASSE UITVOERING
OOK VOLGENS SPECIALE ONTWERPEN

KORTE LEIDSCHEDWARSSTRAAT
47, 49, 49a
AMSTERDAM

DISPONIBEL

KUNST BRONS- EN
METAAL-GIETERIJ
„DE KROON“
HAARLEM, HOUTMARKT 23
TELEFOON 3899

AFDELING KUNSTGIETWERK IN ZAND EN ZINC-PEROU
MONUMENTEN, BUSTEN, GROEPPEN,
PLAQUETS, KRANSSEN, LETTERS ENZ.
MEDAILLES EN SPORTPRIJZEN
EIGEN GRAVEERINRICHTING
SPECIAAL-MACHINEWERK EN IEDERE
LEGEERING BEWERKT EN ONBEWERKT
AFDELING KUNST SIERSMEEDWERK EN DRIJFWERK
LAMPEN, HAARDEN, BRONZEN, DEUREN, HERKEN
PENDULES IN ELKE UITVOERING NAAR
EIGEN EN GEGEVENONTWERPEN
PATINEEREN EN OPMAKEN VAN
ALLE BRONS- EN KOOPERWERKEN
EIGEN SLIJP- EN POLIJSTINRICHTING

TECHNISCH HANDELSBUREAU FA:
v. BILDERBEEK & JONKERS
FRED. HENDRIKLAAN 230
DEN HAAG — TEL. S. 3425

HEF- EN TRANSPORTWERKTUIGEN
CONSTRUCTIEWERK
SIERRASTERWERK
SMEEROLIËN — IJZEREN RAMEN
POMPINSTALLATIES
V.H. FABRIKAAT ZSCHOCKE WERKE
MAAL- EN BREEKWERKTUIGEN
V.H. FABRIKAAT CHRISTY & NORRIS
SCHOORSTEENEN
STOOMKETELINMETSSELING
V.H. FABRIKAAT ALPHONS CUSTODUS
PAKKINGMATERIAAL
GEPANSERDE SLANGEN
V.H. FABRIKAAT TUCK & CO

TIGLIA" TEGELEN

HANDVORM STEENEN IN ELK FORMAAT
PROFIELSTENEN, HANDVORM-
ORNAMENTWERK VOOR GEVELVERSIERING.
VERGLAASDE HANDVORM. ALLES VOLGENS
ONTWERP VAN HH. ARCHITECTEN.
PRACHTKLEUR.

MEN BEZICHTIGE
ENKELE
DER UITGEVOERDE
WERKEN

MARINERSKAZERNE AMSTERDAM
KOLONIAAL MUSEUM
GEBOUW HAAGSCHE COURANT S-GRAVENHAGE
LEVENSGEZICHERING MIJ. DORDRECHT DORDRECHT

IMBURG

L

A.C.
VAN DEN HOEK

TELEFOON No. 3

BUSSUM

SPECIALITEIT IN
TEGELS, WAALSTEEN
ALGEMEENE HANDEL
IN BOUWMATERIALEN
SCHERP CONCURREERENDE
PRIJZEN

TIMMERFABRIEK
“TRIO”
WIJNANDS & Co.
BUSSUM

ALLE TIMMERWERKEN IN
ELKE HOUTSOORT
PRIMA UITVOERING
BILLIJKE PRIJZEN
VRAAGT PRIJSOPGAAF

MARMER-
WERKEN
D.WEEGEWIJS

RAPENBURG 14
AMSTERDAM
STEENHOUWERIJ

DE MONUMENTEN DER OUDHEID
HANDELLEN ZICH DOOR DE
DEUGDELICHED
IN MATERIAAL
EEN ZELFDE KVALITEIT
LEVERT U DE NED.
NATUURSTENENHANDEL
P.J.M. & SIOKKUM
MONSTERZALEN
STATIONSWEG 62-69 ROTTERDAM

VALKENIER & DE HAAS
ROTTERDAM
TECHNISCH BUREAU
MAURITSWEG 48
TELEFOON -4769

SANITAIRE ARTIKELEN-CENTRALEVERWARMING

P. M. DUYVIS & Co
KOOG AAN DE ZAAN

LIFTEN HIJSCH- EN TRANSPORT- WERKTUIGEN

COETERIER & LADIGES

AANNEMERS EN MAKELAARS

TELEFOON
518

BLOEMGRACHT 119
AMSTERDAM

BIJ DE UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE HOOGE BRUG“
KEIZERSGRACHT 431. AMSTERDAM

VERSCHEIJNT IN DEN
LOOP VAN OCTOBER EEN

TOOROP-KALENDER

VOOR 1923

ZESBLADIG, MET DOOR DEN
MEESTER AFGESTANE, NOG
NIMMER GEREPRODU-
CEERDE TEEKENINGEN
DOOR DESKUNDIGE HAND
ALS KALENDER VERZORGD
PRIJS: FL. 9.—

**BOUWHANDEL
MAATSCHAPPIJ
v/h MARTIN & Co**

FABRICATION
GROOTHANDEL
EXPORT

**U. J. VLOERTEGELS,
MODERNE WANDBEKLEIDING**

IN ONZE GROOTE MONSTERZALEN DIVERSE
NIEUWE TOEPASSINGEN VAN TECELWERK

BUREAUX:
ACHTER-OOSTEINDE 2-6 · AMSTERDAM